

Мунавварова Т.З., Рашидов Т.Ё.

УСЛУБИ ТАЪЛИМИ
ФАННИ ТАЪРИХ
ДАР МАКТАБҲОИ МИЁНА

Мунавварова Т.З., Рашидов Т.Ё.

**Услуби таълими фанни таърих дар
мактабҳои миёна**

Душанбе- 2014

ББК 63.3(2 тоҷик)+92Я2+74.263.1
М-83

**Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон
дар н. Рашт**

М –

Услуби таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна
(Васоити таълимӣ барои донишҷӯёни факултетҳои таърихи
мактабҳои олий).-Душанбе: «Полиграф-групп», 2014.- 272 с.

Зери таҳрири номзоди илми таърих, дотсент Турсунов Т.

Муққаризон: Иброҳимов М. – доктори илмҳои таърих,
профессор.

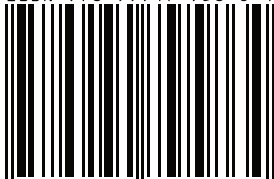
Ҳақназаров А. – доктори илмҳои таърих,
профессор.

Мирбобоев В. – номзоди илмҳои педагогӣ,
дотсент.

*Дар китоби мазкур масъалаҳои асосии назарияи услуби таълими
фанни таърих, предмет, вазифаҳои фан, мақсад, мазмун ва мундариҷаи
курси мактабии фанни таърих, услуб ва усулҳои дарсдиҳӣ, машғулиятҳои
синфӣ ва корҳои беруназсинфӣ оварда шудааст.*

*Васитаи таълимии мазкур ба донишҷӯёни факултетҳои таърихи
мактабҳои олии ҷумҳурӣ ва омӯзгорони ҷавон, ки фанни таърихро дар
муассисаҳои таълимии миёнаи олии таълим медиҳанд, пешниҳод мегардад.*

ISBN 978-99947-958-6-4

9 789994 795864

МУҚАДДИМА

Омӯзиши курси услуби таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна дар нақшаи таълимии факултетҳои таърихи мактабҳои олӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Аз бар намудани ин фан дар тайёрии омилҳои касбӣ ва ихтисосмандии омӯзгорони ояндаи фанни таърих кӯмаки бузург хоҳад расонд. Азҳуд намудани ин фан дониш, малакаю маҳорати донишҷӯёнро доир ба фанҳои соҳаи педагогика ва психология васеъ намуда, онҳоро бо назарияи услуби дарсдиҳии фанни таърих ошно месозад.

Ин китоб дар заминаи омӯзиши тӯлонии адабиёт ва ҳуҷҷатҳо доир ба дарсдиҳии фанни таърих, таҷрибаи бисёрсолаи шахсии муаллифон, ки омӯзгорони мактабҳои олию миёна мебошанд, таҷрибаомӯзии педагогии донишҷӯёнро роҳбарӣ мекарданд, тартиб дода шудааст.

Дар асоси ба тартиб даровардани маводи пешниҳодшуда муаллифон кӯшиш ба ҳарч додаанд, ки барномаи услуби дарсдиҳии фанни таърихро дар мактабҳои миёна, ки Шӯрои илмӣ ва методии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон тасдиқ намудааст, риоя намоянд ва дар мавридҳои ҷудогона ба он натиҷаҳои таҷрибаи ба дастовардаи худро илова намоянд.

Қайд кардан зарур аст, ки ба омӯзгори фанни таърих дар мактаби миёна зарур аст, ки на танҳо ба мазмуни фанни таърих сарфаҳм равад, балки инчунин аз рӯи як қатор масъалаҳои умумии педагогӣ мутобиқи тадريسӣ ин фан дастур гирад. Барои муаллим масалан, барои дар дарс нақл намудани яке аз мавзӯҳои таълимӣ, ки аз фанни педагогика ҳосил кардааст, дастурҳои умумии дидактикӣ гирифта зарур аст ва инчунин омӯзгор мебояд, ки хусусияти ҳама дарсро низ равшан ва возеҳ гардонад. Айнан ҳаминро дар бораи қисми мустақилонаи толибилмон дар ҳусуси азҳуд кардани мафҳумҳои умумии таърихӣ, дар бораи ҳаҷми ҳаҷфӣ ва шифоҳии маводи таърихӣ дар давоми дарс ва дигар ҳолатҳои масъалаҳои дарсдиҳии фанни таърих истифода бурдан мумкин аст.

Муаллифон инчунин дар ин китоб кӯшиш намудаанд, ки ба омӯзгорони ҳамаи фанни таърих мақсад, моҳият, мазмуну

мундариҷаи фанни таърихро дар мактабҳои миёна ошно сохта, барои роҳҳои таълими он дар синфҳои V-XI қоидаҳои омода намоянд. Инчунин шаклҳои гуногуни гузаронидани дарс ва машғулиятҳои беруназсинфӣ ва ғайраҳои пешбинӣ намудаанд, то ки ҳамаи ин ба тайёрии касбии онҳо кӯмак расонад, аз таҷрибаи бойи устодони пешкадами ҷумҳурӣ баҳравар гардида тавонанд, ба тараққиёти назария ва амалияи тарбия, таълим ва маълумот шинос шуда тавонанд.

Омӯзиши услуги таълими фанни таърих бе шубҳа дар баланд бардоштани фарҳанг, тақомули маҳорати педагогии омӯзгорони оянда кӯмаки босазое хоҳад кард. Онҳо донишҳои азхудкардаи худро доир ба ин фан метавонанд дар фаъолияти ҳамаҷузаи худ эҷодкорона истифода баранд.

Донишмандони ин фан инчунин ба омӯзгорон масъалаҳои муҳими илми педагогиро равшан намуда, масъулиятноктарин вазифа-тарбияи миллии насли наврасро, ки дар шароити қори мактаби замонавӣ ва тамоми ҷумҳурии мо, пеш аз ҳама дар назди омӯзгор гузошта шудааст, ба ҷо бояд оварад.

Дар раванди таълими фанни таърих омӯзгор ӯҳдадор аст, ки дар навбати аввал сайёри кӯшиш намояд, то толибилмони ӯ миллатшиносу ватандӯст буда, нисбати дигар миллату халқият ҳисси ҳурмату эҳтиром дошта бошад. Дӯстии мардуми тоҷикро мебояд бо дигар халқиятҳо сол аз сол бештар қавитар гардонд, зеро ин нахустин ва муҳимтарин сифати маънавии шарҳидаи ҷомеаи демократӣ мебошад.

Дар фарҷом бояд қайд намуд, ки китоби дарсӣ, ки ба масоили услуги таълими фанни таърих дар мактабҳои миёнаи ҷумҳурӣ (бо забони давлатӣ) бахшида шудааст, бо ин мазмун ва мундариҷа бори аввал тартиб дода шудааст ва шояд аз камбудии нуқсон ҳолӣ набошад. Аз ин рӯ, муаллиф аз мутахассисон, педагогҳо, устодони муассисаҳои таълимӣ, ки ба таълими фанни таърих машғуланд, хоҳиш менамоянд, ки бо маслиҳатҳои муфиди худ (ба воситаи матбуот ва ё мукотиботи интернетӣ) барои сифатан беҳтар намудани он кӯмаки худро дарёф надоранд. Фикру мулоҳиза ва пешниҳодҳои онҳо дар наشري оянда ба инобат гирифта хоҳад шуд.

1. Объект, предмет, мақсад ва вазифаҳои услуби таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна

Дар шароити замонавӣ, ки ватани азизамон – Тоҷикистон соҳибитиқлол гардид, дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла дар соҳаи маориф дигаргуниҳои кулӣ ба амал омад. Қбул намудани қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, консепсияи мактаби миллӣ, стандарти давлатии маълумот, нақшаҳои нави таълимӣ кормандони соҳаи маорифро водор сохт, ки аз қолабҳои пештара даст кашада, дар таълиму тарбия самти самаранокӣ замонавиро пеша кунанд. Бояд раванди таълиму тарбия тавре ба роҳ монда шавад, ки талабагонии мактабҳои миёна дар оянда на танҳо донишҳои элементариро азхуд намоёнд, балки баробари омӯзиши асосҳои илмҳои гуногун беҳтарин сифатҳои инсониро низ доро бошанд.

Муҳим будани маълумоти таърихӣ дар раванди таълими умумии толибилмони мактабҳои миёнаи ҳамагонӣ ба ҳар як омӯзгор равшан аст.

Мақсади маълумотҳои таърихӣ дар Стандарти давлатии маълумот чунин баён ёфтааст: “... аз тарафи хонандагон омӯхтани асосҳои дониш оид ба роҳи тайкардаи одамон, доир ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ, ташаккули қобилияти хонандагон зимни таҳлили фанни таърих, дарки равандҳо ва воқеаҳо ҳамчун унсуре муҳими ягонаи бавукӯзпайваста, робитаи ногуастани доштани онҳо – гузашта, ҳозира, оянда, ташаккули фаҳмиши арзишҳо ва эътиқоди хонандагон дар асоси таҷрибаи таърихӣ, қабули ғояҳои инсондӯстӣ, эҳтироми ҳуқуқҳои инсон ва арзишҳои демократӣ, ватандӯстӣ ва якдигарфаҳмии халқҳо, пешрафти шавқу рағбати хонандагон нисбат ба таърих, ғиромӣ доштани таърих ва фарҳанги халқи худ ва халқҳои дигар, ҷидду ҷаҳд баҳри ниғаҳдорӣ ва ғанӣ гардонидани мероси фарҳангии мамлақати хеш ва тамоми башар”.

Аз ин ҷост, ки нахустин шартӣ омӯзгоре, ки фанни таърихро дарс медиҳад, дарки вазифа аст. Аммо, хусусан дар мактабҳои миёна камтарин муарриҳин вомехӯранд, ки вазифаҳои таълимию тарбиявии худ дарк карда бошанд. Камбудии ҷиддӣ, ки дар

робита бо ин масъала дида мешавад, ин аст, ки баъзе омӯзгорони фанни таърих ё вазифаҳои худро намедонанд, ё медонанду онҳоро нопурра иҷро мекунанд, ё ки ба ҳодисаҳои таърих рӯякӣ менигаранду онҳоро шахр намедиханд, ё ба онҳо бо чашмони воқеанависии қадим менигаранд ва ғайра. Ин гуна иштибоҳи муаррихон ба сифати донишу ташаккули ҷаҳонфаҳмию ҷаҳонбинии хонандагон зарари калон мерасонад.

Омӯзгор ҳангоми баёни мавзӯи нав ё шарҳу эзоҳи дарс замоне ба сифати муаллим иҷрои вазифаҳои таълимӣ-тарбиявӣ менамояд, ки муносибати кӯдак бо муҳити ба ӯ таъсиррасонидаро барқарор намояд. Агар омӯзгор танҳо мавзӯро ҳикоя кунад, он гоҳ ӯ моҳияту мазмуни фаъолияти педагогиро аз даст медиҳад.

Одамоне ҳастанд, ки самаранокии фаъолияти педагогиро танҳо бо дониши фанни тадрисшаванда вобаста мекунанду таълиму тарбияро ҳамчун санъат мешуморанд ва бо ҳамин донистани илмҳои педагогика, психология ва услуби таълимно рад мекунанд. Дар асл, нақши ин фанҳо дар баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгорон ба таври рӯзафзун зиёд мегардад.

Ҳар касе, ки пешаи омӯзгориро интиҳоб мекунад, масъулияти бузургро дар бобати таълиму тарбияи насли наврас ба дӯш дорад. Ҳамчунин ӯ ҷавобгӯи сатҳи омодагии касбии худ аст, ки пеш аз ҳама аз самаранокии донишандӯзӣ ва фаъолияти ӯ дар роҳи тақмили ихтисос вобастагии бевосита дорад.

Ба ҳамин тариқ, устои таълим фақат дар таҷрибаи дарсдиҳӣ, дар натиҷаи эҷодкорона ба кор бурдани нишондодҳои услуби таълими фанни таърих таълим мегирад.

Аҷаб не ки баъзан муаллим бе услуби таълими фанни таърих ҳам баъд аз чандин соли кор устои кори педагогӣ шуда метавонад, вале дар назар доштан лозим аст, ки таҷрибаи шахсӣ маҳдуд аст, аммо таҷрибаи ҳамҷояе, ки дар услуби таълими фанни таърих тасвир ва аз ҷиҳати илмӣ муайян карда шудааст, номаҳдуд буда, ба муаллим имконият медиҳад, ки қобилияти педагогии худро васеъ ривочу раванқ диҳад.

Дар асл бошад, омӯзгоре, ки услуби таълими фанни таърихро наомӯхтааст, кӯр-кӯрона дарс медиҳад, натиҷаҳои асосии кори худро равшан тасвир намекунад, зеро назарияи

таълими надониста, мақсад, вазифаҳо, раванди онҳоро дар бар нагирифтааст, баъзан мушкилиҳоро пешбинӣ намекунад ва бо ҳолатҳои рӯ ба рӯ мешавад, ки қайҳо дар илмҳои педагогӣ тасвир шудаанд. Танҳо баъд аз чандин соли фаъолияти омӯзгории худ ва он ҳам на дар ҳама ҳолат, муаллим ҳаттогии худро ислоҳ мекунад ва дар натиҷаи таҷрибаи худ ва мушоҳидаҳо аз қори ҳамкасбон шояд фаъолияти қори таълимӣ-тарбиявии худро фаҳмида гирад. Вале аксар вақт, чӣ тавре ки аз таҷриба баръало намудор мегардад, усулҳои ҳамаи қор, ки омӯзгор аз сабаби надонистани қонуну қоидаҳои назарияи таълим ба қор мебарад, ҳамчун одати бад дар ботини ӯ ҷой мегирад. Илова бар ин, дар ин муддати 5-6 соли “худомӯзӣ” ва ҷустуҷӯи роҳҳои самаранокӣ таълими фанни таърих чандин шогирдонӣ камсаводу бемаърифати мактаби миёна мактабро ҳатм қарда, ба воя мерасад. Худ аз худ маълум аст, ки омӯзгор ҳуқуқи маънавия надорад, ки ба ҷунин тарз фаъолияти педагогии худро ба роҳ монад.

Услуби таълими фанни таърих ҳамчун яке аз илмҳои педагогӣ ба омӯзиши моҳияту қонуниятҳо, принсипҳои қоидаҳои азхудқунӣ асосҳои илми таърих, ташаккули ҳунари маҳорат, ки омилу воситаи инкишофи шахсияти хонанда ба ҳисоб меравад, машғул аст.

Объекти услуби таълими фанни таърих донишу маърифати насли наврас ҳангоми таърихомӯзӣ буда, илмҳои зиёде мисли фалсафа, педагогика, психология, ҷомеашиносӣ ба омӯзиши он машғуланд.

Предмети услуби таълими фанни таърих бошад фарогир ва ташкили маълумотгирию инкишофи тарбияест, ки ҳамчун раванди воқеӣ ва ҳақиқати педагогӣ дар дарсҳои таърихи муассисаҳои миёнаи таълимӣ ба роҳ монда мешавад.

Услуби таълими фанни таърих пеш аз ҳама дар раванди омӯзиш ба чор пояи асосӣ тақия менамояд:

- 1 мақсади омӯзиш (барои чӣ омӯзонем);
- 2 мазмуни омӯзиш (чиро омӯзонем);
- 3 услуби усулҳои омӯзиш (чӣ гуна омӯзонем);
- 4 асоснок намудани интиҳоби роҳи таълиму тарбия (барои чӣ бояд ин тавр омӯзонем).

Бояд қайд кард, ки моҳияти асосии фанни мазкур бештар бо масъалаи чӣ гуна таърихро омӯзонем, яъне шаклҳо, роҳҳо, услуб ва усулҳои омӯзиш вобастагии зич дорад. Аз рӯи, фанни услуби таълими таърихро ҳамчун воситаи алоқаманд намудани назарияю таҷрибаи таълим дарк кардан шарт аст. Дар ин ҷо услуби таълими фанни таърих назария буда, дарсдихӣ амалияест, яъне ба кор бурдани назария мебошад.

Илми фалсафа ба мо таълим медиҳад, ки назария ба амалия боварӣ мебахшад, қувваи роҳнишондиҳӣ дошта, робитаҳои дохилро мефаҳмонад: амалия бидуни назария очиз мебошад. Масалан, барои чӣ ба ҳар як омӯзгоре, ки ба таълими фанни таърих машғул аст, омӯзиши фанни услуби таълими таърих зарур аст?

Мақсади услуби таълими фанни таърих иборат аз он аст, ки таълимоти асосии илми таърихро ба шакли курси мактабии таърихи мушаххас ба хонандагони мактаби миёна чӣ гуна омӯзонидан лозим аст, нишон диҳед. Ин навъи мақсади фан ба ду қисм чудо мешавад:

1. Асосҳои илми таърихро муқаррар кардан;
2. Услуби усулҳои таълим додани ин асосҳоро муайян намудан.

Асосҳои илми таърих бо он барномаҳое, ки дар мактаб аз рӯи онҳо дарс дода мешавад, муайян мегардад. Барномаҳои фанни таърих мақсад, вазифаҳо, соҳти таркибӣ ва мазмуни курсҳои таърихӣ, ҳаҷм ва таркиби онҳоро дар синфҳои гуногуни мактаб муайян мекард.

Услуби усулҳои таълими фанни таърих ҷиҳатҳои гуногун дорад ва бо омилҳои зерин фарқкунанда аст: 1. Мазмун ва моҳияти маводи таърихӣ, ки хонандагон меомӯзанд; 2. Сифатҳои шахсии муаллим – таҷриба, синну сол, маълумот, миқдори ва ғайра; 3. Ҳаёати инфиродии синф, сатҳи инкишофи тафаккури хонандагон ва ҷинси онҳо, шароити умумӣ ва вазъи моддӣ-техникии мактаб ва дигар ҳолатҳои ба он монанд.

Ҳамаи ин далелу асноди пешовардашуда гувоҳ аз гуногунрангии қори таълиму тарбия мебошад. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки ин мухталифӣ бо ҳеҷ вазъ барои илм

шудани фанни услуби таълими фанни таърих монета наметгардад. Чунончи дар илми таърих гуногунии бепоёни равиши таърихӣ дар мамлакатҳои мухталиф мушоҳида мегардад, ба олимони соҳаҳои гуногуни илми таърих имконият медиҳад, ки мароми қонунҳои умумии пешрафту инкишофи ҷомеаи инсониро муайян кунанд.

Инчунин дар услуби таълими фанни таърих гуногунрангии бешумори фаъолияти педагогии омӯзгорони мухталиф, дар синфҳо ва шароити гуногун ҳангоми омӯзиши фанни таърих, ба олимони фанҳои педагогӣ имконият медиҳад, ки мароми қонунҳои педагогиро муқаррар намоянд. Дар раванди дарс ҳолатҳои дахлдори психологию педагогӣ ба вучуд меояд, ки ба гуногунии худ нигоҳ накарда, онҳо аз рӯи қонуни муайяне ба амал меояд. Бинобар ҳамин, мо ба қонунҳои умумии педагогӣ-психологӣ таъя карда, онҳоро муқаррар намуда, хусусияти ҳоси тадриси онро маҳз дар дарси таърих тадқиқ карда метавонем.

Ҳамин хусусиятҳои бавҷудоии қонунҳои педагогӣ-психологиро дар асноди таълими фанни таърих услуби таълими фанни таърих меомӯзад. Ба ҳамин тариқ, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки фанни услуби таълими таърих як қисми фанни умумии педагогика набуда, объект ва предмети худро дорад ва вазифаҳои мухталифро ба зиммаи худ гирифта, ҳамчун фанни мустақил дар қатори фанҳои педагогӣ-психологӣ мавқеи сазоворо ишғол менамояд.

Фанни услуби таълими таърих рафти тамоми дарсдиҳиро тасвир мекунад, мушкилиҳо, ҳатогиҳои эҳтимолиро нишон медиҳад, таъкид мекунад, ки бо қадом роҳҳо дар аснои таълимдиҳӣ натиҷаҳои хуб ба даст даровардан мумкин аст. Он бо ҳамин восита меҳнати омӯзгорро бошуур ва мунтазам мегардонад ва бо ин усул раванди мубаддалгардии омӯзгорро ба устои бехтарини қори педагогӣ метезонад.

Вазифаҳои фанни услуби таълими таърих ҳамчун натиҷагирии тадқиқоти олимону муҳаққиқони ин соҳа, аз чунин бандҳои иборат мебошад:

1. Тадқиқи қонуниятҳо дар соҳаи таълими фанни таърих, идораи низоми таълим ва тарбия. Қонуниятҳои мавҷуда дар соҳаи илмҳои педагогӣ аз алоқаи шароитҳои махсуси

- фароҳамшуда ва натиҷаҳои бадастовардашуда, ки сатҳи таълим, тарбия ва инкишофи фардии хонадагонро муайян мекунад, иборат мебошад.
2. Ба мақом ва моҳияти фанни таърих дар раванди таълиму тарбияи мактаби миёнаи ҷамагонӣ баҳои ҳақиқӣ дода, мақсад ва вазифаҳои махсуси онро, ки аз вазифаҳои маърифатӣ (маълумотгирӣ), тарбиядихӣ ва инкишофдихӣ иборат аст, муайян менамояд.
 3. Интиҳоби сохти таркибӣ (яъне ҷо ба ҷо гузоштани маводи таълимӣ аз рӯи синну соли хонандагон) ва мазмун мундариҷаи фанни таърих дар синфҳои V-XI, ки аз ҳаҷми муайяни донишҳо, малакаву маҳорат иборат буда, азҳудкунии хонандагон заминаи инкишоф ва ташаккули шахсияти инсонро таъмин ва ташкил менамояд.
 4. Таҳия ва тақмили роҳҳо, воситаҳо, шаклҳо ва услубу усулҳои нави таълим ва тарбияи таълими фанни таърих. Дар вақти иҷрои ин вазифа дар бисёр маврид ба таҳқиқи дигар илмҳои педагогӣ-психологӣ таъя мекунаманд ва хусусияти хоси талоботи ҷамъияти муосирро ба назар мегирад. Масалан, дар шароити замонавӣ аз хатмкунандагони мактабҳои миёна тафаккури танқидию таҳаммул ва тоқатпазириро интизоранд ва ин дар навбати худ усулҳои пурсамари замонавӣ бояд ҳалли ин вазифаро тақмил намоянд.
 5. Омӯзиш ва ҷамъбасти таҷрибаи педагогӣ. Тадқиқотчиён таҷрибаи пешқадами кунунии мактабҳоро омӯхта, муваффақиятҳои омӯзгорони фанни таърихро таҳлил намуда, аз нигоҳи назариявӣ асоснок ва илман тафсир намуда, барои амалияи оммавии педагогӣ дастурҳои методӣ пешниҳод менамоянд. Аз ҷониби дигар, иштибоҳу хатогиҳои педагогӣ ва пайдоиши зуҳуроти номатлуб дар раванди омӯзиш, ба таври дақиқ мавриди баррасӣ қарор гирад.
 6. Тарбияи шавқу ҳавас, масъулиятшиносӣ ва шуурнокии баланди омӯзгорони ояндаи фанни таърих, ташаккули дониш, малака ва ҳунари касбии онҳо, фаҳмишу дарки

меҳнати омӯзгор дар шароити кунунӣ. Масалан, агар замоне омӯзгор нақши асосии донишдиҳандаро мебозад, имрӯз ӯ ин мақомро аз даст додааст ва ҷои онро ҳаракати фаъоли хонанда ишғол кардааст. Омӯзгор имрӯз бояд ташкилотчи донишазҳудкунии шогирдон бошад ва ин бояд омили асосии рафти тарбия гардад.

Бояд қайд кард, ки баъзан омӯзгорони ҷавон аз услуби таълими фанни таърих оид ба дарсҳои алоҳида нишондодҳои муфассалро интизор мешаванд. Аммо бояд гуфт, ки дастурамали муайянгардида ва ё тартиби муайяни сохти гузаронидани дарс вучуд надорад, чунки дар чунин суръат қобилияти эҷодии омӯзгор маҳдуд мегардад ва ин амал ба инкишофии педагогии ӯ ҳалалдор мегардад. Аз тартиб додани дастурҳои методӣ ва кӯр-кӯрона истифодабарии онҳо барои такмили ихтисосии омӯзгорон ва пешрафти минбаъдаи илми услуби таълими фанни таърих монеа мегардад.

Омӯзгори фанни таърих дар кори худ бо ҳодисаю воқеаҳои хеле мураккаби таърихӣ сару кор дорад. Ба ӯ лозим мешавад, ки на танҳо ба ягон масъалаи алоҳидаи таърихӣ, масалан, танҳо ба воқеаҳои иқтисодӣ ва ё ҳарбӣ қору фаъолияти худро маҳдуд наояд, балки омӯзгор бояд ба тамоми раванди печ дар печи таърихӣ фурӯ рафта, воқеаи таърихиро тасвир наояд. Дуруст аст, ки дар дарсҳои таърих дар мактаби миёна чунин мавзӯҳое ҳастанд, ки ба онҳо омӯзгор вақти камро сарф мекунад. Масалан, доир ба мавзӯҳои вазъи иқтисодӣ ва ё ҳаёти маданияи дилхоҳ халқу давлатҳо кам диққат дода мешавад. Дар чунин ҳолатҳо омӯзгор кӯшиш мекунад, ки ин гуна масъалаҳоро бо ҳам пайваста, аз ҷиҳати мазмун бо дигар воқеаҳои таърихӣ, ки алоқамандии ҳосадоранд, вобаста наояд.

Аз сабаби мураккаб будани маводи таърихӣ онро бо шакли гуногун (вобаста ба дараҷаю фаҳмиши хонандагон) нақл карда, гуногунтарин воситаҳои таълимиро истифода бурдан (вобаста ба шароити моддӣ-техникии мактаб) мумкин аст. Бинобар ҳамин, дастури методӣ, ки танҳо як шакли маводи таърихиро ба назар мегирад, ҳукмронии қолабро муқаррар мекунад, асоси таълими эҷодиро дар вақти дарсдиҳӣ барҳам дода, қори амалии педагогиро

якранг мегардонад. Бинобар ҳамин, услуби таълими фанни таърихро иборат аз маводи чамъгаридаи дастурҳо шуморидан мумкин нест.

Бояд ба назар гирифт, ки худӣ фанни таърих ба сифати фанни мустақилу алоҳида аз дигар рукнҳои таълим (масалан, аз риёзиёт, забони русӣ ва ғайраҳо) фарқ мекунад. Услуби таълими он ҳам ба худ хусусиятҳои хосӣ фарқкунанда дошта, бояд ба фанни таърих пеш аз ҳама, чун ба фанни ягонаи дарси мактабибуда, ҷӣ дар синфи V, ҷӣ дар синфи VIII ва ҷӣ дар синфи XI, ки хусусиятҳои маъмул ва умумӣ дорад (ин амал албатта баъзе тафовутҳои тарзи таълими фанни таърихро аз рӯи соли таълим аз байн намебарад) муносибат карда шавад. Омӯзгор бояд аниқ дарк кунад, ки фанни таърих худ ба худ илми мустақил буда, мазмунан тарғибкунандаи тарбияи миллист ва дар ташаккули ҷаҳонбиниву ҷаҳонфаҳмии насли наврас саҳми назаррар мегузорад.

Услуби таълими фанни таърих ҳамчун илм дар бораи таълиму тарбияи фанни таърих вазифадор аст, ки ба таври аниқу равшан муайян созад, ки бо ҷӣ тарз таъсири тарбияро ба ҳар як фард расонид, аз кадом шаклу усулҳо бояд истифода бурд ва аз ҳама муҳимаш он, ки роҳҳои тарбияро ба кадом самтҳо бояд равона сохт.

Илова бар ин, ҳар як қору фаъолияти тарбиявӣ дорои ҳадафҳои муайян, мақсаду меъёрҳои махсус аст, аз ин сабаб фанни услуби таълими таърих ба илмҳои фалсафа, педагогика, психология, таърих ва ғайраҳо робитаи ногусастанӣ дорад. Ин алоқа аз моҳияти дарки фалсафӣ, мавқеи ҷаҳонбинии инсон бар меояд. Аз маҷмӯи ақидаҳои масъалаи фалсафӣ, ки муҳаққиқони илмҳои педагогӣ-психологӣ аз он истифода мебаранд, ки он самти ҷустуҷӯҳои педагогӣ, таъмини бархӯрдҳои мақсаднок ва технологӣ, назарияи умумии таълим мебошад. Вазифаи методологии фалсафа дар он зоҳир мешавад, ки вай низоми усулҳои умумӣ ва маърифатии илмро, ки тобеи донишҳои педагогӣ аст, таҳия ва танзим менамояд.

Услуби таърихомӯзӣ бо фанни педагогика наздикӣ дорад, зеро педагогика ҳамчун илм дар бораи тарбия ба омӯзиши моҳияту қонуниятҳо, усулҳо, тамоилҳо, дурнамои таҳсилот, ки

омилу воситаи инкишофи инсон дар тӯли зиндагиаш ба ҳисоб меравад, машғул мебошад. Услуби таълими фанни таърих бошад аз рӯи ин қонуниятҳои умумӣ, асосҳои дидактикӣ амал намуда, бо назардошти хусусиятҳои фанни таърих онро мутобиқи мақсад ва вазифаҳои таърихомӯзӣ дигаргун менамояд. Бо ин мақсад, фанни зикргардида қисми таркибии педагогика набуда, масъалаҳои сирф илмӣ худро дошта, яке аз соҳаҳои мустақил мебошад ва бояд ҳамчун гурӯҳи илмҳои педагогӣ –психологӣ ба назар гирифта шавад.

Услуби таълими фанни таърих бо илми психология низ алоқаманд аст. Шабеҳии ин ду илм ҳамеша мушоҳида мешавад, зеро фанни услуби таълими таърих қодир нест, ки бидуни фаъолияти психикӣ ва инкишофи шахсият, ки соҳиби омӯзиши илми психология мебошад, тадқиқоти илмӣ барад. Донишҳои ин илм ба омӯзгори фанни таърих имконият медиҳад, ки хусиятҳои синнусолиҳои хонандагон, хотира, нутқ, тасаввуроти онҳоро ба инобат гирифта, фаъолияти педагогии худро давом диҳад.

Интиҳоб намудани маводи таълимӣ, аз худ кардани он, истифода бурдани воситаҳои аёнӣ ва ғайраҳо дар суръати ба эътибор гирифтани хусусиятҳои синнусолиҳои хонандагон дар раванди кори таълимию тарбиявӣ ба муваффақият оварда мерасонад. Бе чуну чаро пайвандии мустақим байни фанни услуби таълими таърих ва илми таърих вучуд дорад.

Илмҳои мазкурро равияҳои асосии инкишофи гуруҳҳои гуногуни соҳаи иҷтимоӣ ва қонуниятҳои иҷтимоии шахсияти инсон бо ҳам пайваست месозад.

Яке аз муҳимтарин соҳаҳои фаъолияти инсонӣ-тарбияи насли наврас аст, ки дар тӯли таърихи инкишофи бисёрасраи худ тағиротҳои бисёреро аз сар гузаронидааст. Он аз раванди оддӣ ба маҷмӯи таъсироти тарбиявие табдил ёфтааст, ки бар дӯши тадқиқотҳои назариявӣ таҷрибавии илмҳои психологӣ-педагогӣ зам гаштааст. Услуби таълими фанни таърих инчунин мекӯшад, ки шароит ва роҳҳои ташаққули инсон ва сифатҳои баланди шахрвандии ӯро бо роҳи таърихомӯзӣ ошкор ва баррасӣ намояд.

Ҳамин тавр, услуби таълими фанни таърих илми педагогӣ буда, оид ба мақсад, мундариҷа, мазмун, услуб, усул ва воситаҳои

таърихомӯзӣ дар муассисаҳои таълимӣ-тарбиявӣ миёнаи ҳамагонӣ маълумоти васеъ дода, дар ташаккули омӯзгорони фанни таърих саҳми арзанда дорад.

Қисми муҳими он, масъалаи омӯхтани ҳодиса ва воқеаҳои таърихӣ, ҷамъбасти кардани онҳо, масъалаи азхудкунии мафҳумҳои таърихӣ ва ба асосҳои илми таърих наздик кардани хонандагон мебошад. Омӯзгорони навкор аз услуби усулҳои таълим ва истифодабарии ашъҳои таълимӣ, аз хусусиятҳои шаклҳои гуногуни дарс, сохт ва тарзи гузаронидани дарсҳои таърихӣ корҳои беруназсинфии роҳбари синф хабардор мешаванд.

Худ аз худ маълум аст, ки омӯзгори фанни таърих дар навбати аввал ба воситаи меҳнати мунтазами худ дар ҷараёни бепоёну ҳаматарафаи азхудкунии донишҳои таърихӣ ба дараҷаи устоии бомаҳорати педагогӣ расида метавонад. Омили дигари таъмили ихтисоси педагогӣ – ин пайдо кардани ошноӣ бо таҷрибаи пешқадами омӯзгорони собиқадор ва ҷурҷурба мебошад. Омӯзгори навкор бояд эҷодкорона аз тарзу усулҳои фаъолияти таълимию тарбиявӣ, бо назардошти истифодабарии усулҳои фаъоли таълими замонавӣ, ки пеш аз ҳама ба истифодабарии технологияи нав ва замонавӣ алоқаманд аст, истифода наояд. Ин роҳҳо дониш, фаҳмиш ва малакаю маҳорати омӯзгорро вусъат медиҳад, таҷрибаи ӯро тақмил мебахшад ва ба фаъолияти бошууронаи ӯ таъсири мусбат мерасонад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”.- Душанбе, 2012.
2. Консепсияи мактаби миллии тоҷик.- Душанбе, 1995.
3. Стандарти давлатии маълумоти миёна.- Душанбе, 1996.
4. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир.- Душанбе, 2001.
5. Миралиев А.М., Давлатов М. Педагогика ва психология.- Душанбе, 2007.
6. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика.- Душанбе, 2000.
7. Ежова С.А., Лебедева И.М. и др. Методика преподавания истории в средней школе.- М., 1986.
8. Подласый И.П. Педагогика (новый курс), Т. 1-2. – М., 2003.

2. Мафҳум, моҳият ва аҳамияти илми фанни таърих

Мо ба дунёи равшан чашм кушода, хонаи падару модарро мебинем, ба он дил мебандем ва сарфи назар аз ҳақиқат ва ё шукуҳу шаҳоматаш онро як умр азиз медонем, чаро ки он дунёи тифлии мост.

Рохгард шуда, ба кӯча мебароем. Гузарамон, зодгоҳамонро, мешиносем ва нисбат ба он дар диламон меҳру муҳаббат дорем.

Калон шуда ба мактаб меравем, аз оламу одам огоҳ мешавем ва ба чунин хулоса мерасем, ки он дунёи кӯдакии мо бо дунёи бузург ҳамбастагӣ доштааст ва як қисми майдатарини он аст.

Чӣ тавре ки маълум аст, ҳар фардро вочиб аст, ки ҳафт пушти худро бишиносад ва хотири ниёгонро пос дорад. Рафти ҳаёти инсонӣ исбот мекунад, ки ҳар як миллати рӯи замин бояд аз худ боҳабар бошад. Албатта бояд худ ва Худои худро бишиносад, ба ҳубӣ бидонанд, ки аз кучо меояд ва ба кучо меравад. Ин яке аз шартҳои асосии ҳаёти огоҳонаи таърихӣ ва муборизаи роҳи сарнавиштсоз аст.

Ҳар як шахси бомаърифат бояд таърихро донад. Шиносӣ бо воқеаҳои муҳими таърихӣ яке аз омилҳои муҳими маълумотнокӣ ва масъулияти баланди ҳар як фард мебошад.

Мафҳуми луғавии таърих чист?

Аввалин маротиба мафҳуми “таърих”-ро муаррихи юнонӣ Ҳеродот дар асри машҳури худ “History” таҳқиқ намудааст. Яъне, калимаи “история” – “таҳқиқ” маънидод карда мешавад.

Баъдтар румӣён маънои ин калимаро васеътар намуда, ба таърифи падари илми таърих - Ҳеродот маънои гирд овардани ҳар гуна достону ривоят ва воқеаҳои ҷолибу дақиқро зам карданд.

Дар асоси ин маълумотҳое, ки дар илми методологияи илми таърих қабул гаштаанд, устодони факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Н.М. Мирзоев, М. Исоматов, Ю. Шодипур дар саҳифаҳои дастурамали худ “Қавҳари таърих” чунин иброз намудаанд: “Истилои таърих маънои тадқиқот ва нақли ҳодисотро дорад” ва барои пурратар намудани ин мафҳум ҷумлаи зеринро илова кардаанд: “Фанни таърих роҳҳои тайкардаи халқҳои гуногун, воқеаҳои дар рӯзгори онҳо аз давраи қадим то замони муосир бавучудомадаро мавриди омӯзиш қарор медиҳад”.

Дар ин маънӣ, ки калимаи таърих ифодакунандаи илм буда, инъикоси ҳодисаҳои олам аз давраи қадим то кунун аст ва ахбори он зиндагинамоии шахсони маъруф, ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии инсоният аст, ҳеҷ ҷойи шубҳа нест.

Аммо, ба андешаи шарқшиноси шинохтаи ҷумҳурии мо Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ "... дар миёни муслимин номи ин фан ба исми юнонии он ҳеҷ робитае надошт. Калимаи "таърих" ба лафзи арабӣ ба маънии аҳд, ҳисоб ва тақвият, яъне, таҳрири воқеа аст. Решаи калима "сомӣ" ва "варах" аст (яъне моҳ ва рӯз)". Моҳу рӯзро ба муаррих таъриф карда ва таърихро масдари он қарор дода, онро дар вучуди таъриф ба кор бурданд.

Дар луғатномаи "Деххудо" таҳти калимаи "таърих" аз номи Ибни Форс омадааст: "Гӯянд: таърих, ки мардум бад-он воқеаро нигоранд, арабии маҳз нест, балки мусулмонон онро аз аҳли китоб гирифтаанд".

Инчунин олими шарқшинос Хурмозой гуфтааст: "Мо эронӣёро ҳисобест, ки моҳрӯз мегӯянд, яъне ҳисоби моҳҳову рӯзҳо. Ва чун ин лафзро арабӣ "таърих" қарор доданд".

Аммо на ҳамаи олимони тарафдори ин фикр ҳастанд, ки маънои калимаи "таърих" аз таркиби маънои эронист.

Дар илми таърихшиносии муосири тоҷик, ки меросҳои таърихнигории шӯравӣ мебошад, мафҳуми "таърих" асосан чунин маънидод карда мешавад: "Таърих вожаи арабӣ буда, илме мебошад, ки оиди гузаштаи ҳаёти инсоният маълумот дода, инкишофи ҷомеаи инсониро ҳамчун раванди ягонаю алоқаманд, ки дар асоси қонуниятҳои объективӣ амал намуда, бо ёрии он ҳодисаҳои кунунӣ дуруст маънидод шуда, дар бораи роҳи ояндаи инсоният саҳми бузурге дорад".

Ба ҳар ҳол, ба фикри мо гуногунандешагӣ дар илми таърих раво нест, алаҳусус оиди баъзе масъалаҳои назариявии он. То ҷое, ки аз навиштаҳои боло бар меояд, аз давраҳои қадим чунин медонистанд, ки дар илми таърих муҳимтарин донишҳо гирдоварӣ шудаанд, ки инсоният ба он талаботи бепоён дорад. Беҳуда набуд, ки юнониён таърихро муррабии ҳаёт номидаанд. Бо сабабе, ки ин илм аз гузаштаи инсоният баҳс мекунад, дар назди ҳар як фард зарурияти пеш меояд, ки аз гузаштаи одамиён сабақ гирифта, ояндаи худро муайян ва мукамал созад.

Таърих ба гурӯҳи илмҳои умумшиносӣ ва маорифӣ дохил шуда, ҳар як шахси ҳозиразамон танҳо бо аз бар намудани воқеаҳо ва рӯйдодҳои муҳимтарини таърихи миллати худ ва олами ҷаҳонӣ худро чун мутахассиси соҳибмаърифат муаррифӣ карда метавонад.

Таърих таҷрибаи бисёрсолаи оламро гирд оварда, то кунун ҳифз кардааст. Дар яке аз ҳадисҳои ҳазрати Муҳаммад (с) омадааст: “Дунё ширину сарсабз аст. Худованд шуморо ҷойнишини гузаштагон кардааст, то бубинад, ки чӣ мекунед...”. Аз ин сабаб бунёди ояндаи ин фан, қорҳои пажӯҳишӣ дар ин соҳа, барқарор кардани ҳақиқати таърихӣ, ки ба мо роҳи зисти беҳатар ва дур будан аз иштибоҳоти гузаштагонро фароҳам мегардонад, аз муаррихони ҷавон вобастагӣ дорад.

Омӯзиши ҳар як фан мақсад, вазифа ва мазмуну мундариҷаи худро дорад. Инчунин, мазмун он ба худ хусусиятҳои хос дорад, ки онҳо ба тарзи азҳудкунӣ, интиҳоби усулҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таълим таъсири бевосита расонида, фаъолияти муаррихонро мақсаднок гардонида, дастовардҳои илмӣ-таълимиро хушсифат мегардонад.

Масалан, таълим, тарбия ва инкишофи хонандагон тавассути тадриси фанни таърих, чун фанҳои дигари таълимӣ, асосан дар вақти дарс ба амал бароварда мешавад. Аз ин рӯ, хусусият ва имкониятҳои дарси тадрисшавандаро худ доништа, самаранок истифода бурда тавоништан лозим аст.

Албатта, барои амалӣ намудани ин мақсад заминаи пурсамари илми педагогика вучуд дорад. Олимони машҳури соҳаи педагогика дар тӯли якчанд қарн асосҳои дидактикиро қор карда, дастраси омӯзгорони мактаб гардонданд. Ин асосҳои дидактикӣ дар таълими фанни таърих ба таври васеъ ва самаранок истифода шуда, дар тадбиқи мақсадҳои таълимӣ ва тарбиявии хонандагон заминаи бозтими илмӣ дорад. Дар баробари ин хусусиятҳои фарқкунандаи ҳар як фанни таълимӣ ба назар гирифта мешавад, зеро ҳар кадоми онҳо сохт, мазмуну мундариҷа, мақсад ва вазифаҳои муайяни худро доранд.

Вазифаҳои таълиму тарбия ва ташаккулдиҳии қобилияти фикрии хонандагон дар дарси таърих бо роҳи аз ҷониби омӯзгор интиҳоб намудани тарзу усулҳои хуби таълимӣ самаранок иҷро

мегарданд. Барои хамин ҳам, омӯзгор бояд хуб тасаввур намояд, ки фанни тадрисшавандаи ӯ бо кадом хусусиятҳо аз дигар фанҳо фарқ дорад.

Дар рафти кори илмӣ муаррихон низ хусусиятҳои таърихро ба назар гирифтани шартҳои асосии муваффақиятҳои ба даст омада мебошад. Барои чизеро омӯхтан танҳо дар ҳолати муайян як микдор маълумот пайдо кардан басанда нест.

Ҳамин тавр, ба хуби донишони фанни таърих, дарк намудани қонуниятҳои хусусиятҳои он, дараҷаи тайёрии касбии ҳам омӯзгор ва ҳам олимони таърихшиносро баланд бардошта, фаъолияти таълимию илмӣ онҳоро мақсадноку самаранок мегардонад. Муҳаққиқ ва омӯзгори фанни таърих аз рӯи вазифаи худ, мувофиқи амри дили худ дар кори тадқиқи масъалаҳои умдаи таърих ва таълими он дар мактабҳои олию миёна, дар баланд бардоштани мақоми фанни таърих дар низоми таълиму тарбияи насли наврас, бояд дар сафи пеш бошад.

Хусусиятҳои хоси фанни таърих кадомҳоянд?

Пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки илми таърих яке аз фанҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ буда, гузаштаи ҷомеаи инсониро дар асоси сарчашмаҳо ҳамаҷаҳагана омӯхта, объекти асосии он – инсон ва ҳаёти ғуноғунпахлӯи ӯ аз давраи қадим то кунун мебошад. Илми таърих ғувоҳ аз он аст, ки дар рафти ҳазорсолаҳо ҳаёти инсоният давраҳои ҷаҳиш, суръатафзоии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ буд. Умуман, дилхоҳ дигар фанҳои ҷомеашиносӣ дар бораи инсон ва роҳи тайқардаи ӯ аз давраи қадим то замони мо чунин маълумоти пурраю дақиқ намериданд.

Дар назарияи илми таърих хусусиятҳои хос ва фарқкунандаи ин илм чунин гурӯҳбандӣ шудаанд:

1. Илми таърих қисман фанни дақиқ буда, ҷой ва макону замони мавқеи ҳодисаю воқеаҳо муҳимият дорад.

Ҷи тавре ки маълум аст, маърифати таърихомӯзӣ аз донишони воқеаву равандро ибтидо мегирад. Умуман, дар дигар соҳаҳои илмӣ, ки ба мо маълум аст, ҷамъоварӣ намудани таснифу таҳлил ва гурӯҳбандии воқеаву ҳодисаҳо муҳияти басо бузург дорад. Ҳодисаҳои дақиқ асоси ҷамъбасти ҳулосаҳои назариявӣ мебошад. Ба ақидаи физиологӣ машҳури рус, академик М.П.

Павлов “Воқеоту ҳодисот – ин фазоест, ки олим аз он маншаъ мегирад”.

Аммо, танҳо дар илми таърих воқеаву ҳодисаҳои замони гузаштаи ҳозира на танҳо барои ҷамъбасту хулосабарориҳои илмӣ хидмат мекунад, балки онҳо дар раванди таърихомӯзӣ мавқеи мустақилро ишғол менамояд. Оиди муҳимтарини онҳо омӯзгор ё олим маълумоти аниқ дода, бо таври обу ранг ва диқатҷалбкунанда рафти он ҳодисаро тасвир менамояд.

Масалан, чунин ҳодисаи таърихӣ, ба монанди набарди Бородинои ҷанги Ватании соли 1812 барои муаррихон муҳиму шавқовар аст, натанҳо ба он хотире, ки дар ин дарс омӯзгор метавонад, ки сабабҳои ноқомӣ ва шикасти сарлашқари беназир ва моҳири асри XVIII Наполеон ва санъати ҳарбии бепояни генерал М. Кутузов ва ғайраҳоро кушода равшан намояд, балки ҳуди рафти ин муҳориба, лаҳзаҳои муҳталифи он, иштирокчиён ва қаҳрамонони муҳориба ва ҳатто майдони набардро тасниф намудан муҳиму шавқовар мебошад.

Фанҳои дигари ҷомеашиносӣ мазмунан аз фанни таърих фарқ доранд. Дар мазмуну мундариҷаи онҳо ҳодисаву воқеаҳо мазмуни дуоиминдараҷа доранду ба ҷамъбасту хулосаҳои алоҳида онҳо диққати махсус дода мешаваду ҳалос.

Аз ин сабаб, яке аз қонуниятҳои таърихомӯзӣ чунин аст: таснифи ягон воқеаву ҳодиса, таҳлили он ва маънидод кардани дилхоҳ масъалаи назариявӣ ва овардани мисол аз дохили воқеоту ҳодисот.

2. Чӣ тавре ки маълум аст, фазо ва вақт шакли объективонаи мавҷудияти материя мебошанд. Материя дар ҷаҳони ҳастӣ дар давоми вақти муайян ҳаракат мекунад. Таърихи ҷамъияти инсонӣ, гузаштаи халқҳои гуногун ҳам бо мафҳуми вақт алоқаи ногузастанӣ доранд (беҳуда нест, ки дар таърихнигории исломӣ мафҳуми таърихро ҳамчун “моҳу рӯз” маънидод кардаанд).

Масъалаи вақт ба сифати масъалаи пайдарҳамию давомнокии ҳодисаҳои олами ҳастӣ дар қатори илмҳои дақиқ (физика, кимиё, риёзиёт, ситорашиносӣ ва ғайраҳо) аҳамияти кам надорад, аммо танҳо дар илми таърихшиносӣ ин масъала моҳияти махсус пайдо карда, дар пайдарҳамии хронологӣ баромад мекунад. Умуман,

таърихомӯзӣ аз муайян намудани санаи бавучудодаи ходисаву воқеаҳо, тавлидҳои шахсони намоён ва машҳур ва ғайра ибтидо мегирад. Танҳо пас аз муайян намудани сол, моҳу рӯзи ҳодиса, мо рафти онро аз ҷиҳати илмӣ дуруст тасниф намуда метавонем. Иштибоҳ дар муайяннамоии санаи таърихӣ ба ҳатогии ҷиддии назариявӣ оварда мерасонад.

Муаррих танҳо пас аз рух додани вақти ходиса, пайдарҳамии хронологии инқишофи онро метавонад дуруст муайян кунад, сипас ба ӯ муяссар мегардад, ки алоқамандии он бо воқеаҳои пеш аз он ва баъд аз он рухдодаро муайян сохта, сабабҳои бавучудой, оқибатҳо ва қонуниятҳои онро ҳулоса намуда, рафти дақиқ ва аниқӣ онро тасниф намояд.

Ҳамин тавр, дар давоми таърихи чандасраи ҷомеаи инсонӣ, воқеаҳову ҳодисаҳои бешумори он дар инқишоф омӯхта мешаванд. Муаррих бояд ҳоҳ дар қори таълимӣ ва ҳоҳ дар қори илмӣ-тадқиқотӣ маълумоти таърихӣ ба дастовардаро дар пайдарҳамии хронологӣ ҷо ба ҷо гузошта, ҳар як давраи таърихиҳо аз ибтидо, рафт ва то баанҷом расиданаш тасниф намояд.

Пеш аз нақл (хаттӣ ва ё шифохӣ) ягон ҳодисаи таърихиҳо (баъзан рӯзу моҳро) номбар кардан шарт аст.

Ҷо ба ҷогузориҳои маводи таърихӣ барои омӯзгор ва ҳам барои олим аз рӯйпайдарҳамии хронологӣ қонунияти дуввуми таърихомӯзӣ мебошад.

3. Алоқаманд кардани таърихи гузаштаи ҷомеаи инсонӣ бо замони ҳозира, хусусияти сеюми мазмуни илми таърих мебошад. Танҳо бо омӯхтани гузашта ва пайдо кардани маълумот дар бораи ҳаёту зиндагии ниёгонамон ва дигар халқҳо ҷаҳонбинии ҳудро васеъ кардан мумкин нест ва ин ҳам ба қатори вазифаҳои қонуниятҳои илми таърих ва таърихомӯзи ҳамроҳ шуда наметавонад.

Илми таърих на гузаштаю ҳозираро меомӯзад, балки ягон объектро дар гузашта, яъне инсонро, ҷомеаи инсониро таснифу тадқиқ менамояд. Аз ин рӯ донишҳои таърихӣ на танҳо хусусияти маърифатӣ, балки аҳамияти амалӣ низ бояд дошта бошанд.

Вазифаҳои қунунии таърих танҳо дар суръате амалӣ мегардад, ки пеш аз ҳалли он (бо назардошти посдориҳои анъанаҳои миллию

умумибашарӣ) бояд нуктаи назар, рӯҳияи одамонро мувофиқи талаботи замона дигаргун созем, ботинан ба тағйироти бузурги сифатӣ тайёр шавем ва дар ин раванд бевосита иштирок намоем. Дуруст мегӯянд, ки таърихдонӣ, худшиносӣ, ҷаҳондонӣ яке аз нишонаҳои муҳими маданияти баланди инсон аст.

Вобаста кардани таърихи гузашта бо замони ҳозира барои дарки воқеаву ҳодисаҳои кунунӣ кӯмак расонида, дар мисолҳои бойи таърихӣ наслҳои нав ба камол расида, барои оянда заминаи хуб омода месозанд. Донишҳои таърихӣ дар ҷустуҷӯи роҳи беҳтарини ҳаёти ҷамъиятӣ, эмин будан аз хатогиҳои гузаштагон саҳми арзанда дорад.

Аз ин сабаб, дар ин бахш таснифи қонуниятҳои сеюминии омӯзгорон ва олимони таърихшиносро дар дарк ва эҳсоси илми таърих муайян намуда, бояд қайд кард, ки дар илми таърих пайвастиҳои ҳаёти гузаштагон бо саргузашти ҳозираи мардум шарт ва зарур мебошад.

Таърих санги болои қабри гузаштагон набуда, бо кашфиёту кӯшишҳои бепояи инсоният, яъне корхое, ки инсоният дар гузашта ба анҷом расонидааст, мепардозад ва дар ин кор аз равиши хоси худ, яъне тафсири асноди таърихӣ баҳра меҷӯяд ва донишҳои худро дар барпо намудани ҷомеаи демокративу ҳуқуқбунёду шахрвандӣ истифода мебаранд, мебошад.

Инчунин бояд дар назар дошт, ки илми таърих на танҳо шоҳиди бевоситаи замони ҳозира буда, онро бо таври бояду шояд меомӯзад, балки интиҳоби роҳи зиндагӣ, ташаккули фикру ақида ва муносибати моро бо масъалаҳои муҳими ҷамъиятӣ дар назар дошта, ҳамчун устоди зиндагӣ ва роҳнамои ҳаёти инсон хизмат мекунад. Инчунин, илми таърих қобилияти баҳскуниро бо ҳаёти ояндаи мо доро буда, барои интиҳоби роҳи дуруст ва пурсамари ояндаи ҷамъияти инсонӣ саҳм мегузорад.

Омӯзиши илми таърих, ба қавли Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон – “...танҳо ба хоҳири дониستاني гузашта нест, балки он дастурамалест, ки роҳи ояндаи миллат ва пешояндҳои давлатдориро равшан намуда, барои ҳудогоҳии миллий, ваҳдати ягонагӣ ва рушди тафаккури таърихӣ наслҳои оянда хизмат мекунад”.

Бо туфайли соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон омӯзиши ҳамаҷонибаи таърихи кишварамон ва ба хусус дарки таърихи Ватан ва мақоми он дар ҷомеа то рафт афзуда истодааст. Халқи тоҷик, яке аз аввалин халқҳои соҳибкитоб, соҳибсухан ва соҳибназари рӯи замин аст. Ҳам дар соҳаи дунёшиносӣ ва худшиносӣ ва ҳам дар соҳаи давлатдорӣ ва зироаткорӣ, ҳам дар тарбия ва маърифати инсонӣ ва адаби ҷомеа дар таърих хидмати дурахшон кардааст ва сазовори ифтихори мо гардидааст.

Ифтихори миллӣ дар қалби ҳар як шахси боору номус, ҳар қавм ва миллат нухуфта аст. Ифтихор аз миллат кардан, танҳо такрор бо забон рондан нест. Шарафманд ва иззатманд гардидани ҳар миллат ба Ватан, содиқона муҳофизат кардани забони модарӣ ва осори аҷдодон ва эҳё кардани дӯстӣ, муҳаббат, ваҳдат дар миёни мардумон сарчашмаи ҳамаи хубӣ аст.

Дар ин хусус президент Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд кардааст: “Агар кас гузаштаи аҷдоди худро надонад, инсонӣ комил нест. Ин хитоби садо, вале дар айни замон ҷиддии бузургони илму адаби мо аз қаръи асрҳо ба гӯш мерасад ва ҳушдор медиҳад, ки аз таърихи миллату сарзамин, расму русум ва дигар оини худ мудом воқиф бошем.

Воқеан таърихро хотираи инсоният меноманд. Пас ҳар фард бе омӯзиши таърихи кишвари худ, аслу насаб ва маърифати бумиву зоташро пойдору бегазанд нигоҳ дошта наметавонад. Аз решаи ҳеш дур ё канда шуда, ба вартаи гуломӣ ё фано қадам мениҳад ва ба таъбири имрӯза манкурт мешавад. Яъне, инсон агар таърихи гузаштаи худро фаро нагирад, табиист, ки аз зоти худ, роҳи тайкарда, дастовардҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва буди бохти мардумон ноогоҳ монда, чун маҳлуқа одамсурат, вале бепарво, бемаъсулият, бенишон умр ба сар мебарад”.

Инсонро олами сағир номидаанд, ки олами қабирро, тамоми ҳастиро дар худ инъикос намдааст. Бо забони имрӯза гӯем, одам шакли хурди дунёи бузург аст, яъне ҳар чизе, ки дар дунё мавҷуд дорад, дар ҳастии одамизод дида мешавад. Пас инсон барои он, ки дунёро дарк кунад, лозим аст, ки аввал худро шиносад. Ба гуфтаи Азизи Насофӣ: “Ҳар ки худро нашинохт, ҳеҷ чизро нашинохт”.

Ҳар шахс бояд бидонад, ки моҳияти ҳастии ӯ чист, он гоҳ моҳияти

ҳастии атрофиён, ҷамъият ва дунёро хоҳад фаҳмид. Шинохти таърихи атрофиён боз барои шинохти таърихи худ заминаро васеътар мекунад ва дар ин асос пайваста дар ислоҳи худ кӯшида, инсонро, камолоти вайро дараҷа ба дараҷа боло мебардорад.

Аз ин сабаб, ҳар кас, ки биниши ҳештаншиносиро аз шинохти худ сар карда, то масъалаҳои маънавиёт такмил дода тавонад, ба сарзамини мақсуди инсонӣ зудтар мерасад.

Ҳамин тавр, таърих илмест, ки инсон ва ҷамъияти инсониро дар гузашта меомӯзад, аз гузашта сабақ меомӯзад ва сабақ медиҳад. Таърих ин зинда кардан, таърих ин эҳё намудан, таърих ин ба ёд овардан, таърих ин рӯҳбаланд кардани насли ҳозира, таърих ин ба кас умеди нави зиндагӣ бахшидан аст.

Таърихи худ ва дигар халқҳоро бо ҳама неку бадаш доништан шарт, зарур ва ҳатмист. Мо бояд ҳамеша дар ёд дошта бошем, ки донишманди таърих, таълим ва омӯзиши он ба инсон барои дарк намудани ҳақиқати объективӣ имкониятҳои калон фароҳам меоварад. Инчунин донишманди таърих барои бой гардонидани ҷаҳони маънавии инсон таҳкурсии меғузорад.

Таърих илмест, ки шахсияти инсонро ташаккул медиҳад, тарбият мекунад, омили асосии худшиносӣ аст, ки он маънои шинохтани худ, миллати хеш, дар дил эҳсоси эҳтиром ба гузашта аст. Ҳар қадар мо таърихи худро аниқ донем, ҳамон қадар ҳозираро дуруст дарк карда, ояндаро бо масъулият пешвоз гирифта метавонем. Бе донишманди таърихӣ насли гузашта, бузургони миллат, шахсиятҳои маъруфи он, инсон ҳуқуқ надорад, ки ба оянда қадам бимонад. Таърихи тамаддуни башарӣ нишон медиҳад, ки худшиносӣ ва ифтихори миллӣ - нахустин шартҳои хирадмандӣ, омили асосии мардуми соҳибэҳтиром ва бо фарҳанг аст. Миллате, ки забон ва тафаккури миллӣ, таъриху адабиёт, расму оин, арзишҳои фарҳангӣ ва шахсиятҳои маъруфро қадр намекунад, пояҳои истиқлолиятро низ чандон дер пуштибонӣ карда наметавонад. Агар мо аз таъриху маданияти хеш огоҳ набоем, онро ҳифз намекунем, дигарон ҳам онро ҳифз намеkunанд, пас омӯзиши таърих ин як шартҳои асосии мавҷудияти ҳисси масъулият чавобгарӣ барои пойдории давлат ва истиқлолияти миллати хеш мебошад.

Хулоса, илми таърих дар равиши таълиму тарбияи насли

наврас ва чавонон басо мавкеи бузург дошта, муаррихону омӯзгорон дар баланд бардоштани мақоми маърифатӣ, тарбиявӣ ва амалии он бояд дар сафи пеш бошанд, алалхусус дар ташаққули худшиносии шаҳрвандони Тоҷикистони соҳибистиклол.

Аз ин рӯ, мо бояд гузаштаю ҳозираю ояндаи миллати худро донем, онро барои халқияту миллатҳои мухталиф шинос созем, обрӯю эътибори номи тоҷикро баланд бардорем. Он вақт метавон гуфт, ки мо ватандӯст ҳастему маданияти баланд дошта, ворисони арзандаи ин миллати кӯҳанбунёд мебошем.

Адабиёт

1. Раҳмонов Э.Ш. Сарчашмаи худшиносии миллӣ. - Душанбе, 1998.
2. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Ҷ. 1.- Лондон, 2000.
3. Бердяев Н. Смысл истории.- М., 1980.
4. Введение в специальность./Под. ред. Ч.Н. Пувинского и др.- М., 1989.
5. Гончарова Т.И. Уроки истории - уроки жизни.- М., 1986.
6. Добров И.А. Введение в историю.-М., 1986.
7. Лутфуллоев М. Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия. - Душанбе, 2001.
8. Марк Блок Аналогия истории или ремесло историка.- М., 1973.
9. Шакурӣ М. Истиклол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ. - Душанбе, 1999.
10. Нурмухаммади Амиршоҳӣ. Сухане чанд оиди маърифати фанни таърих, ки чӣ гуна аст. (Пешгуфтори мураттиб) //Муҳаммад ибни Сайид Бурҳониддин Ховаршоҳ ибни Камолиддин Маҳмуд (машхур бо номи Мирхонд). Равзат-ус-сафо-фи-сиротил-амбиё ва – Лмулки-ва-л-хулафа. К.1. - Душанбе, 2000.

3. Мақсад ва вазифаҳои раванди таълими таърих дар мактабҳои миёна

Илми таърих чун дигар илмҳо, аз давраҳои қадим дар ҳаёти ҷомеаи инсонӣ мавқеи арзанда дошта, вазифаҳои илмӣ, тарбиявӣ ва амалиро иҷро карда истодааст. Соҳаи тадқиқоти илмӣ, соҳаи махсусест, ки он аз раванди таълимӣ фарқ дорад. Таърих ҳамчун илм пеш аз ҳама мақсади тадқиқ намудани қонунҳоро дорад, ки аз рӯи онҳо ҳодисаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданий халқиятҳои гуногун ба амал меояд. Аммо, таърих ба сифати фанни таълимӣ мақсаду вазифаҳои ба худ хосро дорад, ки маҳз дар боби мазкур оиди масъалаҳои муҳими услуби таълими таърих меҳоме равшани андозем.

Барои муаррихон маълум аст, ки дар мактаб илми таърихро таълим медиҳанд, ки он мазмуни таълими таърих мебошад. Дар тамоми зинаҳои таълими фанни таърих аломатҳои таърихи ҳақиқиро бояд нигоҳ дошт, ҳаёти гузаштаи инсонро дуруст инъикос намуда, моҳияти инкишофи таърихӣ роҳи равиш ва натиҷаҳои тараққиёти башариятро нишон додан шарт ва зарур аст.

Бояд қайд кард, ки таълими мактаби олиро бо таълими мактаби миёна ба таври мушаххас муқобил гузоштан мумкин нест, зеро дар аввалин ҳаҷми маводи таълимӣ, андозаи омӯзиш, дараҷаи таълими ҳодисаҳои таърихӣ зиёдтар буда, барои донишомӯзон имкониятҳои васеътарро фароҳам месозад. Дар мактаби миёна бошад, ҳам вақт ва ҳам ҳаҷми андозаи маводи таълимӣ маҳдуд мебошад. Вале, бо ин мо гуфтани нестем, ки байни таълими фанни таърих дар мактаби миёна ва мактабҳои олӣ фарқи ҷиддӣ вуҷуд дорад. Ба ҳамагон маълум аст, ки ҳангоми таълим хусусиятҳои синнусоли хонандагон ба инобат гирифта шавад. Масалан, бояд ба назар гирифт, ки маводи таълимии хонандагони синфи V назар ба маводи хонандагони синфи X, ки дар худ ҳулосабарориҳои мураккабро таҷассум менамояду пур аз ҳодисаҳои машҳур ва ҳолатҳои диққатҷалбкунанда мебошад, фарқ кунад. Барои таърихомӯзони хурд маводи таълимӣ бояд содда, бо забони фаҳмову дастрас ва аз ҳама муҳим ба тариқи афсона пешниҳод намуд зарур аст, чунки хонандаи синфи V ҳоло

қобилияти даркнамоии ҳодисаву равандҳои мушкилу мураккаби ҳаёти инсонӣ, бахусус дар замони қадимро надорад. Албатта, бо ин гуфтаниҳо ва далелҳои пешовардаи муаллифони ҳулоса баровардан мумкин нест, ки хонандагони мактабҳои миёна дар раванди омӯзиши фанни таърих танҳо ба таълими воқеаву ҳодисаҳои асосӣ ва маҳдуд машғул шуда, масъалаҳои илмӣ фанни таърихро сарфи назар менамоянд. Дар баробари ифодаи дилхоҳ мавзӯ ва ё масъалаи таърихӣ ба хонандагон муяссар мегардад, ки бо истилоҳоти ҳоси таърихӣ, ба монади монархия, ҷумҳурӣ, демократия ва ғайраҳо ошноӣ пайдо намуда, мафкура, ҷаҳонбинӣ ва ҳештаншиносии ҳудро васеъ мегардонанд. Донишҷӯёни мактабҳои олӣ бошанд, дар баробари азхуд намудани маводҳои зиёди воқеаҳои таърихӣ, боз ба таҳлили масъалаҳои сабабу оқибат, аҳамияти таърихӣ, ягонагии инкишофи ҷомеаи инсонӣ ва ғайраҳо сару қор доранд ва бояд ин масъалаҳоро ба ҳубӣ аз бар намоянд, вагарна ба моҳияту хусусиятҳои таърихӣ сарфаҳм рафта наметавонанд.

Ҳамаи гуфтаҳои боло моро водор месозад, ки ба ҳулосае оем, ки ба якдигар муқобил гузоштани фанни таърих ҳамчун илм ва таърих ба сифати фанни таълимӣ нодуруст ва иштибоҳи бузург аст.

Асосҳои илми таърих – асосҳои мазмуни фанни мактабии таърих мебошад. Чӣ тавре ки маълум аст, таърих ҳамчун илм услубҳои махсуси тадқиқотӣ дорад, ки онҳоро хонандагони мактаби миёна намеомӯзад. Дар рафти омӯзиши фанни таърих оиди баъзе усулҳои тадқиқоти таърихӣ танҳо тасаввуроти оддӣ пайдо кардан мумкин аст, аммо мазмуни асосии қоидаҳои илми таърихшиносӣ, ки мутобики хусусиятҳои синнусолии хонандагон инъикос шудааст, яке аз масъалаҳо ва ё вазифаҳои омӯзиши фанни таърихи мактабӣ низ шуморида мешавад.

Инчунин, бояд дар назар дошт, ки раванди таълими фанни таърих паҳлӯҳои гуногун дорад. Донишомӯзӣ – яке аз паҳлӯҳои таърихшиносӣ мебошад. Ҷавобону наврасон пеш аз ҳама бояд дар худ хусусияти инсониро таҷассум намоянд муҳимтарин хислатҳои инсониро омӯзанд, одоб андӯзанд, фаҳмиши васеъ ва қавӣ дошта бошанд ва дорони фарҳанги баланди инсонӣ бошанд.

Яъне, инсони ноогоҳ ва бидуни ҳуввияти миллӣ шахси сарбаланд ва хизматгори миллату ватани худ шуда наметавонад. Аз ин рӯ, гузаштаву ояндаи миллат бештар аз вазъи таълими таъриху забону фарҳанг дар муассисаҳои таълимии ҷумҳури саҳт вобастагӣ дорад. Мақсад он аст, ки ҳангоми таърихомӯзӣ лозим аст, ки нахуст бар шогирдон одамият ва тоҷик буданро омӯзонем. Илми одамият иборат аст аз улуми инсонӣ – забон, адабиёт, таърих, санъат, зебоишиносӣ, ахлоқ, аҳкоми дин ва монанди онҳо, ки барои ҳама заруранд.

Таърихи миллат пеш аз ҳама иборат аз таърихи фарҳанги миллист. Инкишофи таърихии иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсии ҳар як халқ бо назардошти он, ки чӣ арзишҳои маънавию маданӣ дод, аҳамият дорад. Аз ин сабаб, аз худ намудани дастовардҳои таърихиву фарҳангӣ, ҳосил кардани хотироти таърихии пурмазмун шартӣ асосии худшиносии миллист. Он гоҳ шахс худро на танҳо як ҷузъи таърих, як омили арзандаи бунёдкор хоҳад дид. Дар ин сурат тафаккури инсонии шахс боз ҳам меафзояд ва моҳияти маънавӣ пайдо менамояд.

Ба вучуд овардани мактаби миллӣ, ки асоси онро инсонгарой, омӯзишу парвариш бояд ташкил намояд, зарур аст. Тарбияи миллӣ аз муҳимтарин масъалаи замони мо аст. Давлат ин масъаларо устувор мекунад, лекин набояд бо даҳолати сиёсӣ барои дигар шудани хусусиятҳои он, барои маҳрум шудани он аз табиати аслӣ кӯшиш кунем.

Ҳамин тавр, аз давраи истиқлол марҳилаи нави худшиносии миллӣ оғоз ёфт. Истиқлол барои боз ҳам баланд бардоштани сифати таърихдонӣ чаҳонфаҳмии мардуми мо такони ҷиддӣ шуд. Паҳлӯҳои тозаӣ шинохти таърихи гузаштаи худ ошкор гардид, баъзе паҳлӯҳои масъала беш аз пеш аҳамият пайдо кард, масъалаҳои зиёде ба миён омад, ки то ҳол мавриди баррасии аҳли андеша қарор наёфта буданд.

Ин масъалаҳо бо кӯшишу ғайрати муҳаққиқони ҷавон минбаъд амиқан таҳқиқ хоҳанд шуд. Бинобар ин яке аз ниёзҳои миллати мо – ислоҳоти куллии омӯзишу парвариш, тарбияи насли наврасу ҷавон, ислоҳоти мактаби миёнаву олист, чунки маориф омили муҳимтарини таҳкими давлат, рушди илму фарҳанг,

дастовардҳо дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии мардум, ба воя расидани шахсияти ғаёлу донишманд, соҳибкасб ва созанда мебошад.

Донишони мақсаду вазифаҳои таълиму тарбия ба ҳар корманди мактабу маориф, алалхусус ба омӯзгорони мактаби миёна зарур аст.

Бо гуфтаи педагоги машҳури рус К.Д. Ушинский: “Шумо дар хусуси меъмор, ки ба саволи шумо оид ба он, ки ӯ чӣ гуна бино месозад, посух дода наметавонад, чӣ мегӯед? Айнан ҳаминро бояд бар ҳаққи тарбиятгаре гӯед, ки равшану возеҳ ба шумо мақсади ғаёлияти таълиму тарбиявиашро гуфта наметавонад!”.

Мақсади таълими фанни таърихро бояд дар асоси дастовардҳои назариявии илмҳои психологӣ-педагогӣ ва дастовардҳои амалии маълумот бояд баён намуд.

Мақсади таълиму тарбия, чӣ тавре ки маълум аст, иборат аз маҷмӯи талаботи ҷамъият ва ташаккули чунин сифатҳои шахсӣ, ки ба ӯ имкон медиҳад мустақилона ворида муносибатҳои ҷамъиятӣ шаваду ғаёлияти ба ҷамъият зарурро интиҳоб наояд. Аммо, дар рафти таълим ин мақсад ба воситаи фарогирии донишҳои илмӣ ва намудҳои муайяни ғаёлият амалӣ мегардад. Ҳар кас дар интиҳоби ихтисос ва касбу ҳунар соҳибхитӣ аст, вале лозим аст, ки нахуст ӯро одамият ва тоҷикият омӯзему парваришу тарбия намоем ва пас аз он ҳар чӣ меҳодад – шавад: бозоргон, муаллим ё муҳандис, ё олим, ё мансабдори маъмурият, ё дигаре... Аз ин рӯ таълим ҳамчун тарбия ба инкишофи шахсияти инсон нигаронида шудааст. Танҳо зимни таълим ин ҳадаф тавассути фарогирии донишҳои муҳталиф амалӣ мегардад.

Масъалаи шахс ва инкишофи он чун аз масоили умумии инсонӣ ба ҳисоб рафта, дар доираи илмҳои гуногун (фалсафа, ҷомеашиносӣ, психология ва дигарон) мавриди баррасӣ қарар гирифтааст. Аммо маҳз ҷанбаи педагогии масъалаи шахсияти инсонро ошкорасозӣ ва омӯзиши шароитҳои пурсамар барои инкишофи ҷамаҷонибаи ин шахсият дар раванди таълиму тарбия ташкил медиҳад.

Бо назардошти ин, метавон мақсаду вазифаҳои таълими фанни таърихро дар мактабҳои миёна муайян намуд.

Вазифаҳои таълиму тарбияе, ки мақсаднок аст, дар шароити давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ, аз он иборат аст, ки шахрванди солими бомаърифат, дорои тафаккури эҷодӣ, ҳамаҷониба инкишофёфта ва соҳиби дониши амиқ ва маҳорату малакаҳои касбӣ тайёр намояд, то онҳо бо ғояҳои сулҳдӯстӣ, ваҳдат, инсонпарварӣ, меҳанпарастӣ, адолати иҷтимоӣ, нигоҳдории арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсондӯстӣ, риояи ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шавад.

Мақсаду вазифаҳои ниҳони таълими фанни таърих – ин ташаккули инсонӣ комил, соҳиби Ватан, нангу номуси миллӣ, ифодагари симои зеҳнию маънавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва арзишҳои дигари инсонӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, мақсади таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна – ҳамаҷониба инкишоф додани шахсияти хонандагон аст. Бояд дарк кард, ки ташаккули умумии шахсият аз кадом чузъҳо таркиб ёфтааст. Дар натиҷаи ташаккули шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта тақомули маърифатӣ, ахлоқӣ ва ҷисмонии хатмкунандагони мактаби миёна ба амал меояд. Ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ симои умумии шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд.

Бояд гуфт, ки тақомули ҷисмонии хонандагон дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, шугл варзидан ба варзиш ба даст омада, қисматҳои дигари тақомули онҳо тавассути фанҳои таъриху ҳуқуқи инсон ва фанҳои дигари таълимӣ ба амал бароварда мешавад.

Ба омӯзгор зарур аст, ки қонуниятҳои рушди раванӣ, ҷисмонӣ, ахлоқӣ, ақлонӣ ва фарҳангии хонандаро хуб азҳуд намояд. Ин кор ба хусусиятҳои синнусолӣ, инфиродӣ, муҳити ҷомеа, муҳити зист ва омилҳои зиёди дигар вобаста аст. Аз ин рӯ, омӯзгор дар ҷараёни таълиму тарбия бояд хонанда ва раванди таълиму тарбияро хуб омӯхта, дар вақти зарурӣ ба он тағйирот дохил намояд.

Дар ташаккули шахсият талаботи хонанда низ аҳамияти бузург дорад ва пеш аз ҳама бо ҳаракатҳои фаъолияти ӯ вобаста аст. Масалан, ба талаботи маданияи шахс ғаълонокӣ ва махсусан сатҳи маданияти инсон вобаста аст, ки решаи он аз таърихи

инсоният сарчашма мегирад. Аз ин рӯ, шахсият дар шароити мушаххаси ҷамъиятӣ-таърихӣ ба воситаи таълим ва тарбия ташаккул меёбад ва ин чараён дар оила, дар кӯдакистон, дар муҳити зист, дар мактаб ва умуман дар ҷомеа суръат мегирад.

Вазифаҳои раванди таълими ҷамъиятӣ-таърихӣ дар “Стандарти давлатии маълумот” чунин баён ёфтааст: “... аз тарафи хонандагон омӯхтани асосҳои дониш оид ба роҳи тайкардаи одамон доир ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ, ташаккули қобилияти хонандагон, зимни таҳлили таърих, ҷамъияти воқеаҳо ва равандро ҳамчун унсурҳои муҳиму ягона ба вуҷудпайваста, робитаи ноғусастани доштани онҳо – гузашта, ҳозира, оянда, ташаккули ҷамъияти арзишҳо ва эътиқоди хонандагон дар асоси таҷрибаи таърихӣ, қабули ғояҳои инсондӯстӣ, эътироми ҳуқуқҳои инсон ва арзишҳои демократӣ, ватандӯстӣ ва яқдигарҷамъияти халқҳо, пешрафти шавқу рағбати хонандагон нисбат ба таърих, ҷамъияти доштани таърих ва фарҳанги халқи худ ва халқҳои дигар, ҷидду ҷаҳд ба ҳақиқати нигоҳдорӣ ва ғани ҷамъияти мероси фарҳангии мамлакатҳои ҳама ва тамоми башар”.

Ин вазифаҳо гурӯҳбандӣ карда, метавон ба се қисми асосии зерин онҳоро тақсим кард:

1. Вазифаҳои таълимӣ (маърифатӣ).
2. Вазифаҳои инкишофдиҳанда.
3. Вазифаҳои тарбиявӣ.

Вазифаҳои таълими ҷамъиятӣ-таърихӣ аз мақсаде бар меоянд, ки таълим ҳамчун тарбия ба инкишофи шахсияти инсон ниғаронида шудааст. Танҳо зимни таълим ин ҳадаф тавассути фарогирии донишҳои муҳталиф амалӣ мегардаду хонанда тарбия меёбад. Бо назардошти ин метавон вазифаҳои асосии таълимро муайян намоем.

Дар баробари ин дар назди вазифаҳои таълимӣ чунин талаботҳо пеш гузашта шудааст:

- азхуд кардани воқеаҳову ҳодисаҳои асосии таърихӣ гузаштаю ҳозира;
- мусалаҳ намудани хонандагон ба асосҳои ҷамъияти мафҳумҳои таърихӣ;
- бавҷуд овардани тасаввуроти илмӣ оид ба даврҳои муайяни таърихӣ;

- сарфаҳм рафтан ба масъалаҳои сабаб, оқибат ва моҳияти ходисаю воқеаҳои таърихӣ;
- азхуд кардани асосҳои мазмунун моҳияти қонунҳо оиди инкишофи ҷамъиятӣ ва бо ҳамин васила пайдо кардани асосҳои ҷаҳонбинии илмии хонандагон.

Ҳамаи ин талаботҳои пешбинигардидаро омӯзгор ба осонӣ иҷро карда наметавонад, зеро хонандагон аз ҷиҳати инкишофи ақлии худ бисёр масъалаҳои назариявии таърихро ба пуррагӣ фаҳмида наметавонанд. Масалан, хонандагони синфи V фалсафаи Сукрот, Афлотун ва Арасту дарк карда наметавонанд, хонандагони синфи VI бахсҳои схолостҳоро намефаҳманд ва ғайраҳо. Дар ин мавридҳо лозим мешавад, ки тамоми фикрҳо ва хулосаҳои ба хонандагон нофаҳморо қисман ё пурра наомӯзем ва танҳо аҳамияти ҷамъиятии раванди илмӣ ё фаъолияти шахси муайяно ба хонандагон фаҳмонем.

Умуман, илми таърих нақли ҳамаҷонибаи ҳаёти гузаштаи башарият дар инкишофи диалектикӣ ва гуногуни он мебошад. Аз ин рӯ, таърих илми дақиқест, ки раванди ҳарҷонибаи пуриштилофи таърихро дар ҳолати ягонагии он баррасӣ менамояд. Поягузори таърих – ин воқеаю ходисаҳои замони гузаштаю ҳозира мебошад, ки хонандагон онро дар аснои омӯзиши таърих бояд азхуд кунанд. Дар илми таърих воқеаҳои маълум ҳастанд, ки ҳамагӣ як маротиба содир мешаванд, яъне бори дигар такрор намешаванд. Масалан, ба зумраи ин гуна воқеаҳо ихтироот барин ходисаҳоро нисбат додан лозим аст, чунон ҷӣ мошинаи буғиро ихтироъ кардани Ползунов, кушта шудани Шерак ва ғайраҳо. Воқеаҳоро аз давраҳои таърихӣ фарқ кардан лозим аст, ки онҳо аз як гурӯҳ воқеаҳои гуногун иборатанд, ки бо мурури умумии қонунӣ ва муносибати сабабу оқибат як шуданд. Ҳангоми таълими илми таърих воқеаҳои асосиро шахр намудан лозим аст, давраҳои мухталифи инкишофи онҳоро мухтасар тадқиқ карда, қонунҳои умумии таърихро дар рафти он муқаррар намоем ва бо фаҳмидани аҳамияти таърихии ҳуди воқеа қаноат кунем.

Бояд ба назар гирифт, ки ба хонандагон воқеаҳои бисёри таърихино нақл кардан лозим нест, балки ба онҳо мазмунан, тадричан, ошкорона тараққиёти ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ

ва маданияи инсониятро нишон дода, онҳоро бо машхуртарин воқеаҳои асосӣ ошно намудан лозим аст, ки ин донишҳои таърихӣ бояд дар тафаккури хонандагон бо таври мунтазам ҷойгир шуда, тарҷумаи ҳоли инсониятро шабоҳат диҳад. Аммо, ҳангоми омӯзиши давраҳои муайяни таърихӣ омӯзгор бояд дигар тарз рафтор кунад. Масалан, барои ҳосил кардани тасаввурот дар бораи хусусиятҳои мунтазами раванди дохилии тараққиёти инқилоби якуми буржуазӣ-демократии Россия бояд чунин рафтор кард: Дар ин инқилоб мо ду давраро мебинем: давраи якум – давраи авҷи инқилоб, аз воқеаҳои 9-уми январи соли 1905 то шӯриши мусаллаҳои моҳи декабр давом мекунад ва давраи дуюм – давраи хомӯшӣ ва поёнравии мавҷи инқилоб дар солҳои 1906-1907 мебошад. Бинобар ин дар ин ҷо дигар шудани баъзе воқеаҳо, алоқамандии ҳамдигарии онҳоро мебинем, моҳияти сабабу оқибати байни ҳодисаҳо ва лаҳзаҳои инқишофи раванди таърихиро муқаррар мекунем.

Дар ҳар як боби мавзӯҳо, ки мувофиқи барнома муайян шудааст, дида баромадани масъалаҳои гуногун, ҳам ҷабҳаи сиёсӣ, ҳам иқтисодӣ ва ҳам маданӣ муҳим аст, то ки барои дар хонандагон ҳосил шудани тасаввуроти умумӣ кӯмак расонад. Хонандагон дар ин ҳолат воқеаҳои таърихиро на ҳамчун ҳодисаҳои тасодуфӣ ва номаълум рӯйдода, балки ба сифати ҳодисаҳои қонунӣ бавучудода, дарк мекунанд.

Ҳар як давраи таърихӣ мавзӯҳои фанни таърих ба мо пеш аз ҳама ҳамчун пайвастагии махсуси як қатор воқеаҳо ҳодисаҳо тасвир мегарданд, ки ба муносибатҳои сабабу оқибат бо якдигар вобастаанд. Барои мисол, инқилоби буржуазии Фаронсаро дар охири асри XVIII дида баромадан мумкин аст. Воқеаҳои ин ҳодиса бо муносибатҳои сабабу оқибат бо якдигар вобастаанд (даъват карда шудани штатҳои генералӣ, табдил ёфтани штатҳо ба маҷлиси муассисон, шӯриши аҳолии Париж ва гирифта шудани Бастилия, қабул шудани Қонуни маҷлиси муассисон “Дар бораи маҷбуриятҳои феодалӣ” ва ғайраҳо). Ҳамаи ин воқеаҳо дар алоҳидагӣ, бидуни алоқамандии ҳамдигар маъно надоранд, ҳамаи онҳо бо тартиби маълум ва вобастагии сабаб инқишоф меёфтанд ва дар дигаргун гаштани ин воқеаҳо, мазмуну мантиқи махсуси

онҳо, мароми қонунии ҳуди он мушоҳида карда мешавад. Дуруст аст, ки ҳамаи он тартиби воқеаҳоро нишон медиҳаду он дар ҳар як ҳодисаи таърихӣ мушоҳида карда мешавад.

Омӯзгор ҳангоми таълими фанни таърих мафҳумҳои зиёди илмиро ба кор мебарад, ба монанди, давлат, дин, демократия, монархия, инқилоб, ҷумҳури ва ғайраҳо. Ба ҳамаи ин ибораҳо асоси дурусти таърихӣ додан лозим аст ва бо роҳи ошкор намудани мазмуни онҳо ё аҳамияти калимаро таҳлил кардан шарт ва зарур мебошад. Ба монанди он, ки омӯзгор ҳангоми дарс ба хонандагон ибраз мекунад, ки демократия – ин ҳокимияти халқ аст, ҳуди калима асоси латинӣ дошта, “demos” халқ, “cratia” ҳокимият мебошад. Бо ҳамин тариқ, маънои ибораҳои умумиро шаҳр дода, зарурияти фаҳмонидани хусусияти ин ё он ибораро ба назар гирифтани зарур аст.

Ба ҷузъ ибораҳои умумӣ хонандагон бояд ҳулосаҳои васеи илмӣ ва ё қонунҳои таърихӣ, яъне қонуниятҳои пайдоиш, мавҷудият, тараққиёт ва мавҷудият ва ҳастии таърихро ошкор сохта, бунёдшавии ҳастии мавҷудияти дигарро бояд шарҳ дод.

Қонунҳои таърихро мо бо роҳи муқоиса ва андоза кардани ҳодисаҳои таърихӣ доир ба таърихи мамлакатҳои гуногун фаҳмида мегирем. Равшан аст, ки ҳар яке аз ҳодисаҳои зикршуда бо услуби махсус дар раванди дарсҳои таърих фаҳмонда мешаванд, ки дар ин хусус дар поён сухан меронем.

Ҳамин тавр, ҳангоми иҷроиши вазифаҳои таълимӣ-маърифатии фанни таърих, донишмандони инкишофи раванди таърихӣ ва унсурҳои он хеле муҳим аст. Аз ин хотир, хонандагон пеш аз ҳама бояд диққати худро ба аҳамияти далелу ҳодисаҳо ва воқеаҳо, муайян намудани сабабу оқибатҳои ҳодисаҳои таърихӣ, муқоисаи воқеаю даврҳои таърихӣ, хусусиятҳои хоси воқеаҳои таърихӣ, муайян намудани моҳият, мансубият ва гурӯҳбандии воқеаҳо, рафтору кирдор ва фаъолияти иҷтимоии инсоният, шахсиятҳои таърихӣ ва нерӯҳои гуногуни ҷамъиятию сиёсӣ ҷалб намоянд.

Ҳулосабарорӣ ва фаҳмонидани қонуниятҳои таърихӣ заруртарин ва муҳимтарин қисми кори омӯзгор аст, ки он бояд дар асоси ба таври шавқовар омӯхтани воқеаю ҳодисаҳои

таърихӣ ва дар хотираи хонандагон ҷой кардани мазмуни умумии фанни таърих, мафҳумҳои он, алоқамандии сабабу оқибат ва моҳияти ҳодисаҳо ба амал оварда шавад ва танҳо дар ин ҳолат донишомӯзии фанни таърих қисми муҳими ҷаҳонфаҳмию ҷаҳаномӯзии хонандагон мешавад.

Ҳангоми омӯзиши фанни таърих ба омӯзгор зарур аст, ки маҳорат ва малакаи хонандагонро инкишоф дода, имкониятҳои истифодабарии донишҳои назариявиро дар амал мунтазам истифода баранд.

Вазифаҳои инкишофдиҳандаи фанни таърих аз иҷрои чунин талабот иборат мебошад:

- Ташаккул додани маҳорату малакаҳои фаъолияти фикрӣ (бо ёрии муқоиса, мушоҳидаҳо, фаҳмидани мафҳумҳо, мустақилона таҳлил намудани масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷамъият, ҳулоса намудани мавзӯҳои алоҳида, фикри мустақил доштан ва онро ҳимоя карда тавонистан, бошуурона азхуд намудани донишҳо ва ғайраҳо).
- Дар рафти фаъолияти донишазхудкунии хонандагон ба вучуд овардани ҳунару малакаҳои амалии онҳо баробари истифодабарии маводҳои гуногуни таълимӣ, ба монанди: кор бо харита, бо китоби дарсӣ, бо сарчашмаҳо ва ғайраҳо, иҷро намудани ҳар гуна корҳои хаттӣ, ба монанди: тартиб додани нақшаи корӣ, конспектависӣ, луғатнависӣ, омода сохтани реферату маърӯзаҳо, баромад кардан дар семинару конфронсҳои илмӣ мактаббачагон, иштирок дар оморасозии гӯшаи таърихӣ, ё ин ки осорхонаи мактабӣ ва ғайраҳо.

Рафти инкишофдиҳии ташаккули шахсиятро ҳамчун низоми томи психологӣ дар алоқамандӣ бо соҳаҳои ақлӣ, ҳиссӣ ва маромҳои он таъмин менамоянд. Мазмуни ин нақши сегона нишон медиҳад, ки илми имрӯзаи педагогика хонандаро на ҳамчун объекти таъсирбахши омӯзгор, балки ба сифати субъекти фаъоли раванди таълим медонад.

Аз ин сабаб, муваффақият ва қомеъӣ дар ин соҳа бештар аз муносибати хонанда ба омӯзиш вобаста аст. Бояд ба назар

гирифт, ки хонанда кист, чӣ гуна қобилияти фикрӣ дорад, оё пеш аз ин соҳиби ҳунари дарки амалӣ гардида буд? Аз ин лиҳоз рафти инкишофи ақлонӣ ва ташаккули маҳорат ва малакаи ӯ бидуни дониستاني дараҷаи донишу қобилияти хонандагон амри маҳол аст. Ба омӯзгор зарур аст, ки қонуниятҳои рушди равонӣ, ахлоқӣ, ақлонӣ ва дигар хислатҳои хонандаро хуб азҳуд намояд. Ин амал ба хусусиятҳои синнусолӣ, инфиродӣ, муҳити зист, оила ва омилҳои зиёди дигар вобаста аст.

Қобилияти мухталифи хонандагон дар кадом самте, ки истифода бурда нашавад, инчунин ба маромҳо алоқаманданд. Ҳар як фаъолият, аз рӯи нишондодҳои илми педагогика, дар ҳолате пурсамар мегузараду натиҷаҳои пурсамар медиҳад, ки агар шахс дорои маромҳои амиқ бошад, ба ҳаракати фаъол сабабгор гардад, мушкilotҳои ногузир ва шароитҳои номуносибро рафъ созад. Ҳамаи ин ба иҷрои вазифаҳои инкишофдиҳандаи фанни таърих муносибати бевосита доранд. Агар дар хонандагон муносибати мусбату созгор ба фаъолияти амалӣ ташаккул ёфта бошад, он гоҳ ин ба самарабахшии он мусоидат менамояд. Бояд дар назар дошт, ки раванди омӯзиш бидуни маромҳои муайян дар фаъолияти хонандагон ғайриимкон аст.

Вазифаҳои инкишофдиҳандаи фанни таърих дар синфҳои алоҳида ва бахшҳои алоҳидаи фанни таърих, масалан, аз фанни таърихи халқи тоҷик, ҳамчун меъёри маҳорат ва малакаи хонандагон дар охири барномаи ҳар як синф мушаххас зикр шудааст. Инак, дар синфҳои V -VI хонандагон чунин маҳорат ва малака бояд дошта бошанд: огоҳӣ аз харитаи таърихӣ, саволномаҳои оддиро тартиб дода тавонанд, маҳорати нақлкунӣ дошта бошанд, аз китоби дарсӣ самаранок истифода бурда тавонанд, дар маҳфилҳои таърихӣ, озмунҳо ва шабнишиниҳои дохилимактабӣ фаъолона иштирок кунанд ва ғайраҳо.

Маҳорат ва малакаи хонандагони синфҳои VIII-IX бояд чунин бошад: фикру ақидаи ҳудро оиди ин ё он масъалаи раванди таърихӣ ҳифз карда тавонанд, доир ба мавзӯҳои гузашта саволнома (тестҳо) омода карда тавонанд, аз харита озодона истифода бурда тавонанд, маҳорати истифодабарии суратҳо, диаграммаҳо, нақшаҳо, порчаҳои хрестоматияро дошта бошанд,

аз луғати китоби дарсӣ озодона истифода бурда тавонанд, дар махфилҳо, озмунҳо ва шабнишиниҳо ва мизҳои мудаввари таърихӣ иштироки фаёлона намоянд.

Дар синфҳои X-XI хонандагон илова бар ин оиди асосҳои кори илмӣ аз фанни таърих тасаввуроти оддӣ пайдо намуда, ба навиштани реферату маърӯза ҷалб карда мешаванд, яъне мустақилияти хонандагони синфҳои болоиро таъмин намуда, инкишоф додани талабот, завқу қобилияти маърифатии онҳо, рафтори эҷодӣ ва шинос шудан ба мазмуни қоидаҳои асосии илми таърихшиносӣ, барои касбпсихологикӣ хонандагони мактабҳои миёна таъсири мусбӣ мерасонанд. Инчунин иҷрои вазифаҳои инкишофдиҳандаи фанни таърих бояд ба фаъолияти ҷамъиятии хонандагон ва қорҳои беруназсинфӣ алоқаманд бошанду таълим, шавқу ҳавас ва саъю кӯшишҳои хонандагонро муайян намояд. Дар баробари ин, натиҷаҳои омӯзиши фанни таърих дар мактабҳои миёна бояд бо талаботи ҷомеа мувофиқат кунад ва барои ӯ ғоидабахш бошанд, яъне ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ муҳити зист, ташкилкунӣ осорхонаҳои мактабӣ, иштирок кардан дар фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайра – муҳимтарин омили дараҷаи баланди шуурнокии ҷавонон мебошад.

Масъалаи инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият ба **кори тарбиявӣ** низ алоқаманд аст. Тарбия – мафҳуми педагогӣ буда, таъсиррасонии мақсаднок ва муташаққилона ба инкишофи ҷисмонӣ, рӯҳӣ, ҷаҳонбинӣ, симои маънавӣ, завқи эстетикӣ (зебопарастӣ) шахсият бо маҳорату малакаҳо мусаллаҳ гардонида шудан ва ба ҳаёту меҳнати ҷамъиятӣ тайёр кардани онҳо мебошад.

Тарбия ва инкишоф ба ҳам алоқаманд буда, сабабгори якдигар мебошанд. Инкишоф чун раванди тағйироти ҷисмонӣ ва психикӣ шахсият як қатор зинаҳои бо ҳам алоқаманд дорад. Ин зинаҳо ба тарбия, синну сол ва мазмуни ин ё он давраи ҳаёти бача вобаста аст. Аз ин рӯ инкишофи бачаро фақат раванди биологӣ доништан мумкин нест. Омилҳои асосие, ки инкишофи бачаро чун аъзои ҷамъият муайян мекунад инҳо мебошанд: тағйир ёфтани тарзи алоқаи ӯ бо одамони гирду атроф, азхуд кардани донишу таҷриба, тағйир ёфтани фаъолият ва муносибати ӯ бо муҳит, тарзи ҳаёти солим ва ғайра.

Кори тарбия имрӯз дар дарсҳои таърих хеле мураккабу серсоҳа гаштааст. Вай талаб мекунад, ки на танҳо ба тарбияи ахлоқӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ диққати ҷиддӣ дода шавад, балки тарбиятгарон соҳаҳои тарбияи экологӣ, иқтисодӣ, демографӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра мунтазам мадди назар доранд. Умуман, вазифаҳои тарбиявӣ басо сершумор мебошанд. Ин вазифаҳо дар “Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” гурӯҳбандӣ карда шудаанд ва аз инҳо иборат мебошанд: тарбияи ғоявӣ, тарбияи милли, тарбияи ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии милли, тарбияи ватанпарастӣ, тарбияи ахлоқӣ ва маънавӣ, тарбияи маърифатӣ, тарбияи ҳуқуқӣ, тарбияи гуманистӣ (инсондӯстӣ), тарбияи зебоипарастӣ, тарбияи меҳнат ва касбинтиҳобкунӣ, тарбияи иқтисодӣ, тарбияи экологӣ, тарбияи сиёсӣ, тарбияи ҷисмонӣ, тарбияи тафаккури интиқодӣ, тарбияи таҳаммул ва тоқатпазирӣ, тарбияи масъулиятшиносӣ, тарбияи ҳаёти солим.

Дар дарсҳои таърих чунин вазифаҳои тарбиявӣ бояд дар мадди аввал содир шаванд: инсонпарастӣ, ватандӯстӣ, ифтихори милли, худшиносии милли, сулҳдӯстӣ, дӯстӣ ба халқҳои дигар, шарики андӯху шодиву хурсандии дигарон шудан, поквичдонӣ, зидди муросоқорӣ бо камбудихо, беадолатӣ, меҳнатро дӯст доштан ва аҳли меҳнатро ҳурмат кардан, завқи хонандагонро ба касби таърихӣ бедор кардан, тарбияи зебоипарастӣ – ҳисси зебоипарастии хонандагонро ташаккул додан (қобилияти идроки зебогии ҳодисаю воқеият, асарҳои санъату адабиёт ва ғайра дар назар дошта шудааст), тарбияи нафосат (фаҳмида тавонистани чизҳои зебо ва нафис, фарқияти онҳоро аз чизҳои безебу бадсохт) ва ғайраҳо.

Дар баробари пеш бурдани кори тарбиявӣ дар дарсҳои таърих омӯзгор бояд кӯшиш кунад, ки дарсҳои ӯ аз панду насиҳат иборат нашавад. Ин панду насиҳате, ки аз маводи дахлдори мушаххаси таъсирбахш дур аст, ҳатто таъсири манфӣ расонида метавонад. Масалан, симои шахсони бузург ба хонанда таъсири хуб мерасонаду ўро тарбия мекунад. Агар омӯзгор дар аснои нақли муҳорибаи Полтаваи Петри I бар зидди шведҳо порчае аз фармони ӯ хонда диҳад, дар он фармон Петр мегуфт, ки барои ӯ “зиндагӣ азиз нест, бигузур Россия шӯҳратманд саодатманд

бошад!”, агар дар ин ҳолат аз тасвири мардонаи Петр дар вақти чанг хонандагон бинанд, ки қавли ӯ аз кораш фарқ намекард, пас ҳамаи ин воқеаҳо ба хонандагон таъсири бузург расонида метавонад. Вале афсӯс, ки омӯзгорон баъзан ба баҳодиҳии маънавии ходимони таърихӣ ва рафтори онҳо диққати бояду шояд намедиханд ва бо ин васила ҳиссиёти дахлдори хонандагонро ба вучуд намеоранд. Равшан ва таъсирбахш тасвир намудани ҳаёту кирдори шахсони бузурги таърихӣ – аслиҳаи тавонои тарбияи ахлоқии хонандагон мебошад. Умуман, маводи гуногунмазмунӣ фанни мактабии таърих ба омӯзгор имконият медиҳад, ки кулӣ вазифаҳои тарбиявиرو дар аснои таълим ва корҳои беруназсинфӣ пеш барад.

Набояд фаромӯш кард, ки дар амал тадбиқ намудани ҳамаи вазифаҳои тарбия як равандро ташкил менамояд ва онҳоро аз ҳамдигар ҷудо кардан мумкин нест. Онҳо бо ҳамдигар алоқаманд буда, дар маҷмӯъ воситаи муштараки тарбияи шахрвандии хонандагон мебошанд. Тарбияи шахрвандӣ ба ташаккули умумии хонанда ҳамчун шахсият мусоидат мекунад. Дар натиҷаи ташаккул ва тақомули маърифатӣ, ақлонӣ ва маънавии шахрванд ба амал меояд. Ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ симои умумии шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, мақсади омӯзиши фанни таърих дар мактабҳои миёна, ки аз ташаккули шахсияту ҷаҳонбинии хонандагон, тарбияи тафаккури таърихӣ, ҳисси меҳанпарастия башардӯстӣ, худшиносии миллӣ ва ба ҳаёти мустақил тайёр кардани онҳо иборат аст, ба воситаи вазифаҳои таълимӣ, инкишофдиҳанда ва тарбиявӣ ба амал бароварда хоҳанд шуд.

Роҳи асосии инкишофи ҷамаҷонибаи шахсият ба мусаллаҳ намудани мактабиён бо маърифат ва дониши мукамал вобастагии зич дорад. Инчунин бояд қайд кард, ки донишҳои назариявӣ хунаро малакаю амал дар алоқамандӣ пеш бурда мешавад ва дониши мустаҳками хонандагон - гавари иҷроии вазифаҳои тарбиявӣ шуда метавонанд, яъне асоси кори тарбия – дониши илмӣ шогирдон аст. Омӯзгори фанни таърих, ки дониши васею мустаҳкам дода метавонад, бечунучаро тарбиятгари боистеъдод ҳам буда метавонад.

Адабиёт:

1. Стандарти давлатии маълумот.- Душанбе, 2005.
2. Концепсияи милли тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2007.
3. Барномаи таърихи халқи тоҷик (барои синфҳои 5-11-и мактабҳои таҳсилоти умумӣ). Мураттибон – Яъқубов Ю.Я., Зиёев Т.Н., Ҳотамов Н.Б. ва диг.- Душанбе, 2008.
4. Акбаров Ю. Мехри Ватан.- Душанбе, 1989.
5. Қосимов М., Ҳамидов Р. Корҳои тарбиявӣ дар мактаб (дастури методӣ).- Душанбе, 1997.
6. Лутфуллоев М. Педагогикаи шавқат.- Душанбе, 1994.
7. Лутфуллоев М. Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия.- Душанбе, 2001.
8. Сухамлинский В.А. Ватан дар дил.- Душанбе, 1986.
9. Гончарова Т.И. Уроки истории – уроки жизни. М., 1989.
10. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т.3.-М., 1948.

4. Сохти таркибӣ ва мазмуни таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна

Илми таърих маводи аз ҷиҳати ҳаҷм номаҳдудеро дар бар мегирад. Бо назардошти хусусиятҳои синнусолии хонандагон вазифаи маълумоти миёна он аст, ки муҳимтарин воқеаҳои таърихӣ тасвиркунандаи шароити сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ҷомеаи шаҳравандӣ ва ҳаёти маънавию маданияи онро инъикос намояд, замонаҳо ва кишварҳоро баррасӣ намояд, нуктаҳои асосии маводи асосии маводи таърихро муайян намояд ва бо ин ба омӯзгор имконият диҳад, ки ба таври ҳавасангез ва шавқовар дарс диҳад.

Чӣ тавре, ки илми педагогика таълим медиҳад, маълумот ин чараён ва натиҷагирӣ асосҳои донишҳои илмӣ, малакаву маҳорати зеҳнӣ ва дар асоси онҳо ташаккулёбии ҷаҳонбинӣ, сифатҳои ахлоқӣ ва дигар хислатҳои шахс, инкишофи нерӯҳо ва қобилияти эҷодӣ мебошад.

Мундариҷаи маълумот дар шакли умумии худ иборат аз маҷмӯи донишҳо, малакаҳо ва маҳорати муҳими иҷтимоӣ, ки ба таври махсус интиҳоб шудаанд ва барои ташаккули шахсият зарур мебошанд.

Чӣ тавре, ки дар боло қайд карда шуд, маҳз фароғирӣ донишҳо ва ташаккули шахсият мақсади ниҳони раванди таърихомӯзӣ ба ҳисоб меравад.

Аслан мазмуни маълумот дар даврони гузашта ба сифати маҷмӯи донишҳо, маҳорату малакаҳое баррасӣ мегардид, ки аз ҷониби хонандагон бояд фаро гирифта мешуд. Дар шароити замонавӣ бошад, барои хатмкунандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ин амал ниҳоят кам амалӣ мегардад. Ҳоло ҳаёт аз хонанда тақозо менамояд, ки на танҳо маводи китобҳои дарсиро фаро бигирад, балки дар худ муносибати эҷодкунандаро дар қору фаъолиятҳои инкишоф диҳад ва сифатҳои зерин, аз ҷумла, масъулият, иродаи қавӣ, дорои тафаккури интиқодӣ, таҳаммул ва тоқатпазир буданро талаб мекунад.

Ворид гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низомӣ фарҳангии ҷаҳонӣ талаб мекунад, ки равияҳои раванди маълумот дар самти байналмилалӣ ба назар гирифта шавад. Аз ин сабаб,

стандартикунонии¹ мундариҷаи маълумот тақозои замон аст. Дар ин санади давлатӣ он нишондодҳое, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ва Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифта шудаанд, дар шакли боз ҳам мушаххастар баён ёфтааст. Стандарти маълумот баёнгари ӯҳдадорихоест, ки давлат дар назди шаҳрванд дар баҳши таълим гузоштааст. Давлат аз шаҳрванди худ талаб мекунад, ки сатҳи маълумотнокиаш бояд меъёри муайяншударо фаро гирад. Давлат бошад дар навбати худ, ба хадамоти соҳаи омӯзиш барои расидан ба ин сатҳ имкониятхоро фароҳам месозад.

Масалан, дар қисмати фанни таърих дар мактаби миёна Стандарти давлатии маълумот қоидаи таърих, сохт ва мазмуни маълумоти таърихӣ фанни таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумӣ махсус нишон дода шудааст. Чӣ тавре, ки аз он бар меояд: “Таърих инсон, воқеаҳо ва вазъиятро дар мушаххасият, ягонагии иҷтимоӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, идеологӣ, фарҳангӣ ва муносибатҳои дигар меомӯзад”.

Имрӯз стандарти маълумоти умумӣ дар кишвари мо дар шакли барномахову талабот ба дараҷаи омодагии хонандагон ва фанҳои таълимии алоҳида мавҷуданд.

Асноди меъёрие, ки мазмуни маълумоти таърихомӯзиро дар мактабҳои миёнаи ҳамагонӣ ба танзим медарорад инҳо мебошанд: нақшаи таълимӣ, барномаи таълимӣ ва китоби дарсӣ, ки ҳар кадоме аз инҳо аз тарафи Вазорати маориф тасдиқ карда мешаванд ва онҳо ба талаботи Стандарти давлатӣ мутобик мебошанд.

Нақшаи таълимӣ – ҳуҷҷати асосии давлатиест, ки раванди таълимиро дар мактаб ба тартиб медарорад ва номгӯи фанҳои таълимӣ, миқдори ҳафтаинаи соатхоро барои омӯзиши ин фанҳо ва машғулиятҳои интихобӣ дар алоҳидагӣ ва муайян нишон медиҳад. Яъне, мундариҷаи маълумот, масалан, фанни таърихи халқи тоҷик дар нақшаи таълимӣ мутобиқи Стандарти давлатии маълумот чунин инъикос ёфтааст: барои синфҳои VI, VII ва VIII – ҳафтае 2 соат дар тамоми соли таҳсил, дар синфҳои V, IX, X, XI – ҳафтае 1 соат дар тӯли як соли таҳсил.

¹ Стандарт- аз калимаи англисии “standard” гирифта шуда, маънои меъёр, намуд ва андозаро дорад.

Чӣ тавре, ки маълум аст, дар шароити имрӯза таълимгоҳҳои гуногун ба равияю тамоилҳои мактабҳои маълумоти умумӣ, гимназия, литсей, коллеҷ, мактабҳои муаллифӣ хусусӣ ва ғайраҳо мавҷуданд. Ҳамаи таълимгоҳҳо новобаста аз мақом ва номашон бояд ба хонандагон маълумоти пурарзиш ва ҳаҷман яхела диҳанд, ки ба меъёри давлатӣ мувофиқат дошта бошанд.

Мувофиқи талабот таълимгоҳҳо аксар аз рӯи мақсади муайяни барномаҳои таълимӣ барнома мураттаб месозанд, ки мазмуни маълумотро васею амиқ намоянд ҳам, онро ҳаргиз кам ва ё ихтисор намеkunанд.

Дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2004 “Нақшаи тадқиқи ислоҳоти соҳаи маориф барои солҳои 2004-2009” аз оғози соли таҳсили 2004-2005 дар мактабҳо аз рӯи нақшаҳои таълимии замонавии нав ба кор шурӯъ намуданд.

Дар омӯзиши фанни таърих дар мактабҳои миёна низ нақшаи таълимӣ истифода бурда мешавад. Агар онро бодикқат омӯзем (дар шакли ҷадвал тартиб дода мешавад), сохтори соли таҳсил, давомнокии он, миқдори соатҳои барои чоряк ва дар давоми соли таҳсил ҷудошударо ҳисоб карда баромадан мушкилие надорад.

Нақшаи таълимӣ инчунин дарсҳои ёрирасон, қори беруназсинфӣ, номгӯи имтиҳонҳои аз синф ба синф гузаронӣ ва имтиҳонҳои хатмро мувофиқи равияҳо муайян менамояд. Маъмурияти мактабҳо вазифадоранд, ки иҷрои талаботи пешниҳодкардаи нақшаи таълимиро таъмин намоянд.

Хуҷчати дигари мундариҷаи маълумот ин **барномаи таълимист**, ки дар он мазмуни фанни омӯзиш дар нақшаи таълимӣ ҷой дода, кушода дода мешавад. Он аз тарафи Вазорати маориф тасдиқ мегардад. Масалан, барномаи фанни таърих дар ду китобчаи махсус нашр гардидааст: таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумӣ. Дар он мақсаду вазифаҳои таълимии фан, мазмуни мухтасари фанни таълимӣ ва тарзи ташкили қори таълим, талаботҳо ба дониш, маҳорату малакаи хонандагон шарҳу эзоҳ меёбад. Ҳар барнома бо тавзеҳот оғоз мешавад, ки дар он вазифаҳои таълимӣ-тарбиявии фан, роҳҳои усулҳои иҷрои барномаро ба омӯзгор нишон медиҳад. Инчунин дар барнома

номгӯи бобҳо, мавзӯ ва мавзӯчаҳои фанни таърих ва микдори соатҳои ҷудошуда барои омӯзиши онҳо оварда шудааст, яъне тақсими соатҳои умумиро ба бобҳою мавзӯҳо барнома муайян мекунад. Дар барнома қайд гардидааст, ки пас аз омӯхтани мавзӯи боб чӣ гуна корҳои амалӣ, дарсҳои тақрорӣ гузаронидан лозим аст. Мураттибони барнома дар охири он номгӯи адабиёти лозимӣ ва иловагиро, ки барои донишомӯзии фанни таърих аҳамияти калон дорад, гирд овардаанд.

Барномаҳои замонавӣ аз фанни таърих аз рӯи меъёри синхронизм² сохта шудааст. Дар аснои чунин сохт таърихи як мамлакат ба шакли равиши муттасил, ки аз аввал то ба анҷоми таърихи ин мамлакат вобастагӣ дорад, нақл намешавад. Масалан, мо таърихи Фаронсаро на ба шакли таърих ва рӯйдодҳои пай дар пай аз асри V сар карда, то фарз кардем асри XVIII меомӯзем. Ҳангоми таълими ин боби мавзӯи омӯзгор кӯшиш мекунад, ки воқеаву ҳодисоти ин давраи таърихиро ба чанд давра тақсим кунад. Масалан, аввал таърихи Фаронсаро аз асри V сар карда то асри IX, баъдан таърихи дигар давлатҳо дар ҳамин давраи таърихӣ омӯхта мешаванд. Вақте ки омӯзиши ин давраи таърихӣ бо тамоми давлатҳои муайянгардида омӯхта шаванд, пас боз дубора ба таърихи Фаронса бар гардида, онро акнун аз давраи баъди асри IX то асри XI омӯзонадан лозим аст, албатта бо назардошти таърихи тамоми давлатҳои Аврупо ва ҷаҳон. Ба ибораи дигар гӯем, мо таърихи як давлатро ба давраҳо тақсим карда, сипас онро пай дар пай меомӯзему дар фосилаи байни ин давра таърихи дигар давлатҳоро мамлакатҳо низ омӯхта мешаванд.

Дар натиҷаи истифодабарии ин усули омӯзиши маводи барномавӣ хонанда на танҳо таърихи як халқ, балки таърихи бисёр халқҳои дигарро низ аз бар карда, роҳҳои тараққиёти ҷамъиятҳои башарро мефаҳмад, алоқаи байни халқҳо, муносибати ҳамдигарии онҳо, моҳияти таърихӣ ҳар як халқ ва ғайраҳо аз бар карда метавонад.

Вазифаи муҳими таърих иборат аз он аст, ки давраҳои муайяни тараққиёти таърихиро ба хонандагон нақл кунад. Агар

2 Синхронизм ин мутобиқати ду ё чандон ҳодиса аз ҷиҳати замон.

мо дар бораи таърихи баъзе давлатҳои асри V –IX сухан ро-
нем, пас хонанда бояд хуб аз бар кунад, ки ин асрҳои барқарор
шудани ҷамъияти феодалӣ буд ва бо роҳи такрор намудани
пайдоиши ҷамъияти феодалӣ дар Фаронса, Англия, Византия ва
дигар мамлакатҳо хонанда бояд хусусиятҳои умумии давлатҳои
мухталифҳо дар асрҳои номбурда дарк намояд ва ин қисми
таркибии шуури ӯ мешавад.

Усули синхронии ҷобачогузории маводи таълимӣ ба
он оварда мерасонад, ки хонандагони мактаби миёна фанни
таърихро аз давраи қадим то замони ҳозира аз синфи V то син-
фи XI танҳо як маротиба хонда, донишомӯзии онҳо аз ин фан
оиди давраҳои мухталиф ба амал меояд. Масалан, мувофиқи
хусусиятҳои синнусолӣ донишҳои азхудкардаи онҳо дар синфи
X ва XI васеътару мустаҳкамтар аст, яъне таърихи давраи навин
беҳтар азхуд мешавад, назар ба давраҳои қадиму асрҳои миёна, ки
онҳо дар синфҳои V –VI дарс дода мешаванд ва мактаббачагони
синни 12-13 сола ҳоло қудрате надоранд, ки илми таърихро чуқур
омӯзанд, инчунин баъд аз 3-4 соли давраи мактабхонӣ донишу
малакаи андӯхташон фаромӯш мешавад.

Агар мо бо омӯзиши таърихи давлатҳои алоҳида аз давраи
қадим то замони муосир гирифта, баъд ба омӯзиши таърихи
давлати дуҷум ва минбаъд сеҷум қаноат мекардем, ин маънои
онро дошт, ки таърих ба таври монографӣ омӯхта мешуд, пас
дар ин ҳолат дарси таърих ба монанди фанни ҷуғрофия таълим
дода мешуд. Яъне, ҳангоми таълими фанни ҷуғрофия омӯзгор
аввал ба хонандагон танҳо доир ба харитаи Аврупо, баъдан дар
алоҳидагӣ харитаи Осиё, баъдан харитаи Африқо ва ғайраҳоро
нишон медиҳад, вале бузургии нисбии ин қисмҳои олам ва мавқеи
ҳамдигарии онҳоро хонанда намефаҳмад ва танҳо дар сурати
дидани харитаи ҳамаи ин қисмҳои олам дар як рӯи varaқ (дар
шакли харитаи сиёсии ҷаҳон) фаҳмишу дарки хонандагон дучанд
мегардад. Айнан дар ҳамин шакл хонанда таърихи башариятро
нахоҳад донист, агар ӯ танҳо таърихи давлатҳои ҷудогоноро
омӯзад. Сохти синхронии таърих алоқаи байни мамлакатҳои
ҷудогоноро дар раванди таърихӣ муқаррар намуда, моҳият ва
муносибати ҳамдигарии онҳоро муайян мекунад. Танҳо таърихи

дунёи қадим аз рӯи усули монографӣ омӯхта мешавад. Масалан, таърихи Юнон аз аввал то ба охир омӯхта мешавад ва баъд аз ин айнан ба ҳамин тартиб таърихи Рим омӯзонида мешавад. Сабаби чунин интихоби роҳи омӯзиш дар он аст, ки алоқамандии байни мамлакатҳои ҷудогона дар замони қадим заиф буд ва аломатҳои умумӣ ва махсуси тараққиёти онҳо дар давраи мушаххас кам буд. Бинобар ин таърихи дунёи қадим ба таври монографӣ омӯхта мешавад.

Ҳамин тариқ, усули омӯзиши фанни таърих дар асоси сохти синхронистӣ мушкливу баъзе камбудихо дорад. Таҷрибаи бисёрсолаи таълими фанни таърих шаҳодат аз он медиҳад, ки чунин сохти барномаҳои таълимӣ зарур аст, чунки такрор намудани маводи сипаригардида барои боз ҳам хубтар ва мустаҳкам намудани маводи гузашта мусоидат менамояд. Дар натиҷаи омӯзиши фанни таърих хонанда мафҳумҳо, хусусиятҳои мухталифи давраҳо, баъзе тасаввуроти эҳсосот ҳосил менамояд, ки ин раванд қисми ҷудонашавандаи ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии ӯ мегардад. Инчунин барномаи таълимӣ ҳар сол (аз синфи V то синфи XI) хонандагонро бо маводи нав (пештар омӯхта нашуда) шинос менамояд, ки ин дар навбати худ шавқу ҳаваси онҳоро нисбати фанни таърих зиёд менамояд.

Бо ҳамин, барнома ҳаҷми дониши хонандагонро мушаххас мегардонад, ки онҳо бояд чиро донанд ва кадом корҳоро иҷро карда тавонанд. Барнома – дастурамали асосии омӯзгор дар давоми таълими фанни таърих мебошад. Онро лозим аст, ки ҳамаҷонибаи омӯхта, роҳҳои иҷрои он, самаранокии онро ҷустуҷӯ намуда, самту ҷиҳати умумии илмӣ-маънавӣ, арзишҳои назаррас, ҳодиса ва далелҳоро дар раванди таълими фан муайян намояд.

Таълими фанни таърих инчунин ба як қатор дастурҳои методӣ, ки ба арзиши донишҳо, маҳорату малакаи хонандагон дахл дорад, алоқаманд аст. Дар байни адабиёти гуногуни таълимӣ ҷои махсусро **китоби дарсии мактабӣ** ишғол мекунад, ки аз рӯи мундариҷа ва сохтори худ ба барномаҳои таълимӣ мутобикати комил дорад.

Китобҳои дарсӣ аз фанни таърих дар асоси барномаҳои таълимӣ тартиб дода мешаванд ва аз ҷониби Вазорати маориф

барои истифода тавсия мегарданд. Сохтори китоби дарсӣ аз матн ҳамчун ҷузъи асосӣ ва ҷузъҳои ғайриматнӣ (дастгоҳи методӣ) ва ё ёрирасон иборат мебошад. Матнҳо ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд: матнҳои тавсифӣ, матнҳои нақлӣ ва матнҳои муқоисавӣ (мавзӯҳои мухталиф ба параграфҳо ҷудо мешаванд).

Ба ҷузъҳои ғайриматнӣ саволу ҷавоб, супоришҳо, порчаҳо аз ҳуҷҷату сарчашмаҳо, асбобҳои аёни, луғат, ҷадвали хронологӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд. Матни таълимӣ пеш аз ҳама барои шарҳу эзоҳи мундариҷа ва баъд барои маълумот роҷеъ ба он хидмат мекунад. Ба ғайр аз ин, матни таълимӣ бояд ба хонандагон таъсири тарбиявӣ бахшида, онҳоро ба омӯзиши фанни таърих ҷалб намояд.

Китобҳои дарсӣ – фарогири баёни асосҳои илми таърих буда, бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ барои хонандагони мактабҳои миёна таҳия карда мешаваду ҳамзамон фаъолияти мустақили таълими хонандагонро доир ба азҳудкунии маводи таълимӣ дар бар мегирад. Бо ибораи дигар, онҳо дастурамали асосии хонанда дар раванди донишомӯзии фанни таърих буда, ба хонандагон баъзе унсурҳои ибтидоии кори илмиро аз таърихшиносӣ ба ӯ меомӯзонанд. Аз ин рӯ, китоби дарсии пурмазмун ва сифатнок ба дараҷаи азҳудкунии дониш, ҳунару малақаҳои амалии хонандагон таъсир расонида, дар ҳалли вазифаҳои тарбиявӣ низ бояд истифода бурда шаванд.

Ба китоби дарсии таърих чунин талаботҳо пешниҳод карда мешаванд:

- китоби дарсӣ бояд бо барномаи таълимӣ мувофиқат кунад ва ба талаботи Стандарти давлатии маълумот пурра ҷавобгӯ бошад;
- дар китоби дарсӣ асосҳои илми таърих, мафҳумҳо, қоидаҳо, далелҳо, ҳулосаҳо возеҳ ва мушаххас баён ёфта бошад, бо ҳарфҳои бузург (сиёҳ) ҷудо карда шаванд;
- барои такрору кори мустақилона саволу супоришҳо дошта бошад;
- мазмун китоби дарсӣ бо забони оммафаҳм навишта шавад;
- китоби дарсӣ бо расму нақшаҳо, ҷадвалҳо, харитаҳо ва

- гайраҳо чиҳозонида шуда бошад;
- барои ташкил намудани кори мустақилона бо порчаҳо аз сарчашмаҳо ҷой додан лозим аст;
- дар охири китоби дарсӣ номгӯи мафҳумҳои таърихӣ (луғат), ҷадвали хронологӣ ва рӯйхати адабиёт бояд бошад;
- китоби дарсӣ зохиран зебо, ранга ва ва ҷолиби диққат бошад ва бо қоғази сифатноку муқоваи мустаҳкам ҷоп шавад.

Ҳамин тавр, нақшаи таълимӣ, барномаҳои таълимӣ ва китоби дарсӣ ба омӯзгор кӯмак менамояд, ки қорашро мувофиқи мақсад ташкил намуда, ба нақша дарорад, онро дар мӯҳлати муайян амалӣ гардонад ва қаблан натиҷаҳои фаъолияти таълимӣ-инкишофдиҳӣ ва тарбиявӣ ҳосил намояд.

Инчунин дар аснои ин ҳуҷҷатҳои муҳими давлатӣ сохти таркибӣ, мундариҷа ва мазмуни маълумотгирии фанни мактабии таърих бараъло намоён мешавад, ки оиди ин масъалаҳои услуби таълими фанни таърих мукаммал истода мегузарем.

Аз рӯи нишондодҳои илми педагогика мундариҷаи маълумоти мактабии ҳозиразамон аз рӯи усулҳои зерин ба танзим дароварда мешаванд:

- 1 – усули мутобиқати мундариҷаи маълумот бо сатҳи илми педагогика;
- 2 – усули баҳисобгирии ҷанбаҳои пурмазмун ва мубоҳисавии маълумот зимни ташаккул ва тарҳрезии маводи таълимӣ;
- 3 – усули ягонагии сохтори мундариҷаи маълумот дар сатҳҳои мухталифи ташаккул бо баҳисобгирии инкишофи шахсияти хонанда.

Яке аз масъалаҳои муҳими педагогикаи ҳозира - стандартикунонии мундариҷаи маълумот ба шумор меравад. Чӣ тавре, ки дар боло зикр карда шуд, ҳадаф аз стандартикунонӣ қабл аз ҳама бунёди фазои ягонаи педагогӣ мебошад, ки дар натиҷаи он сатҳи ягонаи маълумоти умумии хонандагон дар муассисаҳои мухталифи таълимӣ –тарбиявӣ таъмин карда мешавад.

Аз рӯи нишондодҳои нақшаи таълимии мактабҳои миёнаи

ҳамагонӣ дар ҷумҳурии мо, хонандагон аз синфи V то синфи XI асосҳои илми таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумиро бояд аз бар намуда, ҳамчун шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта ҷавобгӯи талаботҳои ҷомеаи кунунии демократӣ шуда, ба ҳаёти мустақил устуворона қадам зананд. Асосҳои илмӣ курси таърихи мактабӣ (таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумӣ) аз давраи қадим ибтидои гирифта, саргузашти ҷомеаи инсониро то замони ҳозира (давра ба давра) дар бар мегирад.

Барномаи таърихи РСС Тоҷикистон қариб 25 сол, яъне аз соли 1964 то соли 1988 дар тамоми муассисаҳои таълимӣ дар фазои шӯравӣ истифода бурда мешуд. Соли 1989 бошад барномаи таълимӣ барои синфҳои V-IX мактаби маълумоти умумӣ аз нав таҳия гардида, ҳуди ҳамон сол омӯзиши ҷанҷол аз рӯи он ҷорӣ гардид. Ин барнома соли солҳои 1992-1995 бинабар сабаби зиёд шудани соатҳои таълимӣ аз нав кор карда барои маҷмаа шуд. Барномаи нусхаи соли 1995 ҷоп гардида қисман аз рӯи даврабандии нави таърих таҳия карда шуд. Ин барнома соли 2002 тақмил ёфт ва соли 2008 аз сари нав ҷоп шуд. Ҳоло Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсад гузоштааст, ки то соли хониши 2014-2015 ин барномаро мутобиқи талаботҳои Стандарти давлатии маълумот мутобиқ намуда, онро аз сари нав ҷоп намоянд ва он шояд, ки то мӯҳлати ишорагардида пешкаши омӯзгорони ҷанҷол таърих гардад.

Масалан, мутобиқи **барномаи таърихи халқи тоҷики** ҷопи соли 2008 ҷанҷол номбурда ҳамагӣ дар ҳаҷми 340 соати дарсӣ мурағтаб гардида, барои синфҳои VI, VII ва VIII ҳафтае 2 соат, дар давоми соли таҳсил дар ҳар қадом нимсола 68 соатӣ ва дар синфҳои V, IX, X ва XI ҳафтае 1 соат, дар як соли таҳсил, яъне 34 соатӣ барои ҳар як нимсола роғт меояд. Дар хотимаи барнома омадааст, ки ҳаҷми донишҳои дар барнома додашударо воғаста ба шакли мактабӣ, мансубияти онҳо ба муассисаву идораҳои гуногун ва ё қам будани теғдоди соатҳои таълимӣ тағйир додан ва ё ихтисор қардан мумкин неғт.

Мувофиқи барномаи соли 2008 соғти таркибӣ (яъне тартиби омӯғиш, ҷо ба ҷо гузори маводи таълимӣ аз рӯи синну соли хонандагон) –и таърихи халқи тоҷик ҷунин ағт:

Синфи V– аз давраи қадим то асри III.

Синфи VI– аз асри III то асри VIII.

Синфи VII– аз асри IX то асри XIV.

Синфи VIII– нимаи дуҷуми асри XIV то нимаи аввали асри XIX.

Синфи IX– нимаи дуҷуми асри XIX то ибтидои асри XX (соли 1917).

Синфи X– солҳои 1918-1945.

Синфи XI– солҳои 1945 то кунун.

Чӣ тавре, ки мебинем курси таърихи халқи тоҷик ба давраҳои таърихи қадим (синфи V), таърихи асрҳои миёна (синфҳои VI, VII, VIII), таърихи нав (синфи IX) ва таърихи муосир (синфҳои X, XI) тақсим мешавад. Ҳоло ҳар яки ин давраҳои таърихи халқи тоҷикро бо инъикоси хронология ва бо дарназардошти даврабандии гуманитариро тамаддунасос мухтасар шарҳу эзоҳ медиҳем.

Таърихи қадими халқи тоҷик аз замони қадимтарин (тақрибан 500 ҳазор сол муқаддам) оғоз ёфта, дар аввалҳои асри III мелодӣ анҷом ёфт. Ин давраи таърих дар навбати худ ба 3 давраи таърихӣ калон тақсим мешавад:

Давраи 1. Ин давра то ҳазорсолаи III пеш аз мелод давом кардааст. Ин давраи таърихи халқи тоҷикро давраи “то таърихӣ” номидан мумкин аст (замони Пешдодиён).

Давраи 2. Давраи мазкур аз ҳазорсолаи III пеш аз мелод оғоз ёфта, то нимаи аввали асри VI – и пеш аз мелод, яъне то ташаккули давлати Ҳахоманишиён давом кардааст. Онро давраи то таърих, воридшавии аҷдоди форсу тоҷик номидан мумкин аст.

Давраи 3. Ин марҳила аз миёнаҳои асри VI –и пеш аз мелод, ё худ аз ибтидои мавҷудияти давлати Ҳахоманишиён оғоз ёфта, то аввали асри III – и мелодӣ, яъне то давраи ташаккули давлати Сосониён идома ёфта, бо ҳамин таърихи қадимаи таърихи халқи тоҷик ба итмом мерасад.

Таърихи асрҳои миёнаи таърихи халқи тоҷик оғози худро аз асри III – мелодӣ ёфта, то миёнаҳои асри XIX идома ёфта, 2 давраро дар бар мегирад:

Давраи I – аз охири солҳои 40-ум то соли 1895-ро дар бар мегирад. Дар ин давра Россия Осии Марказиро ишғол мекунад.

Давраи II – аз соли 1895 то соли 1917 давом кардааст. Дар ин давра Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, Аморати Бухоро ба Россия тобеъ мегарданд. Дар ин давра дар қаламрави Осиёи Марказӣ баъзе дигаргуниҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ замони сармоядорӣ ба вуҷуд омадааст.

Давраи муосири таърихи халқи тоҷик аз солҳои 1918-1921 то имрӯзро дар бар гирифтааст ва он аз ду давраи таърихӣ иборат мебошад:

Давраи I – аз соли 1921 то соли 1945 давом ёфта, аз 3 марҳила иборат аст:

- а) солҳои 1918-1921- то соли 1924 – ро фаро гирифтааст (солҳои ҷанги шаҳрвандӣ);
- б) аз соли 1924 то соли 1941 давом ёфтааст (давраи сохтмони сотсиализм);
- в) соли 1941 то соли 1945 – ба солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ рост омадааст.

Давраи II – таърихи муосири халқи тоҷик аз 4 марҳила иборат мебошад:

- а) аз соли 1945 то соли 1950 – ро дар бар мегирад (давраи аз нав барқароркунии баъдиҷангӣ);
- б) аз соли 1951 то соли 1970 давом ёфтааст ёфтааст (давраи сохтмони минбаъдаи сотсиализм);
- в) аз соли 1971 то соли 1991- ро дар бар мегирад (давраи ба вуҷуд омадани бӯҳрони ҷамъияти Шӯравӣ, пурзӯршавии ин бӯҳрон ва барҳам хӯрдани ИҶШС);
- г) аз соли 1991 то имрӯз (давраи аз оғози истиқлолият ба даст овардани Тоҷикистон ва мустақамшавии омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ он).

Чунин даврабандии таълими таърихи халқи тоҷик дар мактабҳои миёна бо таклифи доктори илмҳои педагогӣ Т.Н. Зиёев қабул шудааст ва асосан аз санҷиши таҷрибаи педагогии мактабҳои ҷумҳурӣ аллақай гузаштааст, дурустии худро аз назари хронология, мазмуну мундариҷаҳои гуманистӣ ва тамаддунасосии худ исбот кардааст.

Бояд қайд кард, ки **барномаи курси таърихи умумӣ** (барои синфҳои V ва XI) дар ҷумҳурӣ бори аввал соли соли 1994 таҳия

гардида буд, ки дар он кӯшиши тағйир додани даврабандии ин қисмати таърих дида мешавад. Баъди барномаи мазкур солҳои 2001 ва 2002 (барои синфҳои V ва XI) ду маротиба аз сари нав кор карда барои мадад шуд. Алҳол нусхаҳои барномаи таърихи умумии ҷониби соли 2002 дар истифода мебошад, ки мувофиқи он китобҳои дарсӣ дастурҳои методӣ таълиф ва ҷоп шуда истодаанд. То оғози соли хониши 2014-2015 ин барнома низ мутобиқи Стандарти давлатии маълумот аз нав бояд аз ҷоп барояд.

Мувофиқи барномаи ҷониби соли 2002 даврабандии нави таърихи умумӣ зоҳиран ба даврабандии марксистӣ (форматсионӣ) монанд аст, ки сохти таркибии он чунин мебошад:

Синфи V– таърихи дунёи қадим (аз давраи қадим то III).

Синфи VI – таърихи асрҳои миёна (аз асри III то асри XV).

Синфи VII– таърихи нав (давраи аввал) - аз нимаи 2-ми асри XV то нимаи асри XIX.

Синфи VIII– таърихи нав (давраи 2-м) - нимаи асри XIX то соли 1918.

Синфи IX– таърихи муосир (давраи аввал) –аз соли 1918 то соли 1939.

Синфи X– таърихи муосир (давраи 2-м) –аз соли 1939 то солҳои 70-уми асри XX.

Синфи XI– таърихи муосир (давраи 3-м) –аз солҳои 70-уми асри XX то кунун.

Ҳамин тавр, асосҳои илми таърихи умумӣ ҳам дар макотиби миёнаи ҳамагонӣ аз давраи қадим то рӯзҳои муосир таълим дода мешавад. Барнома дар ҳаҷми 310 соати дарсӣ мураттаб гардида, барои синфҳои V, VI, VII, VIII, IX - ҳафтае 1 соат, барои синфҳои X, XI – ҳафтае 2 соат муқарра шудааст. Мазмуну мундариҷаи барномаи таърихи умумӣ низ дар асоси ғояҳои даврабандии гуманистӣ тамаддунасос тартиб дода шудааст. Ҳоло ин давраҳои таърихи умумии мактабро мухтасар шахр медиҳем:

I. Таърихи дунёи қадим аз замонҳои қадимтарин шурӯъ шуда, то оғози асри III – и мелодиро дар бар мегирад. Ин давраи таърихи ҷаҳон ба 3 марҳила тақсим мешавад:

а) Аз замони қадим (265 млн. сол пеш аз мелод) то ҳазорсолаи IV- III – пеш аз мелодро дар бар мегирад.

Онро дар таърихи инсоният марҳилаи то таърихӣ меноманд. Дар ин замон моликияти умумӣ бар воситаҳои истеҳсолот ҳукумрон буд. Аз ин сабаб, давлат вучуд дошта наметавонист. Олоти меҳнат асосан аз санг сохта шуда буд. Аз ин рӯ ин давраро асри санг низ меноманд;

- б) Ҳазорсолаи IV- III – пеш аз мелодро дар бар мегирад. Ин марҳила дар баъзе минтақаҳои ҷаҳон дертар ба анҷом расидааст (то ҳазорсолаи II – и то мелод). Дар ин замон оҳиста-оҳиста нобаробарии молумулкӣ пайдо мешавад. Моликият бар воситаҳои истеҳсолот асосан дар дасти пешвоёни қabilaҳо ва низомӣён буд. Онҳо соҳибони асосии замин ва дигар моликият буданд. Такмилёбии олоти меҳнат сабаби асосии ба вучуд омадани давлатҳои дунёи қадим гардиданд. Ин давра дар таърихи дунёи қадим замони ба таърих ворид шудани инсоният номида мешавад.
- в) Аз фарҷоми ҳазорсолаи II пеш аз мелод то оғози асри III- и мелодӣ. Дар ин давра шаклҳои моликият ва соҳибони воситаҳои истеҳсолот меафзоянд. Ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданият мардум инкишоф меёбад. Дар натиҷа нерӯҳои истеҳсолкунанда ба муносибатҳои истеҳсолии асримиёнагӣ ба вучуд омада, пеш мераванд.

II. Таърихи асрҳои миёна аз аввали асри III сар шуда, дар миёнаҳои асри XV ба анҷом мерасад. Ин марҳилаи таърихи умумӣ ба 3 давраи зерин тақсим мешавад:

- а) Аз ҷорӣи аввали асри III–уми мелодӣ (аз ташкилшавии давлати Сосониён) то асри VII. Дар ин давра аввалин давлатҳои асримиёнагии ҷаҳон ба миён омаданд. Дар Шарқ – Сосониён, Чин, Ҳиндустон, оғози ташкилёбии Хилофати Араб, дар Ғарб – Фаронса, Англия ва империяи Византия. Шакли асосии моликият – замин буд, ки соҳиби онро дар Шарқ “заминдор” ва дар Ғарб “феодал” меномиданд. Як қисми замин аз он сардори давлат, қисмати дигари замин – давлатӣ ва қисми сеюм аз он заминдору деҳқонон буд. Низомии сиёсии ҷомеа ба шаклҳои моликият ва рисолати он мувофиқат мекард;

- б) Аз асри VIII то охири асри XIII. Дар марҳилаи дуюм дар Шарқу Ғарб давлатҳои марказиятнок ташаккул меёбанд. Дар Шарқ - Хилофати Араб, Чин, Сомониён ва империяи Туркони Усмонӣ, аммо мамлакатҳои Ғарб дар ин вақт таназзулу парокандагиро аз сар мегузaronиданд. Дар ин марҳила фарҳанги ҷаҳонӣ музаффариятҳои бузург ба даст даровард;
- в) Аз асри XIV то миёнаҳои асри XV. Дар ин марҳила давлатҳои бузурги асримиенагӣ қадами бузурге ба пеш гузоштанд. Аммо баъд давлатҳои марказиятёфта барҳам хӯрда, ба ҷойи онҳо давлатҳои нав ба вучуд меоянд. Нерӯҳои истехсолкунандаи сармоядорӣ тавлид ёфта, барои гузариш ба давраи нав замина пайдо шуд.

III. Таърихи нав аз миёнаҳои асри XV оғоз ёфта, дар соли 1918 ба охир мерасад. Ин марҳилаи таърихи ҷаҳон ба 2 қисмат тақсим мешавад:

- а) Аз миёнаҳои асри XV то миёнаи асри XIX. Дар навбати худ қисмати аввали давраи таърихи нав низ ба 2 марҳила тақсим мешавад:

1. Аз миёнаҳои асри XV то миёнаҳои асри XVIII ва дар минтақаҳои алоҳида то асри XIX-ро дар бар гирифтааст. Марҳилаи якумро истехсолоти мануфактурӣ номидан мумкин аст. Дар ин марҳила империяҳои мустамликавии муосир низ оғоз меёбанд.

2. Аз миёнаҳои асри XIX то соли 1918 давом ёфтаасту боз аз 2 марҳилаи зерин иборат мебошад:

- а) Нимаи дуюми асри XIX-ро дар бар гирифтааст. Дар ин марҳила давраи аввали инқилоби илмӣю техникӣ ба амал омад. Давлатҳои алоҳидаи Аврупо ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико қадами бузурге ба пеш гузоштаанд. Мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон барои аз нав тақсим кардани ҷаҳон аллакай тақсимшуда ба тайёри шурӯъ намуданд.
- б) Солҳои 1900-1918 – ро дар бар гирифтааст, ки воқеаи муҳимтарини он Ҷанги якуми ҷаҳонӣ мебошад.

IV. Таърихи муосири ҷаҳон аз соли 1918 – давраи анҷоми

баъди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ оғоз ёфта, то имрӯз давом ёфтааст, он низ аз 2 давра иборат мебошад:

1. Аз соли 1918 то соли 1945. Давраи 1-ум ҳам ба 2 марҳилаи алоҳида тақсим мешавад:

- а) Аз соли 1918 то соли 1939 (то оғози ҷанги дуҷуми ҷаҳон);
- б) Аз соли 1939 то соли 1945 (таърихи Ҷанги дуҷуми ҷаҳониро дар бар мегирад).

2. Аз соли 1945 то имрӯз он низ ба 2 давра тақсим мешавад:

- а) Аз соли 1945 то соли 1970. Дар ин давра низоми ҷаҳони сотсиалистӣ ба вучуд омад. Дар аввали марҳила “ҷанги сард” сар мезанад. Империяҳои мустамликавӣ ба бӯҳрон дучор мешаванд ва барҳам меҳӯранд.
- б) Аз соли 1970 то имрӯз. Дар ин давра шиддати вазъияти байналхалқӣ паст мешавад. ИҶШС барҳам меҳӯрад. Марҳилаи дуҷуми инқилоби илмӣ-техникӣ ривочу раванқ меёбад.

Ҳамин тавр, хонандагони мактаби миёна аз синфи V то синфи XI асосҳои фанни таърихи умумиро аз давраи қадим то имрӯз омӯхта, оиди раванди таърихи умумиҷаҳонӣ тассавуроти пурра гирифта метавонанд. Ҳар як давраи таърихи умумӣ хусусиятҳои худро дорад ва воқеаҳои муҳимтарини таърихи мамлакатҳои Шарқ ва давлатҳои хурду калони Аврупои Ғарбӣ, қитъаҳои Амрикову Африқо дар раванди ташаккули ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии хонандагон саҳми калон мегузоранд.

Бояд дар назар дошт, ки мазмуну мундариҷаи махсусан таърихи муосир (таърихи навин), ки ҳамчун марҳилаи ҷамъбастии таърихомӯзии хонандагон ба ҳисоб меравад, дар ташаккули шахсияти хатмкунандагони мактаби миёна ва тафаккури таърихӣ онҳо низ омили ҳалқунанда мебошад. Аз ин сабаб, масъулияти омӯзгорони фанни таърих, ки дар синфҳои X-XI дарс медиҳанд, дучанд зиёд шуда, онҳоро баҳри супориши сиёсӣ-иҷтимоии ҷомеа имрӯз бояд сафарбар кард. Таърих бояд ҷавобгӯи талаботи ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёду дунявӣ бошад ва дар тарбияи шаҳрвандии насли наврас мусоидат намояд.

Дар хотима бояд қайд кард, ки имрӯз илми таърихи мактабиро зарур афтодааст, ки дар доираи стандарти нави таълим

даврабандии ин фанро аз як тараф ба синфҳо чудо намудани давраҳои таърихро равшану возеҳ муайян созем, то ки боз ду масъалаи муҳими дигар: даврабандӣ ҳамчун талаботи фанни таърихи кунунӣ ва ба синфу гурӯҳҳо чудо намудани давраҳои таърихӣ ҳамчун раванди таълимӣ ҳал гардад.

Чӣ тавре, ки дар боло нишон дода шуд, таълими фанни таърих аз рӯи барномаҳои мавҷуда дар мактабҳои миёнаи ҳамагонӣ чунин тақсим шудааст, ки таърихи умумӣ ба таърихи халқӣ тоҷик ва таърихи халқӣ тоҷик ба таърихи умумӣ ёрӣ расонида наметавонад (чунки давраҳои мухталифи ин ду курси таърих пешу қафо омӯхта мешаванд). Дигар он, ки бояд чунин қолабе сохт, ки мазмуну мундариҷаи маводи таълимӣ омӯзиши фанро осон гардонад. Мутаассифона, чӣ тавре ки баъзе омӯзгорони мактабҳои миёна иброз медоранд, дар барномаҳои ҳозира мавзӯҳои таърихи дунёи қадим ва асрҳои миёна нисбат ба давраи шӯравӣ хеле душворфаҳм буда, дар раванди таърихомӯзии хонандагони синфҳои V-VI мушкилиҳои зиёдро ба миён меоварад. Бояд дар барномаҳои таълимии оянда коре кард, ки раванди таърихомӯзиро беҳтару осонтару ба илм наздиктар гардонаду таълими давраҳои таърихи халқӣ тоҷику таърихи умумӣ ба ҳамдигар мувофиқат намоянд.

Камбудии дигари барномаҳои имрӯзаи таърихомӯзии мактабӣ он аст, ки мушоҳида карда мешавад, ки хатмкунандагони синфи IX таърихро то аввали асри XX меҳонанду ҳалос (чунки дар ҷумҳурӣ маълумоти ҳатмии 9 сола вуҷуд дорад). Яъне, давраи муосири ҳам таърихи халқӣ тоҷик ва ҳам таърихи умумӣ берун аз маълумотгирии ҳамагонӣ монда, дар ташаккулёбии шахсияти насли наврас истифода бурда намешавад.

Бо назардошти баъзе камбудииҳои номбаршуда, сохтори мазмуну мундариҷаи барномаҳои мактабии фанни таърих бояд таълими ин фан сифатан, усулан ва даврабандии дохили таълимиаш ҳам тақмил дода шавад.

Адабиёт:

1. Стандарти давлатии маълумоти миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.- К. И. Фанҳои гуманитарӣ. – Душанбе, 2003.
2. Нақшаи таълимии мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли таҳсили 2008-2009. – Душанбе, 2008.
3. Барномаи таърихи халқи тоҷик барои синфҳои V-XI – и мактабҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, 2008.
4. Барнома таърихи умумӣ барои синфҳои V-XI – и мактабҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, 2002.
5. Зиёев Т.Н. Таърихи умумӣ. Таърихи дунёи қадим. Синфи V. – Душанбе, 2005.
6. Зиёев Т.Н., Шарифов Р.Я. Таърихи умумӣ. Таърихи асрҳои миёна. Синфи VI. – Душанбе, 2005.
7. Набиева Р.А., Зикриёев Ф.Б. Таърихи халқи тоҷик. Синфи IX. – Душанбе, 2001.
8. Набиева Р.А., Зикриёев Ф.Б. Таърихи халқи тоҷик. Синфи XI. – Душанбе, 2006.
9. Зиёев Т.Н. Назари нав ба даврабандии таърих //Маводҳои конференсияи илмӣ ҷумҳуриявӣ “Масъалаҳои муҳими таърихшиносии муосири тоҷик”. – Душанбе, 2005. – С.36-42.
10. Миралиев А.М., Давлатов М. Педагогика ва психология. – Душанбе, 2007.
11. Ҳақимов Н. Таълими таърих беҳбудиро металабад//Маводҳои конференсияи илмӣ ҷумҳуриявӣ “Масъалаҳои муҳими таърихшиносии муосири тоҷик”. – Душанбе, 2005. – С.79-84.

5. Мавқеи шахсияти омӯзгор дар раванди таълими фанни мактабии таърих

Дар ҳама вақту замон мавқеи омӯзгор дар ҷомеа бузург буд. Беҳуда нест, ки омӯзгорро муҳандиси рӯҳи одамизод мегӯянд. Давру асрҳо меоянду мераванд, аммо хидмати омӯзгор адо намешавад. Рӯз аз рӯз, сол аз сол масъулиятталабу фарҳангзӯро мегардад. Марому мақоми зодагони марзу буми гуногунро маҳз омӯзгор ба занҷири дурусту мувофиқ дароварда, ба ҷараёни орому осоишта ҳидоятманд мегардонад.

Ҷунин андеша, ки дар мактаби оянда барои омӯзгор ҷоё намоишгоҳ, нишони он аст, ки гӯё дар “асри кайҳон”, пешрафти илму техника, тараққиёти воситаҳои электронии компютери таълим инсон лозим намешавад. Дар асл бо рушду тараққиёти ҷамъият нақши омӯзгор бо таври рӯзафзун зиёд мешавад. Бо гуфтаҳои Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон: “Маҳз омӯзгор барои инсон роҳи донишу маърифатро мекушояд ва ба ҷаҳони ботинии шогирдон тухми ақлу хирад меонад. Бар асари заҳмати устодон боғи маърифат ва ҷаҳони маънавии наврасону ҷавонон бор оварда, ҷомеа боз ҳам рушду камол меёбад”.

Аз ин ҷост, ки дар мактаби кунунӣ ҳамзамон назар ба таълим тарбия аҳамияти калон дорад. Дар Консепсияи мактаби миллӣ, ки роҳнамои асосии омӯзгорон мебошад, ин нуқта низ ба таври махсус таъкид шудааст: “Умдатарин вазифаи мактаб ба инсон рӯ овардан аст, ки дар мафҳумҳои таълиму тарбия, инкишофи малакаю маҳорат, қобилияту истеъдоди инсонӣ, қобилияту фаъолият, сиҳативу саломатии ӯ, ташаккули шахс, муносибати инсон бо табиату ҷамъият, сарфарозии ӯ аз мавҷудияти худ таҷассум меёбад”. Инак, он ки бунёди тарбияро дар мактаб фароҳам меорад, омӯзгор аст.

Илова бар ин, омӯзгор бояд шавқу ҳаваси шогирдонро ба омӯзиши ин ё он фан бедор кунад ва ӯро дар ҷустуҷӯи кӯшишҳои дунёи илм роҳнамо буда, бо ҳар як шогирд сӯҳбатҳои инфиродӣ баргузӯро созад, хусусиятҳои ақлониву рӯҳии ӯро бо тамоми ҷузъиёташ омӯзад. Инчунин ҳунари истеъдоди касбии ҳешро дар омӯхтану омӯзонидани фанни таълимӣ ба шогирдон бо таъсирбахштарин суҳбатҳои ӯро намояд.

Дар ин бобат пайғамбари ислом Муҳаммад (с) дар яке аз хадисҳо овардаанд: “Муаллим ва омӯзгор бошад ва дарси шумо зам-замаи муҳаббат бошад, дар таълими хеш душвор ва сахтгир набошад ва масъалаи таълимро бар мардум ноҳамвор насозед, зеро муаллим ва омӯзгорро, ки бо андозаи муҳаббат таълим медиҳад, аз инсонии душвор ва сахтгир баарзиштар аст”.

Ин аст, ки омӯзгор бо дили нарму гарм ба сифати пошондаи тухми маърифату тарбияи маънавиёту нафосат ва ҳислатҳои беҳтарини инсонии шогирдонии худ дар ҳаёти ҷомеа бояд тамоми нерӯи ақлонии худро дар роҳи тақвият бахшидан ба қобилияти зеҳнии шогирдон бо дилбастагии пурқориву пухтакорӣ равона созад.

Бидуни вачҳ, ақидаи “нури ақл дониш аст”, имрӯз ҳам мақоми аслии худро аз даст надодааст ва ё мақоми машҳури “илм омӯхтан дар хурдӣ – нақш бар санг гузоштан” ва амсоли ин пандҳои судбахшро ба шогирдон бо мисолҳои возеҳу рӯшан ёдрас намудан боз ҳам моҳияти бузургтар пайдо намудааст. Таҷрибаи ҳаёти исбот мекунад, ки илми дар айёми наврасӣ гирифта то охири умр дар тафаккури инсон нақш ёфта, кас дар мавриди эҳтиёҷ аз он истифода мебарад. Аз ин лиҳоз, омӯзгорро лозим меояд, ки донишомӯзии мустаҳками шогирдонро ба эътибори махсус гирад, зеро хирад ва дониш зиннати шахс аст. Албатта, дар ин бобат кӯшишу ғайрати ҳуди шогирдон зарур мебошад.

Бояд дар назар дошт, ки имрӯз мақоми омӯзгор дар раванди таълиму тарбия дигаргун шуда, ба дӯши он вазифаҳои нави пурмасъулияти дигаре илова мешавад. Масалан, барои таълими фанни таърих дар мактабҳои миёнаи таҳсилоти ҳамагонии кишвар омӯзгорони дорои тафаккури демократӣ, бо методологияи гуманистии тамаддунасос хуб мусаллаҳ, дорои таҳлили амиқи мақсаду вазифаҳои курси мактабии фанни таърих дар марҳилаи кунунии ҷомеаи демократӣ ва мувофиқ ба ҳамин арзишҳои маҳорати педагогии омӯзгор зарур аст. Ба таври дигар гӯем, дарсҳо аз фанни таърих ва дигар фанҳои ҷомеашиносӣ ҷоест, ки дар он ҷо тафаккури демократии хонандагон ташаккул дода мешавад.

Дар ҷараёни таълим ва омӯзиши фанни таърих аз як тараф

дар байни омӯзгор ва хонандагон, аз тарафи дигар дар байни худи хонандагон тарзи демократии муносибатҳо арзи вучуд мекунамд ва оҳиста-оҳиста ташаккул меёбанд. Ин муносибатҳо пеш аз ҳама эҳтироми байниҳамдигарӣ ва ҳукуку озодии ҳар ду тарафро фаро мегирад. Дар ҳар масъалаи мавриди баҳсу мулоҳиза қарор гирифта, омӯзгор ва хонандагон ҳукуқи фикру андешаи мустақил ва дигарандешии худро доранд. Омӯзгор нисбат ба андешаи хонанда тоқатпазир будани худро бояд нишон диҳад. Хонанда низ бояд нисбат ба фикри устод ё ҳамсинфҳои худ розӣ бошад ё набошад. Сарфи назар аз ин, омӯзгор андеша ва шахсияти онҳоро бояд эҳтиром кунад. Гуногунакидагӣ дар байни худи хонандагон низ бояд як ҳодисаи муқаррарӣ бошад ва ғайра.

“Рушди минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарбияи шахси-ятҳои баланди ахлоқӣ, дунёи пурғановати маънавӣ, фикру ҷисми солим, эҳсоси баланди ватандӯстӣ ва ҳудогоҳии миллии дошта, вобаста аст...”. Ин андешаҳои ниҳоят муҳим, ки дар Консепсияи миллии тарбия омадааст, дар назди омӯзгорон вазифаҳои нави тарбиявӣ мегузоранд. Дар воқеъ, дур шудан аз анъанаҳои миллии тарбия, тарки услуби тарбияи асли ва аз пайи назарияҳои бегона ва аз хориҷ воридашуда рафтан боиси аз ҷиҳати рӯҳӣ заиф, бедониш ва сустиродаю манқурт ба воя расидани насли наврас мегардад.

Имрӯз падару модар, омӯзгорон ва умуман аҳли ҷомеа ба шуур, ҳиссиёт ва рафтору амали ҷавонону наврасон бояд тавре таъсир расонанд, ки муносибати онҳо бо худ, одамони атроф, ҳодисаю воқеаҳо тағйир ёбад. Нақҷкорӣ, неқҳоҳӣ, инсонпарварӣ, башардӯстӣ ва дигар сифатҳои ахлоқӣ шиори ҳаррӯзаи зиндагӣ, қору амал, гуфтору қирдори онон бошанд. Ҳар як фард ин арзишҳои умумибашарию дар натиҷаи таъсири мақсаднок, дарозмуддат ва пайғирони омӯзгорону волидон аз худ мекунамд. Аз ин рӯ, ҳоло ба дӯши омӯзгор вазифаи пурмасъули дигаре илова мешавад. Ё бояд ташкилотчи он гурӯҳи шогирдон бошад, ки омили асосии рафти тарбияи милли бо назардошти қимматҳои умумибашарӣ гардаду дар айни замон шарикони онҳо дар муоширати педагогӣ бошад.

Аз рӯи нишондодҳои илми педагогика ҳамаи омилҳои тарбия

– оила, муҳити зист, мактаб, таълими фанҳои гуногун дар он, аз он ҷумла, таърихи халқи тоҷику таърихи умумӣ ва амсоли онҳо хеле муҳиманд, вале ба амал баровардани мақсаду вазифаҳои таълими миёнаи ҳамагонӣ асосан ба зимаи омӯзгор вогузур карда шудааст. Барои ҳамин ҳам ӯ бояд дорои сифатҳои баланди инсонӣ, педагогӣ ва шахрвандӣ бошад. Тарбиятгар ҳудаш бояд тарбияёфта бошад. Шахсиятро танҳо шахсияти комилан обу тоб ёфта тарбия карда метавонад.

Профессор М. Лутфуллоев доир ба ин масъала навиштааст: “Ҷомеа ба муаллим бовар карда, насли наврасро ба ӯ месупорад ва ҳуди ӯ ҳам наздаш вазифа мегузорад, ки дар талабаҳои сифатҳои одамиро тарбия намояд. Вазифаи муқаддас ва шарафнок! Вале барои ин ҳуди муаллимро лозим аст, ки ин сифатҳоро доро, инсони рушду камоефта бошад. Албатта, муаллим на фаришта аст ва на малак. Ӯ пеш аз ҳама инсони заминист. Инсоне, ки барои ғановати маънавӣ, ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, рафтори шоиста, ҳулку одоб, ҳаққу ҳақнигорӣ, шарафу шарафнокӣ, некию некбинӣ, ҳимматбаландӣ, хоксорию фурӯтанӣ, покию покизагӣ, ростию парҳезкорӣ, шарму ҳаё, эътиқод, дӯстию рафокат, ҳурмати ҳуду дигарон, дӯст доштани зиндагӣ арзише дорад”.

Ғайр аз ин хислатҳои шахсии омӯзгор, боз сифатҳои зерини ӯро номбар кардан раво аст: меҳнатдӯстӣ, муташаққили, боинтизомӣ, вазифашиносӣ, раҳмдилӣ, ҳаққоният, серталабӣ, зиракӣ, хайрхоҳӣ, боварӣ ба хонанда, оштинопазир будан ба беадолатӣ, дорои рафтори намунавӣ ва ғайра. Яъне, омӯзгор барои хонанда симои ибратбахш аст. Ягона шахсест, ки шогирдон ба ӯ боварии комил доранд, ягона шахсест, ки ҳам аз ҷиҳати донишу ҷаҳонбинӣ, ҳам аз ҷиҳати рафтору ахлоқ ва ҳам аз ҷиҳати маҳорати педагогӣ ба ӯ монанд шудан меҷӯхад.

Бо гуфтаи олимони соҳаи педагогика маҳорати педагогӣ модарзод набуда, ҳосияти танҳо одамони боистеъдод нест. Барои устои касби омӯзгорӣ шудан як қатор хусусиятҳоеро, ки барои касби муаллимӣ лозим аст, бояд дар худ парвариш кард, бояд мунтазам меҳнат карду нисбати раванди таълиму тарбия эҷодкорона рафтор кард, аз таҷрибаи пешқадами омӯзгорони ҳақиқӣ истифода бурд ва ғайра. Барои соҳиб шудан ба маҳорати

баланди педагогӣ моҳияти фанни таълимии худро чуқур ва ба дараҷаи баланди талаботи замонавӣ доништан, бо усулҳои беҳтарини замонавии таълиму тарбия мусаллаҳ будан, дараҷаи донишу фаҳмиши хонандагон, завқу ҳавас, хусусиятҳои рафтору кирдор ва қобилияти ҳар як аъзои онро доништа, шакл ва усулҳои кори таълиму тарбиявии мувофиқро истифода бурда тавоништан лозим аст.

Ба хонандагон масъалаҳои мураккабро фаҳмо ва равшан карда нишон додан ва шарҳи воқеаҳою ҳодисаҳо, ки ба ташаккулёфтани ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии бача таъсир мерасонад, шарт ва зарур аст. Мушоҳида ва таҳлил карда тавоништан муаммоҳои раванди таълиму тарбия, ба аҳли хонандагон роҳбарӣ намуда, қувваи онҳоро муташаккилона ба иҷрои вазифаҳои муҳим равона карда тавоништан, корро ба нақша дароварда, иҷрои онро назорат кардан ва ба натиҷаҳои он баҳои ҳаққонӣ додан, дар ҳалли масъалаҳои ташкилӣ эҷодкор ва ўҳдабаро будан, дар ягон соҳа, ба мисли техника, санъат, варзиш ва ғайра маҳорати махсус доштан, дар синф бо кадом овоз сухан кардан, ҷӣ гуна муносибат ва ҳаракат кардан раво аст ва ғайра вазифаи омӯзгор аст.

Ғайр аз ин, боз талаботҳои асосии зерин ба дӯши омӯзгор гузошта мешавад: доштани ҷаҳонбинии васеъ, азхуд кардани технологияи меҳнати омӯзгорӣ, доништан ҳунару малақаҳои ташкилотчигӣ, соҳиби одоби педагогӣ будан, технологияи муоширатро хуб доништан, ҳунари баланди сухангӯиро доштан, шавқу ҳаваси калон доштан ба илм – омӯзгорӣ, дӯст доштани касби худи кӯдакони синну соли мактабӣ, дар кори худ истифода бурда тавоништан компютеру дигар воситаҳои ахбороти электронӣ, саъю кӯшиши доимӣ баҳри тақмили донишу ҳунару малақаҳои касбии худ, берун аз ҷомеаи ришвахӯрӣ буда, қонунҳои қабулшудаи соҳаи маорифро риоя намудан ва ғайра.

Пӯшида нест, ки дар байни омӯзгорон баъзан нафароне ёфт мешаванд, ки аз рӯи ҳислатҳои шахсӣ, рафтору кирдори ношоиста ва ғайра нишонаҳои манфии шахсияти худ, на ин ки ба унвони “устод”, балки умуман барои касби омӯзгорӣ сазовор нестанд. Онҳоро шояд шогирдон бо мақсади масҳара кардан “устод”

меноманд. Аз ин рӯ, барои омӯзгори ҳақиқию устои касби худ шудан шарт ва зарур аст, ки пеш аз ҳама сифатҳои волоии инсонӣ, маданияти педагогӣ, ахлоқи ҳамида, серталабӣ, нексиришtii ва амсоли инҳоро омӯзгор доро бошад. Онҳое, ки дар дилашон сифатҳои беҳтарини инсонӣ, нармиву гармӣ, меҳру муҳаббат, хоҳиши ҳақиқатҷӯию адолатпарастӣ доранд, дар байни шогирдон майлу рағбат пайдо мекунад. Садоқати комил ба Ватани худ, ба миллати худ, садоқати комил ба анъанаҳои волоии маънавияти наслҳои гузашта, ба дини ислом ва ғайра - ин ҳам заминае мебошад, ки омӯзгор сазовори ҳурмату эътибори шогирдон мешаваду роҳнамои онҳо дар азбарнамудани дастовардҳои илму маърифат шуда, дар интиҳоби роҳи ояндаи ҳаёташон саҳми бузурге гузошта метавонанд.

Хулоса, маҳорати педагогӣ ҷамъбасти сифатҳои шахсӣ, до-ниш, маҳорат ва малакаҳои омӯзгор мебошад, ки дар як солу ду сол ҳаргиз ташаккул намеёбад, балки дар натиҷаи фаъолияти мунтазам, дар давоми 5-10 сол (баъзан аз ин ҳам бештар, қариб дар тӯли тамоми солҳои корӣ) зина ба зина мустаҳкам мешавад. Мутаассифона, дар мо вақтҳои охир, анъана шудааст, ки бисёре аз донишҷӯёни мактабҳои олии нисбати омӯзгорони худ “устод” гуфта мурочиат мекунанду синну сол, собиқаи корӣ, донишу маҳоратро ба инобат нагирифта, ба ӯ чунин “мартабаи баланд”-ро медиҳанд (бештар барои ширин кардани худу хушомадгӯӣ). Дар асл мафҳуми “устод” ба омӯзгори олимартаба, мӯътабар, мутахассиси номии ягон соҳаи илму маърифат тааллуқ дорад. Ба ин унвони баланд омӯзгоре сазовор шуда метавонад, ки камаш 10 сол собиқаи кори илмӣ-педагогӣ дошта, дорои тайёрии зарурии илмӣ-назариявӣ мебошад ва чандин мақолаҳои илмӣ, китобҳои дарсӣ аз ҷоп бароварда, шахсан дар омодагии кадрҳои илмӣ-педагогӣ саҳм гузошта, ҳатто дорандаи мактаби илмӣ худ мебошад. Омӯзгори навкорро, ки 1-2 сол пеш донишгоҳро хатм намудааст “устод” номидан иштибоҳ аст ба бекадри ин мафҳуми муқаддас оварда мерасонад.

Чӣ тавре, ки аз гуфтаҳои боло бар меояд, ҳар касе, ки пешаи омӯзгориро интиҳоб менамояд, масъулияти бузургеро дар бобати таълиму тарбияи насли наврас ба дӯш дорад. Ҷамчунин

ӯ ҷавобгӯи сатҳи омодагии касбии худ аст. Дар илми педагогӣ то ба ҳол масъулияти мукамал мавҷуд нест, ки калиди асосиро ба дараҷаи касбияти омӯзгор пайдо намуда бошад. Мо то имрӯз маълумотҳои ҷудогонаро дар ихтиёр дорему халос.

Ба сифати намуна нақшаи зеринро дида мебароем, ки хусусиятҳову малакаҳои касбӣ ва фардии инкишофи омӯзгори фанни таърихро дар бар мегирад, ки омили асосии самаранокии фаъолияти ӯ мебошад:

I. Ҷаҳдҳои ахборӣ (информатсионӣ):

1. Дар асоси методологияи гуманистии тамаддунасос мусаллаҳ будан бо донишҳои мустаҳкам оиди фанҳои таъриху дигар бахшҳои ҷомеашиносӣ, шинос будан бо мазмуни сарчашмаҳои асосии таърихӣ ва усулҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар соҳаи касби худ.
2. Дарки асосҳои психологӣ –педагогиро услубии қонуниятҳои раванди донишомӯзии хонандагон ҳангоми таълими фанни таърих.
3. Тасаввуроти дуруст доштан нисбат ба асосҳои психологӣ-педагогӣ ва услубии тарзи баёни шаклҳои гуногуни ахбороти илмӣ.
4. Оид ба ҷиҳатҳои фарқкунандаи мазмуни илмӣ фанни таърих аз курси мактабии таълими фанни таърих тасаввуроти мукамал пайдо намудан.
5. Ҳангоми таълими фанни таърих маҳорати сафарбарнамоии хонандагонро баҳри азхуднамоии маводи таълимӣ доштан ва ба вучуд овардани боварии онҳо, ҳаққонияти ҳодисаҳою воқеаҳои гузашта.
6. Интиҳоби усулҳои самаранок, ки баҳри азхудкунии маводи таълимӣ аз рӯи пайдарҳамии муайяни мантиқӣ равона карда шудааст (бо ёрии нақшаҳою ҷадвалҳои дахлдор).
7. Мусаллаҳ будан бо малакаю ҳунари истифодабарии услуби усулҳои гуногуни таълиму тарбия (алалхусус шинос будан бо усулҳои фаъоли навбаромад).
8. Ҳангоми баёни мавзӯи наводорои ҳунари ташкили робитаи

- дутарафаи байни худ ва хонандагони синф будан.
9. Бо ҳунари баланди баёни шифоҳии самараноки маводи таълимӣ мусаллаҳ будан.
 10. Доштани ҳунари истифодабарии асбобҳои гуногуни техникию электронӣ.
 11. Маводи фанни таърихи мактабиро дар барномаи таълимӣ ҷой намуда, маҳорати истифодабарии барномаи таълимиро доштан.

II. Ҷҳдадории инкишофдиҳанда:

1. Тасаввуроти мукамал доштан оиди асосҳои психологӣ-педагогӣ ва услубии инкишофи маҳорати амалии хонандагони синну соли мухталиф.
2. Дорои фаҳмиши мантиқӣ будан барои шарҳи маводи таърихӣ.
3. Аз ӯҳдаи муқоиса намудани ҳодисаҳои таърихӣ баромада, муайян намудани моҳияту ҷиҳатҳои асосиву дувуминдараҷа, ҳулоса баровардан аз рӯи мазмуни саволҳои алоҳида ва умуман мазмуни мавзӯ, бобҳои мухталифи маводи барномавӣ.
4. Мазмуни маводи таълимиро бо истифодабарии услубҳои анъанавию фаъоли замонавӣ баён намудану самаранокии таърихомӯзии хонандагонро баланд бардоштан.
5. Фаъолнок гардонидани тарзҳои гуногуни амалиёти таълимии хонандагон ҳангоми ташкили тамоми марҳилаҳои раванди таърихомӯзӣ.
6. Услубу усулҳои кори илмӣ-тадқиқотии фанни таърихро дигаргун намуда, онҳоро дар рафти таълими фанни таърих истифода бурда тавоништан, таҳлили сарчашмаҳои гуногун, ташкили ҷамъоварии харитаю дигар маводҳои зарурӣ дар рафти омӯзиши таърихи кишвари худ ва ғайраҳо.

III. Ҷҳдадории роҳбаладӣ:

1. Бедор намудани шавқу ҳаваси хонандагон нисбат ба фанни таърих ва дигар илмҳои ҷомеашиносӣ.

2. Ба назар гирифтани манфиату майлу рағбати шогирдони худ бо мақсади омодагии онҳо ба касбинтихобкунӣ.
3. Тарбияи меҳнатдӯстии хонандагон дар рӯҳияи хурмату эҳтиром нисбати аҳли меҳнат.
4. Тарбияи муносибати мусбии хонандагон нисбати мафҳуми “корнамоӣ” ва бедор намудани орзую ҳаваси онҳо дар оянда барои меҳнати софдилони баҳри ободии Ватан.
5. Ба вучуд овардани фаҳмиши гуманистии тамаддунасоси хонандагон дар рафти омӯзиши фанни таърих.
6. Тарбияи шавқу ҳаваси хонандагон нисбат ба мунтазам шиносоии онҳо бо навигарӣҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданияи таърихи олами кунунӣ (омодагӣ барои тайёрнамоии баромадҳои ахбороти сиёсӣ ва таҳлили маводҳои мубрами васоити ахбори умум).
7. Ташаккули рафтор ва кирдори шогирдони худ аз рӯи нишондодҳои ахлоқию этикии иҷтимоӣ.
8. Инкишофи қобилияти дарки зебӣ ва зебоипарастии хонандагон.

IV. Ҷаҳдҳои сафарбарсозӣ:

1. Асосҳои илмӣ ташкили меҳнати фикриро хуб дониста, бо талаботҳои гигиени ба он муттаалиқ шинос будан.
2. Ҳар як хонандаи худро ҳамаҷаҳат хуб шинохта, оиди хислатҳои шахсии ӯ тасаввуроти мукаммал доштан.
3. Воқиф будан аз алоқамандии дохилифанӣ ва байнифанӣ ва истифодаи донишҳои ба амаловарда барои дарки таърихи муосир.
4. Фаъолияти эҷодкорона ва мустақилонаи хонандагонро дар ҳар як раванди таълим мушоҳида намуда, нақши роҳбарикунандаи омӯзгорро дар он қайд кардан.
5. Оммафаҳм карда тавонистани маводи барномавии фанни таърих, бо мақсади дастрас будани таълим равшан намудани масъалаҳои душворфаҳм.
6. Барои ҳалли вазифаҳои донишомӯзии амалӣ ва ташаккули ҳунару малакаи таҷрибавии хонандагон истифода кардан аз қори мустақилонаи онҳо.

7. Ба роҳ мондани алоқамандкунии маводи таълимӣ бо фанҳои дигар ва замони ҳозира аз ҷониби хонандагон.
8. Сафарбар намудани шогирдон барои донишомӯзӣ тариқи технологияи замонавӣ ва ривочу раванқ додани ҳунару малакаи амалии онҳо.
9. Истифодаи донишҳои назариявӣ ва малакаҳои амалии хонандагон дар қорҳои беруназсинфӣ онҳо ва роҳнамун сохтани онҳо ҳамчун ташвиқотчиёни асосҳои илми таърих дар байни ҳаммактабиёну аҳолии муҳити зист.

V. Ҷҳдадорӣи ташкили фаъолияти педагогӣ:

1. Оиди фанни таълимӣ дониши мукаммалу васеъ доштан, бо назардошти хусусиятҳои синнусоли хонандагон.
2. Аз сари нав дида баромадану такмил намудани маводи барномавии таълимӣ.
3. Бо маҳорати баланд тартиб додани нақшаи тақвими таълими давраҳои мухталифи таърих, нақшаи тарбиявии роҳбари синф ва нақшаи тақмили ихтисоси худ.
4. Роҳҳои самаранокӣ тартибдиҳии нақша-конспекти дарсҳои ҳелҳои гуногунро бо тамоми қоидаҳои қонунаш пайдо намуда, зарурияти ин амалро дар раванди омодагии омӯзгор дар ҳалли мақсаду вазифаҳои дарси таърих хуб дарк кардан.
5. Истифодаи мақсаднокӣ нақша-конспекти соати тарбиявӣ ва дигар қорабиниҳои беруназсинфӣ дар ташкили қори таълимӣ-тарбиявӣ.
6. Ба барнома ворид намудани фаъолияти хонандагони синну соли гуногун ҳангоми дарсу иҷрои вазифаи ҳонагӣ, тартиб дода тавонистани тестҳо барои санҷиши дониши хонандагон.
7. Ба нақша даровардани фаъолиятҳои таҷҳизонидани устои таърих ва ғӯшаи синфию осорхонаи умумии мактабӣ ва дигар лавҳаҳои айёни, ки ба масъалаҳои таърихи гузаштаи ҳозира бахшида шудаанд.
8. Давра ба давра ба нақша гирифтани фаъолияти илмӣ-методи ва баланд бардоштани дараҷаи касбии худ.

VI. Ӯҳдадории муоширатӣ:

1. Шинос будан бо Консепсияи миллии тарбия ва иҷро намудати тамоми шартҳои он.
2. Ташфику тарғиб намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба баланд бардоштани масъулияти падару модарон дар тарбияи фарзандон”.
3. Мусаллаҳ будан бо маҳарату малакаи муошират бо хонандагон, тасаввуроти хуб доштан оиди хусусиятҳои ба худ хоси гурӯҳи синф ва хонандагони ҷудогона.
4. Пайдо намудани муносибати мувофиқ бо хонандагон, барқарор намудани рабитаи дучониба (бо аҳли синф, бо намоёндагони маъмурияти мактаб ва падару модарон).
5. Аз ӯҳдаи кори ташвиқотии байни гурӯҳи мактабу аҳолии муҳити зист баромадан, малакаю маҳорати доир ба масъалаҳои мубрами таълиму тарбия баромад кардан, дар матбуоти даврӣ мақолаю гузоришҳои мубрам пешниҳод намудан.

VII. Ӯҳдадории ташкилӣ:

1. Аз ӯҳдаи ташкили шаклҳои гуногуни раванди таълиму тарбия баромадан.
2. Аз байни онҳо қобилияти интихоб намудани чорабиние, ки мувофиқи вазифаҳои таълимию тарбиявии дорони ҷаҳзаҳои мушаххаси педагогиро услубӣ буда, мебошад.
3. Ташкил намудану дар амал иҷро намудани шаклҳои мухталифи дарсҳою машғулиятҳои беруназсинфӣ.
4. Муттаҳид намудани коллективи хонандагони як синф ва ташкили фаъолияти ҷамъиятии онҳо.
5. Меҳнати таълимии худ ва хонандагонро ташкил намудан.
6. Гурӯҳи хонандагони бо лаёқатро барои инштирок дар маҳфилҳои мактабӣ интихоб намуда, шавқу ҳаваси онҳоро дар кори илмӣ-тадқиқотӣ оид ба масъалаҳои мубрами илми таърих бедор намудан.
7. Фаъолияти синфхонаи таърих, гӯшаи таърихӣ, осорхонаи мактабиро ташкил намуда, хонандагонро ба ин қор ҷалб намудан.

8. Ба нақша гирифта, фаъолияти таълимӣ-тарбиявии роҳбарии синфро бар ўҳда гирифтан.

VIII. Ўҳдадории илмӣ-тадқиқотӣ:

1. Омӯзиш ва ҷамъоварӣ намудани маводи илмӣ аз рӯи осори классикон, осори умумии педагогӣ ва махсус оид ба услуби фанни таърих, асноди таърихӣ-педагогӣ, рӯзнома ва маҷаллаҳои педагогӣ, дастуру тавсияҳои методӣ.
2. Тартиб дода тавонистани феҳристи адабиёт, тартиби иқтибосоварӣ (нақли айнани андешаҳо, ки дар сарчашма мавҷуданд).
3. Малака ва ҳунари навиштани сарсухану (мубрамияти мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои кори тадқиқотӣ, таҳлили сарчашмаи адабиёт), ҳулосаи қор (кадом масъалаҳо бо андозаи қофӣ омӯхта шудаанд, кадом масъалаҳо дар гирдоби баҳсҳои илмӣ қарор доранд ва кадом масъалаҳо дар оянда бояд ҳаллу ҷасли ҳудро ёбанд), тартиб додани рӯйхати сарчашма ва адабиёти истифодашударо доро будан.
4. Бо усулҳои мушоҳида намудану омӯзиши таҷрибаи педагогӣ мусаллаҳ будан (усулҳои мушоҳида, сӯҳбат, пурсишнома ва ғайраҳо).
5. Омӯзиши маҳсули фаъолият ва меҳнати хонандагон ва омӯзгорон, асноди педагогӣ (қори хаттӣ, рӯзномаи хонандагон, нақшаи тақвимӣ, нақша-конспекти дарс, журнали синф, нақшаи умумии тарбиявии мактаб, ҳисоботҳои Шӯрои методии фаннӣ ва ғайраҳо).
6. Иҷрои тадқиқоти на он қадар душвори услубӣ (бо мақсади омӯзиши алоқаи сабабу натиҷагирӣ дар зухуроти педагогӣ ва озмоиши услубу усулҳои фаъоли навбаромад).
7. Ташкили озмоиши раванди таълиму тарбия (бо мақсади тасдиқкунандаи вазъи ҳақиқӣ ё тағйирдихандаи шакли мазмуни омӯзиш).
8. Истифода бурда тавонистани маводи омӯрӣ, ки дар асоси он тамоюл ва натиҷаҳои омӯзиши фаннӣ, зухуроти он ва диғар хусусиятҳо муайян карда мешаванд.

9. Аз ӯҳдаи омӯзиши таҷрибаи пешқадами омӯзгорони фанни таърих баромадан, тарзу усули кори таълимӣ-тарбиявӣ онҳоро бо мақсади ташкили ихтисоси касбии худ эҷодкорона истифода бурдан.
10. Баромад кардан бо маърузаю мақолаҳои илмӣ-методӣ дар конференсияҳою матбуоти даврӣ, иштирок намудан дар таҳияи барномаҳо, китобҳои дарсӣ ва дастурамалҳои методӣ.

Ҳамин тавр, ташаккул додани шахсияти нав, ки ҳамсафару ҳамрафи замон бошад, дар шароити кунунӣ аз муҳимтарин масъалаи тарбиявӣ ва маърифатӣ ба ҳисоб меравад. Зеро дар ин замон, ки ҷумҳурии мо соҳибистиклол шуда, мақсади барпо намудани ҷомеаи демократӣ дорад, дар пешрафти илму маориф бояд ҳар як омӯзгори насли наврас нақши амиқи худро гузорад. Афзалияти илму донишро ба аҳли ҷомеа ташвиқу тарғиб намуда, аз рӯи фазилат аз донишу маҳорати ҷадиди муосир бархӯрдор буда, ҷавобгӯи сатҳи омодагии касбии худ бошад.

Дар ҷараёни таълими миёнаи ҳамагонӣ омӯзиши фанни таърих насли наврасро бо ҳам муттаҳид намуда, барои он ки мардуми тоҷик ба миллати комил табдил ёбад, замина омода месозад, шуури таърихӣ онҳоро баланд мебардорад, ба сӯи худшиносии маънавӣ ва ҳудогоҳӣ бурда, ҳар гуна таассуб, аз он ҷумла таассуби сиёсӣву ҳизбӣ ва диниро пешгирӣ менамояд.

Таърих гувоҳи меҳнат, ки инсон бояд дар ҳолатҳои гуногун инсон бимонад. Сифатҳои инсонии худро ҳамеша такмил диҳад. Номи инсонро баланд донад. Омӯзгорон дар ин худшиносӣ худтакмилдиҳӣ бояд барои шогирдон намунаи ибрат бошанд.

Касбномаи омӯзгори фанни таърих, ки дар боло оварда шудааст, аз вазифаҳои ихтисосӣ ӯ ба миён меоянду бо таври мухтасар ба чунин хусусиятҳои фаъолияти психологӣ, педагогӣ ва методӣ ӯ вобастагии зич доранд:

- 1) бо хонанда ҳамчун бо инсон, бо шахсият эҳтиром гузоред;
- 2) доимо дар ҷустуҷӯи имкониятҳои худинкишофдиҳӣ ва худкомилсозӣ бошед;
- 3) ба хонанда донишро ба шакле диҳед, ки ӯ хоҳад ва тавонад онро фаро гирад;

- 4) мунтазам така бар фаъолияти мустақилонаи хонанда кунед;
- 5) таълиму тарбияро баробар иҷро намоед ва дар баъзе мавридҳо тарбия ҳатто дар ҷои аввал бояд бошад;
- 6) ба ташаккули ҳунару малакаи эҷодкоронаи хонандагон эътибори ҷиддӣ диҳед;
- 7) дар кори таълимӣ-тарбиявӣ беруназсинфӣ иштирок карда, ташкилотчи вақтузарони ғоидабахши хонандагон бошед;
- 8) иштирокчи фаъоли Шӯрои методи фаннӣ буда, услубу усулҳои илмӣ-тадқиқотиро дар соҳаи ихтисоси худ азхуд намоед.

Чунин омӯзгорони навқори фаннӣ таърих, ки ин дастурҳоро ҳамчун роҳнамои ибтидоӣ дар таҷрибаи қориҳои худ истифода мебаранд, қодиранд мақсад ва вазифаҳои иҷтимоии дар назди мактаб ва ин фаннӣ таълимӣ гузошташударо сарбаландона иҷро намуда, шоғирдонро барои қору зиндагӣ дар давлати демократӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ тайёр намојанд.

Адабиёт:

1. Раҳмон Э. Рушди маориф асоси таҳкими арқои давлат.- Душанбе, 2009.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”.- Душанбе, 2004.
3. Лутфуллоев М. Педагогикаи шавқат.- Душанбе, 1994.
4. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир.- Душанбе, 2002.
5. Педагогикаи мактаб.- Душанбе, 1998.
6. Зиёев Т.Н., Давронов Х., Чумаев Б. Асосҳои илми тарбияи шахрвандии хонандагон дар таълими таърихи кишвар.- Душанбе, 2004.
7. Қосимов М., Хамидов Р. Қорҳои тарбиявӣ дар мактаб.- Душанбе, 2004.
8. 8.Учитель (статии, документи, педагогический поиск, воспоминания, страници литературы) //Сост. Д. Брудный.- М., 1991.
9. Методика преподавания истории в средней школе // Ежова С.А., Лебедева И.М и др. – М., 1986.
10. Озерский И.З. Начинаящему учителю истории.- М., 1989.

6. Услубу усулҳои таълими фанни таърих. Баёни шифоҳӣ

Омӯзгор дар давоми кори таълим ҳамеша кӯшиш мекунад, ки шогирдон маводи барномавиرو амиқу хубтар аз худ намоянд. Шакли азхудкунии назариявӣ ва амалии донишхоро услуб нишон медиҳад.

Роҳи фаъолияти маърифатии омӯзгору хонандагон, ки бо тарзу воситаҳои таълим дониш гирифта, маҳорату малака ҳосил мекунамд ва доираи назару қобилияти фикрии хонандагон ташаққул меёбад, услуби таълим номида мешавад.

Мазмуни маълумот, ки дар китоби дарсӣ дарҷ гаштааст, ба воситаи услубҳо ба хонандагон омӯзонида хоҳад шуд, чунки маводро хонанда танҳо дар шакли муайяни фаъолияти назариявӣ амалӣ азхуд карда метавонад, ки ин шакли услуби таълим аст.

Мафҳуми услуб маънои калимаи “метод”³-ро ифода мекунад, ки ба маънии дигар ин мафҳумро ба сифати роҳи донишомӯзӣ низ маънидод кардан мумкин аст.

Услуби таълим ду паҳлӯ дорад ва он таъсири мутақобилаи омӯзгор ва хонандаро (дар алоҳидагӣ ва ё тамоми гурӯҳи синфҳо), ки дар шароити муайян мегузарад, ҳатман таъмин менамояд. Раванди таълим бидуни фаъолияти яқвақтаи омӯзгор ва таълимгирандагон, бидуни таъсири мутақобилаи дидактикии онҳо имконнопазир аст. Масалан, агар омӯзгор кӯшиш кунад, ки мавзӯи навро хуб фаҳмонад, аммо ҳуди хонандагон дар азхудкунии он мароқ зоҳир нанамоянд ва омӯзгор барои фаъолгардии онҳо аз ҷиҳати дидактикӣ таъсир расонида натавонад, он гоҳ мақсаду вазифаҳои дарс ҳам ҷойи худро намеебанд. Бинобар ҳамин, дар истифодаи ин ё он усули таълим (ҳикоя, сӯҳбат, кор бо ҳаритаҳои таърихӣ ва ғайра) на танҳо омӯзгор фаъолият нишон дода, таъсири ӯ ба хонандагон ба омал меояд, балки мавқеи хонандагон низ ба ин ё он амалиёти фикрию таҷрибавӣ (бо диққат ғӯш карда, фикру андеша рондан, аз рӯи тахтаи синф навиштаҷотхоро ба дафтарҳои худ сабт намудан) назаррас мегардад. Ғайр аз ин, як тарафти услубро бевосита мушоҳида кардан мумкин нест.

³ метод – аз калимаи юнонӣ *metohodos* гирифта шуда, маъноаш - роҳ, тарз, усули тадҳин, восита, назария, таълимот мебошад.

Мушоҳидакорӣ хеле душвору мураккаб мебошад. Тарафи аввали ин амалҳо пайдарҳамии амали омӯзгор ва пайравии хонандагон ба ӯ мебошад. Тарафи дуюм, ҳолати ботинии хонандагон, дараҷаи фаъолиятнокӣ ва тарзи азҳудкунии маводи таълимӣ аст, ки ба усули кори омӯзгор пурра шабоҳат надорад. Ҳамин тарафи ботинии услуби таълим барои омӯзгори навомӯз душвор буда, аз ӯ ҳаматарафа дониستاني имкониятҳои синну солии азҳудкунии донишхоро аз ҷониби хонандагон талаб мекунад.

Услуби таълим – ин қисми таркибӣ, ҷузъи бевоситаи усулҳои таълимӣ мебошад. Масалан, ҳангоми баёни шифоҳӣ баъзе чизхоро дар тахтаи синф навиштан, ҳангоми бо маводи айёни шинос шудан, истифодабарии усули муқоиса, қорҳои хаттии якдигарро санҷидани хонандагон ва ғайра мебошад. Як усулро дар усулҳои гуногун истифода кардан мумкин аст. Чунончи, аз муқоиса бар меояд, ҳангоми баёни мавзӯ, қор бо китоби дарсӣ, сӯҳбат ва ғайра услубҳои гуногун истифода карда мешавад.

Бо ҳамин, услубу усулҳои таълим басо гуногуну сермароманд ва аз ҳамин сабаб баъзеи онҳо хусусиятҳои ба ҳамдигар монанд низ доранд, ки онҳоро маҳз дар ҳамин асоси замина гурӯҳбандӣ намудаанд. Дар илми педагогика ва фанни услуби таълими фанни таърихи муосир чандин намуди гурӯҳбандии услуби таълим вучуд доранд, чунки олимони доир ба ин масъала ақидаи ягона надоранд.

Гурӯҳбандии зерини услубҳои таълим бештар ба чашм мерасад, ки онҳоро қайд мекунем:

- 1) Аз рӯи манбаъҳои донишомӯзӣ (усулҳои шифоҳӣ, аёни, амалӣ).
- 2) Аз рӯи шаклҳои фаъолияти омӯзгор (услубҳои таълимӣ) ва хонандагон (услубҳои азҳудкунӣ).
- 3) Аз рӯи фаъолияти фикрӣ ва маърифатӣ (репродуктивӣ, эзоҳӣ-тасвирӣ, проблемавӣ, қисман ҷустуҷӯӣ-тадқиқотӣ).
- 4) Аз рӯи фаъолияти мустақилонаи хонандагон (барномавӣ, интерактивӣ, бозӣҳои нақшӣ).

Ин ҷо дар бораи он усулҳое, ки бештар дар тарҷрибаи мактабҳои кунунии ҷумҳурӣ истифода бурда мешаванд, алоҳида таваққуф хоҳем кард:

Баёни шифохӣ

Услубҳои шифоии таълим гуфта чунин услубҳои таълимиеро меноманд, ки онҳо маҳз даҳонӣ буда, шифохӣ гузориш дода мешаванд. Ба услубҳои шифоии таълим дохил мешаванд: ҳикоя, нақл, баён, лексия, сӯҳбат, мубоҳиса, фаҳмонидан ва ғайраҳо. Дар раванди истифодабарии ин услубҳо омӯзгор бо таври шифохӣ маводи таълимиро мефаҳмонад ва хонандагон бошанд бо роҳи гӯшандозӣ, дархотирнигоҳдорӣ, эҳсос ва дарк кардан онро азхуд меkunанд ва фаъолияти худро дар оянда нишон медиҳанд.

Баёни шифоии омӯзгор дар таълими фанни таърих моҳияти муҳим мебозад. Омӯзгор ба воситаи нутқи шифохӣ тамоми кори таълимиро бо истифодабарии асбобҳои аёнӣ, таҳлили сарчашмаҳо ва ғайра ташкил мекунад.

Инчунин нутқи омӯзгор аҳамияти тарбиявӣ ҳам дорад, чунки ба воситаи он ба шахсияти хонанда ва ахлоқи ӯ таъсири бузург расонида мешавад.

Баёни маводи таърихӣ бояд барои хонандагон дастрас, аёнӣ ва мушаххас бошад. Танҳо дар ин маврид маводи таълимӣ дар хотираи хонандагон боқӣ хоҳад монд. Ҳалли ин ва ё он мавзӯ агар дар китоби дарсӣ мураккаб шарҳ дода шуда бошад, омӯзгор вазифадор аст, ки ифодаи онро тарзе ташкил намояд, ки дарки он барои хонандагон содда ва фаҳмо шавад. Агар омӯзгор фанни таърихро худ хуб аз бар карда бошад, он гоҳ онро содда ва фаҳмо шахр дода метавонад.

Шарти дигари ифода намудани маводи таърихӣ эътимоднокии он мебошад. Хонандагон дар асоси воқеаҳои аниқӣ илми таърих бояд боварии комил ҳосил намоянд. Ҳаминро бояд ба инобат гирифт, ки хонандагони синфҳои болоӣ ба воқеаҳои гузаштаи таърихӣ аз рӯи назари танқидӣ менигаранд, аз ин сабаб онҳо ба хулосаҳои ҳосилнамудаи омӯзгор, ба алоқаи мантиқии ифодаи маводи таълимӣ эътибор медиҳанд. Дар синфҳои поёнӣ бошад, хонандагон бештар ба ҷиҳатҳои бадеияти маводи таърихӣ диққат медиҳанд.

Шарти асосии таълими фанни таърих, мустаҳкам азхуд намудани маводи таълимӣ мебошад. Ҳар як мавзӯи нав ҷангоми дарс мустаҳкам карда мешавад. Дар хотир нигоҳ доштани маводи

таърихӣ хангоми таълим, яъне дар раванди дарс ба вучуд меояд. Аз ин сабаб зарур аст, ки он равшан ва бурро ифода карда шавад. Яке аз шартҳои дар хотир нигоҳдории воқеаҳои таърихӣ дар он иборат аст, ки дар байни воқеаю ҳодисаҳои ба амаломадаи таърихӣ алоқамандӣ, сабаби пайдоиш ва натиҷаю хулосабарории ҳодисаҳо нишон дода шаванд.

Барои азхуд кардани мавзӯҳои таърихӣ бояд хулосаҳои асосии дарс ба хонандагон равшан гардонида шаванд. Омӯзгор барои хубтар ташкил намудани ин раванд, дар охири дарс хулосаи умумии мавзӯро бояд якчанд маротиба такрор наояд, то ки он дар тафаккур ва идроки хонанда аниқу дақиқ қой ёбад. Инчунин ин амал бо тарзи баёни омӯзгор алоқамандии зич дорад. Агар хонандагон моҳияти ҳар як ҳодиса, сифатҳои фарқкунанда, пайдоиш, тараққиёт ва алоқамандии онҳоро нафаҳманд, пас онҳо табиатан дарсро дуруст, чуқур ва васеъ дарк карда наметавонанд. Бинобар ин, омӯзгор бояд ба ҷиҳатҳои тарзи баёни худ диққати махсус зоҳир наояд.

Яке аз шартҳои муҳими илми таърих аз он иборат аст, ки ҳар ҳодиса аз рӯи шароитҳои таърихӣ бояд баҳо дода шаванд. Агар моҳияти таърихии як ҳодиса пурра омӯхта шавад, пас дарки он аз ҷониби хонандагон сабуку содда мегардад. Барои исботи ҷиҳати мусбӣ ва ё манфии ин ё он ҳодисаи таърихӣ дар шууру тафаккури омӯзгор бояд далелу исбот ва хулосаҳои аниқ мусаллаҳ бошад, танҳо дар ҷунин шароит хонандагон боварӣ ҳосил менамоянд.

Дар вақти баён маводи ҷадид забони гуёи омӯзгор бояд тоза, равшан, оммафаҳм ва содда бошад. Пеш аз ҳама нутқи омӯзгор бояд аз нуқтаи назари имлоӣ дуруст бошад. Дар ҷунин шароит фикри омӯзгор ва ифодаи ӯ барои хонандагон фаҳмо мешавад. Истифодабарии ҷумлаҳо ва ибораҳои нодуруст барои дарк ва азхуднамоии маводи таърихӣ монеа мегардад. Омӯзгор бояд дар сӯҳбати худ ба зада ва талаффузи калимаҳо аҳамият диҳад, ҷунки талаффузи нодурусти онҳо ба тарзи суҳангӯии хонадагон оҳиста-оҳиста таъсир мерасонад. Вақте ки омӯзгор аз калимаву ибораҳои хориҷӣ истифода мебарад, шарҳи луғавии он барои хонандагон шарт ва зарур аст. Тарзи суҳангӯии устод бадеият низ бояд дошта бошад. Хангоми хониши порчаҳои адабиёти бадеӣ ва ё маводи

таърихӣ омӯзгор бояд аз истифодабарии ибораҳои таъсирбахш парҳез накунад. Чунин маводро аз китобҳои таърихӣ, асарҳои адибон, ибора ва зарбумасалҳои халқӣ, шеърҳо, мақолаҳои илмӣ ва халқӣ дарёфт кардан мумкин аст. Омӯзгор аз рӯи мазмуну мундариҷаи дарс садои худро бояд баланду паст гардонад, аммо ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки ин ивазшавии садои омӯзгор бояд дар як суръат ва раванди мӯътадил гузарад, то ки хонандагон аз рӯи қобилияти шунавоии худ тавонанд дарк кунанд, ки кадоме аз парча ва ё ҷойи пораи хондаистодаи омӯзгор барояшон муҳим, диққатҷалбкунанда мебошад. Дар вақти суханронӣ ва ё фаҳмонидани ягон қисмати мавзӯи омӯзгор набояд аз ҷумлаҳои дуру дароз ва печ дар печ истифода барад, чунки пеш аз ҳама, хусусияти синнусолии хонандагон бояд ба инобат гирифта шавад ва дигар он ки истифодаи чунин ҷумлаҳо дарку фаҳмиши хонандагонро душвор ва мураккаб мегардонад. Омӯзгор дар баёни воқеаҳои муҳим, хулосаҳо бояд каме таваккуф кунад. Агар дар вақти дарс ҳодисаҳои таърихӣ баён шаванд, ки хонандагонро ба ҳаяҷон оваранд, ин бахши мавзӯи бояд ба ҳарорат ва суръати баландтар ифода карда шавад. Аҳамияти бузурги баёни шифоҳии омӯзгорро ба назар гирифта, омӯзгорони ҷавони навкор бояд ҳамеша барои инкишоф додани нутқ ва маҳорати гуфтугӯии худ доимо кор баранд.

Шаклҳои баёни мавзӯи дар дарсҳои таърих

Дар таҷрибаи педагогӣ якчанд усулҳои баёни мавзӯҳои таърихӣ вучуд доранд. Вақте, ки сухан дар бораи ҳодисаҳои таърихӣ мераваду омӯзгор доир ба амалиёти мушаххаси оммаи халқ ва ё шахси таърихӣ муфасссал ва бо бадеияти махсус нишон медиҳад, он гоҳ ин намуди баён ҳикоя номида мешавад. Ҳикоя як мазмуни муайян дошта, бо мундариҷаи худ фарқ мекунад. Масалан, ҳикоя дар бораи юриши сафедҷомагон, ҳикоя дар бораи шӯриши соли 1916 дар Хӯҷанд, ҳикоя дар бораи марги қаҳрамононаи Ҳабиб Юсуфӣ ва ғайраҳо.

Барои таъсирбахш ва самаранок ҳикоя намудани воқеаҳои таърихӣ омӯзгор бояд аз ҷандин адабиёти иловагӣ ва ёрирасон истифода барад. Омӯзгор воқеаҳои муҳими таърихиро ба тарзи бадеӣ ҳикоят мекунад, ки ин барои зинда ва айнан тасаввур

намудани таърихи гузашта ба хонандагон кӯмак мерасонад. Чунин шаклҳои ҳикоя дар мавриде истифода бурда мешаванд, ки омӯзгор меҳодад, ки ба воситаи он моҳияти ин ва ё он ҳодисаи таърихиро аниқ ва зинда тасвир намуда, онро дар хотираи хонандагон ҷойгир намояд, чунки маҳз ин ҳодиса аҳамияти бузурги тарбиявӣ ва таълимӣ дорад. Масалан, ҳикоя дар бораи гирифта шудани қасри Бастилия, қаҳрамони Темурмалик, ҳаракати сарбадорони Самарқанд, муҳорибаи Сталинград ва ғайраҳо дар ҳақиқат таъсирбахш буда, аҳамияти бузурги тарбиявӣ доранд.

Усули ҳикоя вақте истифода бурда мешавад, ки омӯзгор маҳз дар ҳамон замон меҳодад, ки хонандагон доир ба ин ва ё он ҳодисаи нави таърихӣ тасаввуроти зинда ва мушаххасе пайдо намоянд, то ки он дар муддати тӯлонӣ боз дар тасаввуроти онҳо ҷой дошта бошад.

Ҳикоя на барои нақли ҳодисаҳои таърихӣ, балки барои дарки раванд, моҳият ва қонуниятҳои таърихӣ истифода бурда мешавад, ҷи дар синфҳои поёни ва ҷи дар синфҳои болоӣ. Аммо, вобаста ба синну соли хонандагон дар синфҳои поёни ҳикоя бояд нисбат кӯтоҳ (10-15 дақиқа) бошад, дар синфҳои болоӣ вобаста аз мазмун ва мундариҷаи матн ҳикоя метавонад мураккаб ва давомнокиаш то ба 30-35 дақиқа расад.

Усули маълумоти мухтасар

Ин услуби баёни мавзӯ дар дари таърих аз ҳикоя сифатан фарқ мекунад. Мақсади таълимиаш аз он иборат аст, ки омӯзгор ба хонандагон дар бораи ин ва ё он воқеаи таърихӣ хабар медиҳад. Масалан, “6 июни соли 1415 Ян Гус дар гулхан сӯзонида шуд”, “22 июни соли 1941 Ҷанги Бузурги Ватанӣ оғоз ёфт”. Дар усули ҳикоя бошад мо воқеаро ҳаматарафа нишон медиҳем.

Тавсифи воқеаҳои таърихӣ дар вақти дарс дар қатори нақли ҳодисаҳо ба қор бурда мешавад. Ҳангоми тавсифномаи нишона ва хусусиятҳо, ҳолат, шакли зоҳирии ҳар як ҳодисаи таърихӣ нишон дода мешавад. Бар хилофи ҳикоя тавсиф қонунияти муайян нашошта, ҳамаи ҳодисаҳои таърихӣ нақлшуда, тавсиф мешаванд.

Дар дарсҳои таърих ёдгориҳои таърихӣ (мақбараи Сомониён, муассисаҳои хочағӣ, қорхонаҳои саноатӣ, ваъзияти синфҳои

гуногун дар ҳар даври замон, яроку аслиҳа, асбобҳои рӯзгор, либос ва ғайра тавсиф карда мешавад).

Дар таҷрибаи кори таълими фанни таърих ду шакли тавсиф дида мешавад:

1 Тавсифи тасвирӣ.

2 Тавсифи таҳлилӣ.

Масалан, агар ҳангоми баёни мавзӯи таърихи халқи тоҷик дар миёнаҳои асри XX агар омӯзгор намуди зоҳирии шаҳри Душанберо бо кӯчаҳои тангу торик, тартиб ва сохти иморатҳо тавсиф карданӣ шавад, пас он тавсифи тасвирӣ мебошад. Агар ӯ қисмҳои алоҳидаи шаҳри Душанберо тавсиф намуда, вазифа, нақш ва мавқеи ҳар як муассисаро дар ҳаёти шаҳри Душанбе тасвир кунад, инро тавсифи таҳлилӣ меноманд. Дар синфҳои болоӣ, ки хонандагон дар бораи бисёр масъалаҳои таърихӣ тасаввурот доранд, бештар шакли таҳлил ба кор бурда мешавад, яъне хонандагон ҳангоми омӯзиш бештар ба моҳияти масъалаҳо аҳамият медиҳанд.

Услуби хислатнома

Дар баробари баёни мавзӯи омӯзгор барои пурра ва равшан намудани ин ва ё он ҳодисаи таърихӣ ва шахсони таърихӣ хислатномаи ботафсил ё мухтасар медиҳанд. Бо ин роҳ хусусиятҳои фарқкунанда ва умумияти онҳоро дар бар гирифтани мумкин аст. Ба ғайр аз хислатномаи кӯтоҳ ва пурра хислатномаи ҷамъбаस्तкунанда низ вучуд дорад, ки ин услуб барои баёни шифоии аниқ ва аёни гузаронидани таълими фанни таърих кӯмак мерасонад.

Услуби фаҳмондан

Яке аз роҳҳои дуруст фаҳмидани масъалаҳои таърихӣ фаҳмондани моҳияти онҳо мебошад. Омӯзгор алоқамандӣ, сабабҳои ботинии онҳоро фаҳмонда медиҳад. Одатан омӯзгорони навкор ба таҳлил ва муҳокимаи мавзӯи омӯхташуда аҳамият намедиҳанд. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки бисёр масъалаҳои таърихиро танҳо дар натиҷаи таҳлил ва муҳокимаи яққояи омӯзгор ва хонандагон дуруст фаҳмидан мумкин аст. Масалан, агар тараққиёти Русия дар асри XVII таҳлил карда нашавад, моҳияти ислоҳоти Петри I норавшан мемонад.

Услуби муҳокима

Қисмҳои назариявии таълими фанни таърих дар ҳолате хуб аз бар карда мешавад, ки хонандагон моҳияти ҳар кадоме аз онҳоро дарк кунанд. Барои азҳуд кардани масъалаҳои муҳими таърихӣ муҳокимаи хонандагон лозим аст. Муҳокима бояд дастрас, мантиқан дуруст, амиқ бошад. Он қисмҳои таърих, ки ба муҳокимаи васеътар эҳтиёҷ доранд, бояд бештар муҳокима карда шавад. Масалан, таҳлили сохти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сабабҳои пошхӯрии давлати Сомониён.

Услуби лексионӣ

Дар мактаб омӯзгор бо таври лексионӣ низ метавонад фанни таърихро таълим диҳад. Дар дарсҳои лексионӣ, ки танҳо дар синфҳои болоӣ гузаронида мешаванд, маводи барномавӣ барои таҳлил ва ҷамъбасти он истифода бурда мешавад. Агар лексия дар мактаби олий тарзи якрангаи аз тарафи устод нақлкуниро дошта бошад, пас дар лексияи мактаби миёна усулҳои сӯхбат, саволу ҷавоб, мустақкамкунни донишҳои азҳудкарда низ ҷой доранд. Омӯзгор гоҳ-гоҳ барои ҷалб намудани диққати хонандагон онҳоро ба мубохиса даъват мекунад. Лексия дар мактаб сустар гузаронида шуда, омӯзгор аз болои самтҳои хонандагон низ назорат ва роҳбарӣ менамояд.

Дарсҳои лексионӣ он вақт гузаронида мешаванд, ки агар ба хонандагон қонуният ва мантиқи воқеаҳои таърихиро нишон додан зарур бошад, агар маводи барномавӣ ҷиҳатҳои назариявӣ дошта бошад, ё мавзӯҳои омӯхташударо такрор кардан лозим бошад.

Ба ҳамин тариқ, азҳуд кардани донишҳои таърихӣ ба воситаи баёни омӯзгор, нақл, тавсиф, ҳислатнома, таҳлил, муҳокима ва лексия ҳосил карда мешавад. Дар дарсҳои таърих ҳама намуди нақли шифохӣ бо ҳам омехта шуда, яке дигарро иваз менамояд. Омӯзгор мувофиқи мазмуни мавзӯӣ, мақсад ва вазифаҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳандаи дарс, хусусиятҳои синнусолӣ ва дараҷаи омодагии хонандагон шакл ва тарзи баёни шифоҳиро интихоб ва дигаргун карда метавонанд.

Сӯхбат – услуби шифоҳии таълими таърих аст, ки бо ёрии саволу ҷавоб маводи таълимӣ азҳуд карда мешавад ва ё дониши хонандагон санҷида мешавад. Ҳикоя, лексия, ҳислатнома,

маърӯза ва дигар ахбороти шифохӣ аз шаклҳои монологии⁴ нутқ ба ҳисоб меравад. Услуби сӯҳбат бошад шакли диалогии⁵ кори омӯзгор бо хонандагон мебошад. Сӯҳбатро барои ҳалли ҳар гуна вазифаҳои таълимӣ-тарбиявӣ ва инкишофдиҳанда дар лаҳзаҳои гуногуни дарс истифода бурдан мумкин аст. Омӯзгор мавзӯро муайян карда, саволҳо тартиб медиҳад. Онҳо бояд фаҳмо, возеҳ, мантиқан дуруст ва кӯтоҳ бошанд. Аввал саволи умумӣ гузошта шуда, баъд аз хонандагони алоҳида пурсида мешавад. Дар рафти сӯҳбат омӯзгор саволҳои иловагӣ ё ҷирирасон медиҳад, то ки хонандагон мустақилона фикр карданд омӯзанд. Агар хонандагон барои посухдиҳӣ душворӣ кашанд, он гоҳ омӯзгор вазифадор аст, ки барои кӯмак ба онҳо саволҳои ҷирирасон диҳад. Омӯзгор савол мегузорад, хонанда посух медиҳад, бо ҳамин роҳ раванди таълим пеш меравад. Вақти сӯҳбат шогирдон аз омӯзгор чизеро мепурсанд, ки барояшон нофаҳмост.

Лозим аст, ки хонанда мавзӯи сӯҳбатро донанд, вагарна ба савол ҷавоб гардонидани наметавонад, агар ҷавоб гӯяд ҳам он дар аксар маврид нодуруст хоҳад буд. Тартибдиҳии савол ва дуруст гузоштани он кори ҳазл нест. Фарқи байни саволҳои асосӣ, дуҷумдараҷа ва иловагиро дарк карда тавонистани омӯзгор ниҳоят зарур аст. Дар дохили савол калимаҳои душворфаҳм бояд набояд, саволҳо бояд такрорӣ ҳам набояд. Аз тарафи дигар ҷавобҳо низ бояд мазмунӣ муайяно дар бар дошта бошанд. Вақти посух хонандагон сергапӣ накунад, такрор набояд бошад, дар посухи савол хонандагон бояд фикри асосиро мухтасар оранд, ҷавоби хонандагон пурра ва кӯтоҳ мешавад. Онҳо муфассал, пай дар пай, бо мисолҳо, исботҳо бояд бошанд, ки ҳамаи ин нишондодҳо аз дониши шогирдон гувоҳӣ медиҳанд. Хонандагон бо як ё ду калима (ҳа ва ё не) ва ё як ду ҷумла набояд ба савол ҷавоб гардонанд. Фақат ҷавоби пурра қодир аст, ки тафаккур ва нутқи хонандагонро инкишоф диҳад. Ҷавоби онҳо ба омӯзгор нишон медиҳад, ки онҳо чиро хуб азхуд карданду чиро на.

Дар раванди таълим асосан 3 намуди сӯҳбат истифода бурда мешавад:

⁴ монолог - шакли нутқи буда, гирифтори муфассали як одам мебошад.

⁵ диалог - шакли сӯҳбати ду ва ё як чанд кас мебошад.

1. Сӯҳбати муқаддимаӣ.
2. Сӯҳбати таҳлилӣ.
3. Сӯҳбати хулосаӣ.

Аз ин рӯ, услуби сӯҳбат дар оғози дарс, ҳангоми баёни мавзӯи нав ва дар фарҷоми он истифода шуда метавонад ва доимо барои иҷроиши вазифаи таълимӣ мусоидат менамояд. Сӯҳбат хонандагонро ба ҷустуҷӯӣ равана месозад, дар онҳо унсурҳои андешаронии эҷодӣ ва мустақилиятро пайдо мекунад. Бо пайдоиши масъалаҳо ва вазъи мураккаб имконият муҳаё менамояд, барои барқарор намудани донишҳои қаблан азхудкарда хизмат мекунад. Ҷиҳати муҳими сӯҳбат дар он аст, ки хонанда қоидаҳо, таърифҳо, далелҳо ва ғайраҳоро ба хотир меорад. Инчунин зарур аст, ки омӯзгор усулҳои саволгузорию ба шогирдон омӯзонад ва ин амалро зери назорати педагогӣ гирад.

Инкишофи нутқи хонандагон

Воситаҳои асосии таъсиррасонии педагогӣ ба тараққиёти нутқи хонандагон инҳо мебошанд: назорат бурдан аз болои ҷавобҳои шиғҳӣ ва ҳаттии хонандагон дар давоми дарс, омӯзонидани усули навиштани нақли ҳаттӣ ва иншо. Ба хонандагон нутқи ҳуди омӯзгор таъсири бузург мерасонад.

Шакли олии нутқ – маҳорати гуфтугӯӣ аст. Дар хонандагон ин қобилиятро инкишоф дода, дар онҳо шавқу ҳавасро ба эҷодиёти бадеӣ, хондани рӯзнамаҳо ва ғайра бедор намуда, баъзе малакаҳоро дар соҳаи маҳорати нутқ ба вучуд овардан шарт аст. Дикқати маҳсусро пеш аз ҳама бояд ба хонандагони камсухан ва ором дод. Нақши муҳимро дар маданияти нутқ ва ғанигардии захираҳои фаъоли луғавии хонандагон, ташкили маҳфилҳо, сӯҳбатҳо, баҳсу андеша, шабнишиниҳои бадеӣ, вохӯрӣ бо аҳли адаб ва олимон мебозад. Ҳамаи ин шавқ ҳавасро ба даст дароварда, шакли олии нутқ бедор мешавад ва ба азхудкунии ҳазинаи бойи забон ёрӣ мерасонад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи фаъолияти дуру дарози омӯзгорон таҷрибае, ки илми услуби таълими таърих дар тӯли мавҷудияти худ омӯхта, усулҳои зиёдеро ҷамъоварӣ намудааст, ки онҳо фаъолияти маърифатиро ташкил менамоянд. Моҳияти асосии услуби баёни шиғҳӣ – ба хонандагон додани маърифати зарурӣ

ба воситаи калимаю ибораҳо аст, ки аз тарзу воситаҳои мантиқӣ, ташкилӣ ва техникӣ истифода мешавад.

Фаъолияти омӯзгоре, ки аз ин услуб истифода мебарад иборат аз инҳо мебошад:

- 1) гузоштани масъалаи асосии омӯхташаванда;
- 2) ошкорсозии нишонаҳо;
- 3) муайян кардани мавқеҳои ибтидоӣ дар таҳлили ходисаҳо;
- 4) муқоиса ва ҷамъбаस्तкунӣ;
- 5) хулосабарорӣ.

Дар баробари ин фаъолияти хонандагон бошад аз ҷунун рукнҳо иборат мебошад:

- 1) гӯш кардан;
- 2) фаҳмида гирифтани маълумоти ба дастода;
- 3) иҷрои қоидаҳои муҳталиф дар дафтарҳои қорӣ;
- 4) кашидани ҷадвалҳо;

5) гузориши саволҳои нофаҳмӣ, ки ҳангоми баёни мавзӯи нав ба вуҷуд омадаанд ва ғайра.

Дар давоми таълими фанни таърих бояд ҳамаи услубҳои, мисли баёни шифоҳӣ, аёнӣ, амалӣ, масъалавӣ, ҷустуҷӯӣ ва ғайраҳои истифода бурд. Масалан, ҳикоя, лексия, сӯҳбат имкон медиҳад то ки хонандагон аҳамияти таълимро ба сифати набзи иҷтимоӣ ва ҳам шахсӣ қабул намоянд. Тавсифи асбобҳои аёнӣ, ки шавқу ҳаваси хонандагонро ба омӯзиши масъалаҳо бедор мекунад, ба фаъолияти онҳо қувват мебахшад, ҳастагиро рафъ месозад, инчунин хонандагон ба қорҳои амалӣ мароқи бештар зоҳир менамоянд.

Усулҳои масъалавӣ, ҷустуҷӯӣ, интерактивӣ он вақт натиҷаи дилхоҳ медиҳад, ки агар вазъияти мураккаб дар доираи воқеи таълимӣ қарор дошта бошанд. Усулҳои таълим бо мақсади таълим ва инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият ва мазмуни маълумоти мактаб вобастагӣ дорад ва он ба хусусиятҳои психологӣ ва синну солии хонандагон низ алоқаманд мебошанд.

Интиҳоби услубҳои таълим ба таъминоти моддӣ-техникии мактаб низ робита дорад. Омӯзгор ҳангоми интиҳоби услуб бояд аниқ донд, ки имконияти истифодабарии кадом намуди воситаҳои техникӣ мавҷуд мебошад.

Услуби таълим бо мактаб ва таҷрибаи кории омӯзгор низ алоқаманд аст. Дар мактабҳои пешкадом услубҳои гуногунро истифода мебаранд, омӯзгорони ҷуртаҷриба ин услубҳоро хуб аз бар карда, аниқ медонанд, ки онҳоро қай истифода баранд ва онҳо чӣ гуна натиҷа дорад.

Тазаккур бояд дод, ки тафовути байни тарзу воситаҳои таълимиро доништану фаҳмидани омӯзгорони навомӯз шарт ва зарур аст. Ба воситаи таълим матнҳо, саволҳо, воситаҳои афӣ, маводи дидактикӣ, воситаҳои техникӣ, компютери дохил мешаванд. Тарзҳои таълим гуфта, техникаи истифодаи ин ё он воситаи таълимиро меноманд, ки онҳо хеле сершумору фаровонанд.

Бо ёрии услуб мактабии ба мазмуни умумии маводи таълим шинос гардида, ба воситаи тарзҳои таълим тарафҳои ҷудогонаи мавзӯро аниқ ҳама тарафа дарк менамоянд. Таъкид кардан ҷоиз аст, ки як тарзи таълим мумкин ба ҷандин услубҳои таълим шомил бошад.

Адабиёт

1. Педагогикаи мактаб // Дар зери таҳрири Т.И. Ҳукина. Тарҷумаи М. Раҳмонов ва С. Наимбоев. - Душанбе, 1988.
2. Нуриддинов Ғ.Н., Обидов И.О. ва диг. Луғати тафсири истилоҳоти педагога. - Душанбе, 1988.
3. Юсупов Юлдошбой. Педагогика. - Душанбе, 2006.
4. Выбор методов обучения в средней школе /Под. ред. Ю.К. Бабанского. – М., 1991.
5. Рошиский В.И. Азбука педагогического труда.- М., 1990.
6. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс.- М., 2003.

7. Аёният дар таълими фанни таърих

Аёният – дар раванди таълими мактабӣ яке аз масъалаҳои дидактикӣ буда, дар асоси онҳо таълими фанни таърих ҳам аёний мегузарад. Дар ҳамаи синфҳо, хусусан дар синфҳои V-VI истифодаи воситаҳои аёний аҳамияти муҳим дорад ва ба инкишофи тафаккури хонандагон ёрӣ мерасонад.

Услуби аёнии таълим гуфта, чунин услуберо меноманд, ки дар он таълим аёний гузаронида мешавад, яъне олотии таълимиро ба хонандагон дар вазъият ё ба таври тасвир намоиш додан.

Услуби тасвирии таълим ин дар ҷараёни таълим ба хонандагон нишон додани маводи таълимӣ ба воситаи масалан, нақша, расм, харита, тасвир дар тахтаи синф ва ғайра дар назар аст.

Дар услуби намоишӣ бошад моҳияту мазмун ва ҷараёни гузаштани ҳодисаҳои таълимии дидашавандаро воқеан намоиш додан, ё иҷро карда нишон додан. Масалан, намоиши кинофилми хуччатӣ, бозиҳо ва ғайра.

Таҷрибаи педагогӣ гувоҳӣ медиҳад, ки ҳеҷ кадом воситаи нақли бадеӣ мисли тасаввуроти аёнии олотҳо дар хотираи хонандагон таъсири чуқур намебахшад. Аз ин ҷиҳат, омӯштани фанни таърих дар ҳолате бомуваффақият мегузарад, ки агар таълими фанни таърих бо роҳи аёний, тасаввуроти олотҳои ҳаққонӣ гузарад. Ба воситаи асбобҳои аёний хонандагон доир ба ҳодисаҳои гузашта тасаввуроти мукамал пайдо менамоянд ва ин иттилоот дар хотираи онҳо абадӣ нақш мебандад. Масалан, вақте ки омӯзгор дар бораи анҷумани ҳизби коммунистӣ нақл мекунад, хонандагон маҷлисгоҳи Кремлро, ки дар он ҳазорон вакил иштирок менамоянд ба хотир меоваранд, вале анҷумани якуми РСДРП дар хучраи хурдакӣ кушода шуда буд, ки ҳамагӣ 9 нафар иштирокчиёни анҷуман дар он хузури доштанду халос. Ба ин восита роҳи тай намудаи ҳизби коммунистӣ нишон дода мешавад ва ё ин ки ба воситаи тасвир намудани расми “Акрополи Афина” тасаввуроти зиндаи хонандагонро доир ба сохти таркибии ин бино дар замони ғуломдорӣ ба вуҷуд овардан мумкин аст.

Тавассути воситаҳои аёний хонандагон на танҳо доир ба ҳолати ҳозираи олотҳо тасаввуроти воқеӣ пайдо менамоянд,

балки моҳияти онро низ хубтар дарк менамоянд. Масалан, ба воситаи харитаи амалиёти Артиши Сурх ба муқобили Деникин, тирамоҳи соли 1918 ва моҳияти нақшаҳои ғоратгаронаи қувваҳои зиддиинқилобиро аёни нишон додан мумкин аст. Омӯзгорони ҷуртаҷриба исбот намудаанд, ки як олотеро, ки хонандагон зинда ва дар ҳақиқат тасаввур карда метавонанд, дар хотираи онҳо муддати дурудароз нақш мебозад.

Истифодабарии асбобҳои аёни, сайру тамошои осорхонаҳо, ёдгориҳои таърихӣ барои аёни тасаввур кардани гузаштаи таърихӣ аҳамияти бузурги тарбиявӣ дорад. Ба қор бурдани аёният дар дарсҳои таърих вазифаҳои зерини маърифатиро бояд ҳаллу фасл намояд:

- 1) ба воситаи асбобҳои аёни ҳодисаҳои гуногуншакли мушаххас ва ҷизҳои дар ғирду атроф буда, инъикос мешаванд;
- 2) аёният идроку мушоҳидаҳои аз воқеияти зинда ҳосилкардаи хонандагонро ташкил медиҳад;
- 3) силсилаи афкори ба воситаи аёният ба вучуд овардашуда дуру дароз дар хотираи хонандагон нигоҳ дошта мешавад;
- 4) он барои аз нав тасаввурот пайдо кардан ёрӣ мерасонад, бинобар ҳамин барои инкишофи фаъолияти эҷодӣ хеле муҳим аст;
- 5) бо ёрии аёният мафҳумҳои мураккаб, маводи назариявӣ ба монанди олотҳои хушк нақшаҳои бечон ба назар намерасад, чунки тасвири аёни барои мушаххас ғардонидани онҳо асоси ёрирасон ба шумор меравад;
- 6) аёният ба дигар эҳсосҳои хонанда таъсири муфид расонида, мушоҳидакорӣ, тафаккур ва тасаввуроти онҳоро ривож медиҳад, фаъолнокиро ба тартиб оварда, боиси инкишофи ҳавасмандии хонандагон мегардад;
- 7) аёният сифати азхудкуниро баланд бардошта, боиси раванку возеҳ ва бошууруна даркнамоии донишҳо мегардад;
- 8) аёният қори таълимии омӯзгорро сабук намуда, барои сарфакорона истифодабарии вақти раванди дарс қўмак мерасонад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки истифодаи воситаҳои аёни ба омӯзгор имконият медиҳад, ки аз вақти дарс самаранок истифода барад ва шавқу завқи хонандагонро ба фанни таърих, фаъолияти фикронӣ ва диққати онҳоро зиёд гардонад. Фаъолияти омӯзгор дар шакли гузориши масъалаи асосӣ ва омӯзиши он дар асоси донишҳои маълумотҳои бадеӣ зимни асосҳои гуногуни аёни амалӣ мегардад.

Шаклҳои аёният ва истифодабарии онҳо дар дарси таърих

Фаъолият ва вазифаи хонандагон иборат аз назорату тамошои намоише, ки омӯзгор ва ё ҳуди хонанда мегузаронад, ҳамчунин дарку азхудкунии донишҳо, иҷроиши қонуниятҳои мухталиф, тасвир ва ғайра мебошад. Раванди таълим дар он вақт шакли аёниро мегирад, ки агар тасаввуроти мавзӯҳои таърихӣ дар тафаккури хонандагон ба воситаи мушоҳидаи воқеаҳо, ё ин ки тасвири воқеии онҳо ба вучуд биёяд. Гузаштаи таърихиро хонандагон ба воситаи аёнияти олотӣ ва аёнияти тасвирӣ дурустар азхуд карда метавонанд.

Аёнияти олотӣ ва тасаввуроти мафҳуми таърихӣ дар тафаккури хонандагон ба роҳи мушоҳидаи бевоситаи олотҳо ҳосил карда мешавад. Аммо, дар рафти таълими фанни таърих мо танҳо ёдгориҳои гузаштаро ба аёнияти таърихӣ шабоҳат дода метавонему халос. Чунки, таърихи гузаштаро бевосита мушоҳида кардан имконнопазир аст. Ба аёнияти олотӣ ёдгориҳои таърихӣ (бозёфтҳои ҳафрийӣ), мавзеҳои таърихӣ, асарҳои бадеии санъат ва асбобҳои рӯзгоре, ки дар замони худ офарида шудаанд, дохил мешаванд. Аёнияти тасвирӣ иборат аз тасвири воқеаҳои таърихӣ, иштирокчиёну мавзеҳои таърихӣ мебошад. Ба аёнияти тасвирӣ асарҳои санъати тасвирӣ, аксҳои таълимӣ оид ба фанни таърих, аксҳои китоб, суратҳо ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Услуби таълими фанни таърих шаклҳои зерини маводи таълимиро муайян намудааст:

- I. Ёдгориҳои таърихӣ, бозёфтҳои бостоншиносӣ, нигораҳои осорхона.
- II. Тасвирҳо, расмҳо ва аксҳои ҳуччатӣ, аксҳои шахсони алоҳидава дигар асбобҳои таърихӣ.

- III. Асарҳои санъати тасвирии таърихӣ, расмҳои шахсони алоҳида, кинофилмҳои бадеӣ.
- IV. Суратҳои таълимӣ ва расмҳои китоб.
- V. Расмҳои ҳаҷвӣ (карикатураҳо) ва тасвирҳои рамзӣ.
- VI. Нақшаҳои таҳреҳӣ ва харитаҳои таърихӣ.
- VII. Диаграммаҳо ва нақшаҳо.

Дар бораи истифода бурдани баъзе намудҳои асбобҳои аёни истода мегузарем. Барои омӯхтани бисёр масъалаҳо ва мавзӯҳои таърихӣ **расм ва суратҳо** мавҷуданд, ки ба маврид истифода бурдани онҳо ғоидабхш мебошад. Лекин ин чунин маъно надорад, ки ҳар гуна расм ва аксҳо бахудаву беҳуда истифода бурда шаванд. Омӯзгор пеш аз он, ки ин ва ё он аксро намоиш диҳад, онро ҳамаҷониба санҷида, ба мавзӯи таълимӣ алоқаманд будани онро муайян менамояд, ки оё истифодаи онҳо ба вазифаҳои тарбиявӣ ва таълимии фанни таърих мувофиқ аст ва ё не?

Расму аксҳо пеш аз ҳама барои аёни ва аниқ гузаронидани ҳикояи омӯзгор аз рӯи ягон мавзӯ ёрӣ мерасонад. Дар чунин маврид омӯзгор аз рӯи ин аксҳо ҳикоя намуда, як масъалаи муҳими таърихиро ба таври аёни ба хонандагон пешкаш менамояд.

Фаҳмонидани масъалаҳои назариявӣ ва сиёсӣ низ бо ёрии расму аксҳо босамар мебошад. Масалан, дар расми рассом Ю.И. Кугач “Аз шарора аланга сар мезанад” гурӯҳи коргарон ва нури оташи оташдони завод рӯзномаи “Шӯъла” –ро меҳонад. Ин акс ба ақидаҳои Ленин мувофиқ баромадааст.

Истифодабарии расму аксҳо барои омӯхтани масъалаҳои таърихӣ воситаи хубе мебошад ва дар асоси онҳо хонандагон ба хулосаи ҷиддӣ ва муҳим хоҳанд расид. Расму аксҳо барои бедор кардани ҳиссиёти хонандагон таъсири бузург мерасонад. Масалан, вақте ки омӯзгор дар бораи қаҳрамоноҳои мардуми шӯравӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ сухан мекунад ва аксҳое, ки дар бораи корнамоиҳои А. Матросов, Т. Эрийгитов ва ғайраҳо нақл кунанд, ба хонандагон нишон медиҳад, аз ҷиҳати тарбиявӣ ва ахлоқӣ таъсири калон мерасонад.

Дар шиносоии хонандагон бо ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ низ истифодабарии асбобҳои аёни воситаи муҳим ба шумор меравад.

Намоиши аксҳову суратҳои шахсони машҳури таърихӣ дар раванди дарс бошад аҳамияти калони таълимӣ-тарбиявӣ дорад. Дар китобҳои дарсӣ аз ҷанми таърих аксҳои бисёр ходимони барҷастаи сиёсӣ, ҳарбӣ ва маданӣ мавҷуданд. Хислатномаи ботафсили шахсони таърихӣ ба хонандагон таъсири чуқур мерасонад, ҳоксорӣ ва далерӣ, шучоатмандӣ ва хирадмандӣ, часоратмандӣ, фидокорӣ ва боиродагии онҳоро ба вучуд меорад. Ба писарбачагон маҳсусан аксҳои ходимони ҳарбӣ ва инқилобчиён таъсири калон мерасонад.

Таҷрибаи педагогӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки истифодабарии акси ходимони таърихӣ дар вақти дарс ҳамон мавриде мувофиқ аст, ки агар дар бораи он шахси таърихӣ дар ҳамон лаҳзаҳо сухан равад. Инчунин истифодабарии расмҳо бояд бо мақсад ва вазифаи таълимӣ-тарбиявӣ дар мувофиқ бошанд. Масалан, вақте ки дар бораи нақши Б. Ғафуров дар инкишофи илми таърих ва таърихнигорӣ сухан меравад, ба мақсад мувофиқ аст, ки агар расми оддӣ ва дар давраи миёнасолӣ нишон дода шавад.

Ҳангоме ки сухан дар бораи А. Суворов меравад, бамаврид аст, ки акси ўро истифода бурд, ки дар он генерали моҳир бо либосҳои ҳарбӣ ва бо ордену медалҳояш нишон дода шудааст. Дар ин маврид омўзгор мақсад гузоштааст, ки маҳз диққати хонандагонро ба қорнамоиҳои ҳарбӣ ва маҳорати сарлашқариӣ ў равона созад.

Ҳаминро қайд қардан зарур аст, ки қой додани унсурҳои истифодабарии расму аксҳо дар дарс қарои омўзқори қавону навқор хеле мушқил аст. Бинобар он ба онҳо лозим меояд, ки аз ёддоштҳо, адабиёти бадеӣ ва тасвирҳои диқар қарои баҳо додани шахсони таърихӣ маводҳои иловақиро омода созанд.

Дар қаробари намоиш додани аксҳои ходимони алоҳида, қарои дарқи масоили иқтимоӣ истифода бурдани расмҳои қуруҳӣ низ аз қоида қолӣ нест, қунки бо ин восита хонандагон доир ба табақаҳои алоҳидаи қомеа маълумот пайдо менамоянд.

Аксҳои ҳақви сиёсӣ дар дарси таърих яке аз воситаҳои муҳими таълимӣ-тарбиявӣ ба шумор меравад, ки қарои худ дарқ намудани бисёре аз масъалаҳои таърихӣ қўмақ мерасонад. Онҳо ба сифати воситаи аёни ба қор бурда шуда, дар хотираи хонандагон нақш

мебозанд. Аксҳои ҳаҷвии сиёсӣ оид ба таърихи наву навтарин ва таърихи халқи тоҷик хеле зиёд мавҷуд аст, вале барои даврони қадим ва асрҳои миёна хеле кам то ба замони мо омада расидаанд. Омӯзгор метавонад барои худ ҷамъи якҷояи расмҳои ҳаҷвиро тартиб дода, онҳоро дар вақти дарс истифода барад. Албатта, дар баробари ин бояд дар назар дошт, ки омӯзгор набояд бемаврид аз ин намуди аёният суистеъмол намуда, баҳудаву беҳуда онро дар дарс истифода барад. Лозим аст, ки муҳимтарини онҳо интиҳоб гардида, истифода бурда шаванд. Мувофиқ ба интиҳоб намудани расмҳои ҳаҷвӣ масъалаҳои муҳими таърихиро ба хонандагон мефаҳмонад. Масалан, мазмуни яке аз ҳаҷвнигораҳо чунин аст: “Бисмарк дастони худро дар тағи манаҳ гузошта, нишастааст ва дар пеши пойҳои ӯ як тағораи бузурге истодааст, ки дар болояш “Пруссия” навишта шудааст. Дар паҳлӯи он дар симои обкашак (насос) “Фаронса” ҷойгир шудааст. Дар он франсавии лоғар ва нотагон дукат гашта, об мекашонад, ки ногоҳ як ғаввора нӯлҳои тиллоӣ ба тағора мерезад”. Маънои ин сурати ҳаҷвӣ чунин аст: Бисмарк аз Фаронса товони ҷанг гирифта истодааст.

Албатта, фаҳмонидани чунин ҳаҷвнигора душвор нест ва хонандагон онро ба осонӣ дарк мекунанд. Аммо аксҳои вучуд доранд, ки барои инъикоси моҳият ва баҳодихии ягон масъалаи муҳими таърихӣ офарида шудаанд, ки ин гуна аксҳоро хонандагон танҳо бо ёрии омӯзгор дарк карда метавонанд. Масалан, дар китоби дарсии таърихи нав расме доир ба Наполеони III мавҷуд аст, ки “Империяи сулҳ” ном дорад. Дар он Луи Баноарт дар шакли ҷайра тасвир карда шудааст. Оё ба суханони ин дарандаи ваҳшӣ бовар кардан мумкин аст, модоме, ки дар ҳар як неши он аскарӣ диктатураи Империяи дуум ифода шудааст? Ҳангоме, ки омӯзгор амалиёти ҳарбии Империяи дуумро тасвир мекунад, моҳияти ин ҳаҷвнигора барои хонандагон маълум мегардад. Ба воситаи расмҳои ҳаҷвӣ таълими маводи барномавӣ ҷоннок ва таъсирбахш мегардад ва дар асоси онҳо алоқамандии дарс бо замони кунунӣ низ ба вучуд оварда мешавад.

Ҳаритаи сиёсӣ яке аз воситаҳои муҳими ба шароити ҷуғрофӣ мувофиқ кардан аст. Аз ин ҷост, ки баҳо додани шароитҳои ҷуғрофӣ яке аз воситаҳои муҳими самаранок ва бо муваффақият

омӯхтани таърих мебошад. Бесабаб нест, ки дар китобҳои дарсии синфҳои V-VI аз фанни таърихи умумӣ оид ба шароити ҷуғрофӣ, табиати Мисри Қадим, Байнаннаҳрайн, Юнони Қадим қисматҳои алоҳида бахшида шудааст. Лекин мутаассифона, дар китобҳои дарсии синфҳои болоӣ ин масъала аз ҷониби мурратибони китоб ба назар гирифта нашудааст. Чӣ тавре ки маълум аст, шароити ҷуғрофӣ дар инкишофи ҷомеаи инсонӣ таъсири ба назар намоён расонида, раванди таърихиро суст ва ё тез карда метавонад. Аммо, суръати тараққиёти ҷамъиятро фаъолияти истиёҳсолии одамон ва инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда муайян менамоянд.

Бисёри масъалаҳои муҳими таърихиро бидуни шароитҳои ҷуғрофӣ дарк кардан номумкин аст. Харитаи сиёсӣ воситаи аёниест, ки на танҳо дар вақти баёни мавзӯи таърихӣ истифода бурда мешавад, балки харита барои мушаххас гузаронидани дарс, таҳлил ва ҷамъбаст намудани он ёрии бузург мерасонад. Харита барои дуруст азхуд кардани маводи таърихӣ ва дар хотир нигоҳ доштани он кӯмаки назаррас мерасонад.

“Хондани харита”-ро ба хонандагон омӯзонидан лозим аст, яъне аз рӯи аломатҳои шартии дар харита қайдшуда, на танҳо мавқеи ҷуғрофии мамлакат ва ҳамсоягони гирду атрофи давлати омӯхташавандаро тасаввур кардан лозим аст, балки инчунин шароити табиӣ, вазъияти иқтисодию амалиётҳои ҷангӣ, ошӯбҳои халқӣ ва ғайраҳоро дар давраҳои муайяни таърихӣ дар тафаккури худ ҷой намудан шарт аст. Ба он муваффақ шудан зарур аст, ки хонандагон фарқи байни мавқеи ҷуғрофӣ ва ё ҳудуди мамлакатро аз як тараф ва аз тарафи дигар муҳимтарин воқеаҳои таърихиро, ки дар ҳамон сарзамин ба амал омадааст ё ба он сарзамин вобаста аст, нағз фаҳманд. Тасаввуроти ҷоннок ва аниқӣ ҳодисаҳои таърихӣ дар шуури хонанда танҳо дар он суръат ҳосил мешавад, ки агар ӯ мавқеи масоҳати қувваҳои муборизи таърихиро, ба сарзамини муайян манфиатдор будани онҳоро ба худ тасаввур кунад, агар ҳодисаҳои муайян ба ҷойи муайян вобаста бошанд.

Дар ин бобат кӯшиш кардан хело муҳим аст, ки хонандагон раванди тағйироти ҳудудии ин ё он давлатро дар давраи муайяни таърихӣ фаҳманд. Масалан, хонанда бояд хуб дарк намояд, ки аз чӣ сабаб давлати Русия кӯшиш мекард, ки соҳили баҳри

Балтикаро ҳам дар замони Иван Грозний ва ҳам дар замоин Петр гаштаву баргашта ба даст дарорад. Инчунин бояд фаҳмад, ки бо кадом сабаб шведҳо, халқҳои соҳили лаби баҳри Балтик ва дигар халқҳои Аврупои Ғарбӣ ва Руссияро аз лаби баҳр дур кардани мешуданд.

Дар кори педагогии омӯзгорон якчанд намуди харитаҳо фарқ карда мешаванд:

Харитаҳои умумӣ, ки таърихи мамлакатҳои алоҳида ё гурӯҳи мамлакатҳо ва вазъияти онҳо дар як давраи муайян инъикос менамояд. “Империяи Русия дар ибтидои асри XVIII”, “Харитаи Аврупои Ғарбӣ дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX” ва ғайра. Дар чунин харитаҳо дар бораи сарҳади давлатҳо, ҷойгиршавии қabila ва халқҳо, роҳҳои тиҷоратӣ, мавзеи ҳодисаҳои таърихӣ, инчунин дар бораи дарёҳо, кӯлҳо, баҳрҳо маълумот дода мешавад. Чунин харитаҳо дар бораи воқеаҳои таърихӣ, ки дар ин давра ба вучуд омадаанд, маълумот медиҳанд.

Харитаҳои тавсифӣ воқеаҳои таърихӣ, тағйиротҳои ҳудудии давраи муайянро дар бар мегирад ва дигаргуниҳои ин давраро муфассал инъикос мекунад. Масалан, “Ташкилҳои давлати муттамаркази тоҷик дар асрҳои IX-X”. Чунин харитаҳо барои омӯхтани дарсҳои ҳаррӯза чандон мувофиқ нестанд. Одатан онҳо дар вақти дарсҳои тақрорӣ ба кор бурда мешаванд.

Харитаҳои мавзӯӣ ба инъикоси воқеаҳои алоҳида, масъалаҳои махсуси раванди таърихӣ бахшида шудаанд. Масалан, “Харитаи ҳуҷуми муғулҳо ба Осиёи Миёна дар ибтидои асри XIII”, “Харитаи Инқилоби якуми рус дар солҳои 1905-1907” ва ғайраҳо аз тасвири масъалаҳои хурд иборат буда, асосан ба ҳалли мавзӯҳои мушаххас бахшида шудаанд, ки аз рӯи онҳо омӯхтани мавзӯҳои алоҳидаи таърихӣ хеле мувофиқ мебошад. Ин харитаҳо барои самаранок ва фоидабахш гузаронидани таълими фанни таърих кӯмаки бузург мерасонад.

Харитаи нақшавӣ – як навъи харита буда, аз аломатҳои шартӣ ва номгӯйҳои зиёд ороида аст. Одатан дар чунин харитаҳо хати сарҳадии давлатҳо ва хушкию баҳрҳо нишон дода мешаванду ҳалос. Дар ин гуна харитаҳо бо ишора ва аломатҳои махсус мазмуни асосии мавзӯи омӯхташаванда инъикос мешавад.

Масалан, дар харитаи ҷаҳон бо аломатҳои шартӣ Олмон ва ИМА – ро ишора кардаанд, давлатҳои мустамликавӣ бошанд дар он бо хатҳои қач ва ноҳамвор инъикос ёфтаанд. Ба воситаи чунин намуди харитаҳо дар тафаккури хонандагон хусусияти сиёсати пешгирифтаи мамлакатҳои империалистӣ дар ҳамон давра замон аён мегардад. Инчунин дар мактабҳо барои аёни ва мушаххас гузаронидани таълими фанни таърих аз ҳар гуна харитаҳои ранга, ки бо аломатҳои махсуси шартӣ ва шаклҳои тасвирӣ ифода ёфтаанд, харитаҳои ангорӣ (харитаҳои бематн), харитаҳои электронӣ ва ғайраҳо истифода бурда мешаванд.

Тарзи истифодабарии асбобҳои аёни дар синфҳои болоӣ назар ба синфҳои поёни фарқ мекунад. Масалан, ёдгориҳои таърихӣ диққати хонандагони синфҳои поёниро ба зудӣ ба худ ҷалб карда наметавонад, чуники дараҷаи дониши онҳо ҳанӯз ба онҳо имконият намедихад, ки дар асоси он ёдгориҳо гузаштаи таърихро мукамалтар тасаввур намоянд. Бинобар ҳамин, дар синфҳои поёни бештар ба намуна ва нақшаҳои тасвирӣ, ашёҳои анҷоми гузаштагон, ки рассомон тасвир кардаанд, диққат медиҳанд. Аммо, бар хилофи ин хонандагони синфҳои болоӣ ба ёдгориҳои асли бештар диққат карда метавонанд. Аз ин ҷост, ки дар синфҳои болоӣ нишон додани асбобҳои аёни дар раванди таълими фанни таърих ҷолиб ва самаранок мебошад. Дар баробари ин дар синфҳои болоӣ шавку рағбати хонандагон ба харита, расмҳо, аксҳо ва нақшаҳо зиёд мебошад. Ба ғайр аз ин, тасвирҳои шартӣ, мисли диаграмма, нақша, тарҳ низ барои аёни гузаштани дарси таърих аҳамияти таълимӣ-тарбиявӣ дорад.

Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки омӯзгор доимо бояд дар назар дорад, ки истифодабарии барзиёди асбобҳои аёни дар вақти дарси таърих бар ғоидаи кор набуда, дилгиркунонда шуда, ба донишазхудкунни хонандагон зарар мебиёрад, чунки дар чунин ҳолат диққати хонандагон аз мавзӯи асосии таълимӣ дур карда мешавад. Дар як дарс аз як ё ду воситаи аёни зиёдтар истифода кардан лозим нест.

Барои он ки хонандагон ба моҳияти воситаҳои аёни хуб сарфаҳм раванд, омӯзгор бояд онҳоро аз дигар воситаҳои таълим ҷудо намуда, ба таври мушаххас онҳоро қисм ба қисм таҳлил

намояд. Хусусан, хангоми истифодабарии харитаҳо омӯзгор худ бояд пеш аз ҳама ҷойгиршавии ҳар як шахрро давлатро хуб дониста, онҳоро аниқ нишон дода тавонад, аз истифодаи нодурусти ибораҳои “болою поён, чапу рост” худдорӣ намуда, калимаҳои шимолу ҷануб, ғарбу шарқро бештар ба кор барад.

Барои хуб фаҳмидан ва азхуд кардани харита доимо аз болои он кор кардан лозим аст. Харитаҳо бояд пеш аз дарс ва баъд аз он низ дар синфхона овезон бошанд, ки хонандагон аз рӯи он донишҳои ҳосилкардаи худро санҷида, мустаҳкам карда тавонад.

Дар аснои ҳамаи машғулиятҳо бо харитаи таърихӣ омӯзгор бояд дар хотир дошта бошад, ки донишгари харита мақсади асосӣ нест, балки танҳо воситаи баррасии аёнтар ва аз ин рӯ бошуурона фаҳмидани ҳодисаҳои таърихӣ мебошад. Бинобар ҳамин, машғулият бо харита бояд бо маводи таърихӣ зич алоқаманд бошад ва он бояд пеш аз ҳама бо мавзӯи тадқиқшаванда вобаста бошад. Илова бар ин, мустаҳкам намудани донишу малакаи хонандагон бинобар истифодабарии харита бояд бо роҳи силсилаи ҷорабиниҳои қатъӣ ва мунтазами омӯзгор ба амал оварда шавад.

Асоси ин ҷораҳо бояд чунин бошанд:

- 1) Танҳо бори аввал ба омӯзгор месазад, ки ҷойгиршавии муайяни дилхоҳ давлату шахр ва ё мамлакатро нишон диҳад. Боқимонда вақт омӯзгор бояд яке аз хонандагонро барои нишон додан даъват намояд. Ҳатто хангоми нақли мавзӯ аз ҷониби омӯзгор чунин таҷриба ба кор бурда мешавад.
- 2) Ҳангоми пурсиши хонандагон омӯзгор бояд ба назди харита даъват кардани онҳоро қонун гардонида бошад. Ин амал ҳам омӯзгор ва ҳам хонандагонро ҳавасманд мекунад, ки ба харита муроҷиат намуда, бо воситаи истифодабарии он мавзӯро пешкаши дигарон намоянд.
- 3) Ҳангоми пурсиши хонандагон омӯзгор бояд дар назар дорад, ки онҳо харитаро то кадом дараҷа азхуд намудаанду, зимни пас ва ё баланд кардани баҳо дар натиҷаи надоништан ва баръакс донишгари харита аз ҷониби омӯзгор бояд махсус қайд карда шавад.
- 4) Омӯзгор дар баробари тартиб додани нақшаи омӯзиши

мавзӯ аз тамоми истилоҳоти таърихӣ-ҷуғрофӣ, ҳадди ақал муҳимтарини онҳоро бояд ҷудо карда гирад ва ба хонандагон моҳияти онро фаҳмонад.

- 5) Дар вақти хуб азҳуд кардани донишҳои таърихӣ–ҷуғрофӣ истифодабарии нақшаҳо ва ба кор бурдани хариҳои ангорӣ аҳамияти бузург дорад. Мақсади истифодабарии ин гуна намууди воситаҳои аёнӣ дар он аст, ки миқдори машҳури воқеаҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ аз ҷамъи воқеаҳои дар харида нишондодашуда ҷудо карда мешавад.

Умуман, барои дар вучуди хонандагон тарбия намудани муносибати дуруст ба харида ва барои фаҳмонидани аҳамияти харида дарсҳои нахустини таърих, махсусан муҳиму таъсирбахш хоҳанд буд. Омӯзгор дар вақти ин дарсҳо аввал ба хонандагон “хондани” харитаро меомӯзонад. Ин машғулиятҳо доимо, махсусан дар аснои аз рӯи харидаи нав сар кардани омӯхтани фанни таърих гузаронидан, зарур мебошад.

Ҳамин тавр, ҳангоми истифодабарии аёният дар раванди таълими фанни таърих ҳамаи усулҳо ва қоидаҳои дар боло зикршударо риоя намудан ва дар вақташ ба ҷо овардани онҳоро аз хонандагон талаб карда, омӯзгор донишҳои басо устувори воқеаву ҳодисаҳо ва раванди таърихро таъмин намуда, ҳуди маводи барномавиरो ба хонандагон равшан нишон дода метавонад. Илова бар ин барои омӯзгорони навкор риоя намудани тавсияҳои методи зерин шояд ғоидабахш бошад:

- Раванди таълимиро ба аёният сарбор кардан лозим нест, чунки сарборӣ мустақилияту ғайрияти хонандагонро дар дарки маводи таълимӣ суст мегардонад. Зуд-зуд тағйир додани воситаҳои аёният ба азҳудкунии донишҳо ҳалал мерасонад.
- Дар кадом лаҳзаи дарс барои ҷӣ истифода бурдани асбоби аёниро равшан донишдан лозим аст (кай ва бо кадом мақсад бояд истифода бурда шавад, дар асоси онҳо ҷӣ гуна ҳулосаҳо баровардан лозим аст).
- Пез аз мӯҳлат овезон кардани ҳама гуна воситаҳои аёни равиши дарсро ҳалалдор месозад, дарки мавзӯро душвор мегардонад, зеро ин амал диққати хонандагонро

парешон месозад, дар зери назари хонандагон бояд ҳамеша объекти омӯхташаванда бошад, дигарашро то лаҳзаи намоиш печонда мондан лозим аст.

- Бо мақсади дар вучуди хонандагон ба вучуд наовардани эҳсосоти иловагӣ ҳамроҳи асбоби аёни чизи дигареро намоиш додан лозим нест.
- Дар лаҳзаи истифодабарии воситаҳои аёни синну соли хонандагон бояд ба инобат гирифта шавад, аммо чунин хулоса баровардан нодуруст аст, ки дар синфҳои болоӣ истифода бурдани воситаҳои тасвирӣ имконнопазиранд. Масалан, бо ёрии аёнӣҳои шартӣ тасвирӣ ба онҳо фаҳмонидани робитаву мутобиқ будани мафҳумҳо аҳамияти калон дорад.

Адабиёт:

1. Зубайдов У. Тафрикаи нерӯи пешбари раванди таълим. – Душанбе, 2003.
2. Лутфуллоев М. Педагогикаи муосир. – Душанбе, 2001.
3. Шарифов Ф. Таълими муштарак - асоси инкишоф ва тарбия. – Душанбе, 1995.
4. Аҳмадов Т., Ашурова Д. Педагогика дар саволу ҷавобҳо (дастури таълимӣ барои тайёри ба санҷишу имтиҳон) . – Душанбе, 2007.
5. Основы педагогического мастерства. Учебное пособие //Под. ред. И.А. Зязюна.- М., 1984.
6. Методика преподавания истории в средней школе.- М., 1986.
7. Актуальные вопросы методики обучения истории в средней школе.- М., 1984.
8. Аппарович Н.Г. Изготовление самодельных паглядных пособий по истории - м. 1983
9. Гора П. В. Методические приемы и средства наглядности обучения истории в школе, - м, 1981
10. Мирзоев В. С. Рисунки на классной доске в преподавании истории - м, 1970.

8. Нақши маводи ҷопии китобҳо ва усулҳои таълими он дар дарси таърих

Муҳимтарин масъалаи таълими самараноки фанни таърих ташкили фаъолияти таълимии худи хонандагон мебошад. Фанни таърих маводи аз ҷиҳати ҳаҷм номаҳдудро дар бар мегирад. Вазифаи омӯзгор аз он иборат аст, ки нуқтаҳои асосии онро нишон диҳад ва бо таври шавқовар дарс диҳад. Раванди таълим фаъолияти яквактаи омӯзгор ва хонандагонро дар назар дорад. Бинобар ин хондан барои мактаббачагон - меҳнати таълимӣ мебошад, ки онро омӯзгор мунтазам ба назар гирифта, технологияи донишомӯзӣ, роҳҳои самараноки мустаҳкам намудани илмомӯзию ҷаҳонфаҳмии шогирдонро нишон дода, шавқу ҳаваси онҳоро ривочу раванқ диҳад.

Таъсири мутақобилаи омӯзгор бо хонанда метавонад бевосита ва бавосита бошад. Ҳангоми таъсири бевосита омӯзгор ва хонанда вазифаҳои таълимиро якҷоя ба амал мебароранд. Дар вақти таъсири бевосита бошад, шогирдон устодашонро ба воситаи дастури қаблан супоридаи омӯзгор ҳал мекунанд.

Масалан, ҳангоми супориши вазифаи ҳонагӣ ва ё кори мустақилона самаранокии раванди таълим аз муносибати доимии дучониба (омӯзгор ва хонандагон) вобаста аст ва ин ба омӯзгор барои ба даст овардани маълумоти зурурӣ роҷеъ ба мутобиқати натиҷаҳои ҳосилшуда ва ҳалли вазифаҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳандаи дарс имконият медиҳад.

Аз ин рӯ, дар услуби таълими фанни таърихи ҳозиразамон унсури фаъолияти амалии хонандагонро бояд махсусан қайд намуд.

Услубҳои амалӣ – дар баробари услубҳои баёнӣ, шифоҳию амалӣ дар раванди таълими фанни таърих васеъ истифода бурда мешавад, ки мақсади асосии он ба даст овардани маълумот дар асоси машғулиятҳои амалӣ мебошад.

Услуби амалии таълим гуфта, чунин услубҳои таълимиро меноманд, ки дар он хонандагон бевосита иштирок намуда, маводи таълимиро азхуд мекунанд. Омӯзгор бошад вазифаи роҳбарикунанда ва назоратиро мебозад. Ҳангоми истифодаи ин услуб усулҳои зерин истифода бурда мешаванд: супориш додан,

ба нақшагирии ҳалли супориш, идораи раванди иҷрои супориш, ҳавасмандгардонии ғаврӣ, танзим ва назорат, таҳлили натиҷаҳои корҳои амалӣ, ислоҳ қардани камбудӣҳо. Ба услубҳои амалӣ ҳангоми таълими ғанни таърих дохил мешаванд: қор бо қитоби дарсӣ, истифодабарии ҳуҷҷатҳои таърихӣ ва адабиёти бадеӣ, иҷрои вазифаҳои ҳаттӣ, қашидани қадвалҳои муқоисавӣ, реферату маърузаҳо, қамъоварии маводҳои дахлдор барои ташқил намудани ғӯшаи синфӣи қишваршиносӣ ё ин қи осорхонаи умумии мактабӣ ва ғайра.

Қӣ тавре, қи маълум аст, қитоб – манбаи асосии дониш аст. Маҳз бо ҳамин мақсад омӯзгор ба ҳонандагон қонунҳову қоидаҳои қитобхониро ва тарзи истифодабарии онро ғаҳмонида медиҳад. Ба ҳонандагон маслиҳат медиҳад, қи қадом қитобҳоро ҳонанд ва омӯзанд. Қитобхонӣ низ одат мебошад. Қитобдӯстдориро дар мактаби миёна ташаққул додан лозим аст, қуники илм инсонро аз рафтору қирдори бад нигоҳ дошта, ба ҳулқу атвори неқ ҳидоят намуда, яке аз омили тарбияи ғарҳанги вақтгузаронии инсон мебошад. Танҳо илму дониш инсонро ба мартабаи баланд мерасонад. Мутолиаи қитоб барои васеъ намудани доираи дониш ҳизмат намуда, инсонро ба қори мустақилона тавассути қитоб одат меқунонад ва барои инқишофи тағаққуру нутқ ҳеле аҳамиятнок мебошад.

Омӯзиши қитобҳои ғуноғун (ҳрестоматия, адабиёти илмӣ, мақаллаю рӯзномаҳо, маводи қонференсияҳои илмӣ ва ғайраҳо) имқон медиҳанд, қи масъалаҳои муҳими давраҳои муҳталифи таърихиқо ба андозаи қофӣ омӯхта, дар атрофи масъалаҳои баҳсноқи илмӣ, масъалаҳое, қи бояд дар оянда ҳаллу ғасли ҳудро ёбанд, муайян қарда мешаванд.

Қор бо адабиёт тақозо меқунад, қи усулҳои тартиб додани ғеҳристи адабиёт, сарсухану ҳулоса, иқтибосоварӣ ва боқимонда усулҳои қорҳои илмӣ дар соҳаи илмҳои қомеашиносӣ дар синфҳои болоии (синфҳои IX-XI) мактабҳои миёнаи ҳамагонӣ истифода шаванд.

Ҳамин тавр, матни қитобҳои ғуноғун (қитоби дарсӣ, ҳуҷҷатҳои таърихӣ ва адабиёти бадеӣ) ҳамқун маводи муҳими ҳаёти ғузаштаи таърихию замони ҳозира тасаввуроти дуруст

ва аниқ дода, дар раванди донишомӯзию ташаккули ҳунару малакаҳои амалии онҳо басо моҳияти калон мебозанд ва хонандагонро ба омӯзиши мустақилона тайёр намуда, қобилияти инфиродии онҳоро инкишоф медиҳанд, ба заковати инсон, ба қувваи ақлӣ ва дониши худ боварии комил ба вучуд меоварад.

1. Истифода бурдани матни китоби дарсӣ

Дониши хонандагони синфҳои болоӣ аз фанни таърих бо ёрии як зумра адабиёти иловагӣ васеъ ва мукаммал мегардад. Онҳо ба хондани адабиёти илмӣ оммавӣ ва бадеӣ, китобҳои таърихӣ, ҳуҷҷатҳои таърихӣ, адабиёти сиёсӣ, маҷаллаву рӯзномаҳо шавқӣ калон доранд. Вале китоби дарсӣ дар мактабҳои миёна ҳамчун дастурамали асосӣ васеъ истифода бурда мешавад. Дар китобҳои дарсӣ курсҳои алоҳидаи таърих, мводи таълимӣ мувофиқи барномаҳои давлатӣ пайҳам ҷойгир карда шудаанд.

Аз китобҳои дарсии фанни таърих хонандагони мактабҳои миёнаи маълумоти умумӣ чӣ таҳти роҳбарии омӯзгорон ва чӣ мустақилона истифодабарии он аз ҷониби хонандагон ба роҳ монда мешавад. Ҳоло дар ҷумҳурии мо аз фанни таърихи халқу тоҷик ва таърихи умумӣ барои синфҳои V-XI тамоми китобҳои дарсии замонавӣ таҳия гардида, аз ҷоп баромадаанд. Мазмуну мундариҷа, хусусият ва ҳаҷми мавод, ороиш ва қолаби услубӣ (дастгоҳи методӣ) – и аксарияти китобҳои дарсӣ ба синну сол ва дараҷаи тайёриву инкишофи хонандагон мувофиқ мебошад. Онҳо вобаста ба инкишофи илмҳои ҷомеашиносии замонавӣ такмил дода шудаанд. Ҳоло бояд кӯшиш кард, ки оянда мазмунӣ асосии китобҳои дарсӣ боқӣ монд. Пас аз озмоиши ҳар яке аз онҳо дар таҷрибаи педагогӣ ба даст даровардани китобҳои дарсии бардавом шарт ва зарур аст. Тез-тез иваз шудани мазмуну мундариҷаи китобҳои дарсӣ дар кори таълимии омӯзгорону донишомӯзии хонандагон як қатор мушкилиҳоро ба миён меоварад.

Дар таҷрибаи омӯзгорон усулҳои гуногуни истифодабарии матни китоби дарсӣ дида мешавад. Истифодабарии чунин услуб муҳусан дар синфҳои поёни самарабахш мебошад. Масалан, дар синфи V пас аз баёни мавзӯи нав ҳуди омӯзгор қисман ва ё пурра мавзӯро аз китоб хонда, мазмунӣ онро ба хонандагон

маънидод менамояд. Бо ёрии омӯзгор хонандагон тарзи хониш ва истифодабарии китоби дарсиро азхуд мекунанд. Пас аз гузаронидани чандин машғулият шарт нест, ки омӯзгор тамоми мавзӯро ба хонандагон хонда, маънидод кунад. Омӯзгор метавонад танҳо баъзе лаҳзаҳои душвору мураккаби матни китобро хонда, эзоҳ диҳад. Инчунин, аз хониши мустақилонаи хонандагон истифода бурдан мумкин аст. Услуби мазкур на ҳама вақт мувофиқи мақсад аст. Агар мавзӯи навбатӣ мазмунан мураккабу пур аз саволҳои назариявӣ бошад, он гоҳ истифода бурдани услуби мазкур иштибоҳ мебошад. Умуман мавзӯе, ки аҳамияти калони таълимӣ-тарбиявӣ дошта бошад, ба тариқи мустақилона ба хонандагон супориш дода намешавад. Масалан, дар синфи VI дар мавзӯи “Маданияти Чин дар асрҳои миёна” омӯзгор бояд саволҳоеро, ки доир ба мавзӯи санъат бахшида шудаанд, худ онҳоро шарҳу эзоҳ диҳад, чунки дар мисоли чунин мавод ҳуди омӯзгор метавонад, ки вазифаҳои мураккаби тарбиявӣ-зебошиносиро иҷро намояд. Аммо, мавзӯҳое, ки ба кашфиётҳои ҷуғрофии он давра бахшида шудаанд, омӯзгор метавонад онҳоро ба хонандагон ба сифати кори мустақилона супориш диҳад, чунки мазмуни ин масъалаҳо барои хонандагон дастрас буда, аз маводи мушаххас иборат мебошад. Дар синфҳои болоӣ бошад ин усул кам ба кор бурда мешавад.

Баъзе қисмҳои матни китобро омӯзгор метавонад дар раванди ҳикояи худ дохил намояд ва ибораи зеринро истифода барад: “Дар китоби дарсии шумоён чунин оварда шудааст” ва ғайра. Дар баробари ин пас аз баёни мавзӯи нав омӯзгор метавонад таҳлили матни китобро бо ёрии хонандагон ташкил намояд. Ин амалро бо истифодабарии чунин усулҳо омода намудан мумкин мебошад: “Дар ин порча чӣ навишта шудааст?”, “Сарлавҳаи ин қисмати мавзӯро чӣ номгузорӣ кардан мумкин аст?” ва ё бо ёрии омӯзгор хонандагон аз матни китоби дарсӣ лаҳзаҳои асосӣ ва муҳимро ҷудо менамоянд. Дар натиҷаи ин амал хонандагон дар оянда фикри асосиро аз дуҷуминдараҷа фарқ карда метавонанд ва ба саволҳо посухи мухтасар доданро низ меомӯзанд.

Аз рӯи матни китоби дарсӣ таҳлили сарлавҳаҳо, бобҳо, бахшҳо ва саволҳои алоҳидаро омода намудан мумкин аст. Ин

услуг ба хонандагон усулҳои тартиб додани нақшаи кориро ёд медиҳад. Ин гуна лаҳзаи фаҳмонда додани маводи таърихиро бо истифодабарии китоби дарсӣ гузаронидан мумкин аст. Аз рӯи саволҳои омӯзгор хонандагон бо истифодабарии китоби дарсӣ ба онҳо ҷавоби мувофиқ пайдо намуда метавонанд, инчунин барои хулосабарории мушаххас низ хизмат карда метавонад. Дар ин бобат таҳлили хулосаҳои муҳими мафҳумҳои таърихӣ аҳамияти бузург дорад. Омӯзгори пуртаҷриба одатан дар охири дарс аз рӯи китоби дарсӣ хулосаҳои мавзӯи навро бо иштироки бевоситаи хонандагон таҳлил карда мебарояд. Бояд омӯзгор хонандагонро огоҳ намояд, ки дар матни китоб ин бахши мавзӯ бо хати сиёҳ чоп шудааст ва ба онҳо диққати махсус зоҳир карда шавад. Агар мафҳумҳо ва ё хулосаҳои дарс дар китоб бо хатти оддӣ чоп шуда бошанд, омӯзгор метавонад таклиф намояд, ки хонандагон бо қаламҳои ранга дар зерҳои онҳо хат кашанд. Ба ғайр аз ин, услубҳои боз услубҳои дигари истифодабарии матни китоби дарсӣ оид ба фанни таърих вучуд дорад. Масалан, яке аз вазифаҳои муҳими омӯзиши фанни таърих дар мактаб дар хонандагон тарбия намудани қобилияти дар худ тасаввур кардани ҳодисаҳои асосии таърихӣ, ки рух додаанд, мебошад. Барои расидан ба ин мақсад омӯзгор бояд ба хонандагон аввалан, бояд маҳорати дар худ тасаввур кардани давомнокии ҳаққонии давраҳои таърихиро парастидан намояд, соният ба ҳар як давраи аҳамиятнокӣ ҳаёти таърихӣ, ки ба санаҳои хронологӣ маҳдуд шудааст, омӯзонад. Тамоми ҳодисаҳои таърихиро ва он санаҳои сершумореро, ки дар китобҳои дарсӣ оварда шудаанд, дар ёд гирифта натавонистани хонандагон машқҳои махсусро талаб мекунад.

Қисми басо муҳими таърих ба сифати фанни мактабӣ равшан дарк намудани масъалаҳои замонҳо ва ҳисоби вақт дар таърих мебошад. Дар назди хонандагони синфи V алалхусус масъалаи солшумории таърихиро ҳамчун вазифаи муҳим гузоштан лозим аст, то ки он норавшан намонад. Таҷриба нишон медиҳад, ки хонандагони синфҳои поёни барои муайян намудани асри ягон ҳодисаи таърихӣ мушкилӣ мекашанд, маслан, бо вучуди донишмандии сана, асри ислоҳоти гузаронидаи Салонро, ки соли 594 пеш аз мелод рух додааст, муайян карда наметавонанд. Як

қатор машқҳо ва шабоҳати оддӣ ба хонандагон муайян намудани асрро зуд ёд медиҳад. Чунончи омӯзгор аз хонанда мепурсад, ки чандсола шудааст? Одатан дар чунин маврид хонандагон зуд ба ин савол ҷавоби дуруст мегардонанд, омӯзгор бошад дар мавриди худ, аз ин ҷавоби бомавриди хонанда зуд истифода бурда, муқаррар мекунад, ки масалан, хонанда сини ҳаштсолагиро пур карда, ба 9 қадам мениҳад ва дар илми таърих низ чунин солҳое вучуд доранд, ки аллакай пур шудаанду, ба соли ҷадид қадам мениҳанд. Ин амал ба хонандагон имконият медиҳад, ки санаҳои дар китоби дарсӣ овардашударо ба асрҳои ба он мутобиқ муқоиса намуда, ҳисоб карда бароянд.

Ҳам барои омӯзгор ва ҳам барои хонандагон ҳангоми солшумории баръакс, яъне ҳангоми солшумории пеш аз мелод, мушкилиҳои зиёдеро бартараф кардан лозим меояд. Барои он ки хонандагон солшумории пеш аз мелодиро дар таърих бе мушкилӣ омӯзанд, омӯзгор бояд аз якчанд усул, ки дар асоси истифодабарии китоби дарсӣ ба миён гузошта мешавад, фаъолона истифода барад. Омӯзгор ба хонандагон як қатор саволҳоро пешкаш менамояд: чанд сол пеш аз ин дигар ҳодисаи таърихӣ, ки дар китоби дарсии шумо оварда шудааст, рух додааст? Чанд сол пеш аз ин ҳодисае, ки ба хонанда хуб маълум аст, ба амал омадааст? Бояд аз посухи хонандагон омӯзгор хулоса барорад: чӣ қадаре, ки ҳодиса аз ягон соли муайян рух дода бошад, ҳамон қадар шумораи солҳо то ба он гузаштааст. Шабоҳати ин ҳисоб бо солшумории пеш аз мелод ба хонандагон ёрӣ мерасонад, ки солшуморию ба таври баръакс дарк намоянд.

Усули дигаре, ки ба хонандагон барои фаҳмидани солшумории пеш аз мелод ёрӣ мерасонад, аз китоби дарсӣ истифода бурдани “ҷадвали вақт” мебошад, ки онро дар тахтаи синфӣ сабт намуда, хоҳиш кардан мумкин аст, ки хонандагон онро дар дафтарҳои худ қайд намоянд. Чӣ тавре ки маълум аст, бо истифодабарии ин усул омӯзгор дар хонандагон бо ҷои дар тафаккури онҳо пайдо намудани тасаввуроти вақт, тасаввуроти масоҳатро ба миён меорад. Чунон тасаввурот барои хонандагон аёнӣ буда, бо ҳамин роҳ дарки масъала барояшон осон мегардад. Инчунин ҳал кардани масъалаҳои математикӣ доир ба масъалаҳои вақт барои

хонандагон хеле оддӣ ва фаҳмо мебошад (аз ... то ... чанд вақт гузаштааст?), дар ин гуна масъалаҳо солшумории пеш аз мелод ва солшумории мелодӣ истифода бурда мешавад.

Бояд қайд кард, ки дар охири бобҳои алоҳидаи баъзе китобҳои дарсии фанни таърих ҷадвали хронологӣ низ дода мешавад. Санаҳои муҳими онро аз ёд кардан албатта лозим меояд. Аммо, аз азёдкунии кӯр-кӯронаи санаҳои таърихӣ бояд даст кашид. Хонанда дар натиҷаи омӯзиши таърих дар навбати аввали хусусиятҳои давраҳои бо санаҳои хронологӣ маҳдудшударо бояд фаҳмида гирад. Масалан, ҳангоми омӯхтани таърихи Русия дар асри XVI симои Ивани IV, ҷанги Ливон, асир карда шудани деҳқонон ва ғайраро ба ин ҳодисаҳо вобаста кардан лозим аст.

Маводи таърихро аз рӯи давраҳои хронологӣ ҷо ба ҷо карда, ба ҳар як давра маълумоти муайян дода, мо ба хонандагон дар бораи тартиби таърихии муҳимтарин раванди таърихӣ тасаввурот ҳосил менамоем. Хусусиятҳои фарқкунандаи ҳар як давра, мароми қонунҳои он ва тартиби дигар шудани он хусусиятҳо, ба онҳо аз хусуси инкишофу ҷиҳатҳои фарқкунандаи таърихӣ тасаввурот ҳосил менамоем.

Давраҳои таърихро шаҳр дода, баробари ин мо ба хонандагон дар тахтаи синф ва дафтари махсус ҷадвали хронологиро сабт менамоем.

Барои дар хотираи хонандагон мондани муҳимтарин санаҳои хронологӣ тавсия кардан лозим аст, ки он санаҳо дар вақти дарс зуд-зуд такрор карда шаванд. Дар дафтари хонандагон ба шакли тақвими хронологияи ҳодисаҳо навишта шаванд. Дар синфхонаи таърих ҷадвалҳои хронологии деворӣ овехта шаванд, ки дар он ҷо бахшида ба ҳар як мавзӯи муҳими таърихӣ расму аксҳои мансуб буда мавҷуд бошад. Муқаррар намудани алоқаи устувор байни сана ва вақтҳои таърихӣ мансуб ба он сана ва ё давраи дахлдори он барои нағз дар хотир мондани хронология ёрӣ мерасонад.

Омӯзгор бояд бар муқобили расмӣ азхудкардани санаҳои таърихӣ баромад карда, бояд кӯшиш ба ҳарч диҳад, ки хонандагон дар ҳақиқат ба моҳияти санаҳои азхудкарда сарфаҳм рафта, онҳоро хуб дар хотир нигоҳ доранд. Ҳолатҳои мавҷуданд, ки хонанда тамоми санаҳои муҳими таърихи халқи тоҷик ва таърихи ҷаҳониро

хуб аз бар карда, ба дилхоҳ саволи омӯзгор ҷавоб дода метавонад. Аммо, ҳаминро фаромӯш кардан лозим нест, ки мақсади асосии таълими фанни таърих ва вазифаи муқаддаси омӯзгор танҳо дар азхуднамоӣ ва омӯзонидани санаҳои таърихӣ ва хронологияи муҳими башарият нест, хонандагон пеш аз ҳама бояд ба моҳият, мазмун, мундариҷа ва аҳамияти таърихӣ воқеаҳои гузашта хуб сарфаҳм равад. Ҳоло санчиши дониши шогирдон тавассути тест оммавӣ истифода бурда мешавад, ки маҳз моҳияти суханони дар боло зикркардаамонро тақвият бахшида, гувоҳ аз он медиҳад, ки хонандагон ва шогирдони мо акнун бештари диққати худро ба азёдкунии санаҳои таърихӣ, истилоҳоти таърихӣ ва ному насаби шахсони машҳури таърихӣ менигаронанд, ки албатта бар ғоидаи кор нест. Шояд имтиҳонро аз фанни таърих бояд дар ду давра тақсим кард, яъне дар баробари санчиши тестӣ боз саволу ҷавоби шифохӣ низ бояд ҷой дошта бошад. Чунки дар баробари санчиши донишгари санаи таърихӣ, номҳои подшоҳон ва дигар шахсони машҳури таърихӣ боз санчиши маҳорати дарки дурусти аҳамияти таърихӣ ҳодисаҳоро аз ҷониби хонандагон фаҳмидан лозим аст.

Ҳамин тавр, китобҳои дарсӣ дар раванди таълими фанни таърих мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Мазмуну мундариҷаи онҳо иборат аз маҷмӯи донишҳо, малакаҳо, ки ба таври махсус интихоб шудаанд (вобаста ба хусусияти синнусоли хонандагон) ва барои ташаккули шахсият ва пайвастагии ӯ ба донишомӯзии оянда заруранд. Масъалаи ҳалталаби замонавӣ аз он иборат аст, ки мазмуну мундариҷаи китобҳои дарсиро ба стандарти давлатӣ дар омӯзиши фанҳои ҷомеашиносӣ, ҳаҷми ҳадди ақали донишҳоро тибқи барномаҳои мавҷуда ва сатҳи зарурии фарогирии он таъмин карда шавад.

Дар вақти истифодабарии китоби дарсӣ омӯзгор бояд хуб дарк кунад, ки бо кадом мақсад ин услуб истифода бурда мешавад, услуби мазкур аз кадом ҷиҳат беҳтар мебошад ва ба вазифаҳои таълимӣ-тарбиявии дарс мувофиқ аст ва ё не?

Дурустии услуб аз ҷиҳати педагогӣ дар суръате собит мешавад, ки он мувофиқи синну соли хонандагон бошад, дар мавриди иҷрои вазифаи муайяни таълимӣ-тарбиявӣ натиҷаҳои дилхоҳ дода тавонад.

2. Истифода бурдани ҳуччатҳои таърихӣ

Ҳуччатҳои таърихӣ сарчашмаи асосии дониши хонандагон доир ба давраи гузаштаи таърихӣ ба шумор меравад, ки дар асоси онҳо ҳодисаҳои гузашта барқарор карда шуда, алоқамандӣ ва қонуниятҳои тараққиёти таърихӣ нишон дода мешавад. Дар фанни таърихи мактабҳои миёна хонандагон бо баъзе ҳуччатҳои таърихӣ шинос мешаванд, ки истифода бурдани онҳо барои беҳтар ва хубтар дарки воқеаҳои гузашта ёрӣ мерасонад. Хонандагон бо кӯмаки омӯзгор ҳуччатҳои таърихиро таҳлил намуда, ба моҳияти таърихи гузашта хуб сарфаҳм мекунанд.

Сарчашмаи асосии ҳуччатҳои таърихӣ барои омӯзгор ин хрестоматияҳо мебошанд, ки он китоби таълимиест, ки аз маҷмӯи ҳуччатҳои бо тартиби муайян овардашудаи ягон соҳаи дониш (дар ин маврид соҳаи илми таърих) иборат аст. Оид ба ҳар як давраи таърих хрестоматия мавҷуд аст. Масалан, хрестоматияи таърихи дунёи қадим ва ё хрестоматияи таърихи нав. Истифодабарии ҳуччатҳои таърихӣ дар раванди дарси таърих ба омӯзгор имконият медиҳад, ки дарсро аёнӣ ва шавқовар намояд. Ғайр аз ин, дар синфҳои болоӣ аз ҳуччатҳои иловагӣ низ истифода бурдан мумкин аст. Масалан, “Маҷмӯи хотираҳои иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ”, “Маҷмӯаи ҳуччатҳо аз таърихи барқароршавии соҳаи маданияти халқи тоҷик (с. 1924-1941)” ва ғайраҳо. Илова бар ин, дар ҳар як китоби дарсии замонавӣ як қатор ҳуччатҳо гирд оварда шудаанд, ки онро ҳам омӯзгор ва ҳам хонандагон истифода бурда метавонанд.

Бояд қайд намуд, ки истифодабарии ҳуччатҳои таърихӣ мушкилиҳои зиёдро ба миён меоварад. Масалан, аксари маҷмӯаи ҳуччатҳо ҳанӯз барои истифодабарии хонандагон мувофиқ карда нашудаанд. Онҳо аз ҷиҳати ҳаҷм бузург буда, бисёр истилоҳоти нофаҳморо дар бар мегирад. Ба омӯзгор лозим меояд, ки қисмати муҳим ва дастраси онро интихоб намуда, онро ба хонандагон таҳлил намояд. Аммо, дар чунин амал мазмун ва мундариҷаи аслии ҳуччат набояд тағйир дода шавад.

Агар олими таърихшиносии тадқиқотчӣ дар ҳуччат манбаи тадқиқоти мавзӯи таърихиро бинад, пас омӯзгори фанни таърих дар ҳуччат пеш аз ҳама, барои намоиш, барои шарҳ додани

замони таърихӣ маводи хуберо мебинад. Аммо, ҳуҷҷатҳоро дар мактаби миёна танҳо бо миқдори маҳдуд, ба сифати манбаъ, яъне ҳамчун воситае, ки ба омӯзгор барои хонандагонро бо унсурҳои манбаъшиносӣ ва ба услубҳои тадқиқоти таърихӣ шиноскунанда имконият медиҳад, ба қор бурдан мумкин аст. Омӯзгор бояд дар интиҳоби ҳуҷҷатҳои дар дарси таърих истифодабаранд а бояд пеш аз ҳама ба аҳамияти тарбиявӣ-таълимӣ ва инкишофдиҳанда будани вазифаҳои он аҳамият диҳад. Дар раванди таълим дар мактаби миёна ҳуҷҷатҳое, ки мазмунуну мундариҷаи ҳикоятӣ доранд, бештар истифода бурдан мумкин аст. Масалан, солномаҳо, ёддоштҳо, асарҳои таърихшиносони ҳамзамони давраи омӯхташаванда (Ҳеродот, Фукидит, Наршахӣ, Табарӣ ва дигарон). Истифодабарии ёдгориҳои адабиёти бадеие, ки моҳияти ҳуҷҷатӣ доранд (достони Ҳомер, “Ёддоштҳо”-и С. Айни ва дигарон) тавсия мешавад.

Ба ғайр аз ин, мо бисёр ҳуҷҷатҳоеро медонем, ки мазмунӣ ҳуқуқшиносӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва оморӣ доранд (қарорҳо, қонунҳо, барномаҳо, ҳисоботҳо, муқотибот ва ғайра). Ин гуна ҳуҷҷатҳо бар ҳилофи ҳуҷҷатҳои мазмунӣ ҳикоявӣ дошта, раванди тараққиёти ҷамъиятиро нишон намедиҳанд, баръакс ба давраи муайян, ба ин ё он зиннаи таърихӣ маълумот медиҳанд. Дар ин гуна ҳуҷҷатҳо ҳикоя не, балки самти амалӣ мавҷуд мебошад. Одатан ҳуҷҷатҳои мазмунӣ ҳикоявӣ дошта осонтар хонда мешаванд ва назар ба ҳуҷҷатҳои хусусияти мушаххасу дақиқ дошта барои хонандагон омӯзишашон шавқовартар мебошад. Зеро ҳуҷҷатҳои мушаххас аксар вақт бодикқат маънидод кардани ҳар як мафҳумро талаб мекунад. Ҳамаи далелу гуфтаҳои боло шаҳодат аз он медиҳад, ки дар мактабҳои миёна, дар раванди дарси таърих бештар ва аксари вақт месазад, ки аз ҳуҷҷатҳои хусусияти ҳикоявӣ дошта истифода бурд, чунки дарку қабулнамоии мазмуну мундариҷаи онҳо барои хонандагон сабуктар буда, шавқу ҳаваси онҳоро ба омӯзиши фанни таърих дучанд мегардонад. Аммо, бо ин суҳанони худ мо гуфтани нестем, ки ҳуҷҷатҳои хусусияти ҳуқуқӣ, сиёсӣ, оморӣ дар раванди таълими фанни таърих тамоман истифода бурдан наshawанд, баръакс ба қор бурдани онҳо аз сабаби мураккаб будани мазмунун мундариҷааш ва шарҳи он барои хонандагон

месазад, ки дар вақти истифодабарии ин гуна ҳуччатҳо омӯзгор худ пеш аз ҳама, омодагии олӣ дошта, бо забони ба хонандагон фаҳмо, содда ва оммафаҳм карда, моҳияти ҳуччатро фаҳмонда диҳад, вагарна истифодабарии ин гуна ҳуччат бар зарари кор шуда, ҳавасу хоҳиши хонандагонро ба омӯзиши фанни таърих суст мегардонад.

Навъи сеюми ҳуччатҳои таърихӣ – ин ҳуччатҳои расмӣ-давлатӣ ва ҳукуматӣ мебошад (баромаду паёмҳои Президент, лоиҳаҳо, қонунҳо, амрҳо, қарорҳои Ҳукумат ва ғайра). Ин гуна ҳуччатҳо ҳангоми омӯзиши таърихи замони муосир муҳимтарин сарчашмаи таърихӣ ба ҳисоб меравад, ки барои дарки таърихи замонавии ҷумҳуриамон хизмати арзанда мекунанд. Инчунин, ин маводҳо метавонанд барои баҳо додан ба дигар давру замонҳо низ хизмат карда, барои баровардани хулосаҳои муҳиму зарурӣ мусоидат менамояд. Масалан, омӯзгор метавонад, ки ба хонандагони синфи VI аз фанни таърихи умумӣ чунин супориш диҳад: ба таърихи инкишофи ҳокимияти подшоҳӣ аз асри V то асри XI назарот кунанд. Барои ин хонандагон аз китоби дарсӣ хислатномаи ҳокимияти подшоҳи франкҳо Хлодвигро бо диққат хонда мебароянд. Хонандагон дар асоси порраҳои ҳуччатҳое, ки дар китоби дарсӣ (дар охири мавзӯъ) оварда шудааст, тараққиёти ҳокимияти подшоҳиро муқаррар мекунанд, ки ӯ дар асоси тақсим кардани ғанимат маҷбур буд, ки боз ба урфу одатҳои кӯҳна итлоат кунад, вале ба сифати сарлашкар ҳокимияти номаҳдуд дошт. Баъд аз ин хонандагон ба тавсифи ҳокимияти Карли Кабир мегузаранд. Ӯ чунин мешуморид, ки ҳокимиятро ба ӯ Худо додаст ва дарборихоро низ қасам меҳӯронад ва ниҳоят хонандагон хусусияти ҳокимияти подшоҳии Фаронсаро дар асри IX-XI муайян карда метавонанд (давраи парокандагии феодалӣ ва олимақомии подшоҳ дар чомеа). Ҳамин тариқ, давраи тараққиёти давлати феодалиро хонандагон аз рӯи матни китоби дарсӣ ва порчаҳои ҳуччатҳое, ки дар охири боб дода шудаанд, муайян мекунанд. Хонандагон танҳо бо ёрии омӯзгор дар синф ба масъалаи гузошташуда, сабаби алоқамандии ҳодисаҳоро ошкор карда, аз рӯи ҳуччатҳои додашуда хулосаҳои зурурӣ бароварда метавонанд.

Хулоса, агар чӣ хонанда аз рӯи китоби дарсӣ қисмати мавзӯи дар вақти дарс супоридашударо азхуд кунад ва аз рӯи талаботи омӯзгор чизи азхудкардаашонро баён намоянд ҳам, аммо ин амал тадбиқкуннадаи маҳорати кори мустақилонаи хонандагон намегардад. Ҳикояи хонанда аз он вақт сар карда ба кори мустақилона табдил меёбад, ки агар ӯ дар асоси маводи интиҳобшуда ё фикру мулоҳиза ягон хулосаи мустақилона барорад. Бештар ин маҳорат дар заминаи кор бо адабиёти иловагӣ, маводи ҳуҷҷатӣ пайдо мегардад. Вале, китоби дарсӣ одатан имконият медиҳад, ки кор тавре ташкил карда шавад, ки хонанда бояд бо матни қисмҳои алоҳидаи боб ва маводи ҳуҷҷатӣ, ки бештари вақт дар охири боб оварда мешавад, мустақилона кор кардан ва мустақилона фикронӣ карданро омӯзанд.

Дар таҷрибаи педагогӣ шаклҳои зерини истифодабарии ҳуҷҷатҳо во меҳӯранд:

1) Аз рӯи ҳуҷҷат ҳикоя кардани омӯзгор. Масалан, аз асари С. Айни “Мақтаби кӯҳна” омӯзгор як порчаи на он қадар бузургро интиҳоб мекунад, ки ба масъалаи услуби фаъолияти омӯзгори пешазинқилобӣ баҳшида шудааст. Ин порчаро нақл карда, баъзан эзоҳҳои танқидӣ баён мекунанд, ё ин ки ҷойҳои шубҳаноки ҳуҷҷатҳоро тамоман сарфи назар карда мегузарад.

2) Гирифтани матн аз ҳуҷҷат тавассути эзоҳот ва иловаҳои омӯзгор. Масалан, порчаҳо аз имтиёзномаи Карли Кабирро дар бораи мулкҳо хонда дода, омӯзгор манзараи ҳаёти феодалҳо, намуди зоҳирӣ ва дохилии ҳавлию хонаю мулкро тасвир карда, расмҳои китоби дарсӣ, ё расмҳои деворӣ (агар онҳо мавҷуд бошанд) истифода мебарад. Эзоҳҳои омӯзгор ба порчаҳои хондадодашуда бо матни ҳуҷҷат алоқаманд карда шуда, ба тасвири аёнии зиндагонӣ ва ахлоқи ҷамъияти замони омӯхташаванда ба амал бароварда мешавад.

3) Дар дохили синф бо иштироки фаъолонеи хонандагон хондани порча аз дохили ҳуҷҷат ва муфассал дида баромадани мазмуни он. Омӯзгор кӯшиш мекунад, ки хонандагон мустақилона бо иштироки маҳдуди омӯзгор барои инъикоси симои замон баъзе хулосаҳо бароранд. Масалан, дар асоси хондани “Ҳотираҳои амири Бухоро - амир Олимхон” тасвири шахси номдор дар

замони ҳуҷуми Русия ба Осиёи Миёна тасаввурот пайдо намудан. Ҳангоме ки хонандагон аз рӯи маълумотҳои ҳуҷҷатӣ ҳаёти гузаштaro дар тафаккури худ тасаввур кардани шаванд, пас онҳо дар асл метавонанд, ки тадқиқоти соддаи таърихӣ гузаронанд. Омӯзгор маводи қаблан омӯхташударo пешкаши хонандагон карда, тавассути саволҳои ёрирасон хонандагонро барои ошноӣ пайдо кардан бо усулҳои тадқиқоти таърихӣ, ёрӣ мерасонад. Дар вақти хондан ва санҷида баромадани ин гуна ҳуҷҷатҳо лозим аст, ки матни ҳуҷҷат дар пеши назари хонандагон нигоҳ дошта шавад, порчаи зарурӣ аз дохили ҳуҷҷат бо компютер чоп шуда, як нусхагӣ бояд дар ҳар як мизи хонандагон гузошта шавад. Ҳангоми машғулият қойҳои интиҳобшударo чандин маротиба хондан, муқоиса кардан, калимаҳою мафҳумҳои душворфаҳмо маънидод кардан ва ҳулосаҳои зарурӣ баровардан зарур аст.

4) Ҳуҷҷатҳоро мустақилона дар хона хондани хонандагон. Омӯзгор порчаи шавқовар ва ба хонандагон фаҳмо аз дохили ҳуҷҷат интиҳоб менамояд (бештар вақт аз ҳуҷҷатҳои мазмунӣ ҳикоявӣ дошта, ёддоштҳо, рӯзномаю мукотибаҳо) ва ба хонанда ё як гурӯҳи хонандагон таклиф карда мешавад, ки бо ҳуҷҷат ошно шаванд ва онро дар синф бо тариқи ахборот ё маърузаи хурд нақл кунанд. Дар синфҳои болоӣ тавсия карда мешавад, ки диққати хонандагонро бо баъзе унсурҳо ҷалб карда, дар бораи дурустии ҳикоя, доир ба кадом табақаи ҷамъиятӣ тааллуқ доштани муаллифи асар, шароити таърихӣ ба вуҷуд омадани он ва ғайра эзоҳоти таҳлилий баён карда шавад. Ин гуна супоришҳои тадқиқотиро дар он суръат таклиф кардан лозим аст, ки агар як чанд ҳуҷҷати он замон бо якдигар муқоиса карда шуда, аз нуқтаи назари танқидӣ ба онҳо муносибат карда, барои ҳалли масъалаи гузашташуда ҳулосаҳои лозимӣ бароварда шавад.

Албатта, бо номбар кардани усулҳои мазкур ба навъи истифодабарии ҳуҷҷатҳо хотима додан мумкин нест. Дар таҷрибаи кори педагогии омӯзгор аз шаклҳо ва намудҳои дигари он низ истифода кардан мумкин аст. Ҳангоми истифодабарии ҳуҷҷатҳо муҳим аст, ки шавқи хонандагон ба омӯхтани ҳуҷҷатҳои замони гузашта рӯз аз рӯз пурзӯр карда шавад. Аз ин сабаб, омӯзгор вазифадор аст, ки таърихи пайдоиши ин ва ё он

хуччатро накл карда диҳад, доир ба муаллиф ва замоне, ки ин хуччат навишта шудааст, мухтасар маълумот диҳад. Дар синфҳои болоӣ хонандагонро бо намуди аслии баъзе асноди таърихӣ дар осорхонаҳо, бойғониҳо ва баъзе бойғониҳои оилавии мардуми ҷумҳурии шиносонидан бамаврид аст.

Ҳамин тавр, хуччати таърихӣ ҳамчун хотираи ҳаёти гузаштаи таърихӣ дар худ доир ба ин ва ё он замон тасаввуроти дурусти илмию диққатҷалбкунанда таҷассум мекунад. Хонанда хусусият ва муносибатҳои ҷамъиятии гузаштaro танҳо бо роҳи хондан ва санҷидани хуччатҳои таърихӣ беҳтар аз ҳама фаҳмида метавонад.

Дар синфҳои болоӣ хонандагон ба ёддоштҳои гуногун шавқӣ калон доранд. Агар омӯзгор ин гуна сарчашмаҳои қимматбаҳоро бо маҳорат истифода бурда тавонад, хонандагон мавзӯро бо диққат ғуш мекунанд ва дар хотираи онҳо ин воқеаҳо хубтар боқӣ мемонанд.

Омӯзгоре, ки дар баробари истифодабарии хуччатҳо ба асбобҳои аёни таъа мекунад, вазифаҳои таълимӣ-тарбиявии дарс-ро боз ҳам беҳтар ҳал карда метавонад.

Дар дарси таърих услубҳои гуногуни истифодабарии хуччатҳои таърихӣ дида мешаванд, ба монанди: истифода бурдани хуччатҳои таърихӣ дар вақти нақлу сӯҳбати ҳуди омӯзгор, баъзан хуччатҳоро омӯзгор худ хонда, таҳлил менамояд, таҳлили матни хуччати таърихӣ бо иштироки хонандагон таҳти роҳбарии омӯзгор, таҳлили мустақилонаи хуччатҳои дастрас аз ҷониби хонандагон (дар синф, дар вақти дарсҳои махсуси амалӣ, ё ин ки ба сифати вазифаи хонагӣ, хаттӣ ё шифохӣ).

Усулҳои истифодабарии хуччатҳо гуногунанд ва ба дараҷаи омодагӣ ва хусусиятҳои шахсии омӯзгор, инкишофи малакаи илмӣ-тадқиқотии ӯ, ба хусусиятҳои синнусолӣ, дараҷаи омодагии хонандагон ба дарс, ба мавҷуд будан ва ё набудани маводи ёрирасон (дар мисоли хуччатҳои таърихӣ), ба моҳият ва мазмуни замони омӯхташаванда, ба миқдори маълумотҳои хуччатии он ва ғайра вобастааст.

Омӯзгор бояд хангоми интиҳоб кардани хуччатҳо талаботҳои зеринро ба назар гирад, хуччат бояд:

- аз ҷиҳати нақл таъсирбахш бошад ва тафсилоти зиндагӣ ва ё сюжет дошта бошад;

- бо забони оддӣ ва барои хонандагон фаҳмою таъсирбахш навишта шуда бошад;
- ҳаҷман бузург набошад;
- мазмуну мундариҷаи ҳуҷҷат бо хусусиятҳои синну сол ва дараҷаи донишу фаҳмиши хонандагон мувофиқ бошад;
- ҳуҷҷат бояд дар илми таърихшиносӣ санҷида шуда, ҳақиқати аслии замони омӯхташавандаро инъикос намояд.

3. Истифода бурдани адабиёти бадеӣ

Барои он ки хонандагон ҳангоми таълими фанни таърих на танҳо аз ҳодисаҳои гузашта огоҳ шаванд ва таъсири тарбиявии дарс дучанд гардад, омӯзгор бояд мавзӯи дарси худро дар асоси маълумотҳои иловагӣ тартиб дода, онро бо қадри имкон равшану возеҳ, таъсирбахшу пурмазмун намояд. Аммо ҳаминаро қайд кардан лозим аст, ки омӯзгор на дар ҳама маврид барои пурсамар гузаштани ҳикоя худ воситаҳои хуби баёнкунӣ пайдо карда метавонад. Дар чунин ҳолат беҳтарин асарҳои устодони сухани бадеӣ бояд маддатрасони омӯзгор шаванд. Омӯзгори фанни таърих вазифадор аст, ки пеш аз ҳама худ аз адабиёти таърихӣ огоҳ бошад ва барои тақмили ихтисоси худ дар бобати донисани сарватҳои адабиёти бадеии ватанию ҷаҳон ҳамеша кор кунад ва тақмил ёбад.

Агар натиҷаи таҳлили илмӣ ба воситаи мафҳум ва гурӯҳҳои ифода ёбад, пас дар адабиёт онҳо ба воситаи нақшҳои бадеӣ ифода меёбанд. Масалан, Ф. Энгелс қайд карда буд, ки асари О. Балзак “Масҳакаҳои одамон” таърихи нимаи аввали асри XIX Фаронсаро хеле диққикона ифода менамояд ва изҳор мекунад, ки ӯ бисёр масъалаҳои муҳими иқтисодӣ-иҷтимоиро ба воситаи он дарк кардааст, ки ин гуна ақидаҳоро дар асарҳои таърихшиносон, иқтисодчиён ва оморшиносон пайдо намудан мумкин аст.

Истифода бурдани адабиёти бадеӣ дар раванди таълими фанни таърих барои аниқ ва мушаххас намудани маводи таърихӣ мадад мерасонад, ба ин восита хонандагон дар бораи ҳаёти гузашта тасаввуроти муайян пайдо менамоянд. Масалан, асарҳои таърихӣ В. Ян “Чингизхон” ва “Батый” доир ба усул

ва маҳорати ҳарбӣ, мусаллаҳшавӣ ва омодагии ҳарбии муғулҳо маълумот медиҳанд.

Фаъолона истифода бурдан аз порчаҳои бадеӣ ба омӯзгор имконият медиҳад, ки дарсро ҷоннок, таъсирбахш ва ифоданок гузаронад. Масалан, доир ба ҳаракати инқилобии халқи фарнсаӣ асари В. Гюго “Соли 93-юм”, мудофияи Севостопол дар ҷанги Қрим асари Л.Н. Толстой – “Ҳикояҳои Севостопол” ва ғайра нақл мекунанд. Ба воситаи адабиёти бадеӣ хонандагон ҳодисаҳои гузаштaro зинда тасаввур намуда, барои хубтару беҳтар ифода намудани воқеаҳои таърихӣ дониши мустаққаи пайдо менамоянд.

Албатта, дар ин ҷо ба мо имконият фароҳам нест, ки тамоми адабиёти бадеии рочеъ ба масъалаҳои машҳури таърихиро номбар кунем, аммо ба ҳамагон хуб маълум аст, ки истифода бурдани санъаткорони адабиёти тоҷику рус ва адабиёти Фарбу Шарқ, барои равшан ифода намудани бисёр масъалаҳои таърихӣ ёрии бузург мерасонанд. Масалан, ҳангоме, ки омӯзгор дар бораи муборизаи инқилобии синфи коргари рус ҳикоя мекунад, ногузир ба нақши Павел Власов “модари” А.М. Горкий муроҷиат менамояд. Шахсияти шоири бузурги форсу-тоҷик А. Фирдавсӣ дар асари С. Улуғзода бисёр хуб, мукамал ва равшину возеҳ инъикос ёфтааст, ки албатта, истифодабарии ин гуна адабиёти иловагӣ дар раванди дарс қиссаҳои омӯзгорро ҷоннок гардониди, ба онҳо ранги дигар мебахшанд.

Намудани беҳтарини истифода бурдани адабиёти бадеӣ дар мавриди исботнамоии масъалаҳои илмӣ-назариявӣ маводи беҳтарин мебошад. Олимони таърихшинос дар асарҳои илмии худ аз адабиёти бадеӣ, мақолу зарбумасалҳо васеъ истифода мебаранд ва бо ин роҳ метавонанд фикрҳои худро хеле ифоданок, таъсирбахш ва асоснок намоянд. Нависанда бошад дар асоси омӯзиши замон нақшҳои махсуси даврани гузаштaro ҳикоя намуда, ҳаёти шахсии онҳоро тасвир менамояд. Мақсади бадеии муаллиф эҷод намудани шахсон ва ҳодисаҳои мебошад, ки дар хусуси онҳо дар ёдгориҳои таърихӣ маълумот набошад ва ӯ ин шахсон ва ҳодисаҳои эҷодкардаашро бо аломатҳои таърихӣ здвронаш алоқаманд намуда, тасвир менамояд. Аммо омӯзгори фанни таърих бошад на арванди умумии таърихӣ, балки ҳодисаҳои

аниқро қисса менамояд, ки дар ҳақиқат вучуд доштанд. Омӯзгор аз дохили воқеаҳои зиёду машҳур воқеаи махсусро интиҳоб менамояду онро бо таври ҳақиқӣ тасвир менамояд, ки айнан чунин дар ҳуҷҷатҳои таърихӣ инъикос ёфтаанд.

Омӯзгори фанни таърих на бояд ба худ ҷои донанд, ки ҳодисаҳо ва ё шахсҳо, ки дар манбаъҳои таърихӣ зикр нашудааст, қисса кунад. Чунки асоси таъсири тарбиявии илми таърих ба хонанда нишон додани ҳақиқати раванди таърихӣ мебошад. Агар хонанда ҳис намояд, ки манзараҳои таърихӣ на дар асоси воқеаҳои аниқӣ таърихӣ нақл шудаанд, балки дар асоси азхудбофии омӯзгор тасвир шудаанд ва дар чунин самт ба муболиғаи бадеӣ аз ҷониби омӯзгор роҳ дода шудааст, пас илми таърих барояш ба монанди раванди ҳақиқии тараққиёт қабул карда намешавад. Бинобар ҳамин, адабиёти бадеӣ дар вақти дарси таърих бояд ба сифати инъикосунандаи воқеаҳои ҳақиқии равиши таърихӣ буда, воситаи истифодабарии маводи иловагӣ бояд бошад. Хонанда, ки доир ба замони таърихӣ тавассути омӯзиши фанни таърих тасаввурот пайдо намудааст, дарку идроки худро бо роҳи омӯзиши асару ҳикояҳои таърихӣ айнан мувофиқи донишҳои ҳосилкардааш аз ҳуҷҷатҳои мушаххаси таърихӣ, бо ёрии аввалин вусъат мебахшад. Бештари тасвири зисту зиндагонӣ, тавсифи ходимони барҷастаи таърихӣ ва баъзе мавридҳои дахлдори алоҳида гирифташударо ба сифати иловаи ҳикояи таърихӣ аз адабиёти бадеӣ гирифтани мумкин аст.

Барои омӯзиши ҳаёти гузашта адабиёти бадеӣ бечунучаро аҳамияти бузург дорад ва дар чунин маврид ду навъи адабиёти бадеиро фарқ кардан лозим аст:

Яке асарҳои бадеие, ки дар ин ва ё он давраи таърихӣ бевосита аз тарафи муаллифони муосир эҷод карда шудаанд, дигар асарҳои бадеие, ки муаллифони замонавӣ доир ба мавзӯҳои таърихӣ эҷод намудаанд. Асарҳои бадеии навъи якум яке аз сарчашмаҳои муҳим роҷеъ ба таърихи гузашта ба ҳисоб рафта, сазовори истифодабарии ҳаматарафа мебошад. Лекин, азбаски ин асарҳо аз ҷониби шахсони алоҳида навишта шудаанд, бинобар ҳамин дар ин гуна асарҳо мумкин аст, ки фикр, ҳулосабарории шахсии муаллиф ба назар афтад, ки он таҷассумгари манфиати синфҳои

алоҳидаи чомеаи замони ифодакунанда бошад. Дар чунин маврид аз ҷониби омӯзгор лозим меояд, ки ин гуна асарҳоро аз зери назари танқидӣ гузаронида, пас онҳоро пешкаши хонандагон намояд. Масалан, асари “Гуфтор дар бораи полки Игор”- ро ба сифати мисол истифода бурдан мумкин аст, ки дар он масъалаҳои замони феодалии Русияи подшоҳӣ инъикос шудааст. Худ аз худ маълум мешавад, ки чунин асар ба сифати сарчашма аз ҳар ҷиҳат сазовори истифодабарӣ мебошад, чунки муаллифи асар шоҳиди бевоситаи воқеаҳои замон буд. Аз нуқтаи назари манфиатҳои синфӣ худ бошад ҳам кӯшиш ба ҳарч додааст, ки то як андоза ҳақиқати ҳолро ифода намояд.

Баъзе асарҳои бадеии замони гузашта сарчашмаи муҳим шуморида шуда, бевосита омӯхта ва тадқиқ карда мешаванд. Асарҳои дар замони бевосита таърихӣ эҷодшуда ҳам ҳақиқати объективонаи таърихро дар баъзе мавридҳо ифода карда наметавонанд. Чунки қисмати зиёди ин гуна асараҳо аз ҷониби табақаҳои болоии ҷамъият навишта шудаанд, ки албатта дар чунин маврид муаллифони асарҳои номбурдашуда пуштибон ва ҳимоятгари манфиатҳои табақаи болоии ҷамъият, яъне дар аксар маврид феодалҳо, заминдорони бою калон, мансабдорон ва подшоҳон будаанд.

Барои омӯзиши усул ва мароми зисту зиндагонии одамони шӯравӣ асарҳои бадеии шоирон ва нависандагони он давра аҳамияти бузург дорад. Адабиёти шӯравӣ ҳаёт, зиндагонӣ ва муборизаи халқи шӯравиро ифода намуда, барои таҳлили таърихи даврони шӯравӣ аҳамиятнок мебошад.

Дар баробари адабиёти бадеӣ барои омӯзиши илми таърих эҷодиёти даҳонӣ низ аз ғоида ҳолӣ нест. Дар чунин навъи мавод фикру зикр, орзуҳои нек ва ниятҳои мубораки оммаи васеи халқ ифода ёфтааст.

Асосан дар раванди таълими ғанни таърих аз чунин намуди усулҳои истифодабарии маводи таърихӣ-адабӣ ба кор бурда мешавад:

Аввалин ва оддитарин усули истифодабарӣ аз китобҳои таърихӣ дар дарси таърих услуби намоиши адабӣ-бадеӣ мебошад, яъне порчаеро аз асари бадеӣ омӯзгор ҳангоми қиссаи масъала ба сифати намоиши ҳикоя хонда медиҳад.

Ин навъи услубро дар ҳар синфи мактаби миёна, сар карда аз синфи V то синфи XI қор фармудан мумкин аст. Дар ин ҳолат, албатта, асарҳо мувофиқи барномаи таълимӣ интиҳоб гардида, хусусияти синнусолии хонандагон низ ба инобат гирифта мешавад. Барои он, ки аз порчаҳо дар дарси таърих хонандагон таъсири бояду шояд гиранд, зарур аст, ки омӯзгор қабл аз хонда додани асар, қисса кунад, то ки дар шуури хонандагон ягон риштаи таърихӣ боқӣ монад, дар асоси он хонандагон мазмуни матни адабии хондашударо дарк карда метавонанд. Дар асоси хондан, ба воситаи талаффуз ва сукут ҷойҳои муҳимро ғаштаю барғашта тақрибан хондан лозим аст.

На дар ҳар як дарси таърих истифодабарии адабиёти адабӣ-бадеӣ ҷоиз аст. Ин дар бештари мавридҳо мазмуни дарсро аз ҳад зиёд мураккаб мегардонад ва диққати хонандагонро ба тафсилоти дараҷаи дуҷум чалб менамояд. Бинобар ҳамин, дар вақти интиҳоб намунаҳои матни адабиёти адабӣ, мисол овардани он дар дарси таърих, бояд мазмуни матни адабиёти бадеӣ ба мазмунун мундариҷаи дарс ва ба вазифаҳои услубие, ки омӯзгор дар назди худ мегузорад, ба назар гирифта шавад.

Усули дуҷуми истифодабарии адабиёти бадеӣ дар дарси таърих таҳлили матни адабӣ мебошад. Таҳлил ё аз тарафи ҳуди омӯзгор ва ё бо роҳи сӯҳбат бо аҳли синф гузаронида мешавад. Хулосаҳои дар натиҷаи таҳлил ҳосилшуда, маводи матнро вусъат ва тақмил медиҳад. Гарчанде, ки ин навъи услуб дар синфҳои поёни кам ба қор бурда шавад ҳам, вале истифодабарии он дар синфҳои болоӣ аҳамияти махсус дорад. Оиди истифода бурдани ин услуб як чанд мисол пешкаш мекунем:

Омӯзгор барои шогирдон вазъияти Юнони Қадимро дар арафаи ҷанги байни Юнону Форс, ба хусус марҳалаи ҷанги назди баҳри Саламинро тасвир намуда, сипас ба таҳлили ҳуди рафти муҳориба мегузарад. Дар ин ҷо истифода бурдани порчае аз матни фоҷиавии Эсхил “Форсҳо”, ки дар он ҷанги Саламин тасвир шудааст, айни муддао аст ва баъд ба хонандагон тахминан саволҳои зерин пешбинӣ карда мешавад:

1. Таносуби қувваҳои форсҳо ва юнониҳо дар аввали ҷанг чӣ гуна буд?

2. Чаро дар рафти чанг бартарии юнониҳо баръало намудор буд?
3. Чанги Саламин бо кадом натиҷаҳо ба анҷом расид?

Омӯзгор посухҳои хонандагонро ҷамъбаст намуда, афзалияти киштиҳои юнонӣ ва ватандӯстии онҳоро, ки барои нигоҳдории истиқлолияти ватани худ ҷонбозиҳо намуданд, қисса мекунад. Баъд аз ин амал матни адабии манзараи чанги Саламин дар хотираи хонандагон хуб боқӣ мемонад.

Ба сифати услуби сеюм усули кор карда баромадани китобҳои бадеии таърихӣ дар ҳуди ҳикояи омӯзгор истифода бурдани маводи асарҳои бадеӣ мебошад. Омӯзгор дар синф порчаҳои асарҳои адабиёти бадеиро хонда намедихад, балки хангоми ба дарс омодагӣ дидани худ мазмунӣ онро омӯхта, баъзе манзараҳо, нақшҳо ва ё ҳислатномаро дар ҳуди матни қисса кардаи худ истифода мебарад. Ин услуб назар ба ду услуби пешина муҳимтар аст. Ин амал аввалан нутқи омӯзгор ва баъдан дониши хонандагонро такмил медиҳад. Сониян, омӯзгор имконият пайдо мекунад, ки дар вақти таълими фанни таърих инчунин асарҳоеро ба кор барад, ки мазмунан ва ё шаклан барои хонандагони мактаби миёна душворфаҳманд.

Услуби зерин иборат аз рукнҳои зерин аст:

Дар дарси таърих он маводи адабиёти бадеиеро ба кор бурдан мумкин ва лозим аст, ки хонандагон дар вақти дарсҳои адабиёт ба тариқи мутоилаи берун аз синфӣ ба он ошно шуда буданд. Дар ин ҳолат лозим аст, ки омӯзгори фанни таърих бо омӯзгори фанни адабиёт дар бораи ҳаҷм ва моҳияти истифодабарии маводи таълимӣ сӯҳбат кунанд. Бо роҳи мисолории ин ва ё он асари бадеӣ хангоми қиссаи омӯзгор ва ё хангоми сӯҳбат бо аҳли синф истифода бурдан мумкин аст. Масалан, дар вақти омӯзиши ҳодисаҳои таърихӣ халқи тоҷик роҷеъ ба қарнҳои IX–X омӯзгор муқаррар менамояд, ки аксарияти хонандагон ба мазмунун моҳияти “Шоҳнома” – и А. Фирдавсӣ шинос ҳастанд, пас дар чунин ҳолат аз ин асари бадеӣ барои дар вақти дарс хонда додани миқдори зиёди порчаҳо ҳочат нест. Дуруст мешавад, агар омӯзгор ҷойҳои муҳими дostonро интихоб намуда, дар вақти дарс онро ба хонандагон хотиррасон намояд.

Махсусан маводи он асарҳоеро, ки хонанда дар вақти омӯзиши фанни адабиёт азхуд кардааст, дар вақти таърихомӯзӣ ба кор бурдан муҳим аст. Чунки онҳо на танҳо хонда баромада шудаанд, балки онҳоро хонандагон бо ҳамроҳии омӯзгори фанни адабиёт низ кор карда баромадаанд, бинобар ҳамин бо тақрори он дар вақти дарси таърих мавод дар хотираи хонандагон хубтар боқӣ мемонад.

Ин донишҳоро дар вақти таълими фанни таърих истифода бурда, мо дар хонанда ҳисси дарки воқеаҳои таърихро боз ҳам беҳтару хубтар мегардонем ва маводи дар рафти дарсҳои адабиёт омӯхташуда боз ҳам чуқуртар аз нуқтаи назари таърихӣ дарк карда мешавад.

Ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки истифодабарии адабиёти бадеӣ дар вақти дарсҳои таърих амали танҳо дохилисинфӣ набуда, берун аз он, яъне ба сифати кори мустақилона низ онро ба хонандагон супориш додан мумкин аст. Барои ҳар як мавзӯи таърихӣ, ки дар дарс омӯхта мешавад, рӯйхати адабиёти бадеиро барои мутоилаи беруназсинфӣ хонандагон тартиб дода, пешкаши онҳо гардонидан лозим аст. Рӯйхати адабиёти тавсиягардида дар девори синф ва ё тахтаи синф овехта, хонандагон ба мазмуну мундариҷаи кӯтоҳи ҳар як асар қаблан ошно намудан зурур аст. Таҷрибаи пешқадами омӯзгорони фаъол гувоҳ аз он аст, ки ҳангоми пешниҳоди рӯйхати адабиёт танҳо номгӯи аср ва муаллифи онро номбар кардан кам аст, омӯзгор бояд мазмуни мухтасари ҳар як асари номбурдaro ба хонандагон таъмин намояд. Нусхаи аслии он асарҳоро инчунин ба дарс оварда, ба хонандагон онҳоро намоиш додан пурсамар мебошад. Инчунин, ба фаъолияти беруназсинфӣ хонандагон роҳбарӣ намуда, усулҳои мухтасари зиёд намудани шавқу ҳаваси хонандагонро ба омӯзиши фанни таърих истифода бурдан лозим аст.

Ба ҳамин тариқ, кори иловагӣ берун аз синфӣ дар кори таълиму тарбия самаранок бузург мерасонад, зеро хонандагон дар асоси он таърихро беҳтар дарк намуда, ба он ҳисси ҳурмату эҳтироми хоса пайдо менамоянд. Шавқу завқашон нисбати адабиёти бадеӣ бедор шуда, дар бобати кори мустақилона бо

китобҳо ва хониши асарҳои бадеӣ ҳунару малакаҳои иловагӣ азхуд мекунад.

Ҳамин тавр, яке аз воситаҳои шиносоии хонандагон бо гузаштаи таърихӣ мутолиаи адабиёти бадеӣ мебошад, ки онро омӯзгор барои хониши берун аз синфӣ ва таълимӣ дарсӣ истифода мебарад. Истифодаи бурдани адабиёти бадеӣ ҳикояи омӯзгорро дар вақти дарс мушаххас намуда, барои равшан ва ҷурра ифода намудани таърихи гузашта имконият медиҳад. Ҳамаи суҳанони дар боло зикршуда шаҳодат аз он медиҳанд, ки асарҳои таърихӣ-адабиро бо мақсади беҳтар намудани савияи дониш ва сатҳи таърихдонии хонандагон истифодаи бурдан мумкин аст ва дар баробари ин онҳо аҳамияти калони тарбиявӣ низ доранд.

Адабиёти бадеӣ барои ба роҳ мондани таълими фанни таърих ба таври шавқовар ёрии бузург мерасонад. Вале ҳаминро дар назар доштан лозим аст, ки муаллифи асар гузаштаи таърихро аз сари нав ҳикоя намуда, ба таърихшинос табдил намеёбад. Ў танҳо аз маълумоти таърихӣ ба сифати мавод истифода мебарад, оиди ин ва ё он ҳодиса фикру мулоҳизаҳои шахсии (субъективии) худро инъикос менамояд. Аз ин сабаб, истифодабарии маводи адабиёти бадеӣ аз нуқтаи назари танқидӣ шарт ва зарур аст.

Ҳангоме, ки доир ба истифодабарии адабиёти бадеӣ дар вақти таълими фанни таърих суҳан меравад, ин чунин маъно надорад, ки омӯзгор беҳудаю баҳуда, ба таври васеъ адабиёти бадеиро истифода барад, дарсро аз тасвирҳои бадеӣ ҷур кунад. Агар омӯзгор зуд-зуд ба нақшҳои бадеӣ дар дарси таърих муроҷиат намояд, он гоҳ аҳамияти тарбиявӣ ва таълимии дарси таърих суст хоҳад шуд. Бинобар ин адабиёти бадеиро бо як андозаи муайян истифодаи бурдан лозим аст. Дар таҷрибаи педагогӣ усулҳои гуногун истифодабарии адабиёти бадеӣ маълуманд:

1) Омӯзгор метавонад дар баробари баёни мавзӯи нав дар бораи ин ва ё он адабиёти бадеӣ маълумоти мухтасар диҳад.

2) Истифодаи бевоситаи адабиёти бадеӣ дар вақти дарс ба воситаи овардани иқтибосҳо.

3) Баъзан омӯзгор ба хонандагон нақшҳои бадеиро аз рӯи асари ба ӯ шинос танҳо ёдоварӣ менамояд.

4) Аз рӯи асарҳои алоҳида порчаҳои на он қадар бузургро таҳлил кардан ҳам мумкин аст.

Қабл аз он, ки ин ва ё он асари бадеӣ истифода бурда шавад, омӯзгор бояд пешакӣ онро омода намуда, қисмати муҳим ва лозимаи онро муайян созад. Дар адабиёти бадеӣ одатан тавсифи ягон воқеа чандин саҳифаро дар бар мегирад, ки ҳамаи онро албатта омӯзгор дар вақти маҳдуди дарс хонда додан ва ё таҳлил намудан наметавонад. Бинобар ин, омӯзгор бояд қабл аз оғози дарс қисмати муҳиму шавқовари матни адабиёти бадеиро интихоб намуда, ҳаҷмашро кӯтоҳ намояд, албатта ба шарте, ки ин даҳолат ба мазмуну мундариҷаи асар зиён нарасонад.

4. Услуби фаъоли амалии таълими муосир

Масъалаи такмили услубҳои таълим, ки самаранокии кори мактаб ба он зич алоқаманд аст, доимо дар маркази диққати омӯзгорону олимони қарор дошт ва ҳоло низ дорад. Дар шароити кунунии замони демократии ҷомеаи шахрвандон, алаҳхусус ҷавонон бояд қобилияти бошууруна дарк намудан ва ҳал кардани масъалаҳои мубрами рӯзро дошта бошанд. Ба фаъолияти фикрии хонандагон беш аз пеш эътибор меафзояд, ки ин амал тақозои замон аст. Таърихомӯзӣ, инчунин баланд бардоштани фаъолияти кори фикрии хонандагонро таъмин менамояд, то ки онҳо донишхоро бо муваффақият азхуд кунанд ва ба хотир гиранд. Дар баробари ин азхуднамоии воқеаҳои таърихӣ дар ниҳоди хонандагон малакаи шунидани шахси дигар, муомила, ҳамдardӣ, шиносӣ бо нуқтаи назари муқобил ва дарки он, ба таври назариявӣ фикр рондан ва қобилияти ташаккули нуқтаи назари комилро пайдо мекунад ва инкишоф медиҳад.

Ҷараёни таълими тафаккури интиқодии муваффақият ва баланд бардоштани фаъолияти онҳо дар раванди дарси таърих бо ёрии усулҳои зерин бояд суръат гирад:

1. Фикри худро иброз карда тавонистани хонанда. Ин маҳоратро бо роҳи саволу ҷавоб пайдо намудан мумкин аст: Масалан, фикри ту дар ин бобат чист? Қадом мавқеъро ту ҷонибдорӣ мекунӣ? Дар ин бора чӣ фикр дорӣ?
2. Ибрози фикри шахсӣ. Бо пешниҳоди саволҳои зерин ба хонанда ёрӣ расонида мешавад: Шумо чиро дар назар доред? Оё шумо мавқеи худро фаҳмонида метавонед?

Фаҳмонед, ин чӣ маъно дорад?

3. Санчиши асосноки фикри хонанда тавассути саволҳои зерин: Барои чӣ ту маҳз чунин андеша дорӣ? Далелҳои, ки фикри туро тасдиқ менамоянд кадомҳоянд? Барои чӣ таассуроти ту чунин аст? Кадом далел нуқтаи назари туро тасдиқ мекунад?
4. Баҳо додан ба нуқтаи назари дигарон. Дар ин маврид саволҳои зеринро иситфода бурдан мумкин аст: Дигарон дар ин бора чӣ фикр доранд? Фикри дигарон дар ин бора чӣ гуна аст?
5. Таҳлили нуқтаи назари худ ва мавқеи дигарон. Саволҳои зер метавонанд истифода шаванд: Кадом далели пешниҳодкардаи ту нисбатат заиф аст? Кадом далели тарафи муқобил аз ҳама пурқувват ё нисбатан суст аст? Кадом далел фикри шуморо тақвият медиҳад, ё муқобили он мебошад? Таҳлили мантиқии ҳар як нуқтаи назарро метавон бо ёрии саволҳои зер ба даст овард: Агар фикри шумо қабул мешуд, пас чӣ воқеа рӯх меод? Ин ҳолат ба ҷомеа чӣ гуна таъсир расонида метавонад?
6. Қабули қарор доир ба масъалаҳои муайян, бо ёрии саволҳои зерин иҷро бояд шавад: Кадом ҳулоса аз ҳама хубтар аст? Кадом роҳи ҳалли масъала писанд аст? Шумо баҳсро чӣ гуна ҳал мекунад?

Тавассути ин усул таълими фанни таърих маромнокии маводи таълимиро баланд бардошта, ба хонандагон наздик ва дастрас мешавад. Чунин амал ба ташаккули қобилияти фикриро ҷаҳонфаҳмии онҳо пурра мувофиқат мекунад. Акнун чӣ тавре, ки дар замони шӯравӣ буд, муаллифони китобҳои дарсӣ аз фанни таърих ва омӯзгорони он ақидаи шахсии худро бар гардани шогидон бор карда наметавонанд ва чунин ҳуқуқ ҳам надоранд. Маводи таълимӣ чӣ аз ҷониби муаллиф ва чӣ аз ҷониби омӯзгор ба хонандагон ҳолисона пешниҳод карда мешавад. Чӣ гуна қабул кардани он аз тарафи хонандагон ҳуқуқи онҳо мебошад. Чунин қонуният албатта маънои онро надорад, ки гӯё ки хонанда донишҳои дар мавзӯё додашударо нодуруст аз бар карда бошад. Сухан дар бораи ҳуқуқҳои хонандагон доир ба гуногунандешгӣ

меравад, ки ин гуна ҳуқуқро ба кас ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёд додааст. Хонанда мавзӯро хуб фаҳмида, доир ба ҷузъиёти он ақидаҳои худро ибраз медорад, ки он шояд ба ақидаи дигарон рост наояд ва муқобил бошад.

Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки илми таърих бо маводи таълимие сару кор дорад, ки як қисми он дақиқ буда, қисмати дигараш он қадар аниқу дақиқ нест (худи илми таърих ба қатори илмҳои дақиқ дохил намешавад). Маҳз чунин сохтори маводи таълимӣ имконият медиҳад, ки оид ба мазмуни он ҳам хонандагон ва ҳам омӯзгор ақидаҳои худро дошта бошанд, ҳатто агар ақидаҳо бо ҳам муқолиф бошанд.

Чӣ тавре ки маълум аст дар раванди таърихомӯзӣ бештар ба масъалаҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ диққат дода мешавад. Дар ҳар як давлат ин унсурҳо бо мурури замон арзишҳои зухуроти муайяни манфӣ пайдо карда метавонад, ки онҳо дастраси хонандагон гардида, ҷаҳонбинии онҳоро такмил медиҳанд, дар онҳо қобилияти баёни ақидаи шахсии худ ва ғимоя онро парвариш менамояд.

Бо истифодабарии усулҳои самарабахш омӯзгор низ симои худро дар назди хонандагон нишон медиҳад. Агар ӯ дорои ҷаҳонбинии илмӣ бошад, аз ҷиҳати психологию услубӣ омодагии махсуси услубиро гузашта бошад, таҷрибаи кофӣ корӣ дошта бошад, усулҳои таълимро моҳирона истифода барад ва агар баръакс омодагии омӯзгор заиф бошад, он гоҳ тарафҳои манфии услубҳо бештар намудор мегарданд. Аз ин ҷост, ки баланд гардидани самаранокии услуби таълим омодагии касбӣ ва истеъдоди омӯзгории муаллимо тақозо дорад. Омӯзгори эҷодкор бо истифодабарии услубҳои фаъоли замонавӣ на танҳо фаъолияти эҷодии хонандагон, балки дараҷаи маълумотнокӣ, маърифатнокӣ ва омодагии касбии худро низ раванқ медиҳад.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки самаранокии истифодабарии услубҳои фаъоли муосир бо омилҳои зиёд вобастаанд, ки муҳимтаринашон услубҳои проблемавӣ (муаммоӣ), ҷустуҷӯӣ, тадқиқотӣ, барномавӣ, интерактивӣ ва бозӣҳои таълимӣ мебошанд.

а) Услубҳои проблемавӣ (муаммоӣ)

Дар раванди таълим ҳамеша мушкилӣ ва ё саволе

хонандагонро ба ҳайрат мегузоранд, ки онро фаҳмида ва дарк карда наметавонанд, чунки дар дохили донишҳои азхудкарда ва он донишҳое, ки ҳоло дар хотирашон нақш набастаанд доимо зиддият ба миён меояд, ки ба ин васила хонандагонро водор месозанд, ки фикру андеша ронда, ба савол ҷавоб ва ё роҳи ҳалли мушкилиро пайдо намоянд. Маҳз ҳамин амал асоси услуби нави таълимиро ташкил медиҳад, ки онро таълими проблемавӣ (муаммоӣ) меноманд. Масъалаи ҳалталабро муаммо ва ё мушкилот меноманд. Услуби фаъоли проблемавӣ (муаммоӣ) ташкили ҳаракату кӯшишҳои самарабахши хонандагонро баҳри дарку ҳалномаии мушкилии хониш водор месозад. Хусусияти муҳими таълими проблемавӣ (муаммоӣ) ба вучуд овардани вазъияти муаммоӣ мебошад. Ин вазъият дар асоси далелҳои ҳаёти ва воқеаҳои нав кашфшуда ба вучуд оварда мешавад. Қайд кардан лозим аст, ки таълими проблемавӣ (муаммоӣ) усулҳо ва қонуниятҳои амалкунандаи таълимиро инкор наменаояд, балки баръакс ба онҳо такая намуда, дар раванди таълим фаъолона фикр рондани хонандагонро таъмин менаояд. Фикрронии хонанда дар чунин ҳолат оддӣ намешавад, чунки аллакай ба он унсурҳои фаъолияти эҷодӣ ҳамроҳ мешаванд.

Ҳангоми истифодабарии ин усул омӯзгор қонуниятҳои зеринро истифода мебарад: вазъи проблемавӣ ба амал меоварад (савол мегузорад, масъала пешниҳод менаояд), оиди ҳалли масъалаҳои проблемавӣ имкониятҳои дастрасро дастаҷамъона барои муҳокима ба миён мегузорад, дурустии хулосаҳоро исбот мекунанд, супоришҳои қаблан омоданамудаи муамморо ба хонандагон пешниҳод менамоянд. Хонандагон ба донишҳои собиқа такая намуда, оиди ҳалли вазъи проблемавӣ андешаҳои худро иброз месозанд, донишҳои пештараи худро хулоса менамоянд, пайдоиши онҳоро баён намуда, роҳи беҳтарини ҳалли вазъи проблемавиرو интиҳоб ва пешниҳод менамоянд. Яке аз услубҳои беҳтарини таълими проблемавӣ ин сӯҳбати евристикӣ¹ ба шумор меравад. Ин услуб бештар бо мақсади инкишофи малакаҳои эҷодии хонандагон дар фаъолияти таълимӣ-донишомӯзӣ истифода мешавад, ки бошуурона ва мустақилона азхудкунии донишҳо мусоидат менаояд.

Услуби таълими проблемавӣ ба фаъолияти омӯзгор чӣ навигарӣ дохил карда метавонад? Пеш аз ҳама омӯзгор набояд маводи таълимиро ба хонандагон ҳикоя карда диҳад, ҳулосаҳои тайёрро баён намудани омӯзгор дар вақти дарс нодуруст аст. Муҳим аст, диққати хонандагонро ба маводи таълимӣ ҷалб намуд, то ки онҳо донишҳои азхудкардаашонро бо масъалаҳои мушоҳидакардаи худ муқоиса карда, дар асоси онҳо баровардани ҳулосаҳои умумиро омӯзанд.

Ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ аҳамияти бузург дорад, зеро он метавонад шавку завқи хонандагонро ба фаъолияти фикрӣ нигаронида, хушзехнӣ, зиракӣ, мустақилият, ҳавасмандӣ ва рафтори эҷодиро нисбати донишомӯзӣ дар хонандагон тарбия кунад.

Ҳамаи суҳанони дар боло зикршуда натиҷагирӣ карда, чунин саволе ба миён меояд, ки ҳуди вазъияти проблемавӣ ва ё муаммой чист? Вазъияти проблемавӣ ҳолати муайяни психологӣи хонандагон аст, ки дар натиҷаи додани савол ва ё супориши мустақилона бо мақсади пайдо намудани посух ба он ва иҷроиши он ба вучуд меояд. Ин ҳолат хонандагонро маҷбур месозад, ки барои дарёфти ҷавоб ба савол ё иҷрои супориши мустақилонаи хоҳ хатти ва хоҳ шифохӣ тафаккури фикронии худро ба кор андохта, дар ҷустуҷӯи донишҳои иловагӣ шаванд.

Масалан, ба хонандагон синфи VI аз фанни таърихи умумӣ (баҳши асрҳои миёна) баҳшида ба мавзӯи “Густариши ҳаракати реформатсионӣ (ислохотхоҳона) ва муборизаи калисои католикӣ ба муқобили он” дар назди хонандагон чунин масъаларо гузоштан мумкин аст:

1. Калисои католикӣ бар зидди ҳаракати ислохотхоҳона ба кадом воситаҳо мубориза мебурд?

Ба чунин савол посух гардонидан чандон мушкил нест, чунки дар китоби дарсӣ, оиди воситаҳои мухталифи муборизаи калисои католикӣ бар зидди тарафдорони ҳаракат маълумоти аниқу васеъ дода шудааст ва дар тафаккуру дарки хонандагон набояд ягон муаммо ва ё мушкилӣ ба миён ояд.

Айнан ҳамин саволро омӯзгор бояд ба таври проблемавӣ гузорад: Аз кадом сабаб калисои католикӣ ҳаракати

ислохотхоҳонаро бо чунин нафрат ва зиддият пешвоз гирифта, тамоми қувваю матонати худро барои бартараф намудани он сафарбар намудааст? Ба чунин савол хонандагон аз китоби дарсӣ ҷавоби тайёрро пайдо намудан наметавонанд. Танҳо дар натиҷаи таҳлили ҷуқури маводи таълимӣ, ба донишҳои қаблан азхуднамуда така намуда, ин ҳодисаро бояд дуруст ба худ тасаввур намуд, чунки дар ин ҳолат мо муқобилияти шаддиди сохти кӯҳнашудаи феодалиро бар зидди унсурҳои нави сохти сармоядориро бояд баръало дида тавонем, яъне ин воқеаи алоҳидаро васеъ таҳлил намуда, сабаби аслии онро дарёф кардан барои баланд бардоштани сатҳи дониши назариявии хонандагон кӯмаки арзанда мебозад.

Аз ин ҷост, ки ҳар як супоришу масъалагузории проблемавӣ бояд як дараҷа душвор буда, асоси назариявӣ дошта бошад, моҳият, хусусият ва ҷиҳатҳои фарқкунандаи ҳодисаҳоро инъикос намуда, дар асоси таҳлили қонуниятҳои раванди таърихи умумичаҳонӣ бояд ҳалли худро пайдо намояд. Назари сарсарию рӯякӣ, бидуни ҷустуҷӯи сабабҳои аслии воқеа ин амал натиҷаи дилхоҳ дода наметавонад. Инчунин робитаи мавзӯи мазкурро бо маводи қаблан азхудкарда ва истифодабарии адабиёти илмӣ-адабӣ, сарчашмаҳо ва китобҳои дигари таълимӣ аз назар дур сохтан лозим нест. Аз ин сабаб усули проблемавӣ бо мақсади ташкили кори мустақилонаю ҷустуҷӯии хонандагон ва инкишофи тафаккури эҷодии онҳо истифода бурда мешавад.

Дар таҷрибаи педагогӣ 3 навъи таълимӣ усули проблемавиरो мушоҳида намудан мумкин аст:

- I. Баёни проблемавии донишҳо. Дар рафти чунин баён омӯзгор дар назди хонандагон тавассути усули шифоҳӣ масъала мегузораду роҳи ҳалли онро нишон медиҳад.
- II. Дар рафти баён ва ҷустуҷӯи ҷавоб ба саволҳо ҷалб намудани диққати хонандагон. Омӯзгор проблема мегузорад, то ки маводи таълимгирифта азхуд карда шавад, вале дар рафти баён саволҳо гузошта, хонандагонро барои ҷустуҷӯ ва пайдо намудани посух ҷалб месозад. Дар чунин суръат хонандагон ба дарки ягон масъала ноил мешаванд.
- III. Услуби тадқиқоти таълим. Хонандагон ягон масъалаи муаммоиро дарк намуда, худашон мустақилона нақшаи

тахминии пайдонамоии посух ва ҳалли масъаларо кофта, якчоя роҳҳои тадқиқи онро муҳокима менамоянд, мушоҳидакорино ба кор бурда, маводи таълимӣ ҷамъ мекунанд, далелҳоро дар ҷойи алоҳида менависанд, хулосаҳои гуногунро муқоиса мекунанд, пас хулосаҳои умумиро пайдо месозанд (фарқияти ин роҳи таълим дар он аст, ки дар ҳар кадоме аз хонандагон дараҷаи фаъолияти мустақилонаи онҳо, ки аксар вақт гуногунанд мушоҳида мешаванд). Вазифаи омӯзгор тибқи ин усул ошкорсозӣ ва гуруҳбандии масъалҳост, ки онҳоро метавон барои хонандагон дар шакли фарзияҳо ва намоиши тарзи иҷроиши онҳо пешниҳод намуд.

Фаъолияти хонандагон бошад иборат аз он аст, ки онҳо бояд натиҷаҳои илмиро дарк намуда, онҳоро азхуд намоянд, ба хотир гиранд, самти андешаронӣ ва хулосабарории омӯзгорро пайҳас намоянд, дар муҳокимаи баъзе саволҳо иштирок кунанд.

Ҳамин тавр, хангоми истифодабарии усули проблемавӣ дар он унсурҳои таҳқиқ, ҷустуҷӯ ва рафтори эҷодкоронаи хонандагон мушоҳида мегардад. Ин услуб ба гузориши масъала, тарзи ҳалли он ва фаъолияти мустақилонаи хонандагон вобаста аст. Мушкилӣ ва муаммо аз донишҳои қаблан андӯхта, вале нопурраи баҳсталаби хонандагон, ки зарурияти ҳоло дуруст ва васеътар омӯхтанро доранд, сар мезанад. Саволе, ки бе истифодаи таҷрибаи ҳаёти ва бидуни захираи донишҳои хонандагон оид ба ҳодисаҳои омӯхташаванда гузошта мешавад, ҳаргиз масъалаи проблемавӣ нест, зеро фаҳмиши объективии хонанда ба он мувофиқ нест.

Ин услуб дар ҳамҷоягии услубҳои шифохӣ, аёнӣ ва амалии таълим истифода бурда мешавад ва бештар ба тариқи савол ё масъалагузорӣ суръат мегирад, омӯзгор бояд дар синф вазъияти муаммоиро ба миён орад, яъне айнан дар ҳамон ҷо имконияти ҳалли масъала пайдо шавад.

б) Услуби барномавӣ

Таълими барномавӣ – усулubi нисбатан муосирест, ки дар ташкили фаъолияти мустақилонаи хонандагон асос ёфтааст. Ин услуб барномасозиро дар бобати азхудкунии донишҳо дар назар дорад. Он усули таълимие мебошад, ки барои баланд бардоштани сифати таълим ва тақмили дониши хонандагон равона карда

шудааст. Ин усул хонандаро аз кафомонӣ огоҳ менамояд, чиҳати баргаштан ба масъала, тафтиш ва худназораткунӣ дорад.

Таълими барномавӣ тавассути дастгоҳҳои махсуси таълимӣ (компютер) ва бидуни он гузаорнида мешавад. Ин амал имконият медиҳад, ки хонанда диққати кории худро тавассути садои огоҳкунанда такроран санҷад. Ин усул хонандаро ба омӯзиши инфиродӣ ҳидоят мекунад, ки дар асоси китобу дастурҳои махсуси тартибдода шуда, он бештар ба услуби худомӯзӣ асос ёфтааст. Тавассути дастгоҳ ва ё компютер барномаи ҷавобҳо пешниҳод карда мешавад. Техникаи электронӣ дурустии онҳоро санҷида, мувофиқи ҷавобҳо баҳо медиҳад. Дар таълими барномавӣ бидуни дастгоҳ ба воситаи варақчаҳо (карточкаҳо) супоридани вазифаи мустақилона аҳамияти калон дорад, зеро ин усул вақтро сарфа намуда, ба кори мустақилонаи хонандагон мусоидат мекунаду фаъолияти омӯзгорро сабук мегардонад. Дар иҷрои чунин вазифаҳо назорату роҳбарии омӯзгор зарур аст.

Таълими барномавӣ дар хонанда андешаронии мустақилонаро одат мекунонад ва аз рӯи намуди додашуда хонанда аломатҳои пайдарҳамии алоқамандро азхуд намуда, донишҳои навро дар тафаккури худ ҷой менамояд. Дар раванди дарсҳои таърих низ корҳои амалии барномавиرو метавон истифода бурд, то ки шогирдон маводи азхудкардаро тавонанд, ки мустақилона омӯзанд. Дар актабҳои миёна воситаҳои техники ва компютерҳо, ки баҳри таълими барномавӣ хизмат мекунанд, инкишофи фаъолиятнокии маърифатӣ, бедор намудани шавқу завқ, зиракӣ, омӯзонидани иҷроиши амалҳои пай дар пайи хониш лозиманд.

Таълими барномавӣ вазифа мегузорад, ки маводи таълимӣ ба қисматҳо ҷудо карда шавад. Ҳар як қисми алоҳида бо роҳу тарзҳои ба нақша даровардашудаи махсус азхуд карда мешавад. Чӣ гунае, ки бидуни қадами аввал, қадами дувуму сеюмро гузоштан ғайриимкон аст, ҳамин тавр ҳам қисми аввали маводро азхуд накарда, хонанда ба омӯзиши қисмати дуюми он гузашта наметавонад.

Ду навъи барномасозӣ дар таълими мазкур мавҷуд аст:

1. Барномасозии мунтазам;
2. Барномасозии бисёрпахлӯ.

Барномасозии мунтазам, ки соддатар аст, ду амал – “дуруст” ва “нодуруст”- ро дар назди хонанда мегузорад. Агар хонанда дар мавриди посух гардонидан ҷавоби нодуруст пешниҳод кунад, он гоҳ боз ба такрори амал баргардонида мешавад, ки ин амал, яъне амали такрорӣ ба дурустӣ хонандагонро ноил хоҳад кард. Кӯшиш мекунем, ки ин воситаро тавассути мисол фаҳмонем: Омӯзгор дилхоҳ санаи таърихи ба хонандагон пешкаш намуда, аз онҳо пурсон мешавад, ки он дуруст аст ва ё на. Хонандагон ҷавоби нодуруст медиҳанд ва баъд дарк мекунанд, ки он баръакси ҷавоби дуруст аст. Аз ду ҷавоб якеро интиҳоб мекунанд. Масалан, аз фанни таърихи халқи тоҷик чунин савол пешниҳод карда мешавад: Амир Насруллоҳ дар Амроти Бухоро кадом солҳо ҳукумронӣ кардааст? Ҷавоб: солҳои 1826-1860. а) дуруст; б) нодуруст.

Аз фанни таърихи умумӣ:

Савол: Шӯриши Хуан Чао дар Чин кадом солҳо ба амал омадааст?

Ҷавоб: солҳои 875-884.

а) дуруст;

б) нодуруст.

Намунаи саволҳоеро, ки санаҳои гуногуни муҳими таърихи ифода мекунанд, ба таври дигар тартиб додан мумкин аст. Масалан, аз таърихи дунёи қадим. Савол: Соли 133 дар Рим чӣ воқеа рух дод? Ҷавобҳо: Трибуни Рим Тиберий Грасх қонун дар бораи заминро қабул кард. а) дуруст; б) нодуруст.

Аҳамияти чунин саволҳо барои хонандагон аз он иборат аст, ки аввалан, онҳо аз таърихи ватанию таърихи башар, дар бораи роҳбарони давлатҳо ва баромадҳои халқӣ маълумот пайдо мекунанд, дуюм он, ки ин навъи мавод хотираи онҳоро мустаҳкам намуда, ҷаҳонбинияшонро васеъ мегардонад.

Барномасозии бисёрпахлӯ аз байни ҷавобҳои зиёд интиҳоби якеро пешниҳод мекунанд. Ҷустуҷӯи ҷавоби дуруст аз байни чанд ҷавоб хонандаро водор месозад, ки маводи таълимиро ҳамаҷониба азхуд кунанд, онро гаштаю баргашта тақрор намоянд, бо мисолҳо

дурустии чавобро исбот карда тавонанд. Масалан, савол: Шугли аввали одамони асри санг кадом буд?

Чавобҳо: А) Чорводорӣ; Б) Шикор; В) Зироатпарварӣ; Г) Косибӣ; (синфи V таърихи халқи тоҷик).

Савол: Шоҳҳои Мисри қадим чӣ ном доштанд?

Чавобҳо: А) Фиръавн;

Б) Император;

В) Султон;

Г) Амир; (синфи V таърихи умумӣ).

Ин гуна саволҳо захираи донишу малакаи зеҳнии хонандагонро тақвият медиҳад. Онҳо дарки моҳияти воқеаю ҳодисаҳо ва раванди ғуноғуни давлату ҷомеаю ифода менамоянд. Барои пайдо намудани ҷавоби дуруст қобилияти зеҳнӣ (интеллектуалии) хонандагон лозим аст. Дар ҷунин саволномаҳо мувофиқи матни мавзӯи марбутатаи китоби дарсӣ танҳо яке аз ҷавобҳо дуруст мебошад.

Таҷрибаи педагогӣ нишон медиҳад, ки баъзе омӯзгорон дар таҳияи саволномаҳои барномавӣ дар баробари камбудии дигар, як норасоии ҷиддии дигар низ доранд, ки он пеш аз ҳама, дар якрағӣ ва якнамудии онҳо зоҳир мегардад. Аксарияти ҷунин саволномаҳо донишмандони санаҳои воқеаю ҳодисаҳои муҳими таърихи дар бар мегиранд. Ҳоло он, ки санҷиши донишу малакаи маҳорати хонандагон аз ғайри таърих бояд усули пахлуҳои ғуноғун дошта бошад.

Барои он, ки таҳияи саволномаҳои таърихӣ ҳубу басамар гардад, бояд пеш аз ҳама, муайян намуд, ки кадом талабот дар он риоя карда мешавад. Дар аксарияти мавридҳо дар таҳияи ин саволҳо бенумоии саросари ҳукмрон мешавад.

Талаботи умумӣ нисбат ба таҳияи саволномаҳо:

- 1) Мувофиқати саволнома ба хусусияти синнусоии хонандагон.
- 2) Санҷиши сатҳи захираи дониши хонандагон то омодагии саволнома.
- 3) Соддаю ғайри маҳорат дар будани саволҳо барои хонандагон.
- 4) Зарурияти саволнома дар таъриқи донишу малакаи хонандагон.

- 5) Донишҳои муҳими мавзӯ ва ё фанни таълимиро дар бар гирифтани саволнома.
- 6) Ба ташаккули зеҳнии хонандагон нигаронида шудани саволнома.
- 7) Аҳамияти маърифатӣ доштани саволнома.
- 8) Гуногунрангии намунаҳои саволнома.
- 9) Сатҳи донишу малака ва маҳорати хонандагонро муайян карда тавонистани саволнома.

Талаботҳои махсус нисбати тартибдиҳии саволномаҳо аз фанни таърих:

- 1) Саволнома бояд макон ва замонро дар бар гирад.
- 2) Ҳодисаю воқеаҳо ва чараёни таърихро бояд ифода кунад.
- 3) Ҳодисаю воқеаҳо ва омилу далелҳои муҳимтарини мавзӯ аз фанни таълимиро бояд дар бар гирад.
- 4) Аз вазъияти ин ва ё он давлат ва ё гурӯҳи давлатҳо мураттаб гардад.
- 5) Мутобиқ ба маводи қаблан омӯхташуда така карда тавонад.
- 6) Дар доираи ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бошад.
- 7) Паҳлӯҳои гуногуни рушду таназзули давлатҳоро дар бар гирад.
- 8) Қисме аз онҳо бояд мақоми шахсиятҳои сиёсӣ ва фарҳангиро ифода кунанд.
- 9) Қисматҳои мухталифи мавзӯ (ё боб) – и омӯхташавандаро дар бар гирифта, барои ташаккули тасаввуроти умумӣ (якҷаҳт) мусоидат мекунад.
- 10) Ба мустаҳкам намудани ҷаҳонбинӣ, ҷаҳонфаҳмӣ ва маърифати таърихӣ хонандагон бояд равона карда шуда бошад.

Дар сурати риоя карда шудани ин талаботҳо саволномаҳои барномавӣ аз фанни таърих воқеан донишу малакаи аслии хонандагонро муайян намуда, дар баробари ин мақсаду вазифаҳои педагогӣ дар назди ин намуди таълим гузашташударо иҷро карда метавонанд.

Омӯзгор бояд хунару малакаи тартиб додани саволномаҳоро азхуд намуда, тарзи пурсамар истифода бурдани ин услуби таълимию тарбиявиро ҳар чӣ бештар аз бар намуда, бо техникаи электронӣ кор карданро ёд гирифта, шогирдонро низ дар роҳи азхудкунии истифодабарии техника ва технологияи муосир бояд хидоят намояд.

Ҳамин тавр, солҳои охир як қисми омӯзгорони мактабҳои миёнаи ҳамагонӣ, аз он ҷумла омӯзгорони фанҳои ҷомеашиносӣ аз таҷрибаи литсей-интернати муштараки тоҷикию туркӣ ва барномаю лоиҳаҳои созмону ташкилотҳои хориҷии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятдошта, истифода бурда, аз услубҳои барномавӣ мавриди истифода қарор медиҳанд. Қисмати дигари омӯзгорон бошанд, ки аксариятро ташкил медиҳанд, дар ин ҷода ҳанӯз ҳам дар қолабҳои замони шӯравӣ қарор дошта, аз доираи он берун баромадан ҳам наметавонанд.

Услубҳои барномавии таълим ва тариқи савономаҳои тестӣ санҷиши донишу малакаи шогирдон сол аз сол моҳияти бештар пайдо карда, тақозои замони муосир шуда истодаанд.

Ташкилҳои Маркази миллии тестию умумичумхуриявӣ ва саросар қабули имтиҳонҳои дохилшавӣ ба мактабҳои олии ҷумҳурӣ ин масъаларо боз ҳам мубрам намуда, барои такмили назария ва амалияи ин услуби нисбатан нави таълиму санҷиши дониши хонандагон шароитҳои дилхоҳ ба вучуд меоварад.

Тавре, ки мушоҳида нишон медиҳад, самаранокии истифодабарӣ аз чунин саволномаҳои барномавӣ саволномаҳои тестӣ, аз он ҷумла дар дарсҳои фанни таърих ҳоло кам ба назар мерасад.

Бинобар ҳамин сабаб, ҳам ҳар боре, ки омӯзгор ба дарс шурӯъ мекунад ва дар баробари корҳои дигари таълимию омӯзгорӣ донишу малака ва маҳорати хонандагонро месанҷад, ӯ бояд хуб дар хотир дошта бошад, ки бояд роҳу усулҳои зарурӣ ёфта, тавассути онҳо аксарияти хонандагонро ба маърифати мавзӯӣ ва дарки масъалаҳои гуногуни он ҷалб намояд, то ки ҳамаи шогирдон маърифати таърихӣ, фаъолияти мустақилонаи ҳудро пайваста афзун гардонида, омӯзгор бояд садди роҳи азхудкунии қолабии донишомӯзии хонандагон гардида, он мушкилиҳои бамеёномадаро бартараф карда тавонад.

Истифодабарии услуби барномавӣ дар дарсҳои таърих аҳамияти маърифатӣ тарбиявӣ дошта, он дар омӯзиши мавзӯ бечунучаро ба пешрафти зеҳнӣ маърифатӣ онҳо мусоидат менамояд. Тавре, ки аз гуфтаҳои боло бар меояд, ба барнома даровардани маводи таълимӣ инчунин барои тартиб додани саволномаҳои тестӣ низ асоси назариявӣ дидактикӣ гузошта метавонанд. Дар натиҷаи санҷиши дониши ҳармоҳа, ҳар чоряк ва нимсолаи солони хонандагон аз ҷанми таърих саволномаҳои тестӣ бояд васеъ истифода бурда шаванд. Ин роҳ имконияти нусхабардории ҷавобҳои ҳамдигарии хонандагонро маҳдуд мегардонад. Вариантиҳои санҷишро ба назар гирифта, хонандагон ба он беҳтару хубтар омодагӣ хоҳанд дид.

Дар баробари ин омӯзгор метавонад бо дигар роҳи усулҳои самараноки шиғӯӣ аз тариқи саволномаҳои анҷавӣ низ донишу малака ва маҳорати хонандагонро санҷида, ба онҳо баҳо гузорад.

Имконияти мавҷударо дар мактабҳо ҳаққи имкон истифода боядбурд, чунки шинос намудани хонандагон бо дастгоҳҳои компютерҳо ба ағзони самаранокии таълим ва тарбия мусоидат менамояд. Омӯзгор бояд услубҳои таълими омӯзад, аз усулҳои муносири таълим огоҳ бошад, онҳоро дар ғайи педагогии худ истифода бурда тавонад, хусусият фарқкунандаи онҳоро донанд, таҳлил карда барояд, ки истифодабарии ин услуб ба ғоидаи кор аст ва ё на, чунки на ҳамаи услубҳо ҳамеша самарабахш шуда метавонанд.

в) Усулҳои ҷустуҷӯи тадқиқотӣ

Усулҳои тадқиқотӣ дар илмҳои ҷомеашиносӣ иборатанд аз тарзи усулҳои омӯзиши раванди таърихи умумӣҷаҳонӣ, ҷамъоварии сарчашмаҳои далелҳои дахлдор бо мақсади муайян намудани қонуниятҳо ва робитаи мутақаблаи ин раванд.

Баъзе унсурҳои ғайи педагогии илми таърихшиносон дар синфҳои IX-XI – и мактаби миёна низ ба хонандагон омӯзонида мешавад. Мақсади ниҳони ин услуб аз тадриҷан омода намудани хонандагон дар мустиқилона масъалагӯзорӣ ва ҳалли онҳо ташкил медиҳад. Омӯзгорон дар ин ҳолат нишон медиҳанд, ки бо қадам роҳи усул бояд далел пайдо намуд, аз далелҳои мавҷуда

натиҷа гирифта, аз рӯи нақшаи тартибододашуда, реферату маърӯза навишта, дар назди хонандагони синф ва ё дар озмунҳо ва ҷамъомадҳои умумимактабӣ баромад карда, ба саволҳои дахлдор ҷавоб дода, фикру ақидаи худро ҳимоя намудан ва ғайраҳо.

Масъалаи асосие, ки бо роҳи ин усул ҳал карда мешавад, иборатанд аз: азхудкунии усулҳои маърифати илмӣ, ташаккул ва инкишоф додани маромҳо ва тарзҳои фаъолияти эҷодӣ, ҷустуҷӯии сарчашмаҳои маводҳои камёфт оид ба мавзӯи интиҳобшуда ва ҳаллу ҷасли масъалаҳои нав. Омӯзгор дар доираи чаҳорҷӯбаи ин услуб ба хонандагон масъалаҳои навро пешниҳод менамояд ва вазифаҳои тадқиқотиро муайян месозад. Дар баробари худ хонандагон бошанд вазифадоранд, ки супоришҳо ва тарзҳои ҳалли масъаларо ба таври мустақил фаро гирифта, роҳҳои ҳаллу ҷасли онҳоро пайдо намоянд.

Фаъолияти ҷустуҷӯӣ-тадқиқотии хонандагон бештар ҳангоми ташкили қори кишваршиносӣ дидан мумкин аст. Дар зери мафҳуми “кишваршиносӣ” тадқиқи пурраи ягон сарзаминро дар назар доштан лозим аст. Дар чунин маврид ба объекти тадқиқоту омӯзиш инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, таърихӣ, маданӣ, мавқеи ҷуғрофӣ ва табиӣ деҳа, шаҳр, ноҳия, вилоят ва умуман ҷумҳурӣ дар назар дошта мешавад. Мувофиқи омодагии ин усул қори кишваршиносӣ ба шаклҳои зерин тақсим мешавад: кишваршиносии давлатӣ, кишваршиносии ҷамъиятӣ ва кишваршиносии мактабӣ. Омӯзгори фанни таърих бошад танҳо ба кишваршиносии мактабӣ сару қор дорад, ки он ба соҳаҳои зерин тақсим мешавад: кишваршиносии таърихӣ-инқилобӣ, кишваршиносии бостоншиносӣ, кишваршиносии мардумшиносӣ, кишваршиносии санъатшиносӣ, кишваршиносии бостоншиносӣ ва ғайра.

Кишваршиносии мактабӣ аз фаъолияти дарсӣ (дар дарсҳо бо истифодабарии барномаҳои таълимӣ) ва фаъолияти берун аз синфӣ (дар асоси нақшаи тарбиявии роҳбари синф) иборат аст. Яъне, хонандагон дар рафти дарс пеш аз ҳама оиди кишвари худ дониш гирифта, дар машғулиятҳои берун аз дарс, дар ҷорабиниҳо илмӣ-тадқиқотӣ (маҳфилҳои фаннӣ, конференсияҳои мактаббачагон, озмунҳо ва ғайра) иштирок намуда, донишҳои

назариявии худро мустаҳкам менамоянд ва малакаю ҳунарҳои таҷрибавӣ пайдо менамоянд.

Дар ин амал мавқеи ҳалқунандаро омӯзгор ишғол менамояд. Натиҷаи он аз дониш, фаҳмиш ва маҳорати илмӣ-тадқиқотии устод бевосита иборат аст. Омӯзиш ва фаъолияти ҷустуҷӯӣ-тадқиқотии хонандагон ба яқдигар вобаста буда, яқдигарро пурра тақмил медиҳад, баҳри иҷрои мақсад ва вазифаҳои фанни таърих хизмати арзанда мерасонад. Инчунин бо ин амал мо метавонем хонандагони мактабро ба ҳимояи ёдгориҳои таърихӣ маҳали зист, таъсиснамоии осорхонаҳои мактабӣ ва ғӯшаи таърихӣ ҷалб намуда, онҳоро дар рӯҳияи ватандӯстӣ тарбия намоем ва шаҳрванди воқеии ҷомеа ро ба воя расонем.

Кори кишваршиносии таърихӣ дар мактаб тайёрии ҷиддиро аз омӯзгор талаб намуда, ба кӯшишу ғайрат ва меҳандӯстии ӯ зич алоқаманд аст. Барои ташкили ин кор дар ихтиёри омӯзгор барномаи умумӣ вучуд надорад, китоби дарсӣ ҳам дар ин хусус нест. Омӯзгор бояд маводи лозимиро қаблан омода намуда, ба кори таълиму тарбия бояд омода бошад. Дар ин кори муҳим ҳуди хонандагон ҳам бояд ҷалб шаванд, то ки дарси таърихи ватаниро қадриносии қарда тавонанд ва ҳунаро малакаҳои таҷрибавии кори илмӣ-тадқиқотӣ пайдо намуда, дар рӯҳияи тарбияи ватандӯстӣ ба воя расанд.

Дар таҷрибаи мактабҳои пешқадам асосан се роҳи ҷамъоварии маводи таърихи кишвар маълум мебошад: 1. ҷамъоварии ҳуҷҷатҳо ва дигар ёдгориҳои таърихӣ аз рӯи нақшаҳои дарозмуддат; 2. Ҷамъоварии маводи дахлдор дар рафти экспедитсияҳо (сайру гашти дарозмуддат бо сардории омӯзгор барои ба даст даровардани сарчашмаю дигар маводи лозима); 3. Қабули тӯҳфа ва ҷамъоварии бозёфтҳои ҷудогона.

Дар аввали сол омӯзгор нақшаи таълимӣ-тарбиявӣ тартиб дода, ба таври мушаххас сохти таркибӣ ва мазмуни дар амал тадбиқ намудани роҳҳои дар боло зикршудаи ба даст овардани маводҳои заруриро ба нақша мебарорад.

Бояд дар назар дошт, ки ин амалро мунтазам ташкил намуда, аз ҷамъоварии ҳуҷҷатҳои оддӣ сар қарда, то ба қуллаи баланди ин ҷорабинӣ расидан лозим аст. Мазмуни асосии ташкили кори

кишваршиносӣ дар мактаб – ин давомнокии ин амал, мақсаднокӣ, усули олии ташкилнамоии ин кор бо роҳбарии омӯзгор мебошад.

Дар мактабҳои муосир ҷамъоварии маводи лозима аз рӯи нақшаи дарозмуддати умумимактабӣ ва нақшаи тарбиявии роҳбари синф истифодабарии услубҳои зеринро талаб мекунад: кор бо маводи ҷамъшуда, кор бо маълумотдиҳандагон, кор дар бойгонӣ, ғаёлона иштирок намудан дар осорхонаи мактабҳои дигар ва ғайра.

Дар рафти ин амал аҳамияти бузургро ҷамъоварии хотираҳои шахсони солхӯрда, иштирокчиёни воқеаҳои бевоситаи таърихӣ, коркунони давлатӣ ва ғайраҳо ташкил медиҳад. Ҷамъоварӣ ва таҳлили ин гуна сарчашмаҳо аз рӯи риояи қоидаҳои зерин ташкил кардан лозим аст:

1) Пурсидани маълумот дар бораи муаллиф (синну сол, ақидаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ихтисос, вазифаи ишғолнамуда ва ғайра).

2) Қай ва ба муносибати чӣ ин хотираҳо ҷоп шудаанд.

3) Ба худи муаллиф ин хотираҳо дахл доранд ва ё на.

4) Ба ин ҳодисаҳо муаллиф дахл дошт ва ё на.

5) Аз нуқтаи назари илми муосир ба ҳодисаҳое, ки дар хотираҳо дарҷ ёфтаанд, муаллиф чӣ андеша дорад.

6) Ба сарчашма аз нуқтаи назари танқидӣ баҳо додан.

7) Муайян намудани алоқамандӣ ва даҳолати маводи ба дастмадашуда ба таърихи халқи тоҷик.

8) Кор карда баромади усулу услубҳои истифодабарии сарчашмаю маводи ба даст омада дар раванди кори таълимӣ-тарбиявӣ.

Дар баробари ҷамъоварии ин гуна маводи таълимӣ ба расму аксҳо, мактубҳо, шаҳодатномаҳо диққати махсус додан лозим аст. Инчунин мазмуну мундариҷаи хотираҳои шахсони кӯҳансолро бо дигар сарчашмаҳои дақиқ муқоиса кардан шарт аст, то ки паҳлӯҳои субъективӣ ва бофтакорӣ рафъ карда шавад.

Кор дар бойгонӣ бо роҳбарии омӯзгор низ аз аҳамият ҳалӣ нест. Хонандагон ба ин муассисаи муҳими давлатӣ шинос шуда, дар бораи нигоҳдорӣ, ҷобачогузорӣ ва банизомдарории ҳуҷжатҳои муҳим шинос мешаванд. Аммо, қайд кардан зарур аст, ки дар ин амал хусусиятҳои синнусолии хонандагон албатта бояд дар

назар дошта шавад ва асосан барои амалӣ сохтани ин фаъолият иштироки хонандагони синфҳои болоиро таъмин кардан шарт аст, ки онҳо бояд бо усулҳои кори илмӣ-тадқиқотӣ шинос буда, дар бораи истифодабарии ҳуҷҷатҳо тасаввурот дошта бошанд.

Дар рафти омодагии экспедитсияҳои илмӣ-тадқиқотӣ маводҳои зиёд ва муҳими таърихӣ-кишваршиносиро ба даст даровардан мумкин аст. Барои ташкил намудани сайру гашти илмӣ хонандагон омӯзгор бояд аз қонуниятҳои зерин бохабар бошад:

- 1) Муайян намудани мақсади саёҳат.
- 2) Интиҳоб намудани ҷои сайру гашт.
- 3) Муайян намудани мӯҳлати тамошо.
- 4) Омодагии қаблии хонандагон барои саёҳати дарозмуддат.
- 5) Ба хонандагони фаъол супоридани вазифаҳои инфиродӣ.
- 6) Пешкаш намудани ҳисобот дар фарҷоми саёҳат (дар шакли ҳисоботи хаттӣ, пур кардани рӯзнома, пешниҳоднамоии маводи ҷамъовардашуда, навиштани иншо, саволу ҷавоб ва реферат).

Натиҷаи кори ҷустуҷӯӣ-тадқиқотӣ хонандагони мактаби миёна одатан дар шакли реферату маъруза пешниҳод мешавад.

Реферат⁵ – ин баёни мухтасари хаттӣ ё ба шакли баромади умумӣ доир ба мазмуни китоб, кори илмӣ, натиҷаи проблемаҳои омӯхташуда, образҳои адабиёти дахлдор ва дигар маъхазҳо. Реферат – ҳамчун қоида вазифаҳои илмию маълумотдиҳанда (инфарматсионӣ) дорад. Дар мактабҳои маълумоти умумӣ дар машғулиятҳои факултативӣ тайёр кардани ахбороти махсуси хонандагонро низ реферат мегӯянд.

Маъруза – ин як шакли кори мустақилонаи хонандагони синфҳои болоӣ ба ҳисоб меравад. Ин як навъи кори илмӣ таърихшиносӣ буда, дар раванди оmodасозии он хонандагон аз матбуоти даврӣ ва мушоҳидаҳои алоҳидаи шахсии ҳамзамонони воқеаву ҳодисаҳои омӯхташаванда истифода бояд баранд. Дар сарсухани он аҳамияту моҳияти илмию амалии маъруза, мақсаду вазифаҳои кор, таҳлили сарчашмаю адабиёти истифодабурдашуда баён карда мешавад. Қисмати асосии маъруза иборат аз 2-3 савол, мазмуну мундариҷаи маърузаро инъикос менамоянд. Ҳар як савол

⁵ Реферат - аз калимаи латинӣ «referre» гирифта шуда, маънои хабар доданро дорад.

бо хулосаи худ чамъбаст карда мешавад. Дар фарҷоми умумии маъруза хулосаҳои асосӣ ва таклифҳо мухтасар баён карда мешаванд. Дар қисмати охири қор рӯйхати сарчашмаю адабиёти истифодашуда бо тартиби муайян навишта мешавад. Маъруза қори нахустини илмӣ хонандагонӣ мактаби миёна мебошад. Ҳангоми навиштани он хонанда аз нозуқиҳои қорҳои таълифӣ, ахлоқӣ, муаллифӣ ошноӣ пайдо карда, маҳорати гузаронидани тадқиқотро азхуд менамояд.

Мавзӯҳои маърузаҳо дар аввали сол дар ҷойи намоёни синф овозон карда мешаванд, то ки хонандагон тавонанд мавзӯи барояшон қорам ва ҷолибро ихтиёран интихоб намоянд. Омӯзгори фанни таърих бошад вазифадор аст, ки аз рӯи иҷроиш ва назорати хонандагон роҳбарӣ намояд. Роҳбар ба тарзи тартиб додани нақшаи қор, ҷамъоварии адабиёт, тарзи истифодабарӣ аз сарчашмаю адабиёт, маҳорати муаллифӣ ва ғайраҳо бояд маслиҳатҳои методӣ диҳад. Бо маърузаҳои омодашуда хонандагон дар вақти дарсҳои семинарӣ, конференсияҳо ва ё маҳфилҳои фаннӣ баромад мекунанд. Ба сифати маъруза дар журнали синфӣ баҳо гузошта мешавад. Маърузаҳои беҳтарин дар озмунҳои умумимактабӣ, ноҳиявӣ, шаҳрӣ ва умумичумхуриявӣ санҷида мешаванд.

Ҳамин тавр, азбаски масъалаи ҷустуҷӯӣ-тадқиқотии хонандагон ниҳоят мураккабу аҳамиятнок мебошад, бинобар ҳамин дар таҷрибаи таълими фанни таърих ин услуб нисбатан қам истифода бурда мешавад. Ҷунки интихоби амалии ин услубҳои таълим аз як қатор шартҳо вобаста аст. Масалан, аз мақсадҳои умумии таълим, аз хусусиятҳои фанни таърих, аз сатҳи маҳорати касбияу илмӣ-тадқиқотии ҳуди омӯзгор, дараҷаи донишу маҳорату малакаи хонандагон, хусусиятҳои синнусолиҳои онҳо, шароити моддӣ-техникии мактаб, аз мақсад ва вазифаҳои қори касбинтихобкунии ҳуди хатмкунандагонӣ мактаби миёнаи ҳамагонӣ ва ғайра вобастагии ногусастани дорад.

Кишваршиносӣ – воситаи муҳими тақмили фаъолияти ҷустуҷӯӣ-тадқиқотии хонандагон мебошад. Инчунин кишваршиносӣ дониши хонандагонро доир ба кишвари ҳуд ва омӯзиши таърихи гузаштаю кунунии он васеъ намуда, онҳоро

дар рӯҳияи ба манфиати кишвари худ хизмат кардан, таърихи онро боз васеътар омӯхтан, дар кори азхуднамудани сарват ва инкишоф намудани маданияту маърифати илмӣ он фаъолона иштирок намуданро тарбия менамояд.

Шарти муҳими ташаккули мароми мушаххаси таълимӣ-тадқиқотӣ танҳо равияи фаъолияти шуури хонанда ва натиҷаи фаъолияти таълимӣ набуда, балки аз тарзҳои ноилшавӣ ба он вобаста аст. Ба хотири он, ки маромҳои фаъолияти ҷустуҷӯӣ-тадқиқотии хонандагон ташаккул дода шавад, бояд ҳамаи услубҳои ташкил ва амалисозии фаъолияти таълимӣ, мисли услубҳои баёни шифохӣ, аёният, амалӣ ва ғайра истифода шаванд. Ҳикоя, лексия, сӯҳбат имкон медиҳад, то ки хонандагон аҳамияти мавзӯҳои ҷудогонаро фаҳмида гиранду масъалаҳои норавшану ҳоло ноомӯхташудаи онро дарк кунанд. Таъсири асбобҳои аёний, ки шавқу ҳаваси хонандагонро ба омӯзиши масъалаҳо бедор мекунад, ба фаъолияти эҷодии онҳо қувват мебахшанд. Ин аст, ки хонандагони синфҳои болоӣ махсусан ба корҳои ҷустуҷӯӣ-тадқиқотӣ бештар мароқ зоҳир менемоянд. Услубҳои ҷустуҷӯӣ-тадқиқотӣ он вақт натиҷаи дилхоҳ медиҳанд, ки агар маромҳои кори илмӣ-тадқиқотии таърихшиносон дар доираи имкониятҳои воқеии таълимӣ қарор дошта бошанд. Ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, ки ҳар як услуби ташкили фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ на танҳо таъсири ахборотӣ-омӯзишӣ дорад, балки хусусияти ташкили фаъолияти самарабахши эҷодии хонандагонро низ доро буда, баҳри бедорсозии хоҳиш ва маҳорату малакаи азхудкунии соддатарин роҳу қоидаҳои кори илмӣ аҳамиятбахш аст.

г) Услуби интерактивӣ

Давлати сиҳибхитӣ, демократӣ ва ҳуқуқбунёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди соҳаи маориф ва таълиму тарбияи мактабӣ вазиҷаҳоро пеш мегузорад, ки ҳоси табиат ва рисолати ин соҳти давлатдорӣ мебошад. Яъне, ҷӣ тавре ки дар боло гуфта шуд, дар маркази диққати мактаб ташаккул ва тарбия намудани шахсияти мустакилу озод ва озодандеш, дорои мавқеи шахрвандӣ ва содик ба ватани хеш меистад.

Тӯли солҳои истиқлолияти давлатии Тоҷикистон стандартҳои таҳсилоти мактабӣ то як дараҷа баҳри иҷрои ин мақсад тағйир

дода шудаанд ва феълан ин иқдом ҳоло идома дорад. Аз тарафи дигар, иҷрои ин ҳадаф бидуни дар таълим алалхусус дар раванди таълими фанҳои ҷомеашиносӣ қорӣ намудани талаботи нави педагогию, пеш аз ҳама педагогикаи ҳамқорӣ ва дастовардҳои услуби таълим ва фанҳо аз имқон берун аст.

Зимни ин гуфтаҳо манзури мо усулҳои фаъоли муосири интерактивӣ дар дарстҳои таърих мебошад, ки истифодаи онҳо дар мактабҳои замонавӣ на он қадар ҷавобгӯи ҳадафҳои технологияи нави таълиму тарбияи мактабӣ ва ҷомеаи демократӣ мебошанд.

Услуби интерактивӣ⁶ яке аз усулҳои пешқадам ва маъмули аз ҷиҳати назария ва амалия санҷидашудаи муосири таълими фанни таърих ба шумор меравад. Бо истилои забони модарӣ услуби интерфаългардонӣ ё ин ки дар шакли тарҷумаи луғавӣ - мазмуни услуби аз миёна фаългардонии раванди таълим гуфтан раво мебошад. Омӯзгор раванди таълими фанни таърихро ба фаъолияти хонандагон бо роҳи ҳалли масъала (мавзӯи дарс) бевосита ҷалб намудани ҳуди хонандагон фаъл мегардонад. Омӯзгор воқеан аз маводи аёнии электронии шавқовар ва диққатҷалбкунандаи таълим – гузориши саволҳои проблемавӣ (масъалавӣ) истифода бурда, диққати хонандагонро ба азхудкунии мавзӯи нав ҷалб намуда, дар натиҷа рағбати онҳоро ба мантиқи масъала афзуда, кӯшиш менамоянд, ки дар ҳалли он хонандагон фаъллона иштирок кунанд.

Тарзи истифодабарии услуби интерактиви таълим чунин мебошад:

1. Интиҳоби амал. Масъаларо интиҳоб намудан (масалан, сабабҳои оғози “Ҷанги сард”).
2. Таҳкурсии лозимино интиҳоб намудан (бояд баъзе донишу малака ва захираи пешакии барои иҷрои вазифаи зуруриро доро бошанд).
3. Ташкили гурӯҳҳо (3-5 нафар, ҳаттӣ бошад – 2-3 нафар).
4. Тақсими вазифаҳо ба гурӯҳҳо (як нафар муҳокимаронӣ

⁶ Калимаи интерактивӣ аз ду калимаи лотинӣ «inter - мобайн ва aktiv - афъл тартиб ёфтааст, ки дар якҷоягӣ маънои фаългардони байнӣ (мобайн)-ро ифода менамояд.

мекунад, дигаре онро сабт мекунад, сеюмин нақши пешворо ичро мекунад).

5. Дастури фаҳмо ва возеҳ додан. Мӯҳлати ичроиши супоришхоро барои гурӯҳҳо бояд муайян кард. Гурӯҳҳо бо мавод ва ахбори лозимӣ мучахҳаз буда, омӯзгор вазифадор аст, ки роҳи дурусти ичроиши онро ба хонандагон нишон диҳад.
6. Муҳокима намудан. Ахбори омоданамудаи хонандагон шунида мешавад (тавассути роҳбари гурӯҳ). Як нафар (бештар вақт омӯзгор) натиҷахоро сабт мекунад (дар тахтаи синф ва ё қоғази калони сафед). Агар вақт имконият диҳад, гурӯҳҳо бо саволу ҷавоб далелҳои якдигарро таҳлил менамоянд.
7. Ҳуҷуми зеҳнӣ – яке аз усулҳои интерактивии таълим мебошад, ки дар натиҷаи он нисбати ин ва ё он савол фикри гурӯҳӣ пайдо мегардад.

Риоя намудани қонуниятҳои зерин барои боз ҳам самараноктар ва ҳубтару шавқовартар гузаронидани дарс тавассути истифодабарӣ аз усули ҳуҷуми зеҳнӣ дар раванди дарси интерактивӣ имконият медиҳад:

- ақидаҳои пешниҳодшуда баҳогузорӣ ва танқид карда мешаванд;
- ҳар қадар ақида зиёд бошад, ҳамон қадар дарс ҳубтар мегузарад;
- ҳар як ақидаро то қадри имкон муфассал баён кардан мумкин аст;
- ақидаҳои бидуни мулоҳиза ва далелу хулосабарории зарурӣ низ қобили қабул мебошанд;
- ҳамаи ақидаҳо дар тахтаи синф сабт мешаванд”
- мӯҳлати гузаронидани ҳуҷуми зеҳнӣ қаблан муайян карда шуда, вақти он қатъия риоя карда мешавад.

Ҳуҷуми зеҳнӣ имконият медиҳад, ки дар ҳолати мураккаб ҳам масъала ҳалли ҳудро ёбад. Он назари хонандагонро ба масъала васеъ мегардонад, фикрронии қолабиро баргараф менамояд. Он имконият медиҳад, ки аз фазои мусобиқаӣ ба ҳамкории масъулнок гузаранд. Тарзи оддӣ ва манфиатноки муттаҳид намудани гурӯҳ (синф) шуда метавонад.

Тарзи истифодабарӣ аз он:

- ҳалли масъалаи муайян пешниҳод мешавад ва барои бартараф намудани он ҳама гуна таклифу пешниҳодҳо метавонанд пешниҳод карда шаванд;
- ҳама ақидаҳо сабт мешаванд (дар тахтаи синф ва ё варақи калони сафед);
- самаранокии ин усул бо пайдоиши фикрҳои муҳолиф таъмин карда мешавад;
- пас аз анҷоми ҳуҷуми зехнӣ чамъбаст, таҳлил ва интиҳоби пешниҳоди нисбатан ҷолиб барои кори минбаъда суръат мегирад.

Ҳамин тавр, усулҳои интерактивӣ – ин усулҳои мебошанд, ки назари хонандаро ба масъала васеъ мекунад, фикронии қолабиро бартараф намуда, имконият медиҳад, ки фазои ҳамкориҳои бомасъулият ба вучуд омада, баҳри муттаҳид намудани гурӯҳ, синф ҳисса гузошта, ғаёлнокии хонандагонро баланд бардошта, дар ташаккул додани тафаккури интиқодии онҳо сахмгузор шавад. Ҳангоми ташкили гурӯҳҳои хурди хонандагон барои ғаёлона иштирок намудани онҳо дар дарс имконияти бештар пайдо мешавад. Онҳо муҳокимаронӣ карда, дар назди аҳли синф баромад карда, аз ҳамдигар сабақ меомӯзанд, нуқтаи назари гуногунро таҳаммул карданро меомӯзанд ва ғайра. Инчунин ин услуби ғаёл барои ташаккули фикру андешаи худро дар шакли хаттӣ ва ё шифоҳӣ пешниҳод карда тавонишро мустақкам менамояд. Дониш ва малака инчунин қобилияти тафаккури мантиқии таърихӣ дар мавридҳои иштирок дар муаррифии шифоҳӣ, хаттӣ, тасвири намоиш дода мешавад.

Хуллас, омӯзиши фанни таърих дар асоси истифодабарии услубҳои интерактивӣ бояд дар вучуди насли ҷавон нисбат ба илми таърих (алалхусус таърихи ватанӣ) ҳисси эҳтиром тарбия намояд ва дар айни замон – ташаббус, масъулият ва малакаи аз озодиҳои шахсӣ истифода бурда тавонишони онҳоро ривҷ диҳад. Шаҳрванди дорои тафаккури интиқодӣ дар муқобили авомфиребӣ истодагарӣ карда метавонад, мулоҳизаҳои мустақил дорад, дорои қобилияти нуқтаи назари худро босамар асоснок кардану онро муҳофизат кардан мебошад.

д) Услуби бозии таълимӣ

Бозӣ – як навъи фаъолияти инсон буда, дар инкишофи инфиродии кӯдак аҳамияти калон дорад. Дар бозӣ талаби ба олами гирду атроф таъсир расонидани кӯдак зоҳир гардида, сифатҳои фикрӣ, ахлоқӣ ва иродавии ӯ ташаккул меёбад. Дар бозӣ ҳисси гурӯҳии бачаҳо бо вучуд омада, сифатҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳои онҳо инкишоф меёбад. Бозӣҳои дидактикӣ ба инкишофи мушоҳидакорӣ, ҳулосабарорӣ ва дигар тарафҳои фаъолияти фикрӣ мадад мерасонанд. Бозӣҳо ба – нақшавӣ, варзишӣ, дидактикӣ, конструкторӣ ва ғайра тақсим мешаванд.

Бозӣҳои дидактивӣ – бозӣҳои махсус, ки ҳангоми таълим додани кӯдакони синну соли мактабӣ истифода бурда мешавад. Бозӣҳо мушоҳидакорӣ, диққат, хотира, тафаккур, нутқ ва тасаввуроти мактаббачаро инкишоф медиҳанд.

Викторинаи мактабӣ (бозӣ тавассути саволу ҷавоб) – тавассути он қобилияти фаҳмидан, доништан ва даркнамоии хонандагон афзун мегардад, ин навъи бозӣ дар байни хонандагон хеле маъмулу машҳур мебошад. Викторина дар синф, дар маҳфилҳои фанӣ ва ғайраҳо гузаронидан мешавад. Викторинаи адабӣ, таърихӣ, мусиқӣ, варзишӣ ва омехта дида мешавад. Ба тариқи саволу ҷавоб гузаронида мешавад. Саволхоро шифоҳӣ ва ё хаттӣ пешниҳод менамоянд. Ҳангоми тартиб додани саволҳо хусусияти синну солӣ, дараҷаи донишу малакаи интироккунадагон ба инобат гирифта мешавад. Барои гузаронидани викторина аз байни омӯзгорон ва хонандагон ҳаёти ҳакамони интиҳоб карда мешавад. Аҳамияти таълимӣ ва тарбиявии викторина аз он иборат аст, ки дар хонандагон хушёрӣро зиракӣ ва фаъолиятмандиро инкишоф медиҳад, барои муайян намудани сатҳи дониши хонандагон оид ба ин ё он давраи таърихи халқӣ тоҷик ва ё таърихи умумӣ ёрӣ мерасонад. Барои боз ҳам дучанд гардонидани фаъолияти хонандагон аҳли синфро метавон ба 3 гурӯҳ тақсим намуд, ҳар як гурӯҳи хонандагон барои дастаи худ номи махсусу фарқкунанда интиҳоб менамоянд, масалан, “Баҳористон”, “Далерон”, “Оташак” ва ғайраҳо. Инчунин сардори гурӯҳ бояд албатта муайян карда шуда, ба сифати дастаи муташакил баромад намуда, ба “ҳазина”-и гурӯҳ ҳол ҷамъ мекунад. Дар хотимаи бозӣ саволу

ҷавоб ҷамъбааст карда мешаваду ҳар як гурӯҳи хонандагон аз рӯи микдори ҷамъбаастии ҳолҳо: ҷои 1-м, 2-м, 3-м-ро ишғол мекунанд. Ба ҳолибон аъзоёни ҳакамон тӯҳфаҳои хотиравӣ месупоранду омӯзгор иштирокчиёни ҷаъоли бозиро бо баҳои “хубу” - “аъло” сарфароз мегардонад.

Тавассути ин гуна бозӣ хонандаи болаёқат барои хонандаи суҷхон намунаи ибрат шуда, ҳисси мубориза барои баланд бардоштани обрӯи гурӯҳ ба назар намоён мешавад. Шавқу ҳаваси хонандагон ба донишомӯзӣ баланд мегардад.

Бозӣҳои нақшӣ - низ дар таърихомӯзии хонандагон саҳми намоён мегозорад. Хонандагон ба нақши шахси дигар ворид гашта, аз номи ӯ амал менамоянд. Ба хонандагон вазъияте пешниҳод карда мешавад, ки дар асоси он онҳо бояд ба ҳулоаи лозимӣ оянд, низоъ ҳал кунанд ва вазъияти пешниҳодшударо ба анҷом расонанд. Ин намуди бозӣ ба хонандагон тарзи рафтори дар ҳар гуна ҳолат мақбулро меомӯзанд, қобилияти қабули қарор ва ҳимояи фикри шахсии хонандагонро пурзӯр менамоянд.

Тарзи истифода аз ин намуди бозӣ чунин аст:

1. Интиҳоби имконияти бозӣ. Хонандагон одоби муошират, тадқиқот, қабули қарор ва дифои мавқеи ҳешро азхуд мекунанд.
2. Интиҳоби иштирокчиён. Дар назди тамоми аҳли синф баромад мекунанд, ё нақшо дар гурӯҳҳои хурд иҷро мекунанд. Дигар хонандагон вазифаи тамошобин ва ё дигар вазифаро метвонанд иҷро кунанд.
3. Гузаронидани бозӣ. Ба ин раванд асосан омӯзгор даҳолат намекунад. Баъзан муфид аст, агар пас аз анҷоми бозӣ хонандагон нақшхояшонро иваз намуда, бори дигар бозиро гузаронанд ё худ онро ба иҷро расонанд.
4. Муҳокима. Ҳам иштирокчиён ва ҳам тамошобинон дар ин раванд иштирок мекунанд.

Дар охири дарс омӯзгор муҳокимаи бозиро ташкил карда, чунин саволҳои эҳтимолӣ доданаиш мумкин аст:

1. Аз ин бозӣ чиро омӯхтед?
2. Аз бозӣ ва иҷрои нақшҳои алоҳида чӣ таасурот бардоштед?

3. Оё бозӣ ҳаққиқӣ буд? Нақшҳои офарида бо ҳаёт чӣ умумият ва чӣ фарқият доштанд?
4. Оё масъала ҳалли худро ёфт? Агар ҳа, чӣ тавр? Агар не, барои чӣ?

Ғайр аз бозиҳои номбаршуда дар таҷрибаи педагогӣ бозиҳои таълимӣ дар шакли ҳалли кросворд, чайворд, “Кӣ? Дар кучо? Кай?” – ро ба асос гирифтани мумкин аст, инчунин дар корҳои берун аз синфӣ бозиҳои ҳарбӣ-ватанпарварӣ, пайшиносони ҷавон, театри ҳаваскорон ва ғайраҳоро истифода бурдан самаранок аст.

Муҳимаш он аст, ки ба воситаи ташкил ва гузаронидани усулҳои ҳавасмандкунии мактаббачагон нисбати илму дониш, маърифат ва умуман донишҷӯи моҳият, мазмун ва сабабу оқибатҳои ҳодисаҳои гузаштаи таъриху замони ҳозира рағбат пайдокунанда мешавад. Масалан, дар синфи X аз таърихи замони муосир машғулияти амалиро дар мавзӯи “Низоъ дар байни давлатҳои Шарқи Наздик: муношиқаи ҷаҳони арабу Исроил (с. 1947-1967)” дар асоси услуби интерактивӣ ба нақша мегирем.

Саволҳо:

1. Вазъияти халқи фаластинӣ ва яҳудро дар арафаи қабули аҳдномаи СММ таҳти рақами 171 оид ба таъсисёбии давлати Исроил ва Фаластин инъикос намоед.

Синфро, ки иборат аз 15 нафар хонанда аст ба 3 қисм тақсим намуда, ба ҳар як гурӯҳ супориш диҳед.

Гурӯҳи 1-м – оиди халқи Фаластин маълумот ҷамъ мекунад; гурӯҳи 2-м – оиди халқи яҳуд баромад тайёр мекунад, гурӯҳи 3-м – оиди мавқеи СММ ва фаъолияти ин ташкилоти бонуфуз мавод ҷамъоварӣ менамояд.

Барои омодагии хонандагон 5-10 дақиқа вақт ҷудо карда мешавад. Дар ҳар як гурӯҳ сардор, котиб ва нотиқ интихоб карда мешавад, яъне ҳар як хонанда ба фаъолияти таълимӣ ҷалб карда мешавад.

Дар ин ҳолат хонандагони болаёқат хонандаи сустхонро рӯҳбаланд сохта, барои омӯзиш ҳавасманд мегардонад (мубориза барои баланд бардоштани обрӯи гурӯҳ ба ҷашм мерасад). Чунин дарсгузаронӣ ба бозии телевизионии “Кӣ? Дар кучо? Кай?” шабоҳат дорад (фарқияташ дар он аст, ки барои хонандагон барои омодагӣ вақт зиёдтар дода мешавад).

Баъд аз баромадҳои кӯтоҳ (2-3 дақиқагӣ) хонандагон метавонанд ба якдигар савол диҳанд ва баъзе лаҳзаҳои мавзӯро барои ҳудашон аниқтар кунанд.

Баъдан саволи дуҷумла пешкаш карда мешавад:

2. Ҳадафҳои ғоявии ҳар яке аз тарафҳоро асоснок намоед: барои Исроил сионизм, барои Фаластин – миллатпарастии арабӣ ва барои ҷаҳониён – аз нуқтаи назари қонуниятҳои “Ҷанги сард” (манфияти ИМА, ИҶШС ва дигар мамлакатҳои абарқудрат).

Баъдан гурӯҳҳо оид ба ҷангҳои арабу Исроили дар солҳои 1948-1967-1973 баамаломата саволу ҷавоб мекунанд. Дар давоми дарс-семинар як бозии нақшӣ низ намоиш додан мумкин аст. Масалан, қаҳрамонони ҳодисаҳои номбаршударо (Ясир Арафат, Мане Даяш Ариэл Шарон) ҳуди хонандагон нақш офарида, дар асоси омодагии қабли байни худ сӯҳбат менамоянд.

Масалан, сӯҳбати Арафат бо Шарон баъд аз ҷанги соли 1967 намоиш дода мешавад, ки рафти он Арафат ба Шарон ваъда медиҳад, ки то он даме, ки Байтулмақддас ба сифати шаҳри арабҳо эътироф карда нашаваду фаластиниҳо истиқлолиятро ба даст надароранд, ӯ ришашро намегирад. Ба ин суҳбатҳои ӯ Шарон ҷавоб дод, ки Арафат магар аст, ки тамоми ҳаёти боқимондааш дигар риштарошак наҳарад (ин лаҳзаи назарногир аст, аммо бо тамоми ҳастӣ масъалаи мураккаби Шарқи Наздикро таҷассум карда метавонад).

Бозӣҳои нақшӣ бечуну чаро омодагии пешакиро талаб мекунанд. Як ҳафта пештар омӯзгор бояд ба хонандагон адабиёти лозимаро тавсия намуда, ба ҳар қадамашон машварат гузаронида, дараҷаи тайёрии онҳоро аз назар гузаронад.

Инак, дар баробари истифодабарии услубҳои интерактивӣ бозӣҳои зеҳнӣ маърифатӣ 3 вазифаи асосӣ ҳалли ҳудро меёбад:

1) ҷангоми иҷрои вазифаҳои таълимӣ хонандагон дар асоси услубҳои фаъоли самарабахш донишҳои нав азҳуд мекунанд (дар асоси истифодабарии адабиёти иловагӣ);

2) вазифаҳои амалӣ барои азҳудкунии тарзи баромад, малакаи саволгузорӣ, иштирок дар баҳсу мулоҳиза, фикри ҳудро иброз намуда, онро ҳимоя карда тавонистан ва ғайраҳоро ташаққул дода, барои мусоидати ин ҳунаро имкониятҳои иловагӣ муҳаё менамояд;

3) вазифаҳои тарбиявии ташаккули шахсияти фаёлу нотарс, дорои тафаккури интиқодӣ ва маданияти баланди баҳсро (гӯш кардани фикри дигарон, бо мулоҳиза ҷавоб додан доир ба саволҳои баҳснок, ҳурмати нуктаи назари муқобил) доро буда, дар назар дошта мешавад.

Алалхусус, бозҳои таълимӣ барои инкишофи мушоҳидакорӣ, ҳулосабарорӣ ва дигар тарафҳои фаъолияти фикрӣ мадад мерасонад. Ҳамаи бозҳои гурӯҳӣ, ки иҷроиши онҳо риояи қонуниятҳои муайяно талаб мекунад, ба тарбияи ирода ва ба талабатҳои умда иттиқунандаи маҳорати хонандагон низ ёрӣ мерасонад.

Ҳамин тавр, услуби таълим гуфта, равобити мунтазами фаъолияти омӯзгору шогирдонро, ки ҳалли вазифаҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофи хонандагон дар раванди таълим ба амал бароварда мешавад, меноманд. Услуби таълим вобаста ба тағйир ёфтани мақсад ва мазмунҳои таълимоти фанни таърих борҳо тақмилу тағйир ёфтааст, чунончи услубҳои анъанавии таълим (баёни шифоҳӣ, аёнӣ, амалӣ) ва услубҳои муосирӣ таълим (тадқиқотӣ, қисман тадқиқотӣ, проблемавӣ, интерактивӣ ва ғайра).

Услуби таълим хеле зиёд мебошанд, ҳар кадоме аз онҳо ду тараф дорад (фаъолияти омӯзгору фаъолияти мувофиқи ба худ хоси хонандагон) ва маҳз дар ҳолатҳои мухталиф маънидод шуданашон мумкин аст. Чунон хусусият доштани услубҳои таълим боиси он гаштааст, ки то алҳол он дар илмҳои педагогӣ якҷанд ҳел тасниф карда шуда, таснифи ягона надоранд.

Гурӯҳбандии услубҳои таълим барои ҷорӣ кардани низомии кор лозим аст. Чӣ тавре ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, қариб ҳар як омӯзгор дар қори таълимӣ –тарбиявии худ услуби хосе дорад, ки онро ба сифати қолаб барои ҳама умумӣ гардонидан аз имкон берун аст. Ин амал ба қобилият ва маҳорати педагогӣ, ба санъат ва одоби педагогӣ, ба меҳнатдӯстӣ ва эҷодкории омӯзгор ва ғайра вобаста аст. Дар ҳар як гурӯҳи педагогӣ якҷанд омӯзгоронро пайдо кардан мумкин аст, ки дорои санъат ва маҳорати педагогӣ буда, аз услубҳои муосирӣ фаъол моҳирона истифода мебаранд. Аз таҷрибаи пешқадами онҳо истифода бурдан – вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як омӯзгори навомӯз аст.

Илова бар ин, аз тавсияҳои зерин истифода бурдан ғоидабахш мебошад:

1. Услуб бояд асоси илмӣ дошта бошад ва комёбиҳои илмҳои педагогика, психология, услубҳои таълими ғанни таърих ва тақрибаи таълимгоҳҳои пешқадамо бояд ба назар гирифт.
2. Услуб бояд бо мақсад бошад ва ба иҷрои вазифаҳои таълимӣ-тарбиявӣ ва инкишофдиҳандаи хонандагон дар бобати омӯзиши ғанни таърих равона карда мешавад.
3. Дастраст будани усулу услуб хеле муҳим аст.
4. Услуб бояд самарабахш буда, барои ривочу равнаки ғаъолиятнокии хонандагон равона карда шавад.
5. Услуб бояд ҳамеша ташаккул ёфта, имконияти ба он навиғариҳо дохил карданро дошта бошад.
6. Аз услубҳои муосири ғаъоли таълим бояд воқиф буда, онҳоро дуруст кор фармуда, хусусияти фарккунандаи онҳоро доништан шарт аст.
7. Услубҳое, ки дар тақрибаи педагогӣ санҷида шудаанд ва услубҳои муосир дар алоқамандӣ бояд истифода шаванд.

Ҳоло, ягон услуб ва ё гурӯҳи услубҳоро нисбати дигараш афзалиятнок ҳисобидан наравост, чунки онҳо дар шароити муайян ғоида оварда метавонанд. Бинобар ҳамин, омӯзиши ҳаматарафаи услубҳо то ҳол давом дорад ва шарту шароитҳои истифодабарии онҳоро тасдиқ накарда, чун услуби беҳтарин тавсия додан мумкин нест. Ҳамаи услуб босамар ва хуб мебошанд, аз ҳама муҳимаш дар истифодабарии усулҳои таълим он аст, ки онҳо натиҷаи дилхоҳ оварда, ба инкишофи кори мустақилона ва ғаъолиятнокии баланди хонандагон ноил гардонад.

Адабиёт:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Рушди маориф – асоси таҳкими аркоми давлат . – Душанбе, 2009.
2. Атахонов Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ. – Душанбе, 2005.
3. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. – Душанбе, 1997.
4. Содиқов А. Ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони Шарқ. – Душанбе, 1989.
5. Лугати тафсири ислоҳоти педагогика. – Душанбе, 1988.
6. Зиёев Т.Н. Назария ва амалияи санҷиши донишу малака ва маҳорати хонандагон дар таълими таъриху ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2008.
7. Обидов И.О. Аз мактаби ибтидоӣ то мактаби ҳатмии миёна. – Душанбе, 1998.
8. Кузьмина Н.В. Очерки психологии педагогической деятельности. – Л., 1969.
9. Лерпер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М., 1981.
10. Маркуша А. М. Если вы учитель.- М., 1989.
11. Хронов В.Е. Твой лучший учитель, школы. – М., 1987.
12. Шаталаов В.Ф. Эксперимент продолжается.- М., 1989.
13. Левшин Л.А. Когда слово воспитывает. – М., 1989.
14. Волков И.Б. Учим творчеству. – М., 1982.
15. Лысенкова С. Н. Когда легко учиться. – М., 1985.
16. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителя. – М. 1987.
17. Учителю о педагогической технике /Под. ред. Л.И. Рувинского. – М., 1987.
18. Щетинин М.П. Объять необъятное: Записки педагога. – М., 1986.
19. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. – кн. 1. – М., 2003.
20. Выбор методов обучения в средней школе /Под. Ред. Ю.К. Бабанского. – М., 1981.
21. Вильямс Р.Маклин К. Компьютеры в школе.- М., 1988.

9. Машгулияти синфӣ дар чараёни таълими фанни таърих

Вазифаҳои маърифатиро тарбиявӣ ва ташаккулдиҳии қобилияти фикрии хонандагон дар дарси таърих бо роҳи аз ҷониби омӯзгор интиҳоб намудани тарзу усулҳои хуби таълимӣ самаранок иҷро мегардад. Барои ҳамин ҳам, омӯзгор алалхусус, омӯзгори навкор бояд хуб тасаввур кунад, ки дарс чист ва ба он чӣ гуна тайёри дидан лозим аст.

Дар илми педагогика мафҳуми дарс чунин шахр дода шудааст: “Дарс аз ҷиҳати вақт воҳиди ташкилии маҳдудкардашуда аст, ки вазифаи он аз ба дастдарории мақсади ҷузъӣ, вале ниҳоии омӯзиш мебошад. Хусусияти он ҳамчун шакли ташкилӣ аз моҳияти мақсад ва ҷойи он дар низоми муштараки чараёни таълим иборат аст”.

Дарс ин шакли асосии ташкили раванди таълим аст. Дарс таълим аст, таълим дарс аст. Яъне, дарс ва таълим ин ду номи як раванд аст. Дарс барои ҳамаи фанҳои таълими мактабӣ ҷӯзӣ муҳим ва ҷизи умумӣ ба шумор меравад. Он дар синф бо ҳайати доимии хонанда суръат мегирад. Дарс 45 дақиқаро ташкил медиҳад, дар ҳар як синф мувофиқи барномаи таълимӣ, ҷамъи муайяни донишҳо пешкаш карда мешавад, ҳар як синф журналу китобҳои дарсӣ дорад ва ғайра. Дар амалиёти таълимии дорои мақсади омӯзгорон ва хонандагон буда, дар давраи таъини раванди таълимӣ-тарбиявӣ нисбати гуруҳ ва инфиродӣ ҳал намудани вазифаҳои маълумот, инкишоф ва тарбиявии хонандагон истифода карда мешавад.

Дарси таърих-қисми мазмуне мебошад, ки он дар низоми курси мактабии фанни таърих аз рӯи усули проблемавӣ-солшуморӣ (хронологӣ) сохта шудааст. Воқеа ва рӯйдодҳо дар як воҳиди вақт дар маҷмӯъ дида шудааст. Робитаҳои байниҳамдигарии чараён ва қонуниятҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ ва фарҳангиро хонандагон дар рафти дарс дар зеро роҳбарии омӯзгор ба даст медароранд.

Ҷойи ҳар як қадами ин дарсҳоро на танҳо дар мавзӯи навбатӣ баръало тасаввур кардан лозим аст, инчунин дар қисмати таърих, ки дар синфҳои мушаххас омӯхта мешавад ва курсҳои алоҳидаи таърих ҳам, то ки дар хонандагон аз масъалаҳои омӯзиши давомёбанда ҳисси рӯзмарағардонӣ ба маълумотҳои гуногун бедор карда мешавад.

Мақсад ва вазифаи ҳар як дарсро омӯзиш ташкил мекунад ва раванди мазкур ду тараф дорад: яке вазифаи омӯзанда, ки аз ҷониби омӯзгор ба амал бароварда мешавад ва дигаре фаъолияти хонандагон – омӯзиш мебошад. Бояд қайд кард, ки раванди омӯзишу омӯзонидан аз рӯи қонуниятҳои объективӣ ба амал меояд. Чараёни омӯхтан ва дарки маводи нав дар тафаккури хонандагон ҳодисаҳои гуногуни таърихӣ акс меёбанд. Аз хотир баровардан мумкин нест, ки идроку тафаккур пайваста амал мекунад, ки марҳилаи муҳими ин равандро тафаҳхум ташкил медиҳад. Агар хонандагоне, ки маводи таърихро худ дарк карда бошанд, бояд онро фаҳмида, таҳлил карда, хулосаҳои дуруст бароварда тавонанд. Дар баробари ин онҳо бояд ба муайян кардани робитаи сабабу натиҷа ва қонунияти пайдоиши ҳодисаҳо диққати худро равона кардан тавонанд. Пас аз он, ки хонандагон моҳияти чараёни ҳодисаҳои таърихро дарк кунанд, онро дар хотир нигоҳ дошта метавонанд ва ниҳояти қори раванди мазкур истифодаи донишҳои навҳосилшудаи хонандагон дар қорҳои амалии онҳо мебошад. Ҳар кадоми ин марҳилаҳо дар алоҳидагӣ вучуд доштан наметавонанд, чунки бо ҳамдигар алоқаи ногусастанӣ доранд. Масалан, тафаҳхум дар алоҳидагӣ вучуд дошта наметавонад, чунки дар чараёни он азхудкунии донишҳои таърихӣ ба амал меоянд. Чунон, ки дида мешавад, чараёни омӯзишу омӯзонидан моҳияти диалектикӣ дошта, яққоя ба амал меояд.

Аммо, сарфи назар аз ин ҳар як марҳила дорои сифати ба худ хос мебошад, ки бояд таҳлил карда шавад. Дар айни замон пайдарҳамии онҳоро низ фаромӯш кардан лозим нест, зеро масалан, пеш азхуд кардани мавод мавзӯро фаҳмонидан шарт аст ва ғайра. Вобаста ба ин қонуният чараёни омӯзишу омӯхтан фаъолияти омӯзгорро дар синф ба марҳилаҳои зерин тақсим мекунад:

- I. Омодагии хонандагон барои дарки маводи таърихӣ.
- II. Баёни мавзӯи нав.
- III. Тафаҳхуми мавод ва мустаҳкам кардани он.
- IV. Ба хонандагон омӯзонидани малакаи истифодабарии донишҳои ҳосилшуда.
- V. Санҷиши дараҷаи азхудкунӣ.

Маҳз ҳамин қонуниятҳо раванди омӯзишу омӯхтанро ба асос гирифта, ҳар як омӯзгор бояд лаҳзаҳои дарсро ҷо ба ҷо гузорад.

I. а) Услуби умумии дарси таърих

Дар мактаб ба ғайр аз дарс боз сайёҳатҳои таълимӣ, кор бо хонандагони суствон ва дарсҳои иловагӣ мавҷуданд, ки онҳо ҳам яке аз намудҳои қори таълимӣ мебошанд. Лекин, шакли асосии ташкили таълим – дарс мебошад, ки дар он маводи барномавии таълимӣ омӯхта мешавад.

Дар раванди дарси таърих ба хонандагон донишҳои таърихӣ дода мешавад. Омӯзиши маводи таърихӣ раванди мураккаб ва мухталиф мебошад. Дарсро дар мактаб мисли толори осорхона ва синфхонаи лексионии мактабҳои оили тасаввур кардан хатост. Дар дарси таърих хонандагон бояд ғаёлона иштирок намоянд. Дарс як шакли ташкили таълим аст, ки дар он иштироқи ғаёлонаи ҳам омӯзгор ва ҳам хонандагон ба ҷашм мерасанд. Ташкили дурусти дарс аз омӯзгор маҳорат ва меҳнати зиёдро талаб дорад, чунки шакл ва мазмуни дарс дар мактаб ҳар маротиба бояд дигаргун гашта, гуногунмазмуну гуногуншакл бошад.

Омӯзгор ба дарс омодагӣ дида, мувофиқи нишондодҳои барнома маводи китоби дарсиро таҳлил карда мебарояд, нақша тартиб медиҳад, маводро ҷо ба ҷо мегузорад, услуби баёни мавзӯ, истифодабарии ҳуҷҷатҳоро нишон медиҳад. Лекин, бо ин мақсади асосии дарс ба итмом намерасад. Омӯзгор ба ҳар як мавзӯи нав омодагӣ дида, ғояи асосии онро бояд муайян кунад. Аксари омӯзгорон мақсади таълимии мавзӯҳои таърихиро дуруст мефаҳманд, лекин дарки вазифаҳои тарбиявии он, махсусан барои омӯзгорони ҷавон душвор аст. Барои мисол мавзӯи “Пирӯз шудани соҳти крепостной ва мустаҳкам шудани мутлақияти Русия дар асри XVII” –ро мегирем. Албатта ҷиҳатҳои таълимии ин дарс – яъне пурзӯршавии соҳти крепостной ва мустаҳкам шудани мутлақият бидуни душворӣ равшан гардонида мешавад. Лекин, омӯзгор танҳо бо таҳлили воқеаҳои таърихӣ моҳияти асосии дарсро ба хонандагон нафаҳмонидааст, ҷиҳати тарбиявии он ҳоло наравшан мондааст.

Мазмуни ғоявии дарси мазкур аз он иборат аст, ки дар давраи муайяни тараққиёти соҳти крепостной, ки дар натиҷаи он бозори

дохилии умумирусиягӣ ташкил меёбад, ба Русияи подшоҳӣ хусусиятҳои хосро илова мекунад. Қайд кардан лозим аст, ки бо устувор гардидани ҳуқуқи крепостной ва мустаҳкам шудани ҳокимияти мутлақият ва сохти давлатдорӣ он помешикон манфиатдор буданд, ки боз ҳам дар мавқеи худ устувортар гарданд. Яъне, алоқаи сохти фелдалӣ – крепостной ва ҳокимияти подшоҳиро нишон дода, моҳияти сиёсати истисморкунандаи ҳокимияти Русияи подшоҳӣ аз болои оммаи васеи халқ нишон дода мешавад.

Дар таҷрибаи педагогии омӯзгорони таърих бештар дарси омехта мушоҳида карда мешавад. Дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки дарси омехта чист? Дарси омехта чунин шакли дарси анъанавист, ки дар он ҳамаи намудҳои асосии фаъолияти таълимии хонандагон дида мешавад. Яъне, дарси омехта чунин шакли ташкилии таълимиест, ки дар синф гузаронида мешаваду вақти дарс 45 дақиқаро дар бар мегирад. Омӯзгор бо мақсади фаҳмондани маводи нав, дарки дараҷаи дониши хонандагон нисбати дарсҳои гузашта ва нав, ҷамъбаст кардани донишҳо ва ғайра фаъолияти дутарафаи худ ва хонандагонро ташкил медиҳад. Сохти дарси омехтаро чунин ифода кардан мумкин аст:

1. Қисми ташкилӣ.
2. Пурсиши вазифаи хонагӣ.
3. Гузариш ба мавзӯи нав.
4. Баёни мавзӯи нав.
5. Таҳлили мавзӯи нав.
6. Мустаҳкамкунии мавзӯи нав.
7. Супориши вазифаи хонагӣ.
8. Ҷамъбасти дарс ва баҳогузорӣ.

Ба қисмати омодагии дарс ҳозирро ғойби хонандагон аз рӯи журнали синфӣ, тайёр кардани хонандагон аз ҷиҳати психологӣ ва омодагии онҳо барои баёни мавзӯи нав дохил мешавад.

Дар солҳои охир дар байни олимони соҳаи педагогика ақидае пайдо шудааст, ки қисмати омодагии дарсро қори иловагӣ ва нодаркор ҳисоб мекунанд, ки гӯё истифода бурдани он вақти иловагиро талаб мекунад. Худ аз худ маълум аст, ки вақт чизи қиммат буда, набояд албатта беҳуда сарф шавад.

Баъзан омӯзгорон лаҳзаи омодагии дарсро нагузаронида, вақти сарфашударо барои баёни мавзӯ сарф мекунанд. Масалан, омӯзгор хонандаро ба назди тахтаи синф даъват мекунад, аммо ӯ дар дарс хузур надорад ва ё мехоҳад санаи рӯз ва номи мавзӯро дар тахтаи синф инъикос кунад, аммо бур нест ва ғайра. Таҷриба нишон медиҳад, ки оворагии омӯзгор ба чунин қорҳо аз 2 то 6 дақиқа вақтро мегирад, ки он дар давоми сол тахминан 10 соат аст. Дар таҷрибаи мактабӣ тартиботе ҳам дида мешавад, ки омӯзгор ба синф ворид мешавад, тамоми хонандагон ба дарс омодаанд, аммо барои он, ки ба ин равиши қор хонандагон одат кунанд, ин усулро аз синфи IV-V сар карда, доимо истифода бурдан лозим аст.

Лаҳзаҳои омодагии дарс гуногун мебошанд ва он ба сифати қисми таркибии дарс ба ҳисоб меравад. Дарси таърих, ки ҷараёни омӯзишу омӯхтанро дар бар мегирад, мувофиқи қоида аз санҷиши вазифаи хонагӣ оғоз меёбад. Услубҳои санҷиши вазифаи хонагӣ низ муҳталиф аст: сӯҳбати васеи тафтишотӣ аз рӯи масъалаҳои асосии мавзӯ, ба назди харита даъват кардани хонандагон ва санҷиши дониши харитадонии ӯ, тафтиши қорҳои хаттӣ ва нақшавӣ, ки мустақилона супориш дода шуда буд, пурсиши хаттӣ дар давоми 20-25 дақиқа доир ба маводи сипаригашта ва ғайра.

Дар дарс ба воситаи тақрор ва ё сӯҳбат мавзӯи гузаштаро мустақкам менамоям, хонандагонро барои дарки мавзӯи нав омода месозам ва ба воситаи таҳлил, ҷамъбасти дониши хонандагон дарси гузаштаро тақрор карда, истифодабарии харита, ҳуҷҷатҳои таърихиро меомӯзонем. Мақсади омодаسازی хонандагон барои дарки маводи нав дар он аст, ки онҳо маводи навро ҳар чӣ хубтару беҳтар азхуд карда тавонанд. Ин лаҳза дар натиҷаи алоқаманд кардани маводи нав бо маълумотҳои дарси гузашта гузаронида мешавад. Чунин амалро бо истифодабарии услуби сӯҳбати муқаддимаӣ, бо сухани муқаддимавии омӯзгор, ки ба сӯҳбат монанд аст, гузаронидан мумкин аст.

Баёни мавзӯи нав қисми асосии дарси таърих ба ҳисоб меравад. Дар ин қисмати дарс дарки маводи барномаӣ, пайдоиши малака ва маҳорат, таълиму тарбия дида мешавад. Аммо, чунин фикр кардан иштибоҳ аст, ки роҳи беҳтарини гузаронидани дарси

таърих аз чониби омӯзгор баён кардани мавзӯи нав мебошад. Мумкин аст, ки маводи навро хонандагон ба воситаи хондани китоби дарсӣ ва ё нақл кардан аз рӯи расм ва дигар асбобҳои аёни дарк карда тавонад.

Дар дарсҳои таърих шаклҳои гуногуни баёни мавзӯ (сӯҳбат, ҳикоя, лексия) ва истифодабарии воситаҳои гуногуни аёни дар назар дошта мешавад. Мавзӯи дарсро омӯзгор бояд дар оғози дарс ва ё беҳтараш пеш аз баёни мавзӯи нав эълон кунад, ки ба ин восита диққати хонандагон ба мавзӯ ҷалб карда мешавад. Ғайр аз ин, омӯзгор қисматҳои мавзӯи нав ва саволҳои иловагии онро низ бояд эълон кунад. Албатта, саволҳои барои мавзӯи нав набояд зиёд бошанд, чунки дар чунин маврид диққати хонандагонро ба дарс ҷалб кардан душвор мешавад. Дар ҳар як дарс баёни мавзӯи нав бояд то ба охир расонида шавад.

Пас аз баёни мавзӯи нав таҳлили он бо услубҳои зерин гузаронида мешавад: бо роҳи таҳлил ва ҷамъбасти ҳикояи омӯзгор, ё ки бо ёрии асбобҳои аёни ба тариқи сӯҳбат ва таҳлили маводи таърихӣ, тартиб додани нақшаи мавзӯ, ба қисмҳои тақсим кардани мавод, тартиб додани нақша ва ҷадвалҳо, инкишоф додани малакаи маҳорати хонандагон дар мавриди истифодабарии маводи таърихӣ, тайёр намудани ҷадвалҳои хронологӣ ва синхроникӣ, кор кардан бо харитаҳо ва ғайра лаҳзаҳои махсуси дарс ҳисоб мешаванд. Дар ин маврид донишҳои нав ҳосилкардаи хонандагон на, балки донишҳои қабл омӯхтаи онҳо санҷида мешаванд.

Мустаҳкам кардани маводи азхудкардашуда дар синфҳои поёни махсусан, аҳамияти калон дорад. Мустаҳкамкуниро низ ба воситаи услубҳои гуногун гузаронидан мумкин аст: Масалан, дар синфҳои V-VI усули ба назди тахтаи синф даъват кардани хонанда ва пурсидани ҷойҳои асосии мавзӯ аз ӯ, инчунин сӯҳбати васеъ ҷой дорад. Мустаҳкамкуниро инчунин бо роҳи хондани китоби дарсӣ, ҳикоя аз рӯи расм, пурсиши санаҳои муҳими таърихӣ ва ғайра ба амал баровардан мумкин аст. Агар барои гузаронидани лаҳзаи мустаҳкамкунӣ вақт намонад, омӯзгор дар чунин вазъият метавонад худ мухтасар мавзӯро ҷамъбаст намуда, хулосаҳо барорад.

Ҳар як дарс бояд аз ҷиҳати шаклу мундариҷа то ба охир расонида шавад, супоридани вазифаи хонагӣ низ аз аҳамият ҳолӣ нест. Супориши вазифаи хонагӣ бояд бо эълон кардани боб, қисм, саҳифа ва номбар кардани сарлаҳваи мавзӯ тамом шавад. Лозим аст, ки омӯзгор як тавзеҳоти мухтасар гузаронад. Масалан, ҷи гуна хонандагон бояд аз китоби дарсӣ истифода барад, ба кадом масъала диққати махсус зоҳир намояд, чиро бояд дар хотир нигоҳ дорад, аз ҷадвали хронологӣ ҷи тавр бояд истифода барад, дар ин мавзӯ кадом паҳлӯҳояш душворфаҳм мебошанд ва ҷи тавр онҳоро азҳуд кардан лозим аст. Чунин аст таркиби умумии дарси таърих.

Аммо, қайд кардан зарур аст, ки таркиби умумии дарс ва лаҳзаҳои алоҳидаи он ҷизи мутлақ набуда, хусусияти нисбӣ дорад. Чунки лаҳзаҳои дар боло номбаршуда метавонанд ҷойҳои ҳудро иваз намоянд, омӯзгорони ӯртаҷриба бошанд, лаҳзаҳои алоҳидаи дарсро дар якҷоягӣ мегузаронанд. Умуман, намудҳои дарси таърих бешуморанд, чунки вазифаҳои дидактикиро: баёни мавзӯи нав, мустаҳкам намудани дарсро бо услубҳои гуногун иҷро кардан мумкин аст. Дарсҳои таърих бояд аз рӯи талаботҳои зерин иҷро карда шаванд:

1. Дуруст муайян намудани мавқеъ ва аҳамияти дарси навбатӣ дар силсилаи омӯзиши донишҳои таърихӣ, яъне муайян намудани вазифаҳои таълимӣ-тарбиявии дарс.
2. Аз ҷиҳати илмӣ дуруст омӯзонидани асосҳои фанни таърих, дар асоси назарияи илмӣ маънидод намудани воқеаҳои таърихӣ, дар ҳар як лаҳзаи таърихӣ қатъиян ба миён гузоштани масъалаи сиёсӣ, робитаи таърихи гузашта ба ҳаёти муосир ва ифода намудани хусусиятҳои ҳоси давраҳои таърихӣ ва ғайра.
3. Ба хонандагон фаҳмонидани қонуниятҳои асосии тараққиёти ҷамъияти инсонӣ аз давраи ҷамъияти ибтидоӣ то давраи кунунӣ.
4. Ҳаматарафа инкишоф додани қобилияти хонандагон дар дарсҳои таърих, васеъ намудани тафаккур ва тасаввуроти онҳо дар бораи ҷамъияти инсонӣ, қобилияти муҳокима ва иброи фикри мустақилонаи онҳо, мустаҳкам намудани

махорату малакаи амалӣ дар кори таълимӣ-тарбиявӣ, ахлоқӣ, ғоявӣ, сиёсӣ.

5. Аз ҷиҳати илмӣ дуруст ташкил додани ҳуди раванди таълим дар дарс: мувофиқати мазмуну шакли дарс, алоқамандии лаҳзаҳо ва интиҳоби дурусти роҳҳои таълиму тарбия, ҷустуҷӯи роҳҳои самараноки ташкили фаъолияти хонандагон ва ғайра.
6. Дуруст истифода бурдани қобилияти фаъолнокӣ ва мустақилияти хонандагон дар дарс ва пайвасти намудани онҳо бо ҷараёни омӯзиши мавзӯҳои нав.
7. Таҷҳизоти дарс: истифодабарии асбобҳои гуногуни аёнӣ ва техникӣ.
8. Дурустии нутқ ва сухани омӯзгор (таъсирбахш, равон, мувофиқи қоидаҳои имлоӣ) ва ғанӣ намудани ҳазинаи луғавии хонандагон дар давоми омӯзиши фанни таърих.
9. Инкишоф додани шавқу ҳаваси хонандагон ба илму дониш ва маҳсусан ба омӯзиши фанни таърих.
10. Серталабӣ зоҳир намудан ба фаъолияти таълимии хонандагон, ҳолисона ва аз рӯи адолат муайян намудани дараҷаи дониши хонандагон.

6) Шаклҳои дарси таърих

Мувофиқи талаботҳои илми педагогика бояд шакли таълим дар ҳар як дарси таърих гуногун бошад ва аз ин ҷост, ки ҳар вақте ки омӯзгор ба дарси нав тайёри мебинад, дар назди вай вазифаи ташкил намудани шакли таълим ба миён меояд. Масалан, барои омӯзиши мавзӯи “Ташкилшавии давлати Сомониён” мувофиқи барнома 6 соат вақт ҷудо карда шудааст. Оё дуруст аст, ки барои омӯзиши ин мавзӯи муҳим аз аввал то ба охир дарсро дар шакли анъанавӣ: такрори мавзӯи гузашта, баёни маводи нав, мустаҳкамкунӣ ва супориши вазифаи ҳонагӣ гузаронида шавад. Албатта, омӯзгоре, ки нисбати фаъолияти худ эҷодкорона муносибат мекунад, омӯхтани тамоми ин маводро ба шакли яқранг ва қолабӣ нахоҳад гузаронид. Мавзӯи аввал “Заминаҳои ташкилшавии давлати Сомониён” буда, дар ин ҷо гуфта шудааст, ки давлати Сомониён дар асри IX дар замина ва асоси якҷанд давлатҳои миллии тоҷикӣ, ки қабл аз он арзи ҳастӣ

намудаанд, ба монанди давлати Тоҳириён ва давлати Саффорӣён ба вучуд омадааст. Омӯзгор албатта дар ин дарс воқеаҳои муҳими таърихи қисса мекунад ва дар асоси мутоила ва таҳлили маводи гузашта хонандагон ба фикру хулосаҳои нав меоянд.

Бинобар ҳамин ҳам, беҳтар мешавад, ки агар омӯзгор дар рафти сӯҳбати худ воқеаҳои ба хонандагон маълумро таҳлил намоянд. Дар натиҷа чунин хулосаҳо дар хотири онҳо мустаҳкам нақш мебандад ва барои инкишофи тафаккур ва фикрронии минбаъдаи онҳо мадад мерасонад.

Вазифаи дарси оянда аз он иборат аст, ки хонандагонро бо ҳаёт ва фаъолияти асосгузори давлати Сомониён Исмоили Сомонӣ шинос намояд. Маводи ин дарсро ба шакли ҳикоя гузаронидан беҳтар аст. Омӯзгор дар барои даврони шоҳигарии Исмоил нақл карда, гоҳо метавонад аз китобҳои иловагии илмӣ-тадқиқотӣ масалан, асари Н. Неъматов “Давлати Сомониён” иқтибос биёрад. Як дарсро барои таҳлили сохтори идорӣ ва низомии дарбории давлати Сомониён бахшидан зарур аст. Чунин дарсро тавассути ду навъ гузаронидан мумкин аст: Худи омӯзгор матнро хонда, ба хонандагон мазмунӣ онро шарҳ медиҳад ё ин ки хонандагон мустақилона ҷойҳои ишоракардаи омӯзгорро бо овози паст хонда, баъдан ҳар як қисмати онро таҳлил карда мебароянд. Дар фарҷоми дарс бошад омӯзгор ба тариқи сӯҳбат муошират карда, хулосаҳои зарурии дарсро ҷамъбаст мекунад. Ба ин восита хонандагон мустақилона бо азхудкунии асарҳои зиёд ба таърихи давлатдорӣ Сомониён ошноӣ пайдо карда, метавонанд ба мазмун, моҳият ва аҳамияти таърихӣ он бештар сарфаҳм раванд. Пас маълум мешавад, ки ин гуна дарс аз дарсҳои қаблӣ фарқият дошта, ба онҳо шабоҳат надорад.

Дарси ояндаро метавон ба тариқи лексия гузаронид. Дар охир аз рӯи мавзӯи “Аҳамияти таърихӣ мавҷудияти давлати Сомониён”, ки мавзӯҳои гузаштаро такрор ва ҷамъбаст менамояд ба сифати дарси такрорӣ ва ҷамъбастӣ баромад карда метавонад. Ҳамин тавр, масъалаҳои гуногуни таърихи давлати Сомониёнро хонандагон ба шаклҳои гуногун азхуд карда метавонанд.

Ҳангоме, ки омӯзгор ба тартиб додани нақшаи омӯзиши мавзӯҳои дарс оғоз мекунад, мувофиқи мазмун ва мундариҷаи

мавзӯъ шаклҳои гузаронидани дарсро муқаррар менамояд. Бинобар ин, омӯзгор ба хусусиятҳои мавзӯъ нигоҳ накарда, шаклҳои гуногуни омодагии таълимиро ба қор мебарорад.

Дар фаъолияти педагогии омӯзгор шаклҳои зерини дарс мешоҳида карда мешаванд:

1. Дарси муқаддимавӣ.
2. Баёни мавзӯи нав.
3. Таҳлил.
4. Мустаҳкамкунии мавзӯъ.
5. Пурсиш.
6. Такрор.
7. Ҷамъбаст ва ғайра.

Дарси баёни мавзӯи таърихӣ яке аз шаклҳои таълими дарси таърих ба ҳисоб меравад, ки дар он бештар воқеаҳои муборизаи синфӣ, ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ҳаракатҳои инқилобӣ, ҷангҳо, таърихи маданият қисса карда мешавад. Дар чунин дарсҳо вазифаи асосӣ баён кардани мавзӯи нав мебошад, ки қисматҳои боқимондаи дарс: саволу ҷавоб, таҳлил ва мустаҳкам кардани воситаҳои баёни маводи нав низ қисмати таркибии он ба ҳисоб меравад.

Ин гуна дарсҳо бештар ба шакли ҳикоя, лексия ва сӯҳбат мегузаранд ва омӯзгор имконият дорад, ки барои мушаххас гузаронидани дарс аз асбобҳои аёнӣ, ҳуҷҷатҳои таърихӣ, адабиёти бадеӣ истифода барад. Вазифаи таълимии чунин дарсҳо дар шакли алоқаманд кардани он бо мавзӯи гузашта ба воситаи саволу ҷавоб ё сӯҳбату муҳокимаҳо, баёни маводи нав, таҳлил, мустаҳкамкунӣ ва супориши вазифаи ҳонагӣ иҷро карда мешавад.

Дар синфҳои болоӣ мустаҳкам кардани мавзӯи нав ба шакли сӯҳбати муқаддимавии омӯзгор ё дар дохили ҳуди мавзӯи нав ба воситаи саволу ҷавоб гузаронида мешавад. Шарт нест, ки ҳама дарсҳои омӯзгорон ба ҳамдигар монанд бошанд. Агар омӯзгор ҳангоми таҳлили мавзӯи нав воқеаҳои муҳими таърихиро баён накарда, шароитҳои пайдоиши ин ва ё он ҳодисаи умумии таърихиро таҳлил карданӣ бошад, он гоҳ ҷои аст, ки дарси муқаддимавӣ гузаронида шавад. Хусусияти фарқкунандаи дарси муқаддимавӣ аз он иборат аст, ки омӯзгор ба маводи

дарси гузашта така намуда, хонандагонро барои дарку идрок ва фаҳмидани дарси оянда тайёр мекунад. Чунин дарсҳои муқаддимагиро дар бобати мавзӯҳои “Сабабҳои оғози Ҷанги якуми ҷаҳон”, “Оғози инқилоби буржуазӣ дар Англия”, “Ташкил шудани интернатионалӣ I” ва ғайраҳо гузаронида мумкин аст. Барои омода намудани чунин дарсҳо сухони муқаддимагӣ ва хотимагии омӯзгор аҳамияти бузург дорад.

Баъд аз ба анҷом расидани як боби калон бояд дарси хотимагӣ гузаронида шавад, ки дар чунин дарсҳо баёни маводи таърихӣ як мавзӯи калон ба охир расонида мешавад, аммо ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки дар чунин дарсҳо баёни мавзӯи нав ҷой надошта, омӯзгор дар якҷоягӣ бо хонандагон бештар мавзӯҳои гузаштаро таҳлил, хулоса ва ҷамъбаст менамоянд.

Аз болои фаъолияти таълимӣ хонандагон назорат бурдан вазифаи ҳамаҷузъи омӯзгор мебошад. Барои ба ҳаёт тадбиқ намудани ин раванд дар синфҳои болоӣ дарсҳои махсус тариқи саволу ҷавоб ва ё дарс-пурсиш гузаронида мешавад. Дар чунин дарсҳо омӯзгор имконият пайдо мекунад, ки дараҷаи азҳудкунии маводи калонро ва ё ҳодисаҳои муҳими таърихро аз ҷониби хонандагон санҷида барояд. Дар таҷрибаи педагогӣ як навъи дарсҳои саволу ҷавоб мушоҳида карда мешаванд, ки хонандагон мувофиқи он аз рӯи саволҳои пешкашкардаи омӯзгор така бар донишҳои аз китоби дарсӣ пайдо карда ҷавоб медиҳанд. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки омӯзгор бояд дар назди хонанда чунин саволеро гузорад, ки дар натиҷаи таҳлили он хонандагон тавонанд, ки ба хулоса ва натиҷаҳои дилхоҳро ба даст биёранд. Ин намуди дарсҳо бояд тарзе омода карда шаванд, ки дар рафти он хонандагон тавонанд, ки ҳам хотира, ҳам тафаккур ва ҳам идроки худро ба қор андозанд. Истифодабарии асбобҳои аёнӣ дар чунин навъи дарсҳо шарт ва зарур мебошад.

Барои ҷалб карда тавонистани тамои ҳаёти синф аз ҷониби омӯзгор месазад, ки дарс – пурсишро истифода барад. Чунки дар рафти он тариқи саволу ҷавоб тамоми синф ба фаъолият ҷалб карда мешавад. Истифодабарии ин усул бештар дар синфҳои болоӣ ҷойиз аст. Омӯзгор дар чунин дарсҳо метавонад оиди омодагии ҳамаи хонандагон воқиф гардида, дараҷаи азҳудкунӣ, малака ва маҳорати ҳар яки онҳоро муайян созад.

Чуноне, ки аз гуфтаҳои боло бар меояд усулҳои гузаронидани дарсҳои саволу ҷавоб гуногун мебошанд, муҳимаш он аст, ки омӯзгор тавонад, ки дар вақти дарс ҳам хонандагони алоҳида ва ҳам аз аҳли синф пурсиш гузаронида, ғайрату кӯшиши онҳоро муайян созад. Такрор ва мустақкам намудани маводи таълимӣ ҳамеша дар раванди хониш гузаронида мешавад, лекин ғайр аз ин дарсҳои махсуси такрорӣ баъд аз омӯзиши мавзӯҳои калон, дар ҳар як нимсола ва охири сол имтиҳон гузаронида мешавад.

Яке аз намудҳои дарси такрорӣ аз он иборат аст, ки омӯзгор бо хонандагон сӯҳбат ва саволу ҷавоб мегузаронад. Дар вақти гузаронидани дарсҳои саволу ҷавоб эътибори махсус ба омодагии мустақилонаи хонандагон дар хона дода мешавад. Албатта ҳаҷми маводе, ки барои такрор пешбинӣ карда мешавад, бояд дар асоси супоришиҳои ҳамаҷуз хонандагон ва дараҷаи дониши онҳо мувофиқат кунад. Такрор намудани тамоми маводи дарсҳои гузашта шарт нест. Барои ҳамин ҳам омӯзгор бояд аз китоби дарсӣ мавзӯҳои асосӣ ва саҳифаҳои муҳимтарини онро барои такрор муайян созад. Дарсҳои такрорӣ бо сӯҳбати омӯзгор оғоз меёбанд, ки дар он омӯзгор вазифаҳои дарс, мазмун мавзӯ, доираи санаҳои таърихӣ онро муайян мекунад. Дарсҳои такрорӣ бештар барои такрор намудани масъалаҳои муҳим ва асосӣ гузаронида мешаванд.

Барои он, ки ҷавоби хонандагон дар дарсҳои такрорӣ кӯтоҳ, пурмазмун ва мукамал бошанд, омӯзгор якчанд дақиқа вақти худро барои омода намудани нақшаи ҷавоби хонандагон чудо менамояд, ки дар натиҷаи он дарсҳои такрорӣ пайдарҳамӣ ва самаранокӣ пайдо менамоянд. Дарсҳои такрорӣ бояд ба шаклҳои гуногун гузаронида шаванд: такрор кардани мавзӯи гузашта аз рӯи расм ва аксҳо, ба тариқи сайёҳат, ба воситаи муҳокимаи маъруза ва ғайраҳо. Дар синфҳои болоӣ яке аз намуди дарси такрорӣ лексияҳои такрорӣ-хулосавӣ низ ба шумор мераванд.

Албатта, омӯзгор дар ҳар як дарс кӯшиш ба ҳарч медиҳад, то ки хонандагон маводи таълимиро азхуд кунанд ва ба моҳияти он сарфаҳм рафта, хулосаҳои лозимӣ бароранд. Барои ноил шудан ба ин мақсад месазад, ки аз ҷониби омӯзгор дарсҳои махсуси хулосавӣ ташкил карда шавад. Вазифаҳои онҳо аз он иборат

аст, ки моҳияти маводи омӯхташуда боз ҳам васеътар пешкаши хонандагон гардад, хулоса ва пайдарҳамии зарурӣ ба вучуд оварда шавад. Дар ин гуна дарсҳо хонандагон бояд алоқамандии байни воқеаҳои таърихиро муайян намуда, ба онҳо баҳои дуруст дода, хулоса бароварда тавонанд. Дарсҳои хулосавӣ асосан ба воситаи сӯҳбати васеъ гузаронида мешаванд. Омӯзгор барои хонандагон чунин саволҳои пешниҳод мекунад, ки барои пайдо намудани посух ба онҳо хонандагон бояд маводи гузаштaro таҳлил ва муҳокима намоянд. Дар дарсҳои хулосавӣ асосан вазифаҳои ғоявӣ-таълимии мавзӯи омӯхташуда муайян мешавад.

Барои омӯзгор шарт нест, ки танҳо аз рӯи барнома дарсҳои хулосавиро гузаронад. Агар дараҷаи дониши хонандагон имконият диҳад, аз рӯи маводи иловагӣ низ дарсҳои хулосавиро гузаронидан мумкин аст. Дар вақти ин намуни дарс омӯзгор камбудии худро, ки ҳангоми баёни дарсҳои гузашта ҷой дода буд, ошкор мекунад. Бинобар ин дарсҳои хулосавӣ ҳам барои хонандагон ва ҳам барои омӯзгор аҳамияти калон дорад.

Ҳамин тавр, дар таҷрибаи омӯзгори фанни таърих шаклҳои гуногуни дарсҳои анъанавии таърих мавҷуданд. Шакли дарс вобаста ба мазмуни мушаххаси мавзӯ, вазифаҳои таълимӣ-тарбиявии он зоҳир мегарданд. Эҷодкории омӯзгор дар интиҳоби шакли дарс мувофиқи мақсад ва мазмуни мавзӯ таҷассум меёбад.

Дарси таърих вобаста ба хусусиятҳои илми таърих, сохт ва мазмуни маълумот ва рисолати фан аз дарсҳои фанҳои дигар фарқ мекунад:

1. Дарси таърих бо маводи таълимие сару кор дорад, ки як қисми он дақиқ буда, қисмати дигараш дақиқ нест. Худи илми таърих ба қатори илмҳои дақиқ дохил намешавад. Чунин сохтори маводи таълимӣ имконият медиҳад, ки оид ба мазмуни он ҳам хонандагон ва ҳам омӯзгор ақидаҳои худро дошта бошанд, ҳатто ақидаи ба ҳам муҳлиф.

2. Дарси таърих бештар ба масъалаҳои марбут ба ҷараёни таърих, ҷаҳонфаҳмӣ ва ҷаҳонбинӣ сару кор дорад, ки қисмҳои таркибии он ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошанд. Унсурҳои ғоявӣ ва идеологии он нисбат ба ҳамаи фанҳои дигари таълимӣ баландтар аст. Ин унсурҳо дар дарс

баррасӣ шуда, дастраси хонандагон гардида, ҷаҳонбинии онҳоро ташкил медиҳад.

3. Таносуби мақсадҳои таълимию тарбиявӣ дар дарси таърих аз дарсҳои фанҳои дигар тафовути калон дорад. Агар мақсади аксар фанҳои дигари таълимӣ бар мақсади тарбиявӣ бартарӣ дошта бошанд, пас дар дарси таърих баръакс аст. Гарчанде мақсади таълимии фанни таърих хеле бланд мебошад, бо вучуди ин, мақсади тарбиявии онҳо бар мақсадҳои таълимиашон афзалият дорад. Масалан, дар мавриди омӯзиши мавзӯи “Таъсисёбии давлати Сомониён” дар синфи VII мақсади таълимӣ-тарбиявии он тахминан чунин аст:

- I. 1) додани маълумоти аввалин дар бораи тавлиди давлати Сомониён;
2) заминаҳои таъсисёбии давлати Сомониён;
3) мушкилиҳои таъсиси давлати Сомониён;
4) натиҷаҳои аввалини таъсиси давлати Сомониён.
- II. 1) дар ҳуди хонандагон парвариши ҳурмату эҳтиром нисбат ба таърихи ниёгон;
2) тарбияи ғоявии хонандагон;
3) тарбияи иборат аз истиқлолиятҳои сулолаи Сомониён;
4) тарбияи ватандӯстии хонандагон;
5) тарбияи ахлоқии хонандагон; 6) тарбияи худшиносии миллии хонандагон.

4. Давомёбанда будани ноилшавӣ ба мақсади таълимию тарбиявӣ дар дарсҳои таърихи халқи тоҷик. Ҳеҷ гоҳ мақсадҳои таълимии фанни таърих дар маҷмӯъ ва ё курси алоҳидаи он дар як дарс иҷро намегардад. Мақсади тарбиявии дарси таърих барои тамоми раванди таълимии он аз синфи V сар карда, то синфи XI доимӣ мебошад. Ҷараёни тарбия аз сӯи камӣ ва ноустуворӣ ба сӯи зиёдшавӣ ва устуворӣ ташаккулёбии маърифат, сифатҳои дигари шахсии хонандагон ва то ба камолрасии онҳо равон аст.

5. Ҳузури манбаъ ва сарчашмаҳои таърихӣ дар дарс. Дар баробари маводи барномавии таърихи халқи тоҷик омӯзгор аз сарчашмаю манбаъҳои гуногуни таърихӣ истифода мебарад. Дар атрофи онҳо бо хонандагон корҳои гуногун – баҳсу мунозираҳо,

муҳокимароинҳо, масъалагузориҳо, саволу ҷавоб, кори хаттӣ, навиштани рефератҳо ва ғайраҳо ташкил медиҳанд. Ин мавод ба ҷузъи таркибии мавзӯи дарс табдил меёбад.

6. Робитаи маводи таълимии дарс ба замонӣ мо ва ба ҳаёт. Ин яке аз равандроин дарси таърих аст. Вале таърихият ҳуқуқ наметавонад, ки воқеаҳои таърихӣ замонӣ пеш ба замонӣ муносиб кӯчонида шуда, ба онҳо аз нуқтаи назари имрӯз баҳо дода шавад, чунки шароити таърихӣ он замонӣ ин замон аз ҳамдигар фарқи кулӣ доранд. Масалан, давлати Сомониён марказиятнок, адолатпарвар ва миллӣ буд. Вале мо онро танқид карда наметавонем, ки ҳокимияти олиаш ба шоҳаҳои иҷроия, қонунгузор ва судӣ тақсим нашуда буд. Чунки ин унсурҳои ҳокимият воқеияти имрӯзаи сохтори давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дарбаъзе мавридҳо мо аз таърихи ниёгон таҷриба мебардорем (дар он давра замонҳо дар низомӣ сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии онҳо кадом муваффақиятҳо ба даст дароварда шуда буданд ва онҳо ба кадом сабабҳо таназул ёфта, аз байн рафтанд). Тавассути ин усул давра замонҳои таърихи миллат ва наслҳои ниёгон бо ҳам робита пайдо карда, ба хонандагон наздик ва қарин мешаванд.

7. Дасткашӣ аз синфӣ ва ҳизби коммунистӣ, ки он дар илмӣ таърих ба тарбияи коммунистӣ мувофиқ буд.

Акнун таърих аз он ҷумла, таърихи халқи тоҷик аз ақидаҳои ғоявӣ ин ҳизб халос гардида, унсурҳои инсондӯстӣ ва башардӯстӣ он баланд бардошта шудааст. Мувофиқи ин арзиш ҷомеа ба синфҳои истисморгар ва истисморшаванда, ҷаҳон ба дӯстон ва душманон тақсим карда намешуд.

Акнун муаллифи китоби дарсӣ ва омӯзгорони ин фан ақидаҳои шахсии худро ба гардани хонандагон бор карда наметавонанд ва чунин ҳуқуқ ҳам надоранд (маводи таълимӣ ҳолисона пешкаш карда мешавад). Чунин кор маъноӣ онро надорад, ки гуё хонанда донишҳои дар мавзӯ додашударо нодуруст аз бар мекард. Хонанда мавзӯро хуб фаҳмида, дар бораи ҷузъиёти он ақидаҳои хешро ибраз медорад, ки он шояд ба ақидаи дигарон мухолиф бошад.

8. Робитаи мавзӯи дарс: 1) робита дар доираи мавзӯҳои як боб ва ё фасл; 2) робита дар доираи як китоби дарсӣ; 3) робита дар доираи курси таърих; 4) робита байни таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумӣ; 5) робита бо фанҳои дигари таълимӣ ё худ робитаи байнифанӣ.

Ҳар кадом 5 намуди робитаи мавзӯҳоро як омил бо ҳам муттаҳид месозад, ки он мақсади дарс мебошад.

Яке аз хусусиятҳои муҳими усули робитаи дохили мавзӯҳо, байни мавзӯҳо, дохили курсӣ, байникурсӣ ва бо фанҳои дигар аст, ки робита танҳо ҳамоно вақт ба амал меояд, ки агар хонандагон мавзӯи ба дарс робиташавандаро аллакай омӯхта бошанд. Дар акси ҳол робитаи мавзӯи дарс бо маводи омӯхташуда ба амал намеояд.

9. Аёният ва воситаҳои техникии таълим дар дарсҳои таърих: истифодабарии аёният дар дарсҳо гуногунанд – тасвирӣ, графикӣ, ҳар гуна чадвалҳо, диаграммаҳо, аксҳо, расмҳо, ёдгориҳои маданияти моддӣ ва маънавӣ истифода бурда мешаванд. Омӯзгор аз магнитофон, радио, оинаи нилгун, компютер, видео ва шабакаи интернетӣ истифода бурда метавонад.

10. Маводи ҷорӣ таърих. Омӯзгор маводи аз тариқи радио, телевизион, нашриёти даврӣ, маҷаллаҳои оморӣ дар дарс истифода бурда, бо ин воситаҳо дарсро бо замони муосир пайваст мекунад ва ҳам онро ғанию ба хонандагон дастраст мегардонад.

11. Дар дарс истифода бурдани усули кишваршиносӣ. Мақсади ин усул аз он иборат аст, ки дар дарсҳои таърихи ватанӣ маводи таърихӣ маҳал васеъ истифода бурда шавад. Таърихи халқи тоҷик бо таърихи ҳамаи маҳалҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо вилоятҳо, минтақаҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо ва деҳоти он бо садҳо риштаҳо, воситаю робита алоқаманд аст. Таърихи халқи тоҷик маҷмӯи маводи таърихи тамоми кишварро дар бар мегирад ва на танҳо онҳоро, инчунин маводи умумифорсии дунёи қадим, асрҳои миёна ва давраи навро ҳам.

в) Кори мустакилонаи хонандагон дар дарси таърих

Санъати таълими фанни таърих танҳо аз дуруст ва шавқовар истифода бурдани маводи барномавӣ, аёният ва дигар услубҳои таълимӣ иборат нест. Дониш ва маҳорати омӯзгор танҳо дар

суръате бомуваффакият мегузарад, ки агар он фаъолияти мустақилонаи хонандагонро ба вучуд оварда тавонад. Чунончӣ аз таҷрибаи кори педагогӣ маълум мегардад, бисёр омӯзгорони ҷавон, ҳатто омӯзгорони собиқадор ҳам ба кори мустақилонаи хонандагон чандон аҳамият намедиханд ва чунин ҳисоб мекунанд, ки танҳо ба воситаи нақли омӯзгор хонандагон масъалаҳои муҳими таърихи хуб аз бар карда метавонанд. Агар фаъолияти хонандагон дар роҳи азхуднамудани донишҳои таърихӣ ҳар чӣ бештар инкишоф дода шавад, пас онҳо асосҳои донишҳои таърихи васеътар ва мустаҳкамтар азхуд намуда, дар фаъолияти ҳаррӯзаи худ аз онҳо истифода бурда метавонанд.

Дар вақти навиштани нақшаи конспекти дарси навбатӣ омӯзгор бояд на танҳо вазифаҳои таълимӣ-тарбиявии онро муайян намояд, балки инчунин мақсади ҳар як дарсро барои боз ҳам фаъолтар гардонидани синф ва шаклҳои корҳои мустақилонаи хонандагонро бояд муайян кунад. Шаклҳои кори мустақилони хонандагон аз рӯи миқдор ва мазмуни маводи таърихӣ ва вобаста ба хусусиятҳои синнусоли хонандагон интиҳоб карда мешавад.

Дар фаъолияти кории омӯзгори фанни таърих намудҳои зерини кори мустақилони хонандагон вучуд дорад:

1. Тартиб додани нақшаю конспект.
2. Хулоса кардани давраҳои алоҳида ва ё мавзӯҳои ҷудогона.
3. Тартиб додани ҷадвалу нақшаҳо.
4. Истифодабарии расмҳои таърихӣ.
5. Кори мустақилона аз рӯи матни китоби дарсӣ, адабиёти иловагӣ ва ҳуҷҷатҳои таърихӣ.
6. Омӯхтани ҳуҷҷатҳои давлатию ҳукуматӣ.
7. Навиштани маърӯзаҳо ва ахборотҳо дар синфҳои болоӣ.

Яке аз воситаҳои ташкил намудани кори мустақилонаи хонандагон ин тартиб додани конспекти дарси таърих мебошад, ки дар байни хонандагони синфҳои болоӣ хусусияти мустақилона иҷро карданро дорад. Ин кор ҳанӯз аз синфҳои поёни оғоз меёбад, яъне аз даврае, ки омӯзгор ба хонандагон нақшаи дарсро фаҳмонда медиҳад. Баъзан омӯзгор пеш аз оғози ҳикояи худ нақшаи муфассали мавзӯи навро дар тахтаи синф менависад. Пас аз ин ҳуди хонандагон ба иҷроиши ин амал мустақилона шурӯъ мекунанд.

Тачриба нишон медиҳад, ки аз синфҳои VII сар карда, хонандагон ба мустақилона навиштани мазмун ва мундариҷаи сӯҳбати омӯзгор омодаанд. Лекин дар давраи аввал бояд хонандагон дар зери роҳбарии омӯзгор мазмуни дарсро дар дафтари худ сабт кунанд, ки ин навиштаҳо иборат аз қайд кардани санаи таърихӣ, воқеаҳои алоҳида, ҷойҳои махсуси китоби дарсӣ ва хулосаҳо мебошанд.

Торафт ҳаҷми навиштаҷотҳои хонандагон зиёд шуда, дар давоми як дарс то як саҳфaro ташкил медиҳад. Онҳо нақшаи кории омӯзгор, санаҳои таърихӣ, хулоса ва муқоисаҳои алоҳида бо тартиби муайян дар дафтарҳои худ сабт мекунанд. Дар синфҳои VIII гоҳ-гоҳ қисмати зиёди дарс бояд барои тартиб додани конспект сарф карда шавад. Омӯзгор аз ҳолати муқаррарӣ дида, сустан сӯҳбат мегузаронад ва хонандагон мувофиқи нақшаи дарсӣ ба тариқи тезис дар дафтари худ калима ва ибораҳои калидии дарсро менависанд. Хонандагон калима ва ибораҳои асосии дарсро навишта, ба воситаи онҳо мазмунун мундариҷаи мавзӯро ба ёд оварда, онро такрор карда метавонанд.

Дар баробари фаъолон ва бошуурона азхуд кардани маводи таърихӣ масъалаҳои муҳими омӯзиши фанни таърих аз он иборат аст, ки ба хонандагон ба тариқи мантиқӣ ва пай дар ҳам ифода намудани фанни таърих омӯзонида шавад. Ҷавоби онҳо бояд пурра ва пурмазмун бошад. Барои он, ки хонандагон маҳорати ба таври пурра, мантиқан дуруст ба саволҳои омӯзгор ҷавоб доданро омӯзанд, лозим аст, ки онҳо маводи китоби дарсӣ ва иловагиро ба нақша гирифта тавонанд.

Бояд қайд кард, ки агар дар ин бора хонандагон таҷриба ва малака ҳосил накарда бошанд, гарчанде зоҳиран тартиб додани ин гуна нақшаҳо кори содда намояд ҳам, аммо агар хонандагон ин таҷрибаро қаблан истифода набурда бошанд, барои тартибдиҳии ногаҳонии он ба мушкилиҳои зиёд дучор мегарданд. Барои дучор нашудан бо ин гуна вазъият пешниҳод карда мешавад, ки омӯзгор маводи китоби дарсӣ ва дигар сачашмаҳои, ки ба мавзӯ тааллуқ доранд, истифода бурда, нақшаи муфассали мавзӯи омӯхташавандаро тартиб дода, барои амали ин кор 15-20 дақиқа вақтро сарф намояд. Бо вучуди чунин имкониятҳо, вақте, ки

омӯзгор ба санчиши сифати нақшаҳои тартибдодаи хонандагон шурӯъ мекунад, аксари хонандагонро ҳиссиёти ноумедӣ фаро мегирад, чунки нақшаҳои тартибдодаи онҳо ба талабот ҷавобгӯ набуда, дар онҳо одатан пайдарҳамӣ, алоқамандии мантиқӣ дида намешавад. Ҳангоме, ки хонандагон ин амалро чандин маротиба такрор меkunанд, он гоҳ нақшаҳои тартибдодаи онҳо мантиқан дуруст ва пайдарҳам мешаванд.

Ба хонандагони мактабҳои миёна инчунин, усули дигари истифодабарии китоби дарсиро низ омӯзонидан шарт аст (тартиб додани тезисҳои мухтасар, таҳлили расму аксҳо ва ғайра). Гоҳо омӯзгор барои ташкили кори мустақилонаи хонандагон ҷадвалҳои махсус тартиб медиҳад, ки дар ин маврид мебоист, ки табақаҳои ҳукумрон, муборизаҳои синфӣ ва натиҷаҳои ин муборизиҳо қайд карда мешаванд, ки онҳоро хонандагон аввал бо ёрии омӯзгор, баъдан худ мустақилона пур намуда, ба ин восита маводи китоби дарсиро аз худ менамоянд. Дар оянда аз хонандагони синфҳои болоӣ талаб кардан мумкин аст, ки ҳудашон мустақилона чунин ҷадвалҳоро тартиб диҳанд.

Омӯзгори фанни таърих инчунин, бояд ба хонандагон маҳорати ҷамъбаст намудани мавзӯи нав, ҳулосабарорӣ ва таҳлили маводро сайқал диҳад. Ин таҷрибаро аз синфҳои поёӣ оғоз кардан зарур аст. Барои ин омӯзгор пас аз баёни мавзӯи нав ҳудаш ҳулоса набароварда, ба ин қор хонандагонро даъват менамояд. Агар омӯзгор чунин намуда, кори мустақилонаро дуруст ва пайдарҳам ташкил карда тавонад, дар синфҳои болоӣ хонандагон ҳудашон озодона ва мустақилона, ҳатто ҳулосаҳои мавзӯҳои калонро бароварда метавонанд.

Яке аз воситаҳои ташкил намудани кори мустақилонаи хонандагон ин навиштани баромад ва ё омода намудани маъруза ва пешкаши он ба ҳамсинфон ва омӯзгор мебошад. Маъруза ва ё ахбороти мухтасаре, ки хонандагон аз рӯи дилхоҳ мавзӯ дар давоми дарс, маҳфили фаннӣ ва ё ягон ҷамъомади дохилимактабӣ ва ҳатто берун аз он ҳам омода месозанд, мазмун ва мундариҷаи мавод дар хотири онҳо мустаҳкам мешавад ва фаромӯш намегардад. Навиштани маъруза фаъолияти фикрии хонандагонро инкишоф медиҳад, танҳо дар сурате агар омӯзгор

раванди навиштани онро зери роҳбарӣ гирифта, кӯшиш кунад, ки хонанда тамоми дастгоҳи илмӣ ва талаботҳои илмӣ-пажӯҳиширо дар вақти навиштани он иҷро намояд. Хонандагоне, ки ҳанӯз дар ин кор таҷриба ва малакаи зарурӣ надоранд, порча ва ё қисматҳои алоҳидаи китоби дарсиро бе ягон тағйирот рӯйбардор намуда, аз рӯи навиштаҳои худ онро хонда медиҳанд. Ин амал на барои маърӯзачӣ ва на барои шунавандагон самарае надорад.

Омӯзгор бояд дар навиштани коримустақилона хонандагонро бо сарчашма ва адабиётҳои иловагии илмӣ-тадқиқотиро шинос намояд, то ки хонанда онҳоро мутоила намуда, ҷойҳои асосиашро барои худ ишора карда мегирад. Пас омӯзгор ба ӯ ёрӣ мерасонад, то ки хонанда нақшаи корро тартиб дода, мақсад ва вазифаҳои онро муайян созад. Танҳо баъди иҷроиши ин шартҳо хонанда ба навиштани кор шурӯъ менамояд. Шартҳои асосии баёни маърӯза ин нақли шифохӣ он мебошад. Албатта, беҳтар мешавад, агар хонандагон маърӯзаҳои худро қаблан дар назди омӯзгор хондан гиранд, то омӯзгор ба хонанда камбудихоро ошкор сохта, роҳҳои бартараф намудани камбудихоро нишон диҳад. Маърӯза бояд дар мавзӯҳои мубрам навишта шуда, маводҳои он дастраси хонандагон бошад. Агар хонандагон ҳангоми навиштани кори мустақилона аз ҳуҷҷатҳои таърихӣ ва ёддоштҳои муаллифони гузашта истифода баранд, ин албатта ба нафъи кор мешавад. Махсусан навиштани маърӯзаҳо бахшида ва ҳаёт ва фаъолияти қаҳрамонони миллӣ ва ҷаҳонӣ, шахсони бузург ва барҷастаи таърихӣ аҳамияти калони таълимӣ-тарбиявӣ дорад.

Интиҳоби шакл ва намуди навиштани кори мустақилона албатта, аз дараҷаи дониш, малакаю маҳорати эҷодии хонанда вобастагӣ дорад, дар аксар мавридҳо омӯзгор худаш ба хонандагон роҳу усулҳои навиштани маърӯзаро нишон медиҳад. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки паиҳам ва мунтазам супориш додани навиштани маърӯза фаъолияти фикрии хонандагонро афзун мегардонад.

Асосҳои услубии ташкил намудани кори мустақилонаи хонандагон

Оғози кори мустақилонаи хонандагон аз азхудкунии китоби дарсӣ, харитаҳо, ҷадвалу нақшаҳо, асарҳои илмӣ-оммавӣ, адаби-

ёти бадеъ ва ғайра манша мегирад. Ҳама гуна кори мустақилона аз хонандагон чидду ҷаҳд, кӯшишу ғайрат ва маҳорати эҷодиро талаб мекунад, ки чунин амал ва фаъолияти хонандагон ба воситаи таълими шавқовар ва самарабахши педагогии омӯзгор таъмин карда мешавад. Барои беҳтар ва ҷоннок намудани кӯшишу ғайрати хонандагон омӯзгор бояд таълими фаъолияти бошууронаи ғанни таърихро таъмин намуда, нақши тарбиявии ҳар як мавзӯро қайд карда, аҳамияти таълимии онро ба хонандагон фаҳмонида диҳад. Омӯзгор бояд ба он муваффақ шавад, ки боварии қатъии хонандагон ба тавоноӣ ва маҳорату малака, дониши азхудкардаи ҳеш зиёд шавад. Бинобар ҳамин, омӯзгор бояд мавзӯҳои муҳими таълимдодаашро сари вақт такрор намуда, муваффақият ва пешравии хонандагонро дар роҳи азхуднамоии донишҳои таърихӣ қайд карда гузарад. Ба ин восита фаъолнокӣ ва чидду ҷаҳди хонандагон нисбати илми таърих боз ҳам зиёдтар мешавад. Умуман, усули фаъолнокӣ дар раванди таълим чунин маъно дорад, ки тамоми масъалаҳои услубӣ бояд аз нуқтаи назари фаъолияти дучонибаи ҳам омӯзгор ва ҳам хонандагон таъмин карда шавад. Усули фаъолнокӣ талаб мекунад, ки зинаҳои алоҳидаи раванди омӯзиш, фаҳмондан ва мумтаҳамкунӣ, гарчанде мушкул ҳам бошад, дар сатҳи олӣ гузаронида шавад. Фаъолияти хонандагон қисми таркибӣ ва муҳими таълими ғанни таърихро ташкил медиҳад.

Кори ҳамаҷузъи омӯзгор дар сурате самаранок мешавад, ки агар ӯ бо хонандагон алоқаи зич дошта бошад ва онҳоро ба кори мустақилона ҷалб карда тавонад. Дар замони муосир омӯзгорони ғанни таърих вазифадоранд, ки қорҳои мустақилонаи хонандагонро сифатан боз ҳам беҳтар намуда, доираи мавзӯи онро васеътар намоянд, чунки ташаккули ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳонфаҳмии ҷавононро бидуни фаъолияти мустақилона тасаввур кардан мумкин нест.

Кори мустақилонаи хонанда гуфта, мо албатта иҷроиши вазифа ва супоришҳои мустақилонаи хонандаро берун аз синф ва бидуни иштироки омӯзгор гуфта наметавонем, чунки, кори мустақилонаи хонанда танҳо дар раванди таълим ба вучуд омада, бе роҳбарии омӯзгор ва назорати ҳамавақтаи ӯ ба сомон

расонида намешавад. Ибтидои кори мустақилонаи хонандагон аз дарс шурӯъ мешавад. Омӯзгор дар давоми дарс кӯшиш мекунад, ки хонандагон маводи таърихи бошууроно азхуд намоянд ва ба моҳияти ҳар як масъала сарфаҳм раванд. Барои иҷроиши вазифаи мазкур омӯзгор восита ва тарзҳои гуногунро истифода мебарад, вай муҳокимаронии васеъ ташкил намуда, тавассути сӯҳбат, таҳлили матни китоби дарсӣ, шунидани маъруза ва ғайра тамоми синфро ба фикру муҳокимаронӣ даъват мекунад. Худи баёни шифоии омӯзгор шакли монологӣ набуда, ба хонандагон малакаю маҳорати муҳталифро меомӯзонад. Баёни шавқовар ва пурмазмунӣ омӯзгор ҳама вақт метавонад диққати хонандагонро ба худ ҷалб намояд. Ҳар як усуле, ки омӯзгор дар вақти дарс истифода мебарад, натавонад барои иҷрои вазифаҳои таълимӣ-тарбиявӣ дарс хизмат мекунад, балки бо ёрии онҳо хонандагон ба кори мустақилона ҷалб мешаванд.

Усули аёният дар инкишофи малакаю маҳорати хонандагон ва фаъолияти мустақилонаи онҳо аҳамияти калон дорад. Агар омӯзгор худ дар баробари баёни мавзӯи нав аз харита истифода набарад, тарзи тартиб додани ҷадвалу нақшаҳо, навиштани маъруза ва ғайраҳо аёни нишон надихад, хонандагон вазифаи мазкурро иҷро карда наметавонанд.

Дар натиҷаи дуруст ба роҳ мондани услубҳои фаъолияти мустақилонаи хонандагон дар дарси таърих, хонандагон на танҳо соҳиби донишҳои таърихӣ мешаванд, балки онҳо инчунин барои иҷроиши кори мустақилона маҳорату малака пайдо менамоянд ва танҳо бо мустақилона истифодабарии маводи таърихӣ хонандагон метавонанд соҳиби ҷаҳонбинии илмӣ гарданд. Вақте, ки хонанда ба ҳалли масъалаҳои мазкур мустақилона назар карда тавонист, он гоҳ дониши онҳо васеъ ва дорои ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмӣ хоҳанд шуд.

Агар омӯзгор фаъолияти мустақилонаи хонандагонро ба вучуд оварда натавонад, он гоҳ хонандагон дар оянда дорои фикри мустақилона буда наметавонанд ва ба шахсони сустирода ва бидуни ақидаи шахсӣ табдил меёбанд. Дар мавриде, ки омӯзгор фаъолияти мустақилонаи хонандагонро дуруст ба қор андохта тавонад, вазифаҳои асосии ташкили таълиму тарбияро ба ҳубӣ ба

пеш бурда метавонад ва хонандагон бо фикрронии мустақилона, баёни назари дақиқ, исбот намудани нуктаи назари худ, хозирчавоб ба воя мерасанд. Ҳаёти муосир ва талаботҳои рӯзафзун омӯзгорро водор месозанд, ки услубҳои нави самараноки таълими фанни таърихро қор карда бароянд, то ки сифати дарсҳо беҳтар шуда, дониши хонандагон пурратар гардад. Ҳар қадаре, ки хонандагон дар вақти дарс ғаёлотар бошанд, ҳамон қадар дониши таърихӣ онҳо васеътар ва кавитар хоҳад шуд. Ғаёлотгардонии раванди таълим яке аз услубҳои пурсамару беҳтарин буда, ба ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон ёрии бузург мерасонад.

д) Дафтари хонандагон аз фанни таърих

Дар синфҳои болоӣ хонандагон нақшаи дарс, солу воқеаҳо, порча ва иқтибосҳо, нақшаву диаграммаҳо, ҳуҷҷатҳоро дар дафтари махсус қайд мекунанд. Ба таври доимӣ ва мунтазам навиштани баъзе ҷойҳои нақли омӯзгор барои дуруст пеш бурдани қори таълиму тарбия аҳамияти қалон дорад. Ба ин восита омӯзгор диққати хонандагонро ба ғаҳмидану дарқи маводи таълимӣ беҳтар ҷалб менамояд, ғаёлоияти мустақилона фикр ва мулоҳиза намудани хонандагонро инқишоф медиҳад. Дар баъзе мавридҳо ба хонандагон вазифаи ҳонагӣ низ дар бобати тартиб додани нақша, ҷадвал, солнома, нақшаи ягон мавзӯ ва ғайраҳо супорида мешавад.

Дар синфҳои болоӣ навиштаҳои дафтари хонандагон то рафт мураккабтар мегардад, онҳо нақша, солҳо, иқтибосҳо, мазмуни мухтасари нақли омӯзгорро қайд карда мегиранд. Ҷойи асосиро дар сабти хонандагон навиштани нақшаи дарс ишғол мекунад, ки ин имқоният медиҳад, ки диққати хонандагонро ба масъалаҳои асосии омӯхташаванда ҷалб намуда, барои тақрор, омодагӣ ва азхуд намудани маводи таълимӣ ва ҷо ба ҷо гузоштани маводи қитоби дарсӣ кӯмак мерасонад.

Дар аксарияти мавридҳо дар дафтари сабти хонандагон тахти назорати омӯзгор ҷойҳои асосӣ ва муҳими масъала сабти худро меёбад. Барои мисол намунаи нақшаи мухтасар ва муфассалро дар поён меорем:

1. Нақшаи мухтасар дар мавзӯи: “Инқишофи муносибатҳои феодалӣ дар давлати Руси Киевӣ”.

Нақша:

1. Тарққиёти иқтисодӣ.
2. Инкишофи муносибаҳои феодалӣ.
3. “Ҳақиқати Рус”.

2. Нақшаи муфассали дарс дар мавзӯи: “Ҳаракати миллий-озодихоҳии халқҳои Русия дар соли 1905”.

Нақша:

1. Зулми миллий дар Русияи подшоҳӣ. Ҳайати иҷтимоӣ, 57% халқҳои ғайрирус (славянҳо, халқҳои назди Балтик, Закавказ, Осиёи Миёна ва Сибир).

2. Муборизаи миллий-озодихоҳӣ дар Русияи подшоҳӣ. Муборизаҳои синфӣ дар минтақаҳои миллий, муборизаи деҳқонон барои замин. Дар аввали асри XX таъсисёбии синфи коргари миллий. Гирифтӣ гаштани синфи коргар ва деҳқонон ба зулми дучониба: аз феодалҳои маҳаллӣ, буржуазия ва помещикони Русияи подшоҳӣ. Мавҷудияти ду тамоил дар ҳаракати миллий-озодихоҳӣ:

- а) Ҳаракати миллий (инқилобӣ-демократӣ) бар зидди сиёсати подшоҳи Рус ва истисморгарони маҳаллӣ дар иттифок бо синфи коргари рус;
- б) Ҳаракати буржуазӣ-миллӣ ба муқобили тамоми халқи рус барои мустақилона истисмор кардани оммаи меҳнаткаши маҳаллӣ. Дар ҳолати шиддат ёфтани муроёи синфи буржуазияи миллий-либералӣ буржуазияи рус ва шохигарӣ.

Хулоса, миллатпарастии бузурги давлати рус ва миллатчиёни маҳаллӣ мақсади умумӣ дошта, меҳоҳанд ба воситаи тезу тунд гардонидани адолати миллий муборизаи синфиро суҷ ва мавқеи истисморгарони худро мустаҳкам гардонанд.

3. Ҳуқуқи худмуайянкунӣ - шартӣ асосии барномаи ҳизби коммунистӣ оид ба масъалаҳои миллий.

4. Муборизаи миллий-озодихоҳона дар соли 1905 (аз муборизаҳои инқилобӣ-демократӣ ва буржуазӣ-миллатчигӣ мисолҳо оварда мешаванд).

Ба ғайр аз нақшаҳои мухтасар ва муфассал хонандагон дар дафтарҳои худ санаҳои асосии мавзӯи омӯхташавандаро дар

шакли чадвал бо тартиб сабт мекунад. Инчунин, мавзӯҳои таърихӣ, воқеаву рақамҳо, ибораҳо ва иқтибосҳо аз суҳанронии ходимони барҷастаи таърихӣ доир ба масъалаҳои мубрами илми воқеаҳову вазъиятҳои таърихӣ қайд карда мешавад. Нақшаи сабти хонандагон набояд яхела бошад. Омӯзгор бояд нагузорад, ки хонандагон нақшаҳои ҳамдигарро рӯбардор намоянд. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки хонандагон бояд ҳангоми омодагӣ ба дарс танҳо бар сабту навиштаҷоти худ аз дафтари қайд така накунад, чунки он нокифоя буда, наметавонад моро ба тамоми паҳлӯҳои мавзӯи шинос намояд, он наметавонад танҳо ба сифати роҳнамо барои зуд пайдо намудани ном, мавзӯ, адад ва ё санаи муҳими таърихӣ хизмат намояду ҳалос.

II. Шарҳи марҳилаҳои асосии дарси таърих

Ҳар як дарс сохтори (унсурҳо, лаҳзаҳои бо ҳам алоқаманд) худро дорад, ки бо мазмуни маводи таълимӣ, мақсаду вазифаҳои дарс, хусусиятҳои синнусоли хонандагон ва дараҷаи омодагии аҳли синф вобаста аст. Ҳар як дарс аз марҳилаҳои зерин иборат мебошад: а) нақли омӯзгор; б) пурсиши вазифаи ҳонагӣ; в) мустақамкунии маводи омӯхташуда; г) санҷиши дараҷаи азхудкунии маводи таълимӣ; д) супориши вазифаи ҳонагӣ. Мазмуни шарҳи ин бахшҳои дарс барои омӯзгорони навкор ғоидабахш мебошад.

а) Нақли омӯзгор дар дарс

Нақли омӯзгор – қисми асосии дарс аст, ки дар ҳалли мақсаду вазифаҳои дарс моҳияти бузург дорад. Омӯзгор равиши пайдарҳамии ҳодисаҳои таърихро нақл намуда, манзараи тараққиёти таърихро ба хонандагон тасвир мекунад, ӯ сохти ҷамъиятиро тасвир мекунад, ки барои давраи муайян ва барои ҳама мамлакат хос аст, марому қонуниятҳои инкишофи ин сохторро мефаҳмонад ва аҳамияти ин ё он воқеаро дар ҷараёни инкишофи таърихӣ муқаррар мекунад. Ҳамаи ин унсурҳо хонандагонро ба дарки илми таърих наздик мекунад, зеро ҳосилшудани ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии онҳо ба андозаи зиёд, пеш аз ҳама ба қисса карда тавонистани омӯзгор вобаста аст.

Тарафи дигари мусбати нақли омӯзгор дар он аст, ки қобилияти мустақилона фикр кардан, таҳлил намудани

мафҳумҳои таърихӣ хонандагон вусъат дода мешавад. Омӯзгор дар асоси тасвири раванди таърихӣ, санҷидани воқеаҳои таърихӣ ва хулоса баровардан ба мазмуни нақли худ, дар тафаккури хонандагон ҷаҳонбинии илмиро ташаккул медиҳад ва дар ин гуна нақли шифоҳӣ ба миён гузоштани масъалаҳо ва ҳалли он, хулосабарории дуруст ва мантиқӣ омӯзонида мешавад.

Омӯзгор мавзӯи навбатии дарсро эълон карда, мавқеи онро дар мавзӯи умумӣ муайян мекунад ва мазмуни масъалаи асосиро, ки дар вақти дарс омӯхта мешавад ва раванди дарсро аз ҷиҳати сиёсӣ шавқовар карда, мухтасар нақл мекунад.

Маводи таърихиро дар синф нақл кардани омӯзгор бояд суҳанварона бошад. Нақши таърихӣ дар дарсҳои таърих аҳамияти бузург дорад ва дар асоси маводи ҳуҷҷатӣ ба вучуд оварда мешавад. Мо барои истифодабарии нақши таърихӣ чунин талаботҳоро пеш монда метавонем:

1. Нақш бояд хусусияти таърихӣ замони тасвиршавандаро баръало нақл карда тавонад ва дар ин бобат он воситаи тавоноии дар хонандагон тарбия намудани ҳисси маълумотнокии гузаштаи таърихӣ ва муносибати таърихӣ ба зиндагӣ баромад намуда, воситаи пуриқтидори зидди мувофиқкунонии ҳодисаҳои замони муосир ба воқеаҳои гузашта бошад.
2. Нақш дар хонандагон фикрронии мустақилонаро сайқал дода, маҳорати хулосарониро дар бораи хусусиятҳои муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар ин ва ё он замони таърихӣ инкишоф дода, ғизои фаровоне медиҳад.
3. Дар баробари ин, нақш бояд ҳиссиёти хонандагонро ба вучуд орад, рӯҳияи ватандӯстӣ ҳосил кунад ва шавқу завқ илмомӯзиро тарбия кунад ва бо ҳамин тариқ, тадбиқкунандаи тарбияи миллии хонандагон бошад.

Дар нақли таърихӣ нақшҳои ошкоркунандаи муносибатҳои иҷтимоӣ ва нақшҳои бетараф вомехӯранд, ки якумин бештар ҳиссиёти хонандагонро ба вучуд оварда, рӯҳияи иҷтимоии онҳоро ба шакли муайян медарорад, шакли дуҷони нақш бошад, аз ҷиҳати шавқмандӣ ва тасвири зоҳирӣ ғоиданок буда метавонад.

Нақши тасвиркунандаи Вилгелми истисморгар мисоли

нақши бетараф шуда метавонад (аз таърихи умумӣ, давраи асрҳои миёна): “Вилгелм – марди фарбеҳи сараш кал, кавибозу ва дағалрӯе буд, ки хашму ғазабаш касро ба ваҳм меандоخت ва ӯ ғайр аз чанг, шикор ва сиёсат ҳеҷ чизро дӯст намедошт”. Ин асосан тасвири зоҳирии ходими таърихист, ки он барои омӯзгор дар он сурат судманд шуда метавонад, ки агар ӯ хоҳад, ки шавқу завқи хонандагонро нисбати мавзӯи бедор намояд, вале ин нақш худ аз худ таҷассумгари сохти иҷтимоии он давра шуда наметавонад ва эҳсосоти дахлдори хонандагонро низ ба вучуд намеорад.

Оиди нақшҳои ошкоркунандаи ҳолати иҷтимоӣ низ як мисол оварда мешад: Маълум аст, ки Бобочон Ғафуров (аз таърихи халқи тоҷик) ходими шоистаи давлатию-ҳизбӣ буда, дар тӯли 10 сол ба ҳайси котиби якуми ҳизби коммунистии Тоҷикистон баромад кардааст. Солҳои баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар тамоми собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, дар ҳама ҷумҳуриҳои он аҳли зиё ба таҳқир дучор гардиданд ва зиндонӣ шуданд, аммо дар Тоҷикистон ҳеҷ зиё ба зиндон наафтод ва ин ҳам ба шарофати Б. Ғафуров буд. Он солҳо Б. Ғафуроа барои аз таҳқир раҳой ёфтани донишманди бузурги қазок, академик К. Сотпоев ва на-висандаю олими ҷаҳонии қазок Мухтор Аvezов чидду ҷаҳд кард ва ҳавфи ҳабсро аз сари онҳо дафъ намуд. Вай барои Тоҷикистон хизматҳои бузурги шоиста кардааст.

Нақши зикршуда нишон медиҳад, ки ба мансабҳои баланд майл кардани мардоне монанди Низом –ул – мулк, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Бобочон Ғафуров маънои миён бастан ба хизмати мардумро дошт ва адои ин хизмат, тоб овардан ба душвории он албатта қаҳрамонист. Аз ин рӯ, айни ҳақшиносист, ки Б. Ғафуров ба унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон (дувумин қаҳрамон, пас аз устод С. Айни) сарфароз гардид. Ин мисол аз ҷиҳати тарбиявӣ ҳам аҳамияти калон дорад.

Ба ҳамин тариқ, омӯзгор дар вақти хондани маводи таълимӣ бештар ба он нақшҳои диққат медиҳад, ки барои фикру мулоҳиза асосҳои фаровоне дошта бошад. Дар хусуси он нақшҳои бошад, ки омӯзгор барои зиёд кардани шавқу ҳавас ба кор мебарад, дар ин ҳолат аз рӯи қонуниятҳои пешниҳодкардаи педагоги машҳури рус Д. Ушинский амал кардан лозим аст. Ӯ мегуфт, ки таълим

меҳнат аст ва бояд ба тариқи меҳнат қабул карда шавад, меҳнати андешамандона бошад, то ки шавқу ҳаваси таълим ба фикри ҷиддӣ вобаста бошад, на obu ранге шавад, ки ба кор наояд.

Омӯзгор ба китоби дарсӣ така карда, аз маводҳои иловагӣ ба монанди ҳуҷҷатҳои таърихӣ, адабиёти бадеӣ, суратҳо ва ғайра истифода бурда, нақли худро барои хонандагон пурмазмун ва шавқовар карда метавонад. Барои ин ӯ бояд пешакӣ ба дарс омодагии хуб бинад.

Нақли омӯзгор дар дарс аз рӯи банди дахлдори китоби дарсӣ сохта мешавад, дар чунин ҳолат барои хонандагон иҷрои вазифаи хонагӣ душворие пеш намеорад. Вале, омӯзгор ҳаргиз танҳо ба як такрори маводи китоби дарсӣ қаноат карда наметавонад. Агар омӯзгор танҳо маводи китоби дарсиро дар нақли худ истифода барад, пас шунавандагон аз ин гуна маълумот он қадар баҳраманд намешаванд. Нақшаи китоби дарсиро риоя намуда, ҳуди ҳамон воқеаҳои дар китоби дарсӣ дарҷ ёфтаре нақл карда, омӯзгор дар ҳикояи худ бояд аз маводи иловагӣ, ҳуҷҷатҳои таърихӣ ва воситаҳои аёни васеъ истифода барад.

Барои мисол дарсро дар мавзӯи “Сехҳо ва гилдияҳо” (таърихи асрҳои миёна, дар синфи VI) дида мебароем:

Ин қисмат дар китоби дарсӣ аз рӯи нақшаи зерин сохта шудааст:

1. Пешрафти шаҳрҳо.
2. Намуди зоҳирии шаҳрҳо.
3. Шаҳр дар дохили деворҳои шаҳрӣ.
4. Устои ҳунарманд ва асбобу анҷоми усӯтоҳона.
5. Сехҳои ҳунармандӣ.
6. Гилдияҳои савдой.

Баробари гузаштан ба саволи дуум (намуди зоҳирии шаҳр) омӯзгор ба хонандагон таклиф мекунад, ки онҳо китоби дарсиро кушода, расми намуди зоҳирии шаҳрҳои асримииёнагиро пайдо намоянд ва онро аз назар гузаронанд. Хонандагон аз рӯи саволҳои омӯзгор амал карда, худ мустақилона ба чунин хулоса меоянд, ки шаҳр намуди қалъа дошта, деворҳои баланди сангин, манораҳо, устоҳонаҳо, тўпхонаҳо ва ғайраҳо онро ихота кардаанд.

Омӯзгор барои боз ҳам равшан намудани ин мавзӯ аз маводи

хуччатӣ низ истифода бурад, порчаҳои хурдERO аз низоминомаҳои сеҳ мисол оварда метавонад (аз “Хрестоматияи таърихи асрҳои миёна”). Ин маводи хуччатӣ ҳаҷман кам буда, нақли омӯзгорро такмил дода, онро шавқовару пурмазмун мегардонад. Дар натиҷаи ин амал дар тафаккури хонандагон дар бораи сеҳҳои асримиёнагӣ тасаввуроти аниқ ба миён меояд.

Чӣ тавре, ки маълум гардид, омӯзгор аз аксҳои китоби дарсӣ ва маводи иловагӣ истифода бурда, ҳикояи худро тавре ба роҳ мемонад, ки ҷумлаҳои мухтасари китоби дарсиро ба мазмуни мушаххас иваз карда, дар бораи табиати омӯхташаванда тасаввуроти образнок ҳосил мешавад.

Ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки маводи иловагӣ ҳаҷман на бояд калон бошад, то ки мазмуни асосии китоби дарсӣ рӯйпӯш шуда, аз байн наравад. Барои бо замони омӯхташаванда зиёд кардани ҳаваси хонандагон дар вақти ҳикоя тавсия додани адабиёти бадеӣ низ ғоиданок аст. Масалан, чӣ тавре ки маълум аст, солҳои 1924 ва 1929 ҳукумати шӯравӣ таъсисёбии Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистонро (аввал ба ҳайси Ҷумҳурии худмухтор дар ҳайати ҶШС Ёзбекистон ва баъдан ба сифати ҶШС Тоҷикистон) иҷозат дод, вале худде, ки марбут ба ин ҷумҳурӣ буд, саросар аз кӯҳсор буд, ки он танҳо як гӯшаи ночизу, дурдаст ва ақибмондаи ватани таърихии мардуми тоҷик будо ҳалос. Устод С. Айни доир ба шароити кӯҳистонии Тоҷикистон ҷунин гуфта буд: “Ин кӯҳистон ва шӯристон, ки асрҳо боз аз марказҳои тараққиёти дунё дур афтада, дар ҳолати хоҷагии табиии ибтидоӣ монда буд, дар зери зулм ва фишори ҳукумати амирӣ ва мустамликачиёни ҷорӣ (мустамликадорони подшоҳиигарии Рус) боз ҳам харобтар гардида, меҳнаткашонаш бо тамоми маънояш дар ҳолати ғуломӣ ва канизӣ зиндагӣ мекарданд. Ин вилоятҳои вайрон, ин кӯҳистони пурбарфу борони аз ҳама вилоятҳо пасмондаи пештараи Осиёи Миёна харобтар ва пасмондатар буда, меҳнаткашонаш ҳам нисбатан ба меҳнаткашони мазлуми пештараи Осиёи Миёна дидагирёнтар ва синабирёнтар буданд”.

Ошкор аст, ки устод Айни ин сатрҳоро бо дарду алам, бо ҳуни ҷигар навиштааст. Аз ин аламномаи устод дар дарси таърихи ҳалқи тоҷик, ҳусусан ба ҷумлаи яқум бояд диққат андозем, ки

гуфтааст: “Ин кӯхистон ва шӯристон, ки асрҳо боз аз марказҳои таракқиёти дунё дур афтода, дар ҳолати хоҷагии табиӣ ибтидоӣ монда буд”. Ин ҷо яке аз хусусиятҳои вазъи иҷтимоиву таърихӣ сарзамине, ки имрӯз Тоҷикистон меноманд, гӯшгузори мо омадааст ва ин хусусият то сеяки аввали асри XX вучуд дошт. Метавон гуфт, ки қисми асосии Тоҷикистони кунунӣ дар тӯли асрҳо дар чараёни таърих берун монда буд. Хонандагон аз мавзӯҳои пешина медонанд, ки таърихи халқи тоҷик дар водиҳо, дар марказҳои машҳури ҷаҳонӣ рӯй додаст. Аммо кӯхистони мо як гӯшаи дурдасти сарзамини тоҷикон ва аз марказҳои пешрафти фарҳангӣ дур монда буд. Ин дурафтодагии таърихӣ боиси рушди шуури маҳдуди музофотӣ, вилоятӣ гардид, ки ҳоло онро мо “маҳалгарой” меномер.

Таҳлили ин масъаларо давом дода, омӯзгор хотиррасон менамояд, ки дар замони шӯравӣ омилҳои, ки шуури “маҳалгарой”-ро қувват медиҳад, зиёда ғайрӣ шудаанд. Чун соли 1924 Ҷумҳурии худмухтори Тоҷикистон таъсис ёфт, рӯзномаи “Известия” (Ахбор) навишта буд, ки “Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ ягона ҷумҳуриест, ки шаҳр надорад ва деҳаро пойтахт қарор додаанд”. Халқе, ки дар тӯли таърихи тӯлонии худ шаҳрҳои бузургу машҳуро ба монанди Бухорову Самарқанд, Хучанду Балх, Марву Ҷирот ва ғайраро ба тамаддуни ҷаҳонӣ дода буд, дар ҷорӣ аввали асри XX давлате таъсис дод, ки як шаҳр надорад. Танҳо соли 1929 шӯравиён шаҳрҳои Хучанду Истаравшанро ба Тоҷикистон доданд. Маҳрум шудани миллат, шаҳрҳои таърихӣ, ки маркази фарҳангӣ, иқтисодиву сиёсии миллатанд ба ҷаҳонбинии миллат осеби сахт расониданд. Маҳрумӣ аз шуури маънӣ шаҳрӣ ба дигар ғоҷаҳои охири асри XX оварда расонид.

Бо ҳамин манзараи ҳақиқии зиндагии халқи тоҷик ба пеши назари хонандагон ҷилвагар мешавад, масъалаҳои норавшани таърихи кунунӣ он фаҳмотар шуда, шавқу ҳаваси онҳоро ба таърих хеле меафзояд.

Ҳамин тавр, омӯзгор усулҳои гуногуни нақро ба кор бурда, аз воситаҳои аёнӣ, ҳуҷжатҳои таърихӣ, адабиёти илмӣ ва асарҳои бадеӣ истифода бурда, имконият пайдо мекунад, ки дар аснои

ҳикояи худ кори самарабахши тарбияи маърифатию сиёсии хонандагонро дар роҳи дахлдор пеш барад.

б) Вазифаи хонагӣ ва тафтиши он

Вазифаи хонагӣ кори мустақилонаи хонандагонро дар вақти омода намудани дарсҳо ташкил мекунад ва аз ин ҷиҳат аҳамияти вай дар ҷараёни таълим хеле гарон аст. Ба воситаи вазифаи хонагӣ хонандагон маводи китоби дарсиро, ки онро омӯзгор баён намуда буд, азхуд намуда, масъалаҳои муҳими назариявиро беҳтар дарк карда метавонанд. Дуруст ташкил намудани вазифаи хонагӣ барои азхуд намудани донишҳои таърихӣ аҳамияти калон дорад. Барои он, ки хонандагон ба воситаи вазифаи хонагӣ мустақилона маводи таълимиро азхуд намоянд, лозим аст, ки омӯзгор ба супориш ва тафтиши он диққати махсус зоҳир намояд.

Дар синфҳои болоӣ супориши вазифаи хонагӣ то рафт мураккаб ва мушкилу васеъ мегардад. Душворӣ ва мураккабии вазифаи хонагӣ дар ҷараёни мураккабгардии маводи таълимӣ ба амал меояд. Дар ин хусус аллакай маводи таълимӣ васеъ, мазмун, доираи адади мафҳумҳои таърихӣ, мавзӯҳо, моҳияти синфӣ ҳар як ҳодисаи таърихӣ ва нақши манфию мусбати шахсони таърихиро дар бар мегирад. Дигар он, ки агар хонандагон дар синфҳои поёни танҳо тавассути маводи китоби дарсӣ дониш омӯзанд, пас дар синфҳои болоӣ бошад, ҳуҷҷатҳои таърихӣ, воқеаву рақамҳои иловагӣ, адабиёти бадеӣ ва интернетӣ бо таври иловагӣ истифода бурда мешавад, ки ҳамаи ин албатта кори душвор ва меҳнатталаб мебошад. Омӯзгор вазифадор аст, ки ба супориши вазифаи хонагӣ эътибори махсус зоҳир намояд, масъалаҳои муҳим ва асосиро муқаррар намуда тавонад.

Дар аксар вақт вазифаи хонагӣ мазмуни ду мавзӯро дар бар мегирад, яъне омӯзиши мавзӯи гузашта ва мавзӯи нав. Масалан, агар мавзӯи вазифаи хонагӣ “Сабабҳои шӯриши соли 1916 дар Ҳуҷанд” бошад, он гоҳ омӯзгор вазифадор аст, ки ба хонандагон тарзе вазифа супорад, ки онҳо барои дарки масъалаҳои асосии шӯриш ва ноқомии он ошноӣ пайдо намоянд. Барои ба музаффарият ноил шудан ба хонандагон зарур аст, ки мавзӯи огози Ҷанги якуми ҷаҳониро такрор намоянд. Агар вазифаи хонагӣ ин тавр ташкил карда шавад, он гоҳ хонандагон

сабаб, баҳона, натиҷа ва аҳамияти таърихии шӯриши соли 1916 – и Хучандро дарк карда метавонанд.

Вазифаи хонагӣ, ки барои такрор намудани масъалаҳои проблемавӣ супорида мешаванд аз вазифаҳои хонагии ҳамагӯза фарқ доранд. Чунки, дар дарсҳои такрорӣ-хулосавӣ хонандагон натиҷаи инкишоф ва тараққиёти таърихии ҳар як масъаларо бояд такрор кунанд. Пеш аз гузаштани дарси муқаддимагӣ омӯзгор ба хонандагон вазифа месупорад, ки аз маводи гузашта, масъалаҳоеро, ки ба ин мавзӯ наздикӣ доранд, як маротиба такрор намоянд. Масалан, пеш аз омӯзиши мавзӯи “Олмон дар охири асри XIX” омӯзгор бояд хонандагонро вазифадор намояд, ки онҳо мавзӯҳои “Натиҷаҳои инқилоби соли 1848 дар Олмон” ва “Ҷанги Пруссия бо Фаронса” – ро такрор намоянд. Ба ин восита хонандагон моҳияти тараққиёти иқтисодии Олмонро беҳтар фаҳмида метавонанд ва роҳи тараққиёти пруссиягии хоҷагии қишлоқро, ки дар он унсурҳои сармоядорӣ бо боқимондаҳои соҳти феодалӣ омехта мешаванд, дарк намоянд.

Вазифаи хонагӣ аз ҷанми таърих одатан ба шакли ҷавоби шифоҳии хонандагон амалӣ мегардад. Гоҳо ба хонандагон вазифа супорида мешавад, ки онҳо санаҳои таърихиро нависанд, ҷадвали нақшаҳо тартиб диҳанд, маводи иловагӣ хонанд, қиссавард пур кунанд ва ғайра. Барои он, ки хонандагон маводи дарси гузаштаро хуб дар хотир нигоҳ доранд, лозим аст, ки саволҳои вазифаи хонагӣ аз тарафи омӯзгор равшан ва фаҳмо гузошта шаванд. Барои аз рӯи хронология азёд кардани санаҳои муҳими таърихӣ омӯзгор баъзан ба хонандагон вазифа супорад, ки онҳо ба таври мукамал азхудо карда шаванд. Дар баъзе мавридҳои дигар бошад ба хонандагон супориш дода мешавад, ки хусусият ва аломатҳои хоси раванди таърихиро муайян кунанд (мавҷудияти унсурҳои феодалӣ, ду марҳилаи тараққиёт ва инкишофи соҳти сармоядорӣ ва ғайраҳо). Барои он ки иҷроиши чунин нави вазифаи хонагӣ барои хонандагон сабук шавад, аз ҷониби омӯзгор бояд ҷадвали махсус тартиб дода шавад. Мувофиқи он вазифа супорида мешавад, ки хонандагон ин ду ҳодисаи таърихиро муқоиса намуда, хусусиятҳои хоси ҳар кадоми онҳоро дар ҷадвал қайд намоянд. Масалан, саноатикунони соҳти сармоядорӣ ва сотсиалистиро

мукоиса намуда, сарчашмаҳои маблағгузорӣ, ташкили истехсолот, тараққиёти соҳаҳои гуногуни саноат, оқибати онро барои меҳнаткашон қайд карда мегузаранд. Ба сифати вазифаи хонагӣ бошад мукоисаи воқеаҳои таърихӣ мамлакатҳои гуногун супориш дода мешавад, ба монанди, хусусияти ҳоси инқилоби соли 1848–и мамлакатҳои Аврупо. Инчунин, муайян намудани аҳамияти таърихӣ дилхоҳ ҳодиса, нишон додани фарқи байни инқилобҳои гуногун супориш дода мешавад.

Барои хонандагон муайян намудани хусусиятҳои ҳоси таърихӣ кори душвор аст. Дар чунин ҳолат муайян намудани масъалаҳои асосии вазифаи хонагӣ аҳамияти калон дорад. Барои мисол мавзӯи “Бекоршавии ҳуқуқи крепостной дар Русия” – ро мегирем. Омӯзгор ба хонандагон нишон медиҳад, ки ислоҳоти ҷойдошта, ҳислати буржуазӣ дошт, ки тавассути деҳқонон ба амал бароварда шуда буд. Хусусияти дучонибаи ин ислохотро нишон медиҳад. Масъалаи марказӣ ва асосии ин мавзӯъ нишон додани хусусиятҳои буржуазии ислохот мебошад.

Бинобар сабабе, ки вазифаи хонагӣ дар синфҳои болоӣ то рафт мураккаб ва мушкил мегардад, омӯзгор вазифадор аст, ки аз хонандагон таҳлили ҳар як масъала, мукоисаи он, исбот, тасдиқ ва ҳулосабарории онро талаб кунад. Масалан, ибораи “инкишофи капитализм ба “бар” ва “қад”” чӣ маъно дорад? Ба маркази ҳаракати инқилобӣ мубаддал гардидани Русия чӣ маъно дорад? Ва ғайра.

Омӯзгор метавонад як қисми маводи китоби дарсиро аз рӯи ягон мавзӯъ нақл карда, қисми боқимондаи онро ба сифати вазифаи хонагӣ ба хонандагон супорад.

Омӯзгор ба хонандагон супориш медиҳад, ки дар бораи қаҳрамони мардуми шӯравӣ ва аз ҷумла, мардуми тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ мустақилона тайёри бинанд. Вазифаи хонагиро аз рӯи маводҳои иловагӣ: атлас, харита, ҳуҷҷатҳои таърихӣ, супоридан мумкин аст. Инчунин, ба хонандагон аз рӯзномаҳо вазифаи хонагӣ супоридан мумкин аст, ки онҳо оиди ягон масъала, ба монанди, вазъи иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ғайра ҳолати ҳоҷагии кишлоқ дар дилхоҳ мамлакат маълумот пайдо карда, қисматҳои дахлдори рӯзномаро бурида, онро дар дарси

оянда ҷавоб медиҳанд. Одатан чунин супоришхоро хонандагон ба шавқу ҳаваси хоса иҷро мекунанд, ки дар натиҷаи анҷоми ин кор фаъолияти мустақилонаи ҳуди хонандагон инкишоф меёбад. Лозим аст, ки саволҳои дар назди хонандагон гузошташуда равшан ва возеҳ муайян карда шуда бошанд.

Баъзан омӯзгорони ҷавон ба оморасозии масъалаҳои асосии вазифаи ҳонагӣ чандон эътибор намедиҳанд. Барои фаҳмондани шартҳои иҷроиши вазифаи ҳонагӣ омӯзгор бояд аз 3 то 5 дақиқа вақтро сарф кунад. Чун қоида вазифаи ҳонагӣ дар охири дарс супорида мешавад. Агар дар таркиби вазифаи ҳонагӣ омода намудани ҷадвал ва ё нақша дар назар гирифта шуда бошад, он гоҳ беҳтар мешавад, ки вазифаи ҳонагӣ дар рафти баёни мавзӯи нав супорида шавад, то ки хонандагон ба моҳияти он беҳтар сарфаҳм раванд. Қайд кардан лозим аст, ки қабл аз супоридани чунин намуди вазифаи ҳонагӣ омӯзгор бояд ҳадди ақал чандин маротиба ба хонандагон қонуну қоидаи тартибдихии ҷадвалу нақшахоро нишон дода бошад. Дар дарсҳое, ки ҳодисаи муҳими таърихиро дарк кардан зарур аст, вазифаи ҳонагӣ дар аввали дарс супорида шуда мешавад, то ки хонандагон дар давоми сӯҳбати омӯзгор моҳияти ҳодисаҳои таърихиро дарк кунанд.

Вазифаи ҳонагӣ бояд тарзе супорида шавад, ки он барои бошууруна азҳуд намудани маводи китоби дарсӣ ёрӣ расонад. Дар ҳолате, ки мувофиқи барнома фаҳмонидани масъалаҳои муҳими таърихӣ дар давоми як чанд дарс ба амал ояд, албатта саволҳои вазифаи ҳонагӣ то як дараҷа якранг мешаванд, ки он алоқамандӣ ва ягонагии масъаларо нишон медиҳад. Масалан, барои омӯхтани вазъияти ҷангӣ дар дилхоҳ мамлакат тартиб додани нақша ва ё ҷадвал вазифаи супорида шавад, ҳатмат бахшҳои зерин бояд ҳалли ҳудро ёбанд: соли оғози ҷанг, ва анҷоми он, сабаб ва баҳонаи саршавии он, моҳияти ҷанг, марҳилаҳои асосӣ ва шартҳои сулҳ ва ғайраҳо.

Барои дуруст ба роҳ мондани вазифаи ҳонагӣ ҳаҷми он аҳамияти калон дорад. Он бояд на кам ва на зиёд мувофиқи ҳаҷми барномаи таълимӣ супорида шавад. Аз рӯи ҳаҷми мавзӯи барои ҳар дарс аз 2,5 то 5 саҳфа вазифаи ҳонагӣ супорида мешавад. Ба ғайр аз маводи мавзӯи нав, барои аксари дарсҳо омӯзгор аз рӯи

маводи иловагӣ вазифа месупорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки агар саволҳои вазифаи ҳонагӣ дуруст муайян карда шуда бошанд, ҳонандагон барои омодагӣ аз 30 дақиқа то 1 соат вақт сарф мекунанд. Иҷроиши вазифаи ҳонагӣ марҳилаи муҳими кори мустақилонаи ҳонандагон ба ҳисоб меравад.

в) Санҷиши дараҷаи азҳудкунии маводи таълимӣ

Вазифаи ҳонагӣ кори мустақилонаи ҳонандагонро ба роҳи дуруст ташкил ва сафарбар менамояд, ки дар айни замон он санҷиши доимии дониши ҳонандагон мебошад. Тафтиши вазифаи ҳонагӣ ба воситаи саволу ҷавоби доимӣ ба амал меояд ва бо ин васила омӯзиши дарси гузашта ба анҷом мерасад. Мавзӯи навро ҳонандагон пеш аз ҳама тавассути ҳикояи омӯзгор азҳуд намуда, ба воситаи вазифаи ҳонагӣ онро мустақилона ба ҳамдигар муҳокима намуда, аниқтар дарк мекунанд. Дар дарси оянда ҳангоми саволу ҷавоб маводи омӯзиш боз ҳам мустаҳкамтар дар хотири ҳонандагон боқӣ мемонад. Ҳар як масъалае, ки аз ҷониби омӯзгор бигузур бад ва ё хуб пешкаши ҳонандагон гардида бошад, дараҷаи дониши онҳо баҳодихандаи сифати азҳудкунии дониши ҳонандагон мегардад. Ба ғайр аз ин, тавассути саволу ҷавоб дар раванди дарс қобилият ва маҳорати ҳонандагон инкишоф ёфта, онҳо ба саволҳои омӯзгор ҷавобҳои аниқ ва равшан гардониданро ёд мегиранд, инчунин қобилияти фикрронӣ, муҳокима намудан ва нутқи ҳонандагон ташаккул меёбад. Ба таври мантиқӣ баён намудани сабабҳои ҳодисаҳои таърихиро меомӯзанд.

Дар раванди саволу ҷавоб омӯзгор ба такрорнамоии саволҳои вазифаи ҳонагӣ маҳдуд нашуда, тамоми маводи таълимиро дар бар гирифта, онро аз ҳонандагон мепурсад. Агар ба ҳайси вазифаи ҳонагӣ саволҳои асосӣ супорида шаванд, дар вақти саволу ҷавоб масъалаҳои хурди таълимӣ ҳам рӯи кор меоянд, ки аз ҷониби ҳонандагон такрор карда мешаванд.

Дар вақти пурсиш омӯзгор ба ҳонандагон саволҳои иловагӣ медиҳад, ки ба ин восита дониши онҳо ҳаматарафа санҷида мешавад. Лекин саволҳои иловагии омӯзгор бояд ба мавзӯи асосие, ки дар вақти дарс такрор карда мешавад, алоқаманд бошад, ки онҳо барои ҳалли масъалаҳои асосии раванди таълим ёрӣ расонида тавонанд. Агар саволҳои иловагии гузоштаи

омӯзгор бо масъалаи омӯхташаванда пайваст ва алоқаманд бошанд, пас хонандагон аз рӯи таҷрибаю маҳоратҳои аллакай ба даст дароварда, тахмин карда метавонанд, ки омӯзгор минбаъд чӣ гуна саволҳои иловагӣ хоҳад дод. Бинобар ин, онҳо ҳангоми омодагии вазифаи ҳонагӣ ба тақрор намудани масъалаҳои алоқаманд ба мавзӯ аҳамияти калон медиҳанд.

Агар вазифаи ҳонагӣ тақрори масъалаҳои тараққиёти иқтисодӣ бошад, дар натиҷаи дуруст гузоштани саволҳои иловагӣ хонандагон метавонанд таҷриба ҳосил кунанд, ки омӯзгор албатта доир ба инкишофи вазъи иқтисодии ҳамон давлат ва ё мамлакатҳои ба он наздик дар давраи гузашта савол медиҳад. Ҳаминро ба назар гирифта, хонандагон аллакай мавзӯҳои гузаштаро, ба хусус мавзӯҳои ба масъалаи вазифаи ҳонагӣ наздик бударо тақрор мекунанд. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки ба ғайр аз алоқамандӣ ва пайвастагии саволҳо, инчунин ифоданокӣ ва мантиқан дуруст гузошта шудани онҳо низ бояд ба назар гирифта шаванд, то ки хонандагон мақсади омӯзгорро ба осонӣ фаҳмида тавонанд.

Дар синфҳои болоӣ омӯзгор хусусияти синнусолӣ ва инкишофи тафаккурии хонандагонро ба инобат гирифта, бояд саволҳои муҳокима гузорад, ки хонандаро водор созад, то ӯ фикр, мулоҳиза, муҳокима намуда, ҳулоса бароварда, баъдан ҷавоби худро ошкор созад. Саволҳои омӯзгор бояд тавре гузошта шаванд, ки хонандагон ҳангоми посухдиҳӣ воқеаҳои таҳрихро тавонанд, ки аз рӯи хронология, пайдарҳам ва алоқаманд намуда, посух диҳанд. Масалан, дар вақти гузаронидани саволу ҷавоб доир ба мавзӯи “Ҷанги Ватани соли 1812 дар Русия” омӯзгор барои риоя намудани пайдарҳамӣ ва алоқамандии мавзӯ саволҳои зеринро метавонад пешкаши хонандагон намояд:

- I. Доир ба ҳуҷуми Наполеон ба Русия ҳикоя кунед.
- II. Муҳорибаи Бородино.
- III. Ҳуҷуми ҷавобии қушунӣ рус.

Ин саволҳо албатта он қадар мураккаб нестанд. Ҳангоме, ки омӯзиши мавзӯ ба анҷом расид, ба хонандагон саволҳои дода мешавад, ки дар вақти посухдиҳӣ ба он хонандагон воқеаҳои муҳим ва асосиро ҷудо карда тавонанд ва сабабҳои ҳар як ҳодисаро

баён карда тавонанд. Баъзан саволхое ба миён меоянд, ки дар натиҷаи ҷавобдихӣ ба он хонандагон бояд ногузир сабабгузорӣ ва натиҷаҳои воқеаҳои таърихиро баён кунанд (доир ба сабабҳои инқилоби буржуазии Фаронса, Ҷанги якуми ҷаҳон ва ғайра).

Инчунин, барои хонандагони синфҳои болоӣ месазад, ки саволхое пешниҳод карда, ки дар натиҷаи муҳокимаи он онҳо тавонанд, ки воқеаҳои таърихиро бо ҳамдигар муқоиса кунанд, хусусиятҳои фарқкунандаи ин ва ё он раванди таърихиро нишон диҳанд (масалан, фарқи байни инқилоби буржуазӣ ва сотсиалистӣ, хусусиятҳои империализм дар мамлакатҳои ҷудогона ва ғайра).

Ба гурӯҳи саволҳои душвор ва мураккаб саволхое дохил мешаванд, ки аз хонандагон таҳлили назариявӣ ва исботи нуқтаи назарро талаб кунанд (таҳлили вазъияти инқилобӣ, баёни вазъи иқтисодӣ, таҳлили нуқтаи назар, ки одатан мухаталиф мебошад ва ғайра).

Ба ғайр аз ин, саволҳои мураккабе низ вучуд доранд, ки ҷавоби кӯтоҳро талаб мекунанд (нишон додани мамлакат ва ё шаҳр аз рӯи харита, ба хотир овардани санаҳои таърихӣ, воқеаҳои муҳими таърихӣ ва ғайра). Барои санҷиши вазифаи ҳонагӣ дар ҳар як дарс аз ҷониби омӯзгор вақти муайян гузошта мешавад, аз ҳад зиёд сарф кардани он ба мақсад мувофиқ нест. Агар ба сифати вазифаи ҳонагӣ тартиб додани нақша ва ё ҷадвал супориш дода шуда бошад, аз байни чанд нафар хонандагон як чанд нафарашонро пурсидан кифоя мебошад. Дар ҳолате, ки вазифаи ҳонагӣ барои ҳосил намудани малака ва маҳорати хонандагон равона карда бошад, он гоҳ лозим аст, ки барои нишон додани муваффақият ва камбудии онҳо мебоист, ки вақти зиёдтар сарф карда шавад. Дар ин ҳолат ҳатогӣҳо ва муваффақияти хонандагон бояд нишон дода шавад. Агар омӯзгор мақсад гузошта бошад, ки фаъолияти тамоми хонандагони синфро санҷад, он гоҳ саволҳо ба таври умумӣ бояд гузошта шаванд, баъд омӯзгор аз байни аҳли синф хонандаеро интихоб намояд, ки ному насаби ӯро қаблан дар дафтарии кории худ қайд карда бошад.

Барои назорат бурдани омӯзгор аз рӯи дурустӣ ва мантиқан мувофиқат кардани ҷавоби хонандагон ба саволҳои гузоштаи ӯ, омӯзгор бояд ба мазмуни саволҳо эътибори хоса зоҳир намояд.

Агар савол мураккаб бошад, он гоҳ ба хонанда саволҳои ёрирасон додан шарт аст, умуман дар вақти посухи хонандагон омӯзгор бояд бо диққат бошад, сухани хонандаро ҳеҷ гоҳ буридан ҷои нест. Ё бояд пеш аз посух додани хонанда ҷавоби дурусти онро аз ҳаёли худ гузаронад, агар хонанда дар вақти ҷавобдиҳӣ баъзе камбудӣҳо ва ё иштибоҳро ҷой дода бошад ҳам, сухани ӯро то ба охир гӯш кардан шарт аст. Танҳо дар сурате, ки хонанда ба саволи омӯзгор ҷавоби нодуруст дода, ҳар чизе, ки ба даҳонаш биёяд гӯяд, он гоҳ сухани ӯ қатъ гардад ҳам, ҷои мебошад. Дар чунин ҳолат хонандаро таҳқир карда, ба ҷояш шинондан мумкин нест, омӯзгор бояд саволро дубора такрор намуда, хонандаро барои додани ҷавоби дуруст ҳидоят намояд. Агар боз ҳам хонанда ба шарҳи масъалаҳои дуҷуминдараҷа ва эзоҳи нодурусти масъала роҳ диҳад, дар ин суръат хонандаро ба ҷояш шинондан шарт аст, чунки суханони нодуруст, бемаврид ва ноҷои ӯ метавонанд дар тафаккури хонандагони боқимонда нақш баста, тасаввуроти манфиро ба миён оранд.

Агар ҷавоби хонанда ба илова ва пурра кардан эҳтиёҷ дошта бошад, омӯзгор метавонад ба хонандагони дигар муроҷиат кунад, то ки онҳо ҷавоби ҳамсабаки худро пурра ва илова намоянд. Агар хоҳишмандони илова кардани маводи баррасӣ намудаи ҷавобдиҳанда зиёд бошад, омӯзгор бояд хонандаеро интихоб кунад, ки он қадар ғаёол нест ва ба дарсҳо диққати махсус зоҳир наменамояд. Пас аз анҷоми пурсиш омӯзгор вазифадор аст, ки қисмати пурсиши вазифаи ҳонагии хонандагонро ҷамъбаст намуда, ҳулосаву таҳлилҳои худро пешкаши онҳо гардонад, беҳтаринҳоро ишора намояд.

Дар адабиёти услубӣ чунин навъи пурсиш зери танқид афтодааст, ки агар омӯзгор хангоми баёни шифоии хонандагон, ба қисми дигари синф саволҳоеро пешниҳод менамояд, ки ба онҳо хонандагон бояд ба таври ҳаттӣ ҷавоб гардонад. Чунки дар чунин ҳолат он хонандагоне, ки супориши ҳаттӣ гирифтаанд аз пурсиши вазифаи ҳонагӣ дар синф берун мемонанд.

Баъзе олимони педагог зидди ҷавобдиҳии хонандагон дар назди тахтаи синф ҳастанд (нафароне, ки супориши ҳаттӣ гирифтаанд). Дар сурате, ки дар кори ҳаттии хонанда масъалаи

мухими таърихӣ баррасӣ ёфтаасту барои ҳалли он иштирок ва муҳокимаронии аҳли синф лозим бошад, дар чунин ҳолат саволу ҷавоби хонанда дар назди тахтаи синф мувофиқи мақсад нест. Агар саволҳо барои фаҳмондани мавзӯи нав лозиманд, ташкил кардани кори хаттӣ дар назди тахтаи синф бо иштироки хонандагон мувофиқи мақсад аст. Масалан, барои такрор намудани мавзӯи “Пурзӯр шудани сохтори крепостной ва мустаҳкам шудани мутлақияти подшоҳӣ дар Русия дар асри XVII” ба хонанда чунин савол додан мумкин аст, ки санаҳои қабули қонунҳои побандшавии деҳқоқонро дар Русия нависад. Дар натиҷа, аз ҷониби хонанда солҳои қабули қонунҳо, ки доираи асрҳои XV то XVII – ро дар бар мегиранд, қайд карда мешавад. Ба хонандаи дуҷумла супориш дода мешавад, ки оид ба сар задани ҳаракати халқӣ дар мараҳилаи муқарраргардида маълумот пайдо намуда, онро ба тариқи ҷадвал омода намояд. Хонандаи сеҷумла бошад ба тариқи шифоҳӣ доир ба ташкилшавии бозори дохилии умумирусиягӣ маълумот медиҳад, ки маводи он дар дарси пешина муҳокима шуда буд. Азбаски, ин мавзӯ мураккаб аст, он бояд такроран баён ёбад. Омӯзгор метавонад чунин саволҳои иловагӣ диҳад: Дар кадом давра поракандагии феодалӣ дар сарзамони Русияи подшоҳӣ авҷ гирифт ва дар зери таъсири кадом ҳодисаҳо мутатаҳидшавии сарзамини Рус ба амал омад? Дар баробари ба анҷом расидани ҷавоби хонанда дар назди тахтаи синф ҷавоби хонандаи якум ва дуҷумла низ ба охир мерасад, ки онҳоро омӯзгор ҳангоми баёни мавзӯи нав истифода мебарад.

Аз мисолҳои овардашуда фаҳмидан мумкин аст, ки истифодабарии ин усулҳо барои сарфа намудани вақт ҳангоми пурсиши вазифаи ҳамагӣ кӯмак мерасонанд.

Ғайр аз ин воситаи хуби пурсиши маводи гузашта аз тамоми аҳли синф тавассути супориши кори хаттӣ усули хубе мебошад. Он ба омӯзгор имконият медиҳад, ки ҳатогиҳои умумӣ ва техникии хонандагонро фаҳмида гирад. Барои тафтиши кори хаттӣ мумкин аст, ки аз ҷониби омӯзгор барои ҳар як хонанда саволи иловагӣ дода шавад (ба монанди саволҳои тестӣ). Бехтар мешавад, ки пурсиши хаттии хонандагон дар нимаи дуҷумлаи дарс, баъди баёни мавзӯи нав ва супориши вазифаи ҳамагӣ гузаронидад.

шавад. Натиҷаи кори хаттии хонандагонро омӯзгор ҷамъбаст намуда, ҳатогихои асосӣ ва муваффақияҳои онҳоро қайд карда мегузарад.

Дар ҳолати гузаронидани супориши хаттӣ ва ё тестӣ омӯзгор бояд ба интиҳоб намудани мавзӯ ва дуруст гузоштани саволҳо аҳамият диҳад. Агар масъалаи муҳим дар давоми ҷандин дарс такрор карда шавад, он гоҳ лозим аст, ки саволҳо ба таври гуногун ифода карда шаванд.

Ҳамин тавр, пурсиши вазифаи ҳонагӣ дар вақти дарс қисмати муҳими кори омӯзгор мебошад. Аз рӯи мазмуни маводи омӯхташуда дуруст ба роҳ мондани пурсиш аз хонандагон аҳамияти калони тарбиявӣ дорад. Пурсиши доимии хонандагон дар онҳо ҳисси масъулиятро тарбия мекунад. Одати мунтазам ва аз сидқи дил меҳнат кардан ва ҳисси масъулиятшиносӣ сифатҳои шахсии муҳими шахрванди муосир мебошанд.

Ғайр аз ин, аз хонандагон пурсидани маводи омӯхташуда қобилияти мантиқан фикр кардан, мунтазам ва бо тартиби хронологӣ нақл кардан ва ҳоказоҳоро вусъат медиҳад. Аҳамият надодан ба раванди пурсиши мунтазами хонандагон ба ҳатогии ҷиддии омӯзгор таъдир ёфта, оқибатҳои манфӣ дорад. Ин амал инчунин метавонад рафти мӯътадили дарсро вайрон кунад, чунки танҳо ба воситаи ҷиддӣ ба роҳ мондани пурсиши вазифаи ҳонагӣ аз хонандагон минбаъд талаб кардан мумкин аст, ки нисбати раванди таълим ҷиддӣ рафтор кунанд ва ба вазифаи ҳонагӣ доимо омода бошанд.

г) Мустаҳкамнаомии шиғоҳии маводи нақлшуда

Дуруст гузаронидани пурсиши хонандагон дар охири дарс дар бобати азхуд кардани маводи барномавӣ дар дарси таърих аҳамияти калон дорад. Ин гуна шакли мустаҳкамкунӣ дар синғоҳи поёнии мактабҳои миёна махсусан зарур аст. Сабаби ин аввалн дар хусусиятҳои синнусолии хонандагон, дараҷаи нокиғояи ҷалби диққат дар асосии шунидани нақли шиғоҳии омӯзгор, натавонистани ҳулосабарории мустақилона ва сониян дар хусусияти ҳуди курси таърих дар синғоҳи V-VI мебошад. Дар асоси омӯзиши давраи қадими таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумиҷаҳонӣ хонандагон бо бисёр мағҳумҳои ношинос, номҳои

ходисаҳои таърихӣ во меҳӯранд. Ҳамаи инро ба воситаи такрор дар хотири хонандагон мустаҳкам кардан мумкин аст. Дар синфҳои болоӣ бошад дар асоси омӯзиши давраи наву навини таърих хонандагон бо мафҳумҳои муқарарӣ сару кор доранд. Ғайр аз ин, хонандагон синфҳои IX-XI назар ба хонандагон синфҳои V-VI инкишофи тафаккури таърихӣ зиёдтар доранд. Аз ин ҷост, ки омӯзгор бояд фарқи рафтор ва азхудкунии хонандагони синфҳои мухталифро ба инобат гирад.

Дар синфҳои V-VI дар ҳар як дарс барои пурсиши хонанда баъд аз ҳикояи омӯзгор 5-10 дақиқа вақт ҷудо кардан лозим аст. Дар асоси азхудкунии мавод, пеш аз ҳама он чизеро такрор кардан зарур аст, ки зудтар аз хотир фаромӯш мешавад ва аз сабаби мураккабияш мушкил фаҳмида мешавад, яъне аввалан санаҳои хронологӣ ва истилоҳоти ҷуғрофӣ, номҳои мураккаб, соният тартиби ҳодисаҳои таърихӣ ва мазмунҳои мухтасари онҳо ва баъдан ҷамъабаст ва хуласаҳои дарсро дар бар мегирад. Масалан, агар дар синфи VI ҳислатномаи умумии сохти феодалӣ дода шуда бошад, пас барои ошкор намудани он, то ки хонандагон ба моҳияти он сарфаҳм раванд, маводи омӯхташударо ба воситаи пурсиши хонандагон тавассути саволҳои иловагӣ амалӣ намудан мумкин аст.

Дар синфҳои IX-X ҳама вақт тавассути пурсиши маводи азхудкардари ба воситаи баёни шифоҳӣ гузаронидан лозим аст. Бештари вақт ба ҷойи пурсиш хулосаи ҷамъбасти низ ҳосил намудан мумкин аст, ки онро омӯзгор худ мустақилона ва ё бо ёрии хонандагон амалӣ месозад. Хонандагонро ба баёни хулоса ҷалб намудан басо муҳим мебошад, зеро маҳорати ҷамъбасти хулосаҳои як қатор мавзӯю масъалаҳоро дар тафаккури хонандагон парастидан намудан кори осон нест ва он дар як ё ду дарс ташаккул намеёбад, барои ҳамаин ҳам месозад, ки омӯзгор хусусияти суннусолии хонандагонро ба инобат гирифта, ин таҷрибаро мунтазам амалӣ созад. Масалан, дар маводи таълимӣ аз ҷанми таърихи халқи тоҷик барои синфи X омӯзиши мавзӯи “Муборизаи синфӣ дар давраи мухторият (солҳои 1925-1929)” – ро ба охир расонида, хулосаи сабабҳои шикасти ғурдани ҷанги шаҳрвандии он давра ва баҳодиҳии ғуноғуни ин масъаларо аз

ҷониби таърихшиносони тоҷик дар асоси сӯхбати шифохӣ бо хонандагон баён кардан ғоидабахш аст.

Ба ҳамин тариқ, дар синфҳои IX-XI гузаронидани мустаҳкамкунии маводи гузашта тавассути усули шифохӣ барои ҳар як дарс шарт нест ва диққати асосӣ барои санҷиш ва ҳосил шудани маҳорати дарк ва ҷамъбаст намудани ҳодисаҳои таърихӣ дода мешавад. Дар асоси маводи таълимии баҳсталаб фикру ақидаронии мустақилонаи хонандагонро ташаккул дода, ҳам ба мақсади инкишофи ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии онҳо мувофиқ аст.

Дар равиши мустаҳкамкунии мавзӯи нав одатан хонандагон аз ҷиҳати пешрафт дараҷаи миёна ва хубро сазовор мешаванд. Ин гуна тартиби пурсиш дуруст аст, зеро хонандаи пешрафташ суҳбати яқбора баъд аз шунидани нақли омӯзгор ҷавоб дода наметавонад. Агар бар замми ин ӯ боз посухи рафиқи худро шунавад, пас ин ба ӯ барои азхудкардани маводи омӯхташуда ёрӣ мерасонад. Вале, дар асонои ҳалли масъалаи тарбиявии пурсиш хусусиятҳои шахсии хонандагони ҷудоғонаро ба назар гирифта зарур аст. Хонандагоне ҳастанд, ки мавзӯи навро бо осонӣ мефаҳманд, вале қувваи ҳофизаи хуб надоранд ва бинобар ин нақли омӯзгорро зуд фаромӯш мекунанд. Аз ин гуна хонандагон зиёдтар пурсидан лозим аст, то ки ба онҳо барои азхуд кардани мавод ёрӣ расонида шавад. Баъзан хонандаи суҳбонро низ пурсидан ғоиданок аст. Ҷунончи, хонандагонро, ки аз сабаби танбалишон ақиб мондаанд, низ даъфаи дигар пурсидан ғоиданок аст, зеро онҳо барои бисёр қор қардан ҳавасманд мешаванд.

Ҳамин тавр, барои он ки мустаҳкамкунии шифохӣ дуруст ташкил қарда шавад, омӯзгор бояд аз болои қори хонандагон ва аз болои ба машғулиятҳои таълимӣ ҷӣ гуна муносибат қардани онҳо назорат қунад.

Вазиғаи омӯзгор иборат аз он аст, ки ҳамеша ба мустаҳкам азхуд шудани маводи дар синф омӯхтаи хонандагон ба воситаи қори хонагии беруназсинфӣ муваффақ қардад ва ин фаъолият иборат аст:

- 1) Он қиро, ки омӯзгор нақл қардааст, аз рӯи навиштаҳои дар синф гузаронидашуда, даҳонакӣ тақрор қардани хонандагон.

- 2) Аз рӯи супориши омӯзгор тайёр кардани ҷавобҳои махсус, нақшаҳо, харитаҳои контурӣ, расмҳо ва ғайра.
- 3) Аз ҷавоби хаттӣ ба саволҳо, аз рӯи адабиёти иловагӣ, навиштагири аз китобҳои дарсӣ ё ки сарчашмаҳои тавсиядодаи омӯзгор.
- 4) Аз хондани адабиёти бадеӣ доир ба ҳодисаҳои, ки дар синф омӯхта мешаванд.
- 5) Истифодабарӣ аз маводи интернетӣ бо тавсияи омӯзгор.
- 6) Аз экскурсияҳо (тамошои таълимӣ), осорхонаҳо ва ёдгориҳои таърихӣ دیدан кардан.
- 7) Аз кори хаттӣ-эҷодии хонандагон (накли хаттӣ, иншо дар мавзӯҳои таърихӣ, реферату маъруза ва ғайра) самаранок истифода бурдан.

Ҳамаи ин кори хонагии беруназсинфиро омӯзгор тавре ба роҳ мемонад, ки хонандагон аз ҳад зиёд банд нашаванд (ба қисмати “Кори мустақилонаи хонандагон” дар китобҳои дарсӣ нигоҳ кун!).

Дар натиҷаи амалӣ намудани навҳои гуногуни вазифаи хонагӣ хонандагон аз курси таърих донишҳои устувор ҳосил мекунанд ва ба омӯзиши фанни мазкур шавқу завқи зиёд пайдо мекунанд, ғайр аз он маводе, ки дар мактаб меомӯзанд, боз маводи иловагӣ омӯхтан мехоҳанд, ба меҳнати фикрӣ одат мекунанд, дар бораи унсурҳои ибтидоии кори илмӣ дар соҳаи илми таърихшиносӣ шинос мешаванд.

Он омӯзгоре, ки донишхоро мустақкам намекунад, ин тавр рафтор мекунад: хонандагони ӯ дар охири сол дониш ҳосил намекунанд, ҳоло ки барномаи таълимӣ расман иҷро шудааст.

д) Такрор дар дарси таърих

Ҳар як омӯзгори фанни таърих аз таҷрибаи худ медонад, ки воқеаҳои таърихиро доимо такрор кардан лозим аст, зеро пас аз муддате агар ҳодисаҳо такрор карда нашаванд, норавшан мемонанд. Бинобар ҳамин, агар омӯзгор хоҳад, ки дар фаъолияти таълимӣ соҳиби натиҷаҳои хуб шавад, ӯ баъд аз такрори маводи таърихӣ омӯхташудаи хонандагонро дуруст ташкил мекунад. Ба устувор ва хуб азхуд кардани муҳимтарин воқеаҳои таърихӣ муваффақ шудан лозим аст. Ин вазифаи аввалиндараҷаи такрор

аст. Вазифаи дигари тақрор иборат аз он аст, ки хонандагон чунин мафҳум ва тасаввуроти ҷамъиятӣ-таърихӣ ҳосил кунанд, ки фаҳмиши илмӣ таърихро ёд гирифта ва бо ҳамин ба ҷаҳонфаҳмӣ бошууронаи замони муосир омода шаванд.

Ду навъи тақрор вучуд дорад: 1) тақрори ҷорӣ; 2) тақрори ҷамъбасти. Тақрори ҷориро омӯзгор дар вақти пурсиши хонанда аз дарси супоридашуда истифода мебарад. Чуноне ки мо дар боло ишора кардем, пурсиши хонандагон чӣ аз маводи ҷорӣ (маводи дарси имрӯза) ва чӣ маводи пештар омӯхташуда, аммо аз ҷиҳати мазмун бо маводи имрӯза вобаста дар назар дошта мешавад.

Омӯзгор бояд тамоми саволҳои дарсҳои гузаштaro, ки ба хонандагон додан меҳост, бо диққат фикр карда барояд. Саволҳои дарсҳои гузашта бояд бо маводи ҷорӣ алоқаманд карда шаванд. Ин алоқамандиро бо як чанд роҳ гузаронидан мумкин аст, ки аз ин бора дар боло гуфта шуда буд.

Тақрори ҷамъбасти одатан баъд аз анҷоми таҳлили як қатор мавзӯҳо гузаронида мешавад, ки ошкор ва мустаҳкам намудани мароми қонунҳои асосии махсуси давраи муайяни таърихиро вазифаи худ қарор медиҳад. Дар асоси тақрори ҷамъбасти ба хонандагон назорат кардан аз рӯи таърихи инкишофи ягон ҳодиса хеле ибратбахш аст. Дар синфҳои поёни (масалан, дар синфи V) ин аз 2-3 ҳодиса аз таърихи гузашта иборат буда метавонад, дар синфҳои болоӣ (масалан дар синфи XI) ин гуна мушоҳида давраи калони таърихиро дар бар гирифта метавонад. Чунончи, дар синфи XI дар асоси омӯзиши ғанни таърихи халқи тоҷик омӯзиши таърихи ташаккули ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон хело муҳим аст.

Бо ҳамин роҳ мушоҳида кардани заминаҳои ҷумҳурии ИҶШС, оғози ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997), ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва дигар масъалаҳои муҳими таърихи навини ватани моро омӯхта, хонандагон вазъи муносири ҷумҳуриро хубтар дарк намуда, баъзе паҳлӯҳои норавшани онро ба худ ошкор месозанд.

Ин гуна аз назар гузаронидани таърихи ягон ҳодиса зехни хонандагонро ба як қатор мушоҳидаҳо тақмил медиҳад, мароми қонунҳои инкишофи таърихро дар хотираи онҳо мустаҳкам

намуда, дар баробари ин ҳодисаҳои таърихии такроршавандаро азхуд мекунанд.

Ҳамаи он чӣ ки дар боло зикр шуд, азхуд кардани маводи таърихиро бо тартиби такрори чорӣ дар назар дорад. Вале, омӯхтани таърих талаб дорад, ки хонанда дар натиҷаи омӯхтани он аз хусуси ҳар як давраи калони ҳаёти мамлакат ё як қатор мамлакатҳо ақида ҳосил кунад. Барои доништа гирифтани хусусиятҳои инкишофи ягон давраи таърихӣ ба як қатор воқеаҳои махсуси ҳамон давра умуман назар кардан лозим аст ва танҳо он гоҳ мунтазамӣ дида мешавад. Дар дарсҳои муқаррарӣ, ки дар он ҳам омӯзгор ва ҳам хонандагон ба нақли мазмуни ҳар як ҳодисаи алоҳида машғуланд, ба ҳамаи воқеаҳои давра якбора назар кардан душвор аст. Дар вақти дарсҳои такрорӣ ҳулосаи умумӣ баровардан хеле оддӣ ва сабук аст, он вақт хонандагон гӯё хоҳу нохоҳ ба тамоми давраҳои таърихӣ баробар назар мекунанд. Ин аст, ки дар нақшаи тақвими омӯзгори фанни таърих бояд дарсҳои такрорӣ-чамъбасти бояд пешбинӣ шаванд, то ки хонанда тавонад ба давраи таърихӣ якбора ва пурра назар кунад.

Барои бомуваффақият гузаштани дарсҳои такрорӣ-чамъбасти ба хонандагон зарур аст, аввал, мазмуни ҳар як воқеаи таърихиро устуворона ва бошуурона фаҳмида гиранд, баъд ин ҳодисаҳоро таҳлил кунанд, яъне сабабҳои пайдоиши он ва аҳамияти таърихии онро барои рафти минбаъдаи таърих фаҳманд, баъд аз ин воқеаҳои асосии таърихро чамъбаст кунанд, ки ин хонандагонро ба дарки илмии таърих наздик мекунад ва оид ба ҳодисаҳои муосири таърихи умумии инсонӣ тасаввуроти дуруст дода метавонад.

Ба ҳамин тариқ, мо мебинем, ки дарсҳои такрорӣ танҳо дарсҳои нав ва маводи ноомӯхташуда набуда, балки ба хонандагон оиди илми таърих нуқтаи назари нав медиҳад, ҳодисаҳои таърихиро васеътар мефаҳмонад, мафҳумҳои нав ҳосил мекунонад. Вале, дар таҷриба чунин дарсҳои такрорӣ дида мешавад, ки фақат аз такроран нақл намудани маводи омӯхташуда иборатанд, ба талабагон нуқтаи назари нав намедиҳанд мафҳумҳои умумӣ ҳосил намекунанд. Талабагон ба қадри чунин дарсҳои такрорӣ намерасанд ва ин хел дарсҳо шавқу ҳаваси онҳоро бедор намесозанд.

Дарсҳои тақрорӣ. Дар дарсҳои тақрорӣ дар охири соли таҳсил баъзе хусусиятҳои услубӣ низ дорад. Вазифаи он аз ду бахш иборат мебошад:

1. Мустаҳкам азхуд намудани муҳимтарин воқеаҳои таърихӣ, ки дар давраи сол омӯхта ва тақрор карда шудаанд.
2. Ҳосил намудани нуқтаи назари умумӣ ба тамоми он бобҳои фанни таърихе, ки дар тӯли тамоми сол омӯхта шудааст.

Нуқтаи назари ҷамъбастиро омӯзгор бояд бо якҷоягии хонандагон мувофиқи он равишҳои илмӣ-сиёсӣ, ки дар асоси курси таърихи таҳсили ҷорӣ қарор ёфта буданд, ҳосил намояд.

Барои самарабахш гардидани тақрор аз маводи аёни истифода бурдан хеле муҳим аст. Аксҳо, расмҳои китоб, слайдҳо ва ғайраҳоро ҳамчун маводи таълимӣ дида баромадан лозим ва аз рӯи онҳо нақл кардан зарур аст, ки он боиси инкишоф ва ташаккули нутқи хонандагон мегардад ва ҳодисаҳои таърихиро ба хотири онҳо мерасонад. Аз рӯи як қатор аксҳои воқеа ва ҳодисаҳои таърихиро ба осонӣ тасаввур кардан мумкин аст, ки он боиси боз ҳам шавқовартар гузаштани дарсҳои фанни таърих мегардад.

Дар дарсҳои тақрорӣ чӣ дар синф ва чӣ дар хона корҳои хаттии хонандагонро дар амал тадбиқ намудан лозим аст. Корҳои хаттии синфӣ аз фанни таърих одатан аз ҷавобҳои хонандагон ба саволҳои гузаштаи омӯзгор, муаммал сохтани харитаи контурӣ, дар синфҳои болоӣ бошад, аз рӯи китоби бадеӣ ва ё илмӣ-тадқиқотӣ, ки ҳаҷман на он қадар бузург аст, навиштани реферат бахшида ба мавзӯҳои алоҳида, ва ғайра иборат мебошад.

Хонандагоне, ки боб ё мавзӯи таърихиро тақрор мекунанд, аз рӯи мазмун он метавонанд кори хаттиро ба анҷом расонанд. Корҳои хаттии ба хона супоридашуда одатан дар синфҳои поёни ба кор бурда мешавад, ки онҳо аз рӯи адабиёт ва ё ҳуҷҷати таърихӣ, ки онро аллакай дар синф ҳамроҳи омӯзгор таҳлил карда баромадаанд, дишлоҳ мавзӯи ғирифта, оиди мазмун он маъруза ва ё реферати кӯтоҳ бояд омода созанд. Дар синфҳои болоӣ бошад нисбати хонандагон талаботҳо қатъитар буда,

омӯзгор бояд пеш аз ҳама ба сифати мазмуни кор, истифодабарии маводҳои иловагӣ, сарчашмаҳо, дастгоҳи илмӣ ва шартҳои дигари навиштани кори мустақилонаро пурсон шавад.

Ҳамин тавр, ҳамаи гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки фаъолияти омӯзгор дар бобати такрор ва омӯзиши маводи нав алоқамандии ноғусастанӣ дорад. Омӯзгор ба хонанда танҳо дар он суръате донишҳои мустаҳкам ва ғайришартии дода метавонад, ки агар дар хотири хонандагон мустаҳкамнамоии маводи гузашта, тариқи такрор мунтазам амалӣ гардад. Он гоҳ мароми қонуни таърихӣ аз воқеаҳои мушаххас ҷудо нашуда, онҳоро хонанда ҳамчун хулосаи ҳодисаҳои таърихӣ мефаҳмад ва дарки илмии тамоми раванди таърихи умумичаҳонӣ таъмин мегардад.

е) Ба вучуд овардани дарки мафҳумҳои таърихӣ дар дарси таърих

Яке аз масъалаҳои муҳими таълими фанни таърих дар мактаб усули ба вучуд овардани мафҳумҳои таърихӣ дар тафаккури хонандагон мебошад. Омӯзгор дар вақти дарс дар синф аз мафҳумҳо, истилоҳоти ғуноғуни умумиилмӣ ва ибораҳои зиёди таърихӣ зуд-зуд истифода мебарад, монанди, ҳукумат, давлат, дин, илм ва чунин мафҳумҳои ғайриумумӣ – демократия, монархия, ҷумҳурий ва чунин истилооти қариб маҳаллӣ – фиръавн, монарх, подшоҳ, консул, патриарх ва ғайра ба кор бурда мешавад. Азбаски, ҳар як мафҳуми таърихӣ раванди тараққиёти қонунии таърихро инъикос менамояд, бинобар ин дуруст азҳуд намудан ва дарки мафҳумҳои таърихӣ барои ба таври илмӣ фаҳмидани таърих хизмат мекунад ва дар ҳалли мақсаду вазифаҳои таълимии таърих ҳиссагузор мебошад. Зеро асосҳои раванди таърихи умумичаҳониро хонандагон танҳо дар ҳолате азҳуд мекунанд, ки онҳо ҳодисаҳои таърихӣ ва мафҳумҳои таърихро хуб донанд. Азбаски мафҳумҳои таърихӣ мазмун ва мундариҷаи бой дошта, ҳодисаҳои мушаххаси таърихро дар бар мегирад, бинобар ҳамин дуруст азҳуд кардани онҳо барои дарки моҳияти асосии илми таърих аҳамияти калон доранд. Агар хонандагон дар дарки ҳодисаҳои муҳими таърихӣ аз истилооти асосии таърихӣ огоҳӣ надошта бошанд, онҳо дар ин суръат раванди объективии қонуни тараққиёти таърихи башариятро намефаҳманд.

Инчунин ба ҳамаи маводҳо асоси дурусти таърихӣ додан лозим аст, ки он мафҳумҳоеро, ки хонандагон бо онҳо ҳангоми таърихомӯзӣ дар мактаби миёна вомехӯранд ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1. Мафҳумҳои хусусияти алоҳидаи чандин ҳодисаҳои таърихро ҷамъбаст менамояд.
2. Мафҳумҳое, ки хусусиятҳои умумии чандин ҳодисаҳои таърихро инъикос мекунанд.
3. Мафҳумҳое, ки ҳулосаҳои васеи таърихӣ (аз он ҷумла қонуниятҳои таърихӣ)- ро инъикос мекунанд.

Мафҳумҳои гурӯҳи якум қисми асосии мафҳумҳост, ки хонандагон онро дар асосии омӯзиши фанни таърих азхуд мекунанд. Дар ин бобат суҳан дар бораи воқеаҳои алоҳидае меравад, ки онҳо дар таърих як маротиба содир шудааст ва дигар такрор намешавад, ба монанди, “рента”, “барщина”, “оброк” ва ғайра. Ин мафҳумҳо нисбатан содда буда, дар доираи як дарс азхуд карда мешаванд.

Қисми дигари мафҳумҳои таърихӣ мисли, “таназзули соҳти крепостной”, “феодализм”, “деҳқон”, “заминдор”, “давраи сармоядорӣ”, “инқилоби буржуазӣ” ва ғайра, ки як давраи муайяни тараққиёти таърихро дар бар мегиранд ва онҳоро дар натиҷаи омӯзиши мавзӯҳои таърихӣ фаҳмидан мумкин аст.

Дар охир мафҳумҳои мураккаб ва мушкил мавҷуд ҳастанд, ки ҷанб қисми таърих (ва ё умуман раванди таърихи умумичаҳонӣ) – ро таҳлил менамояд: “давлат”, “синф”, “маданият”, “дин”, “тарзи истеҳсолот”, “муносибатҳои истеҳсоли” ва ғайра.

Дар китобҳои дарсӣ хонандагон бо мафҳумҳо ва истилоҳҳои зиёди таърихӣ дучор мегарданд, ки таҳлил ва шарҳи онҳо барои ҳар як устои фаннӣ шарт ва зарур аст, зеро бидуни онҳо дарки пурраи раванди таърих ғайриимкон аст. Ҳангоме, ки омӯзгор мафҳумҳои гурӯҳи дуюмро шарҳу эзоҳ менамояд, хонандагон дар донишомӯзӣ ба зинаи баландтар мегузаранд. Масалан, агар дар бобати шарҳи мафҳуми соҳтори феодализм омӯзгор машғул шавад, ӯ бояд аввал: истилои “феодализм” – ро дар тахтани синф сабт намояд, онро шарҳ диҳад, ки асоси мафҳум аз калимаи “феод” – замин, “феодал” – заминдор ва “феодализм” бошад – соҳти ба худ

хоси чамъияти инсонӣ мебошад. Баъдан ба хонандагон нақшаи мулки феодалиро, ки дар китоби дарсии таърихи асрҳои миёна зикр шудааст, мегирем. Ба маводи китоб тақя карда, муқаррар менамоем, ки тамоми замин ва заминҳои бойҳо (баринҳо) ва деҳқонон тақсим шуда буданд (дар нақша порчаҳои замини деҳқонон ва микдори замини заминдорони калон нишон дода шудааст). Деҳқон ӯҳдадор буд, ки барои заминдор ҳаққи оброк ва барщина адо кунад, зеро ки ҳар як деҳқони безамин побанди заминдори калон буда, андоз месупорид. Ҳамин тариқ, тавассути нақша ва ҳикояи мушаххаси омӯзгор аломатҳои фарқкунандаи тарзи хоҷагидорӣи феодалӣ ба хонандагон нишон дода мешавад. Барои то ба охир дар тафаккури хонандагон ҳосил намудани тасаввурот доир ба мафҳуми “феодализм” омӯзгор бояд боз илова бар он маълумот маданияти маҳсули феодалӣ, ғояҳои сиёсии синфи феодалиро ба хонандагон нишон диҳад. Дар натиҷаи чунин таҳлили аниқу дақиқ хонандагон дар бораи сохти чамъияти феодалӣ ва аломатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданияти таърихӣ он маълумоти умумӣ ҳосил менамоянд.

Дар баъзе мавридҳо, ки дарки мазмун ва мундариҷаи мафҳум барои хонандагон имконнопазир бошад, омӯзгор бояд ҳуди истилоҳотро истифода набурда, мундариҷаи онро баён намояд. Масалан, мафҳумҳои гурӯҳи сеюм ба монанди “базис”, “надстройкаи”, “форматсияи чамъиятӣ-иқтисодӣ” ва ғайра. Омӯзгор метавонад истилоҳоти “надстройка”-ро истифода набурда, унсурҳои он – “давлат, дин, санъат” –ро таҳлил намуда, алоқамандии “базис” ва “надстройка”-ро ба воситаи мисолҳои мушаххас нишон дода гузарад.

Дар баъзе мавридҳо мазмун ва мундариҷаи истилоҳ пурра муайян карда нашуда, ҳуди он васеъ истифода бурда мешавад. Масалан, мафҳуми “синф” истифодабариаш аз ибтидои омӯзиши фанни таърих оғоз меёбад ва оҳиста-оҳиста дар чараёни омӯзиш мафҳуми он шаҳр дода мешавад. Дар натиҷаи омӯзиши фанни таърих ва ба миён омадани тасаввуроти таърихӣ мафҳумҳои таърихиро хонандагон дарк мекунанд ва моҳияту мундариҷаи он барои онҳо равшан мегардад. Барои фаҳмидани моҳияти ҳар як мафҳуми таърихӣ мо бояд ба дараҷаи лозима воқеаҳои таърихиро

донем ва онҳоро бо ҳодисаҳои дигар муқоиса намуда, умумият ва фарқияти ҳар як истилоҳро дарк намоем.

Ба ғайр аз он, ки барои дарки мафҳумҳои таърихӣ донишҳои оддитарини таърихӣ лозиманд, боз зарур аст, ки барои дарки дурусти мафҳумҳои таърихӣ як пайдарҳамӣ ва тартибот низ бошад. Агар ба пайдарҳамӣ диққат дода нашавад, ҳонандагон мафҳумҳои таърихиро аниқу дақиқ дарк карда наметавонанд. Масалан, мафҳуми “вазъияти инқилобӣ” дар давраи инқилоби буржуазии Англия дар асри XVII китоби дарсӣ ва барномаи таълимӣ ба қадри лозима маълумот намедихад, лекин ин мафҳумро дар давраи инқилоби буржуазии Фаронса дар охири асри XVIII фаҳмидан мумкин аст. Яъне, ҳукумати подшоҳӣ ба тарзи қадима мамлакатро дигар идора карда наметавонад ва бинобар ҳамин маҷбур мешавад, ки “штатҳои генералӣ”-ро даъват созад. Қашоқшавии оммаи халқ (бӯҳрони савдоӣ ва саноатӣ, хушксолии соли 1788 ва шӯришҳои пай дар пай мардумӣ) норозигии синфи саноатчиён ва нафрати меҳнаткашонро нисбати ашрофон зиёд карда, ҳаракатҳои иҷтимоӣ дар мануфактураҳо, норозигии деҳқононро ба амал овард.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи омӯзиши фанни таърих, муҳокима ва таҳлил намудани ҳодисаҳо ҳонандагон тасаввуроти таърихӣ пайдо намуда, мазмун ва мундариҷаи ин ё он мафҳумро фаҳмида мегиранд. Масалан, мафҳумҳои “чанги боадолат” ва “чанги беадолат”-ро омӯзгор ҳангоми таҳлили чангҳои ғоратгаронаи давраи ғуломдорӣ ва феодалӣ бо чангҳои муҳофизатӣ, баҳри нигоҳдории истиқлолияти ватан, дин, моликия, шаъну шараф ва озодихоҳии мардум бар зидди аҷнабиёноро истифода бурда, дар натиҷаи муқоисаи ҳодисаҳо ва натиҷаҳои он, ҷиҳатҳои фарқкунандаи ин мафҳумҳоро дар тафаккури ҳонандагон ҷой намудан мумкин аст, ки дар натиҷа дар хотираи ҳонандагон маълумот дар бораи мафҳумҳои “чанги империалистӣ”, “чанги шахрвандӣ”, “чанги милли-озодихоҳона” ва ғайраҳо пайдо мешавад.

Навбӣ махсуси қори таълимии ҳонандагон ин тартиб додани луғати мафҳумҳои таърихӣ мебошад, ки он бояд аз ҷониби ҳонандагон тартиб дода шуда, дар мавридҳои зарурӣ аз

ҷониби онҳо аз ёд карда шавад. Чунки, чунин мафҳумҳои ҳоси илми таърих, ба монанди: “вассал”, “сенёр”, “анабабтизм”, “калвинизм”, “меркантизм” ва ғайраҳо танҳо ба роҳи қориазёдкуни дар хотир нигоҳ доштан мумкин аст. Хонанда дар асоси азҳукунии маводи таълимии барномавӣ бояд чунин ислоҳоти таърихро азҳуд кунад. Танҳо азҳудкунии кӯрқоронаи мафҳумҳо самарай хуб намебахшад, бояд хонандагон онҳоро ҳангоми таҳлил, ҳулосабарорӣ ва шарҳи масъалаҳои таърихӣ васеъ ба кор баранд, чунки бидуни истифодабарии онҳо як қатор масъалаҳои таърихӣ, ки маҳз ҳамин истилоҳот ифодакунандаи мазмуни пурраи он мегарданд, бидуни онҳо пурра ва мушаххас гардида наметавонанд. Ҳамаи инро ба инобат гирифта, аксари омӯзгорон дар якҷоягӣ бо хонандагон чунин луғатҳои мафҳумҳои таърихро албатта тартиб дода, барои истифодабарӣ ва сайқал додани маҳорати азҳудкунии онҳо доимо кор ва фаъолият мебаранд.

Дар баробари ин омӯзгор бояд ба хонандагон маҳорат ва малакаи тартибдиҳии луғатро низ омӯзонад, ки шартӣ асосӣ ва муҳими он усули сабти калимаҳо аз рӯи тартиботи муайяни алифбой мебошад, ки ин гуна усул истифодабарии луғатро сабук мегардонад. Инчунин дар дафтари луғат замон, давра, сол ва ё мамлакате, ки дар мазмуни таҳлили он ин истило воমেҳӯрад ва ё шахси таърихӣ, ки мафҳум ба он марбут аст, вазъияту ҳодисаҳо низ бояд қайд шаванд. Масалан, дар вақти навиштани ибораи “калвинизм” хонандагон дар қавс менависанд: Калвин, возеи женевиёгии асри XVI ва баъд мазмуни ҳуди мафҳумро таҳлил менамояд, масалан, чунин: “калвинизм – таълимоти динии Калвин аст, ӯ даъво мекард, ки насибаи ҳар як шахсро Худо муайян кардааст. Калвинизм – ташкилоти динии протестантӣ мебошад, ки манфиати қисми пешқадами синфи буржуазияи асри XVI-ро ифода мекунад”.

Дар асоси тартиб додани чунин луғат на танҳо аз маълумотҳои китоби дарсӣ истифода бурдан мумкин аст, балки берун аз он ҳам (аз луғатҳои дахлдор) мазмуни мафҳумро таҳлил намудан лозим аст. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки омӯзиши илми таърих танҳо аз азҳудкунии мафҳумҳо иборат намебошад,

омӯхтани онҳо танҳо ба сифати роҳи муҳими муваффақшавии хонандагон дар дарки моҳияти асосии фан баромад мекунад. Азбаски, мафҳумҳои таърихӣ на танҳо хусусиятҳои умумии ҳодисаҳои таърихиро дар бар мегирад, онҳо инчунин алоқаи байни мафҳумҳо ва қонуниятҳои умумиро низ нишон медиҳанд, барои ҳамин ҳам мафҳумҳои таърихӣ барои ифода намудани таърихи дигар ҳалқиятҳо низ аксар вақт ба кор бурда мешавад.

Мафҳумҳои умумӣ доир ба давраи сармоядорӣ, қонуниятҳои тараққиёти он, империализм, инқилоби буржуазӣ, инқилоби сотсиалистӣ, буржуазия ва пролетариат, ки онҳоро хонандагон дар рафти омӯзиши фанни таърих азхуд мекунанд, ҳамчун дараҷаи баланди таълими таърих дар мактаб баромад мекунад.

Дар баробари фаҳмидани хусусиятҳои умумӣ хонандагон бояд нишонаҳои фарқкунандаи хусусиятҳои ҳар кадоми онҳоро ба воситаи маводи мушаххаси таърихӣ азхуд кунанд.

Қонуниятҳои умумии тараққиёти капиталистӣ, инқилоби буржуазӣ, диктатураи пролетариат дар ҳар мамлакат дар мавридҳои муайян гуногун ба амал меоянд. Омӯзиши хусусият ва умумияти ҳар як қонунияти таърихӣ ягонагии онҳоро тасдиқ мекунад. Бинобар ин илми таърих низ талаб мекунад, ки назарияҳои умумии мувофиқи шароити мушаххаси ҳар як давраи таърихӣ ба кор бурда шавад ва дар асоси маводҳои дахлдор таҳлил карда шавад.

Барои тасаввуроти дурусти таърихӣ пайдо кардан ва хуб дарк кардани мафҳумҳои таърихӣ бояд таърихи гузашта ба замони муосир алоқаманд карда шавад. Албатта алоқамандӣ ва муқоисаи таърихи гузашта ба ҳозира на ин ки сунъӣ, балки устуворона бояд амалӣ гардад. Ин гуна алоқамандӣ махсусан дар синфҳои болоӣ бештар истифода бурда мешавад, чунки қисми маводи таърихи синфҳои болоӣ ба таърихи муосир зич алоқаманд мебошад, дигар он ки хонандагони синфҳои болоӣ бисёр масъалаҳои замонвиро аз матбуоти даврӣ, телевизион, интернет дастрас карда метавонанд, ки ин ба омӯзгор имконият медиҳад, то ки алоқамандӣ ва муқоисаи таърихи гузашта ба таърихи муосир ба кор бурда шавад.

Алоқамандӣ, андоза ва муқоисаи таърихи гузаштаю ҳозира бо чанд роҳ амалӣ мегардад:

1. Хотиррасон намудани вазъияти муосир. Масалан, дар бораи сиёсати муштамликадорӣ Англия сухан ронда, мухтасар дар бораи вазъи имрӯзаи Ҳиндустон нақл кардан.
2. Муқоиса намудани муносибатҳои истеҳсолии давраи шӯравӣ бо муносибатҳои истеҳсолии давраи сармоядорӣ.
3. Алоқаманд кардан дар ҳолати қайд намудани аҳамияти таърихӣ ин ва ё он ҳодиса барои таърихи муосир. Аҳамияти инқилоби Октябр ва ғалабаи инқилоби Чинро пайваст намудан.
4. Нишон додани аҳамияти пешгӯӣҳои ходимони намоёни таърихӣ. Масалан, пешгӯӣҳои Роналд Рейган, Киссенчер ва ғайра.
5. Алоқаманд кардани маводи китоби дарсӣ бо ҳолати муосир дар сурате, ки ин ҳодиса хусусияти оммавӣ гирифта бошад. Масалан, сар задани ҷангҳои шаҳрвандӣ дар якҷанд ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ пас аз пош хӯрдани ИҶШС.
6. Алоқаманд кардани таърихи гузашта дар натиҷаи он, ки дар замони мо ин ҳодиса баҳои дигар гирифта бошад. Масалан, В.И. Ленин, Ф. Дзержинский, М. Горбачев ва ғайра.

Алоқаманд намудани таърихи гузашта бо замони муосир барои дуруст фаҳмидани мафҳумҳо ва масъалаҳои муҳими назариявӣ ёрӣ мерасонад. Қонунҳои таърихро мо бо роҳи муқоиса кардани воқеаҳои таърихӣ доир ба таърихи мамлакатҳои гуногун дарк мекунем. Инчунин маълум аст, ки ҳар як мафҳум ва ҳулосаҳои зикршуда бо услуби махсус дар мактабҳои миёна дароварда мешавад.

Дар охир қайд кардан зарур аст, ки кори таҳлили мафҳумҳо дар синф заруртарин ва муҳимтарин қисмати фаъолияти омӯзгор мебошад, ки он бояд дар асоси ба шакли мушаххасу шавқовар омӯختани воқеаҳои муҳим, дар хотири хонандагон ҷой намудани он воқеаҳо ба амал бароварда шавад ва танҳо дар ҳолати истифодабарии услубҳои дахлдор вобаста ба хусусияти синнусолии хонандагон мафҳумҳои таърихӣ қисми муҳими тафаккури таърихӣ хонандагон мешавад.

III) Тайёрии омӯзгор ба дарс

Самарабахш дарс додани фанни таърих аз омӯзгор талаб мекунад, ки ба дарс бо диққат тайёри бинад ва пеш аз ҳама барномаи таълимӣ, китоби дарсӣ – матн, санаҳо, расмҳо, суратҳои он ва ғайраро ҳамаҷониба омӯзад, ғайр аз ин бояд сарчашмаҳоро доир ба мазмуни замони таърихӣ омӯхташаванда донад, адабиёти асосии илмӣ таърихӣ, илмӣ-оммафаҳм ва дигар маводҳои таълимӣ-методӣ иловагиро азхуд карда бошад.

Камтарин омодагии омӯзгор дар мавриди тайёр намудан ва гузаронидани дарс натиҷа ва оқибатҳои ғайриҷашмдоштро ба амал меоварад. Агар омӯзгор ба дарс тайёрии хуб надида бошад, фикри вай норавшан, иродааш носаҳеҳ ва ҳикояи ӯ парешон ва пароканда барои мада, дар натиҷа ҳам хонандагон маводи таърихиро нағз фаҳмида наметавонанд. Агар чунин ҳатогҳои ҷузъӣ бисёр такрор шудан гиранд, дар натиҷа хонандагон дониши саросарӣ пайдо намуда, ба ҳал намудани масъалаҳои муҳими таърихӣ қудрат нахоҳанд дошт.

Тайёрии ба дарс аз якҷанд давра иборат аст:

Давраи якум – тайёри барои тамоми курси таърихи мактаби миёна, тамоми ва хусусан синфҳои дахлдор.

Дар асоси ин тайёри омӯзгор барномаи таълимиро оид ба таърихи ҳалқи тоҷик ва таърихи умумӣ бо диққат хонда мебарояд, баъдан аз китобҳои дарсии барои мактабҳои олии, ки маводи синфи дахлдорро нақл мекунад, дигар курсҳои умумӣ ва сарчашмаҳоро, ки масъалаҳои фасли матлуби таърихиро васеътару мукаммал мекунанд, хонда мебарояд. Дар натиҷаи ҳамаи ин амалҳо нақшаи мавзӯи тақвими кори таълимиро тартиб дода, барои ҳар як мавзӯ микдори соат ва мӯҳлатҳои тақвими кори карда баромадани онро нишон медиҳад (нигар дар қисмати “Замима” оид ба тавсияҳои методӣ тартиб додани нақшаи тақвими омӯзгори фанни таърих).

Нақшаи мавзӯи тақвими чист?

Нақшаи мавзӯи тақвими - ҳуҷҷати мактабиест, ки ҳар як омӯзгор то саршавии соли таҳсил онро тартиб дода, дар иттиҳодият методӣ омӯзгорони фаннӣ аз муҳокима гузаронида, аз тарафи мудири қисми таълим ё директори мактаб тасдиқ

кунонида мегиранд. Дар нақшаи мавзӯи тақвимӣ чуноне, ки аз номаш ба назар мерасад, аз рӯи барномаи таълимӣ ва китоби дарсӣ мавзӯи таълим муқаррар карда шуда, миқдори соатҳо ва санаи гузаронидашудани он аниқ карда мешавад. Нақшаи мавзӯи тақвимӣ одатан аз ҷониби омӯзгор барои ҷорӣ, нимсола ва тамоми соли хониш тартиб дода мешавад.

Давраи дуум - тартиб додани нақшаи кор карда баромадани мавзӯи барномаи таълимӣ.

Барои он ки мазмуни мавзӯи бобро ба дарсҳо омӯзгор тақсим кунад ва ба ҳар як дарс сарлавҳаи аниқ пешниҳод кунад, омӯзгор бояд китоби дарсӣ ва воситаҳои методиро боз як бори дигар хонда барояд, мазмуни ҳар як дарс ва мундариҷаи онро муайян кунад. Одатан мавзӯи дарс ва сарлавҳаи параграфи дахлдори китоби дарсӣ мувофиқ меояд. Баъзан сарлавҳаи мавзӯи дарсро дигаргун кардан ҳам самарабахш аст, инчунин мавзӯи дарс ду ва ё зиёда аз он параграфҳоро дар бар гирифта метавонад.

Давраи сеюм - тартиб додани нақша ва конспекти дарс. Баъд аз он, ки мавзӯъ ва мазмуни дарс муайян гардид, омӯзгор ба дарс тайёрии ҷиддӣ мебинад. Дар ҳар як дарс на он, ки як қисми маводи барномавӣ омӯхта мешавад, балки ҳар як дарс мақсад ва вазифаҳои худро дорад, ки омӯзгор вобаста ба онҳо шакли дарс, унсурҳои асосии он ва маводи дахлдорро интихоб мекунад.

Дарс танҳо дар сурате хуб номида мешавад, ки хонандагон дар рафти он дониши пурра ва васеъ пайдо карда, ҳунару малакаҳои амалии худро мустаҳкам намуда, дар рӯҳияи бехтарин ҳислатҳои шахсияти ҳамаатарафа инкишофёфта, ба воя расад. Аз ин рӯ, дарси хуб ба воситаи дуруст интихоб намудани мақсаду вазифаҳои он аз ҷониби омӯзгори ҷанни таърих ибтидо мегирад. Агар омӯзгор моҳияту услуби муайян намудани мақсади дарсро пурра тасаввур карда натавонад, он гоҳ дарсро хуб, мувофиқи талаботи муосири дидактикӣ гузаронидан имконнопазир аст. Ин унсури омодагии омӯзгор ба дарс аксар вақт душвориҳои зиёдро ба миён меорад. Алаҳусус, омӯзгори навкор зарурияти моҳияти мақсади дарсро нафаҳмида, дар қисмати нақшаи дарси худ, ки ба ин унсур бахшада мешавад, мақсади сунъӣ, ба монанди, “Мақсади дарс – фаҳмондани мавзӯи нав” менависанд, ки ин

албатта иштибоҳ буда, чунин дарсро мақсадноку мушаххас бо иҷро намудани вазифаҳои таълимӣ, инкишофдиҳанда ва тарбиявӣ номидан мумкин нест.

Пеш аз тайёр намудани ҳар як дарс ва ба нақшагирии унсурҳои асосии он бояд ҳатман мақсад ва вазифаҳои он (таълимӣ, амалӣ ва тарбиявӣ) тартиб дода шаванд, ки ин амалиёти таълимӣ ягон душворӣ надорад. Аввал омӯзгор бояд зарурияти ин қисмати нақша-конспекти худро дарк карда, ба ин кор бо масъулият, ҷиддӣ ва бо тайёрии илмӣ-методӣ назар намояд. Баъд аз он, ки ном ва мазмуни дарс муайян гардид (омӯзгор барномаи таълимӣ, китоби дарсӣ, адабиёти иловагиро доир ба дарси марбута хонда мебарояд) оид ба мақсаду вазифаҳои дарс фикру андеша мекунад. Дар ин бобат вобаста ба хусусиятҳои синнусоли хонандагон, дараҷаи дониш, маҳорат ва шавқи онҳо нисбати ғанни таърих ҳаҷми мавод, мафҳумҳою ҳулосаҳо, қорҳои амалӣ ва он ҳиссиётҳои, ки дар рӯҳияи шогирдонӣ худ ба вучуд овардани аст, интиҳоб мекунад.

Барои он, ки маводи китоби дарсӣ бошууруна ва бо шавқу рағбат азхуд карда шавад, он бояд назар ба китоби дарсӣ бузургтар, мушаххастар ва сахтар гузаронида шавад. Мустақкам азхуд кардани маводи барномавӣ дар натиҷаи ғайрификрии хонандагон муяссар мегардад ва омӯзгор бояд масъалаи асосии мавзӯро интиҳоб карда, назар ба китоби дарсӣ маводро ба хонандагон шавқовартар пешниҳод карда, на танҳо сарчашмаи донишандӯзии онҳо гардад, балки инчунин тарзи истифодабарии маводҳои таълимиро (ҳарита, сарчашмаҳо, луғатнависӣ ва ғайраҳо) машқ намуда, ба рӯҳияи ботинии хонандагон таъсир расонида тавонад.

Ба дарс тайёрии дида истода омӯзгор бояд дар назар дошта бошад, ки тартиб додани мақсаду вазифаҳои дарси навбатӣ ин ғайрификрии эҷодии ӯ мебошад ва ягон маводи иловагии методӣ ҷавоби пурраи ин масъаларо дода наметавонад, чунки ҳар як омӯзгор бо назардошти омилҳои дар боло номбаркардашуда вазифаҳои мушаххаси нотақроршударо мустақилона муайян мекунад ба ҳақиқат дар амал тадбиқ намудани онҳо роҳҳои самарабахши таълимию тарбиявиро мустақилона интиҳоб мекунад.

Омӯзгор мақсади дарси худро пешниҳод карда, дар як саҳифаи алоҳида (сиёҳнавис) намунаи мақсади дарсро, ки аз вазифаҳои таълимӣ (воқеаю ҳодисаҳо, ҳулосаҳои асосӣ, мафҳумҳо, сабабу моҳият, аҳамияту хусусиятҳо ва қонуниятҳои раванди таърих); инкишофу мустақамкунии ҳунару малакаҳои фикрию амалии хонандагон (мустақилона тартиб додани саволу ҳулосаҳои умумӣ, фикри шахсии худро баён намудан, истифода бурдани харита, сарчашмаҳои таърихӣ, иҷрои ҳар гуна қори хаттӣ) ва вазифаҳои тарбиявӣ (ҳиссиётҳои, ки дар рӯҳияи ботинии хонандагон ба вуҷуд оварда мешавад: ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, дӯстии байни халқҳо, сулҳдӯстӣ ва ғайра) иборат аст, метавонад тартиб диҳад. Масалан, аз фанни таърихи халқи тоҷик дар синфи VII оид ба мавзӯи “Инкишофи таърихи адабиёти халқи тоҷик дар асрҳои XI-XIV” мақсади дарсро омӯзгор тақрибан бо чунин шакл интиҳоб намояд:

Мақсади дарс:

- а) вазифаҳои таълимӣ (дониш) – хонандагон дар бораи шоирону нависандагони классики халқи тоҷик, ки дар асрҳои XI-XIV умр ба сар бурдаанд, тасаввуроти умумӣ пайдо менамоянд;
- б) вазифаи инкишофдиҳанд (малака) – давом додани қор дар бобати хонадану таҳлили баъзе асарҳои адабони классикӣ, аз ҷед намудани ҷанд мисра панд;
- в) вазифаҳои тарбиявӣ (ҳиссиёт) – ба вуҷуд овардани ҳисси ифтихор ба маданияти бойи оламшумори халқи қадимаи тоҷик.

Аз фанни таърихи умумӣ бошад дар мисоли мавзӯи “Созмони миллалӣ муттаҳид ва нақши он дар солҳои баъдичангӣ” чунин мақсади дарс гузошта шуданаш мумкин аст:

Мақсади дарс:

- а) вазифаҳои таълимӣ (дониш) – хонандагон дар бораи ташкилшавӣ ва нақши СММ тасаввурот пайдо мекунанд;
- б) вазифаи инкишофдиҳанд (малака) – давом додани қор баҳри инкишофи малакаи таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ, пайдо намудани нуқтаи назари хеш нисбати моҳияти мавзӯ;

- в) вазифаҳои тарбиявӣ (ҳиссиёт) – ба вучуд овардани ҳисси нафрат бар зидди ҷанг ва қувваҳои ҷангчӯӣ, дӯстии байни халқҳои гуногун ва парастии зиндагонии озоишта.

Пас аз ба итмом расидани омодагии пурраи омӯзгор ба дарс, мазмун таҳлили мақсаду вазифаҳои дарсро боз як маротиба таҳрир намуда, ба дафтари нақша-конспекти омӯзгор навишта мешавад, ки ин амал фаъолияти минбаъдаи ўро мақсаднок карда, баҳри интиҳоби маводи таълимию усулбӯ усулҳои дахлдори самаранок ғоидабахш мешавад.

Нақша-конспекти дарс чист?

Ҳуҷҷати мактабиест, ки маҳз ба воситаи он омӯзгор ба раванди таълим роҳ дода мешавад. Дар нақша –конспекти дарс, ки аз тарафи омӯзгор барои мавзӯи мушаххас тартиб дода мешавад (дар шакли муфассал ё мухтасар), мавзӯ, мақсади дарс, асбобҳои аёнӣ, саволҳо барои пурсиши вазифаи ҳонагӣ, конспекти мухтасари мазмун мавзӯи нав, саволҳо барои мустаҳкамкунии мавзӯи нав ба ҳонандагон додашанда ҷой дода мешавад. Омӯзгори собиқадор нақша-конспектро дар шакли мухтасар ва омӯзгори навкор бошад, пурра менависад. Мувофиқи қоида нақша-конспекти омӯзгорро пеш аз дарс истифода бурдани он, бояд мудири қисмати таълим ё ин ки роҳбари иттиҳоди методии ғанӣ имзо гузорад.

Бо ҳамин, тайёрии омӯзгор ба дарс бо тартиб додани нақша-конспект анҷом меёбад. Ба омӯзгори навкор лозим аст, ки конспекти дарсро бо тамоми қонун қоида тартиб дода, маводи китоби дарсиро муфассалтар инъикос мекунад. Инчунин онҳо бояд ҷойҳои асосӣ ва ифодаҳои ҳулосавиро айнан рӯбардор наояд, ин амал ба омӯзгори ҷавон имконият медиҳад, ки саросема нашуда, дарсро бо ифодаҳои мухтасар, бурро ва равшан сар карда, давом диҳад. Дар айни замон ба муқобили айнан ҳонда додани ин гуна мавод дар рафти дарс баромад кардан мумкин аст.

Ҳар як омӯзгори собиқадор хуб медонад, ки конспекти дарс на барои ҳонда додани он ба ҳонандагон тартиб дода шудааст, балки он барои шифоҳӣ ҳикоя намудани мавзӯ омода мегардад. Айнан навиштани баъзе қисматҳои китоби дарсӣ барои шавқовар, ифоданок ва бурро гузаронидани дарс лозим аст. Конспекти

мавзӯ аз рӯи нақша ва қисматҳои алоҳида тартиб дода мешавад. Дар охири он хулосаи мавзӯро тартиб додан шарт аст.

Одатан, тартиб додани конспекти пурра ҳаҷман қариб нисфи дафтари калонро ташкил медиҳад. Беҳтар аст, ки конспект дар қисми рости саҳифа навишта шуда, ҳошия ва қисмати чапи саҳифа барои иловаҳо ва дигаргуниҳои солҳои минбаъда боқӣ монда шавад. Соли оянда омӯзгор ба дарс тайёри дида, қисмати нодаркори онро хат мезанад ва дар қисмати чапи саҳифа бошад иловаҳо ва тағйирот ворид мекунад.

Конспектро барои 3-5 сол истифода бурдан мумкин аст, яъне то он даме, ки ба барномаи таълимӣ ва ё китоби дарсӣ тағйирот ва иловаҳо ворид карда шаванд.

Омӯзгор дар нақша-конспекти худ на танҳо мазмун мавзӯи навро қайд мекунад, балки услубу усулҳои таълими онро низ сабт мекунад, саволҳо, воситаҳои аёнӣ, харита ва тахтаи синфро кадом вақт истифода бурдан мумкин бошад, қайд мешавад. Маълумот роҷеъ ба услуби гузаронидани дарсро омӯзгор дар ҳошияи рости дафтар қайд мекунад.

Ҳангоме, ки омӯзгор мазмун ва мундариҷаи курси таърихро азхуд кард, зарурияти сабти муфассали конспект аз миён бардошта мешавад. Ҳочат бар он нест, ки омӯзгори собиқадор ҳама он чизеро, ки хуб азхуд кардаасту, медонад, дар конспект сабт намояд. Дар натиҷаи фаъолияти минбаъдаи омӯзгор конспекти муфассали ӯ ба нақша-конспект табдил меёбад. Чунин нақша-конспекти мухтасарро омӯзгор равшан ва хонданбоб менависад, то ки дар дарс аз он озодона истифода бурда тавонад.

Ҳарчанде, ки конспект мухтасар бошад ҳам он дар айни ҳол муфассал аст, чунки омӯзгор маводи таърихиро хуб медонад ва азбаски мухтасар аст, матни китоби дарсӣ дар вақти дарс айнан такрор нахоҳад шуд.

Омӯзгори таҷрибадор, ки аз маводи таълимӣ хуб огоҳӣ дорад, дар баъзе мавридҳо танҳо ба тартиб додани нақшаи дарс қаноат карда метавонад. Ҳамагунӣ ин омӯзгор вазифадор аст, ки вазифаҳои таълимӣ-амалӣ ва тарбиявӣ дарс, нақшаи пурсиши вазифаи хонагӣ, саволҳои асосӣ, иловагӣ, саволҳо барои такрори мавзӯҳои гузашта ва ёрирасон, нақшаи сӯҳбати муқаддимагӣ ва

хотимавиرو тартиб диҳад, инчунин вазифаи хонагӣ низ дар он бояд нишон дода шавад.

Омӯзгор дар вақти гузаронидани дарс, масалан, ба саволу ҷавоб ва санчиши омодагии хонандагонро ба дарс мегузаронад, ҳар чанд, ки чунин қисмати дарсро баёни мавзӯи нав номида бошад ҳам. Ба чунин дарсҳо тайёри дида, омӯзгор услубу воситаҳои гузаронидани чунин навъи дарсҳоро тавассути саволу ҷавоб ва сӯҳбат амалишаванда гуфта, дар нақша сабт мекунад. Худ аз худ маълум аст, ки ба монанди дигар шакли дарсҳо нақшаи ин гуна дарс ҳам унсурҳои дар боло ишорашударо дар худ низ таҷассум мекунад.

Хулоса, омӯзгор вазифадор аст, ки ҳар як дарс нақша-конспекти худро тартиб диҳад. Агар нақшаи ҳар як дарс хуб кашида шуда бошад, омӯзгор вазифаҳои дар наздаш гузошташударо самаранок иҷро карда метавонад (чӣ тавре, ки дар урфият мегӯянд: “тайёрии хуб – ними муваффақият аст”).

Тартибдиҳии нақша-конспекти сифатан хуб дараҷаи баланди дарсро ҳидоят мекунад. Барои хуб гузаорнидани дарс шарту талаботҳои дигарро низ ба сомон расонидан лозим аст: маводи таълимиро азхуд намудан шарт аст, тарзи гузаронидани дарсро бояд хуб фикр намуд (бо назардошти хусусиятҳои синнусолиии хонандагон ва дараҷаи донишу қобилияти дарккунии онҳо), асбобҳои аёнии дахлдорро дар дарс дастрас карда, онро васеъ истифода бурдан лозим аст ва ғайра.

Яке аз иштибоҳҳои ба назар намоёни омӯзгори навкор аз он иборат аст, ки он вақти муқарраргардидаро дуруст истифода бурда наметавонанд ва дар рафти чунин дарсҳо маводи таълимӣ одатан кам ва ё барзиёд дода мешавад. Дар рафти дарс ин хатогиҳоро бартараф карда натавониста, омӯзгори ҷавон мачбур мешавад, ки бо суръати тез мавзӯро нақл кунад. Дар натиҷа хонандагон дарсро азхуд карда наметавонанд.

Аниқ муайян кардани ҳаҷми мавзӯ барои ҳар дарс дар натиҷаи кори барномавии педагогӣ ҳосил карда мешавад ва барои рух надодани чунин иштибоҳот омӯзгор мавзӯро пешакӣ як маротиба барои ҳудаш мустақилона нақл мекунад, ба ин восита омӯзгор имконият дорад, ки вақтро ба инобат гирифта, ҷойҳои муҳими мавзӯро каму зиёд мекунад.

Дар мавриди тайёри ба дарс омӯзгор асбобҳои аёниро бо диққат интихоб намуда, ба ҳар кадоми онҳо пешаки шинос мешавад ва кай истифода кардани онҳоро дар нақшаи худ сабт карда метаовнад.

Дар охир бояд гуфт, ки омодагии омӯзгор ба дарс бо ин мисолҳо ҳаргиз ба охир намерасанд. Он барои ҳар лаҳзаи дарс: баёни мавзӯи пурсиши вазифаи ҳонагӣ, мустаҳкамкунии мавзӯи нав, супориши вазифаи ҳонагӣ тайёрии ҷиддӣ мебинад, ки баъзе шарту қоидаҳои онҳо дар боло зикр шудаанд (маводи иловагӣ инчунин доир ба ин масъала дар қисмати “Замима” бо номи “Тавсияҳои методӣ барои ба дарси аввали худ тайёри дидани омӯзгори ҷавони фанни таърих” дода шудааст).

IV) Таҳлили дарси таърих

Иштирок дар дарсҳои ҳамдигарии омӯзгорон ва таҳлили он дар чараёни фаъолияти педагогӣ моҳияти басо бузург дорад. Барои омӯзгори навкор тасаввурот доштану тарзи таҳлил кардани дарсро азхуд кардан низ зарур аст.

Таҳлил дарс – ин санҷиш ва баҳодиҳӣ ба сифати машғулияти таълимӣ, дониш ва маҳорати педагогии омӯзгор аст. Одатан таҳлили дарси омӯзгорон дар чунин мавридҳо амалӣ мегарданд:

- 1) Ҳангоми назорати роҳбарони мактаб ба сифати таълим, дониш ва маҳорати педагогии омӯзгор;
- 2) Бо мақсади такмили ихтисос ва баланд бардоштани савияи кории омӯзгор;
- 3) Мавриди таҷрибаи педагогии донишҷӯён;
- 4) Мавриди шинос шудан ва омӯзиши таҷрибаи пешқадами омӯзгорони варзида;
- 5) Мавриди пешниҳоди омӯзгор барои ирифтани дараҷаи кории баланд.

Ҳангоми таҳлил дарс фаъолияти омӯзгор ва хонандагон ба ҳисоб гирифта мешавад. Дарс аз ҷиҳати илмӣ, услубӣ, психологӣ ва тарбиявӣ таҳлил карда мешавад.

Дар таҷрибаи мактабҳои миёна бештар намунаи зерини таҳлили дарс дида мешавад:

1. Мазмун ва мундариҷаи дарс. Дуруст ва аниқии воқеаҳои таърихӣ, таҳлил, муҳокима ва баҳодиҳии ҳодисаҳо.

Пайдарҳамӣ ва мукаммалии баёни мавзӯ. Аҳамияти ҷиҳати таълимии илми таърих аз ҷониби омӯзгор.

2. Хусусияти услуби (методӣ) – и дарс. Шакли услубии дарс, мақсад ва вазифаҳои он, тавсифи қисмҳои алоҳидаи дарс (лаҳзаҳои ташкилӣ, пурсиш, баёни мавзӯи нав, мустақамкунӣ ва вазифаи хонагӣ). Тарзи фаҳмондани мафҳумҳо, ва истилооти таърихӣ, такрор, муқоиса ба замони ҳозира ва гузашта, кори сиёсӣ-таълимӣ дар дарс, истифодабарии харита, тасвирҳо, сарчашмаҳо, азхуд намудани хронология, унсурҳои кори мустақилони хонандагон ва ғайра.
3. Рафтори омӯзгор. Дараҷаи шиносоии омӯзгор бо хонандагон, алоқа бо синф, роҳбарӣ аз болои синф, тартиб ва интизоми аҳли синф. Худидоранамой, риоя намудани овоз, имо ва ҳаракатҳои омӯзгор дар синф, шакли зохирии омӯзгор.
4. Тафсифи рафтори хонандагон дар дарси таърих. Омодагии хонандагони синф (донишу маҳорати онҳо, рафтору шавқу ҳаваси хонандагон, фаъолияти онҳо, ҳислатномаи хонандагони аълохон, хубхон, миёнахон ва бадхон).
5. Хулосаи таҳлил. Баҳогузорӣ ба сифати дарс ва фаъолияти омӯзгору хонандагон.

Чӣ тавре ки маълум гардид, таҳлили дарс аз қисматҳои зерин иборат мебошад: мазмунӣ дарс, лаҳзаҳои мухталифи омӯзиш, истифодабарии услубҳои дахлдори таълиму тарбия, алоқамандии фаъолияти омӯзгору хонандагони синф, аҳамияти тарбиявии дарс. Чунин намунаи таҳлили дарс доир ба сифати ин ва ё он дарс тасаввуроти умумӣ дода метаованд. Лекин барои он, ки ба дарс баҳои дуруст дода шавад муносибати сунъӣ ва рӯякӣ ба фаъолияти педагогии омӯзгоре, ки драси ўро таҳлил бояд кунад, аз байн бардошта шавад, мушоҳидаи як соати дарс ва фикри бархе аз омӯзгорон кифоя нест. Низомии кори таълимӣ-тарбиявии омӯзгорро мушоҳида карда, ба сифати ҳақонии дарси ў баҳо додан зарур аст.

Гуфтаҳои болоро хулоса карда, ба чунин ақида ноил шудан

мумкин аст, ки барои таҳлили ҳаматарафаи дарси омӯзгор ба боқимондагон зарур аст, ки дар давоми як – ду ҳафта ба дарсаш даромада, баъдан ҷамъбасту хулосаҳо баровардан мумкин аст (чунки баъзан ҳолатҳое рух медиҳанд, ки дар дарси намоиши бинобар ягон сабаби субъективӣ сифати дарс он қадар хуб намебарояд ва “меҳмонон ҳаминро асос шуморида, ба сифати дарси омӯзгор баҳои паст дода, таассуроти нодуруст оиди маҳорати ӯ қабул мешавад”). Ҳаминро ба назар гирифтани зарур аст, ки мутаассифона, дар аксари мавридҳо омӯзгорон, ки қаблан аз иштироки меҳмонон дар дарси ӯ хабардор гардид, танҳо ҳамон дарси намоиширо аз рӯи меъёрҳои муқарраргардида, ва усулу услубҳои дахлдори замонавӣ мегузаронанду боқимонда дарсҳо аз ҷониби омӯзгор хунукназарона сурат мегиранд.

Усулҳои таҳлили дарс қоидаҳои ҳудуддоранд. Алаҳусус донишмандони ин қоидаҳо барои таҷрибаомӯзии педагогӣ зарур мебошад, чунки онҳо одатан ба дарсҳои якдигар даромада, фикру мулоҳизаашонро бояд дар бораи дарс баён карда тавонанд. Пеш аз ҳама, бояд дар назар дошт, ки барои иштирок намудан дар дарси омӯзгор аз ӯ бояд қаблан иҷозат гирифт (омӯзгор ҳуқуқ дорад, ки касеро дар дарси худ роҳ надиҳад). Мавзӯи дарсро фаҳмида бо барномаи таълимӣ ва китоби дарсӣ пешакӣ шинос шудан хуб аст (шахсе, ки дарсро назорат мекунад, бояд бо мазмуну мундариҷаи мавзӯӣ пурсиши вазифаи хонагӣю мавзӯи нав шинос бошад).

Сипас, дар дафтари махсуси корӣ оиди таассуротҳои худ дар бораи дарс навишта гирад, чунки баъзе фикру андешаҳо метавонанд аз хотир бароянд. Дар қисмати болои саҳифаи дафтар ному насаби омӯзгор, таърихи рӯз, синф, номи ҷанба ва мавзӯи онро сабт карда, қисмати боқимондаи дафтарро ба ду қисм тақсим кардан мумкин аст: 1) равиши дарс, мазмунӣ маъхазҳои муҳталиф, фаъолияти омӯзгору хонандагон; 2) фикру мулоҳизаҳои оид ба муваффақияҳо. Қамбудиҳои унсурҳои асосии дарс. Дар ҳошияи варақи дафтар вақти сарфшударо ишора кардан мумкин аст.

Бо ин роҳ шахси таҳлилкунандаи дарси омӯзгор баромади ҳудуддор дар бораи таассуроташ аз он пурмазмунун асоснок пешкаш карда метавонад, ки ин унсур омили муҳими баҳогузори объективона шуда метавонад.

Таҳлили муфассали дарси омӯзгори фанни таърих чӣ гуна бояд бошад?

Дар мавриди таҳлили дарси омӯзгор иштироккунанда (оппонент) бояд ба маъалаҳои зерин диққат диҳад:

1. Дар чараёни дарс истифодабарии қоидаҳои илмӣ, пайдархамӣ, алоқамандии назария бо амалия, истифодабарии аёнӣ, муносибати инфиродӣ бо хонандагон, мутташакилӣ, шуурнокӣ ва ғайра.
2. Риоя намудани қоидаҳои махсуси услубӣ – диққат додан ба ифоданокӣ ва дурустии нутқ, алоқамандии нутқи шифохӣ бо нутқи хаттӣ, ба ҳисобгирии хусусиятҳои забони модарӣ.
3. Масъалаҳои тарбиявӣ – дар чараёни дарс инкишофи рағбат ва шавқу завқ ба омӯзиши фанни таърих.
4. Бо барнома ва китобҳои дарсии муосир кор карда тавонистан, дар давоми дарс ба вучуд овардани вазъиятҳои проблемавӣ-тадқиқотӣ, инкишоф додани маҳорати фикрронии мустақилонаи хонандагон, мавқеи шахсии худро ибраз доштан ва ғайра.
5. Шаклҳои мухталифи дарсро ташкил карда, гузаронида тавонистани омӯзгор ба монанди: дарси баёни мавзӯи нав, дарси мустаҳкамкунӣ – дониш, маҳорат ва малака, дарси такрорӣ-ҷамъбасти, дарси амалӣ, дарси интерактивӣ ва ғайра.
6. Намудҳои санҷиши вазифаи хонагӣ (хаттӣ, интиҳобӣ, ҳамдигарсанҷӣ, худсанҷӣ, санҷиши дониш бо ёрии варақаҳо ва ғайра). Шаклҳои пурсиши шифохии хонандагон, пурсиши гурӯҳӣ бо гузоштани баҳо дар охири дарс, пурсиши инфиродӣ, пурсиши хаттӣ, пурсиш дар асоси тайёрии пешакии 2-3 нафар хонандагон дар назди тахтаи синф, пурсиши тестӣ ва ғайра.
7. Кор доир ба омӯзиши маводи нав бо ёрии усулҳои услубҳои гуногун: сӯхбат, ҳикоя, кори мустақилонаи хонандагон, таҳлили сарчашмаҳо, кор бо адабиёти иловагӣ, ҳалли масъалаҳои проблемавӣ ва ғайра.

8. Таносуби дурусти намудҳои корҳои шифохӣ ва хаттӣ: луғатнависӣ, тартиби чадвалҳои муқоисавӣ ва ғайра.
9. Интиҳоби маводи иловагӣ бо баҳисобгирии душвориҳои ба омӯзиши маводи таълимӣ вобаста, аёният, алоқамандкунӣ бо замони муосир, пешкаши маводи шавқовар ва диққатҷалбкунанда.
10. Ташкили корҳои хаттӣ дар раванди баёни мавзӯи нав.
11. Усулҳои ислоҳи хатогиҳои хонандагон дар раванди дарс ва нутқи онҳо.
12. Ҷамъбасти дарс ва гузориши баҳо.

Масалан, намунаи тахминии дарси омӯзгори навкор (ё таҷрибаомӯз) чунин шуда метавонад:

1. Мавзӯи дарс. Мавқӣ дарси мазкур дар низоми дарсҳо аз рӯи мавзӯи боб.
2. Мақсад ва вазифаҳои таълимӣ, инкишофдиҳанда ва тарбиявии дарс.
3. Ташкили дарс. Иштироки хонандагон дар дарс ва омодагии онҳо ба машғулият. Ташкили муташаққилии хонандагон (сафарбарсозии онҳо ба дарс, талабот ба тайёрии ҷойҳои корӣ). Омода будани онҳо ба дарс.
4. Мазмун ва услуби санҷиши дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон. Мақсад ва мавқеи санҷиши дониш, маҳорат ва малақаҳо. Услубҳои санҷиш. Мазмуни саволҳо барои пурсиши гурӯҳӣ ва инфиродӣ, супоришҳои амалӣ, корҳои мустақилона, мавҷудияти саволҳои иловагӣ ё ёрирасон. Сифатҳои ҷавобҳои хонандагон. Фаъолнокии синф. Ҷамъбаст намудани санҷиши дониши хонандагон. Баҳогузориҳои омӯзгор ба ҷавобҳои хонандагон.
5. Мазмун ва услубҳои омӯзиши донишҳои нав. Мавзӯӣ ва мазмуни баёни шифохӣ. Ҳаҷм ва низоми дониши ахбороти омӯзгор, услубу усулҳои баён. Самтҳои илмӣ ва ғоявии маводи ҳикояшаванда, алоқамандии он бо ҳаёт, замони муосир, моҳияти тарбиявии он. Силсиланокӣ ва пайдарпайии баён, образнокӣ ва дастрасии нақл, робита бо маводи гуногун. Мавзӯӣ ва мақсади омӯзиши мустақилонаи маводи таълимӣ

аз ҷониби хонандагон. Гузориши саволҳои масъалавӣ дар назди хонандагон, баррасии масъалаҳои шавқовар, тавсияи супоришҳои мантиқӣ, фаъолияти фикронии хонандагонро ривочу раванқ бахшидан, қобилияти завқу шавқ ва диққати хонандагонро дар зинаҳои алоҳидаи дарс фаъол гардонидан. Ҷалб намудани хонандагон ба корҳои эҷодӣ ва ҳимояи фикру андешаи мустақилонаи худ дар раванди азхуднамоии маводи нав. Мақом ва мавқеи озмунӣ намоиш, нақшаҳои муҳофизавӣ, баҳсу мунозира ва ғайра дар фаъолгардонии раванди дарс. Истифодабарии тахтаи синф, сабти санаҳо, номҳо ва истилоҳҳои муҳими дарс дар он, кор бо китоби дарсӣ ва маводи иловагӣ. Усулу услубҳои баҳисобгирии дониши хонандагон дар раванди омӯзиши маводи нав.

6. Мазмун ва услуби мустаҳкамкунии маводи нави омӯхташаванда. Мавзӯ ва мазмунан мустаҳкамкунии мавод. Услуби такрор, машқ ва корҳои мустақилонаи дорои хусусиятҳои тафриқавӣ. Тарзи саволгузорӣ ва санҷиши сифати ҷавобдиҳии хонандагон ба онҳо.
7. Мазмун ва услуби супориши вазифаи ҳонагӣ. Саҳм ва намудҳои супориши вазифаи ҳонагӣ. Дастур ва нишондод оид ба иҷрои супориши вазифаи ҳонагӣ. Супориши иловагӣ (инфироӣ) ба хонандагони ҷудогона.
8. Тавсифи фаъолияти маърифатии хонандагон ва рафтори педагогии омӯзгор.
9. Ҷамъбасти дарс ва гузориши баҳо аз рӯи низомӣ қорхона: “аъло”, “хуб”, “қаноатбахш” ва “ғайриқаноатбахш”.

Ҳамин тавр, таҳлили дарс ин муҳокимаи сифатии технологияи касбии омӯзгор (донишҷӯ-таҷрибаомӯз), ташкилу гузаронидан ва мазмуну услуби моҳияти дарс аст. Таҳлили дарс аз ҷониби ташкилкунанда ва гузоришдиҳанда ва ҳамчунин иштироккунандагони он амалӣ карда мешавад. Дар ҷараёни таҳлил ҳам тарзи гузаронидани дарс аз аввал то ба охир ва сифати касбии омӯзгор (сару либос, маданияти нутқ, дониш, доираи ҷаҳонбинӣ, маданияти муносибат бо хонандагон ва ғайра) дида баромада мешавад. Дар таҳлил, аввал дарсдиҳанда, дар

хусуси сифати фаъолитяи худ сухан мекунад. Вай дар бораи бурду бохти худ воқеан маълумот медиҳад ва баъди ӯ иштирокчиёни дарси ӯ (оппонентҳо) баромад, карда, доир ба сифати касбии ӯ аз рӯи низоми махсус андеша мегӯянд ва баҳогузорӣ мекунанд. Меъёри баҳодихии дарс, фаъолияти таълимӣ-тарбиявии омӯзгор чӣ аст? Маълум аст, ки баҳодихии ҳаққиқӣ дар натиҷаи таҷрибаи бисёрсола пайдо мешавад. Дар кори педагогӣ бошад дар зери мафҳуми “таҷриба” – дониши хонандагон, муносибати онҳо нисбати фан дар назар дошта мешавад. Яъне, он дарсе сазовори баҳои баланд мебошад, ки хонандагони он дониши хуб дошта, нисбат ба фанни таърих маром ва шавку ҳаваси зиёд зоҳир менамоянд.

Таҳлили дарс шакли фаъолияти хеле нозук буда, ахлоқу одоби ба худ хос дорад. Таҳлилгар дар вақти шурӯъ ба раванди таҳлил албатта аввал суханро бо муваффақиятҳо сар карда, дар охир доир ба норасогихову камбудихо сухан меронад. Дар таҳлил насиҳат ва маслиҳат доданро он омӯзгоре ҳуқуқи маънавӣ дорад, ки таҷрибаи бойи педагогӣ дорад, ё ин ки сарвари таҳлилгарон мебошад. Донишҷӯи таҷрибаомӯз аз насиҳату маслиҳат худдорӣ карда, фикру андешаҳои худро оид ба сифати дарси омӯзгор метавонад дар байни ҳамсабақонаш ибраз намояд.

Ҳамин тавр, чӣ тавре ки маълум гардид, дарс шакли асосии таълиму тарбияи фанни таърих аст. Вазифаҳои маълумотиву тарбиявӣ ва ташаккулдиҳии қобилияти таърихфаҳмию инкишофи тафаккури таърихӣ хонандагон дар дарси таърих, бо роҳи аз ҷониби омӯзгор интихоб намудани тарзу усулҳои хуби таълими самаранок иҷро мегардад. Самаранокии раванди дарс ба омилҳои зиёд вобаста аст., ки муҳимтарини онҳо маводи таълимӣ, асосҳои илмӣ дарси таърих, намудҳои дарси таърих, робитаи дохиликурси, дохилифанӣ, байнифанӣ, раванди тарбиявии дарс ва бомароми хонандагон барои омӯзиши фанни таърих ва ғайра мебошад.

Дарсҳои таърих аз ҷиҳати намуд гуногун мебошанд. Дар таҷрибаи педагогии омӯзгорони фанни таърих як чанд намуди дарсҳо бештар воমেҳӯранд: дарсҳои омехта, дарсҳои омӯзиши мавзӯи нав, дарсҳои такрорӣ муштаҳамкунии дониш, дарсҳои

санчиши донишу малака ва боз як чанд дигар намуди дарсҳо вучуд доранд.

Лекин, дар амал татбиқ намуди дарсҳо хеле зиёд мебошанд. Танҳо баъзеи онҳо зиёдтар ва қисми дигарашон бошад камтар дучор мешаванд.: дарс-лексия, дарс –семинар, дарс-дифои реферат (ё маърӯза), дарс-нишастии матбуотӣ, дарс-бозии нақшӣ, дарси интерактивӣ, дарси омӯзиши сарчашмаҳо, муҳокимаи масъалаҳои рӯзмарраи таърихи кишвар, дарси проблемавӣ, дарси эҷодӣ, дарси барномавӣ, дарси компютерӣ, дарси ҷустуҷӯ-тадқиқотӣ ва ғайра. Намудҳои дигари дарсҳои муосири фанни таърих низ вучуд доранд. Ҳар кадоми онҳо вазифаҳои таълимӣ-амалӣ-тарбиявӣ ба худ хосро иҷро мекунанд. Ғайр аз ин, ҳар кадом намуди дарсро дар ҳар маврид ва дар синфҳои гуногун айнан, як хел ва бо бо як усул доир намудан мумкин нест. Сатҳи қобилияти азхудкунии мавзӯ аз тарафи хонандагон синфҳои гуногун як хел нест. Сабабҳои дигари ин масъала низ вучуд доранд (набудани шароити моддӣ-техникии мактаб, камтаҷрибагии омӯзгор, дур будани ӯ аз қори илмӣ-тадқиқотӣ ва ғайра). Барои ҳамин ҳам, дар ҳар як мавриди мушаххас дар истифодабарии ҳар як намуди дарс, усулҳои дар амал татбиқ намудани онҳо, муносибати эҷодкоронаи омӯзгор лозим аст. Аз дарсҳои муосири ҷаҳон бохабар будану истифода бурдани онҳо яке аз омилҳои баланд бардоштани самаранокии таълими фанни таърих дар мактабҳои замонавӣ аст.

Дарси таърихи муосир бояд ба талаботҳои зерин мувофиқ бошад:

- 1) ба сатҳи феълии рушди илми таърих ҷавобгӯ бошад;
- 2) маводи дар дарс омӯхташаванда дар илми таърих аз санчиш гузашта бошад;
- 3) мақсади дарс аз вазифаҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва ташаккули зеҳнии хонандагон ва ба ташаккулдиҳии малакаю ҳунари амалии онҳо ҷудонопазир бошад;
- 4) дар мавзӯи омӯхташаванда унсuri муҳим бояд муайян карда шуда бошад, то ки онро хонандагон аз бар кунанд;
- 5) озодандешӣ ва дигарақидагии хонандагон вучуд дошта бошад;

- 6) роҳу усулҳои интиҳобкардаи таълим барои ҳар як қисмати дарс қобили қабул ва самаранок бошад;
- 7) дар дарс хонандагон маводи пешниҳодкардашударо дар зери роҳбарии омӯзгор фаъолона омӯзанд;
- 8) нақши омӯзгор дар дарс аз ташкили омӯзиши хонандагон иборат бошад, на барои ба иродаи худ тобеъ кардани онҳо, чӣ тавре ки қаблан ҳамин тавр буд;
- 9) дар дарси таърих бояд фаъолияти озодонаи маърифатомӯзии хонандагон таъмин карда шавад ва дар ин ҷода хонандагон ва омӯзгор ҳамкор ва ҳаммақсад бояд бошанд;
- 10) омӯзгор ба хонандагон усулҳои истифодабарии эҷодкоронаи донишҳои азхудкардаро бояд ёд диҳад. Ин қобилияти онҳоро пайваста бояд ташаккул диҳад;
- 11) унсуре, ки барои дарси таърих дар замони шӯравӣ зарур буд ва ҳоло ҳам муҳим аст – маромнокии (мотивизатсияи) омӯзиши он ва дар хонандагон ба вучуд овардани маром барои омӯзиши фанни таърих, умуман омӯхтани ҳар як мавзӯи он хусусан ниҳоят муҳим аст.

Дар акси ҳол, аз тарафи хонандагон азбаркунии бемароми маводи таълимӣ, беаҳамиятӣ, бетартибӣ ва бемақсадии муайян сурат мегирад. Кори таълимӣ-тарбиявии омӯзгор дар бобати дарсгузаронӣ ба омодагии ӯ, донишу маҳорат ва муносибати эҷодона ба интиҳоби шакли дарс ва услубҳои фаъоли таълим зич вобаста аст. Бинобар ин омӯзгор бояд доимо ихтисоси худро пеш аз ҳама, ба воситаи бо диққат омӯхтани адабиёти илмӣ оид ба таърих ва усулҳои таърих такмил диҳад, раванди фаъолияти педагогии худ ва дигар омӯзгорони фанни таърихро омӯзад.

Адабиёт:

1. Барномаи таърихи умумӣ (синфҳои 5-11).- Душанбе, 2002.
2. Барномаи таърихи халқи тоҷик (синфҳои 5-11) .- Душанбе, 2008.
3. Лутфуллоев М. Дарс.- Душанбе, 1998.
4. Сухамлинский В.А. Ватан дар дил.- Душанбе, 1996.
5. Содиқов А. Ақидаҳои ахлоқи мутаффақирони Шарқ.- Душанбе, 1989.
6. Зӣёев Т.Н., Давронов Х., Ҷумъаев Б. Асосҳои илми тарбияи шаҳрвандии хонандагон дар таълими таърихи кишвар.- Душанбе, 2004.
7. Раҳмонов А. Ислоҳот ба рушди маориф мусоидат намуд //Маорифи Тоҷикистон, 2009, №3.-С. 4-17.
8. Шарифов Ҷ. Беҳдошти таълим эҷодкорӣ мебоҳад // Маорифи Тоҷикистон, 2009, №3.-С. 17-20.
9. Ильин Е.Н. Рождение урока.- М., 1986.
10. Гончарова Т.И. Уроки истории – уроки жизни.- М., 1986.
11. Калугина М. Н.100 игр по истории.- М., 1978.
12. Дайри Н.Г. Как подготовить урок истории.- М., 1979.
13. Лиханов Б.Т. Воспитательные аспекты обучения.- М., 1982.
14. Маркуше А.И. Если вы учитель.- М., 1989.
15. Пути формирования научного мировоззрения на уроках истории (сборник).- М., 1987.
16. Шаталов В.Ф. Эксперимент продолжается.- М., 1989.
17. Методика обучения истории в средней школе. Пособие для учителя в 2-х частях.- М., 1978.
18. Гора П.В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе.- М., 1988.
19. Косолапов В.И. Диспуты и конференции в школе.- М., 1986.
20. Яковлев Н.М., Сохов А.М. Методика и техника урока в школе.- М., 1985.
21. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. Кн.І. Общие основы процесса обучения.- М., 2003.
22. Полянский Е.П., Балаев В.И. Анализ урока.- Саратов, 1985.

10. Кори беруназсинфӣ роҷеъ ба фанни таърих

Корҳои беруназсинфӣ (фориғаздарсии) мактабӣ заруртарин қисми раванди таълиму тарбия мебошад. Он барои инкишофи ҳаматарафаи мактабӣ хизмат карда, боиси ба таври муносиб ҳал шудани ҳамаи вазифаи тарбиявӣ мегардад.

Агар дар дарс хонанда маводи барномавино меомӯхта бошад, он гоҳ дар корҳои беруназсинфӣ мазмуни барномавии маълумоти ин курси таърих камтар ба назар мерасад. Дурустии ин фикр дар он ифода меёбад, ки дар ин ва ё он намуди корҳои беруназсинфӣ хонандагони синфҳои гуногун иштирок мекунанд. Инчунин иштироки хонандагон дар корҳои беруназсинфӣ бевосита мувофиқи дарси гузашта ё ҳамонрӯзаи онҳо сурат мегирад.

Пас моҳият ва хусусияти корҳои беруназсинфиро чӣ тавр маънидод кардан мумкин аст?

- 1) Алоқаи мактабро бо ҳаёт устувор месозад;
- 2) Хонандагон дар чорабиниҳои мактабӣ ихтиёрӣ иштирок мекунанд;
- 3) Ба андозаи зиёд нисбати раванди таълим ба ҳаёти иштирокчиёну ҳаёти аниқ вобастагӣ дорад;
- 4) Ҳайати иштирокчиёни он синну соли гуногун доранд;
- 5) Маҳдудияти гурӯҳҳои ибтидоии синфӣ бартараф карда мешавад.

Мақсади асосии корҳои беруназсинфӣ аз ҳаматарафаи инкишоф додани шавқу ҳавас, майлу рағбат, қобилияту истеъдоди мактаббачагон ва ташкили бошууронаи вақти холии онҳо иборат аст. Инкишофи рӯҳиву ҷисмонии хонандагон давом ёфта, хусусиятҳои махсуси шахсияти хонанда аниқ карда мешавад.

Иштироки хонандагон дар корҳои беруназсинфӣ вазифаҳои зеринро ба сомон мерасонад:

1. Хонандагон дониш ва малака оид ба фанни таърихро, ки дар синф дар вақти дарс мувофиқи талаботи барномаи таълимӣ аз китоби дарсӣ ба даст овардаанд, дар корҳои беруназсинфӣ дар амал санҷида, тақмилу рушди дониш, малака ва маҳорати худро иҷро мекунанд.
2. Корҳои беруназсинфӣ:
 - а) ташаккули зеҳнии хонандагонро аз фанни таърих идома медиҳанд;

- б) бо роҳи мустақил равон шудани хонандагонро тақвият медиҳанд;
- в) маърифат ва тафаккури таърихӣи хонандагонро ғанӣ мегардонанд;
- г) хусусиятҳои инфиродии шахсияти хонандагонро рушду нумӯи медиҳад;
- ғ) худмуайянкунии шахсияти хонандагонро ба анҷом мерасонад;
- д) вазифаи инкишофи касбии хонандагонро иҷро менамояд;
- ё) ҷараёни ба камолрасии хонандагонро метезонад;
- ж) ҷаҳонфаҳмӣ ва ҷаҳонбинии хонандагонро васеъ мекунад;
- з) маромнокии омӯзиши таърихӣ кишварро бештар мегардонад;
- к) меҳру муҳаббати хонандагонро нисбат ва ватан, миллат ва инсон афзун мегардонад;
- л) мавқеи шахрвандии хонандагонро ташаккул медиҳад;
- м) сифатҳои шахрвандии хонандагонро мустаҳкам мекунад;
- о) алоқаи омӯзгору хонанда мустаҳкам мешавад ва ғайра.

Вазифаҳои омӯзгор низ дар қорҳои беруназсинфӣ нисбат ба дарсҳои таърих дигар хел мебошанд:

- Ё ба сифати мутахассис ва бародари калон ба ин раванд роҳбарӣ менамояд, ҳатман бо иштироки фаъоли ҳуди хонандагон;
- Омӯзгор нақши ташкилотчӣ ва ба низомдоравардандаи қорҳои беруназсинфиро мебозад;
- Таъмини амният ва саломатии хонандагон, тартибу низом, рафтору кирдори онҳо.

Таҷрибаи мактабҳо нишон медиҳад, ки қорҳои беруназсинфӣ бояд бо назардошти якҷанд қоидаҳо ташкил шавад:

1. Алоқамандии қори қорҳои беруназсинфӣи ғанӣи таърих бо вазифаҳои тарбиявии тамоми мактаб. Ин чунин маъно дорад, ки қорҳои беруназсинфӣ ҳамчун қисми ҷудонашавандаи раванди таълиму-тарбия доништа мешавад. Қорҳои беруназсинфӣ барои баланд бардоштани сифати таълим ва тарбия хизмат мекунад. Асоси донишҳои ғанӣи таърих дар дарс азхуд карда

мешавад, ки дар он омӯзгор кӯшиш мекунад, ки меҳру муҳаббати хонандагонро ба фанни мазкур зиёд намояд. Ташкил намудани кори беруназсинфӣ иҷроиши чунин вазифахоро сабук мегардонад.

2. Ба омӯзиши масъалаҳои назариявӣ, сиёсӣ ҷалб намудани диққати хонандагон. Вазифаи асосии машғулияти корҳои беруназсинфӣ тарбияи миллӣ, омода намудани хонандагон ба иштироки ғаёл дар ободонии ватан иборат мебошад. Мустаҳкам намудани алоқаи корҳои беруназсинфӣ бо ҳаёт вазифаи дигари он мебошад, ки барои амалӣ намудани он маводу мақолаҳои таърихӣ аз ҳаёту таърихи ҷумҳурӣ, ноҳия ва шаҳри худ бояд омӯхта шавад.
3. Корҳои беруназсинфӣ бояд ғаёлияти мустақилонаи хонандагонро инкишоф дода, мустақилона аз адабиёт ва китобҳо истифода карданро ёд диҳанд. Дар асоси ин малака аввалин қадам дар соҳаи омӯзиши корҳои илмӣ-тадқиқотӣ гузошта мешавад. Маданияти хонандагон инкишоф ёфта, алоқаманд намудани масъалаҳои назариявиро бо ҳаёт меомӯзонад ва барои интиҳоби касби оянда лозим аст.
4. Барои шавқовар гузаронидаи чорабиниҳои беруназсинфӣ хонандагон бояд қисми зиёди вазифаҳои роҳбариро ташкилиро ба зиммаи худ гиранд. Инчунин, хоҳиши онҳоро дар ба нақша даровардани машғулиятҳо, интиҳоби мавзӯ ва ғайра бояд ба назар гирифт.
5. Синну соли хонандагон, шавқ ҳавас ва шароити мактабу муҳити зистро бояд аз хотир набаровард. Шахсияти омӯзгор, шавқу ҳавас, истеъдоди ӯ ҳам дар корҳои беруназсинфӣ таъсири калон мерасонад.

Навъҳои корҳои беруназсинфӣ аз фанни таърих ниҳоят бисёранд. Агар онҳоро аз ҷиҳати усул ва мазмун гурӯҳбандӣ кунем, пас он аз чорабиниҳои оммавӣ, гурӯҳӣ ва инфиродӣ иборат мебошанд.

Навъи оммавӣ: тамошои осорхонаҳо, ҷойҳои таърихӣ ва муқаддасоти дигари миллӣ; экспедитсияҳо, шабнишиниҳо, озмунҳо, олимпиадаҳо (намоиши дониш, маҳорат, малака аз

ҷониби хонандагон), ҳафтаҳои таърихӣ, конференсияҳо, ташкил намудани гӯшаҳои мактабӣ, осорхонаҳо, тамошои театрҳо, ҷашни идҳои миллий, ташкили бозиҳои кишваршиносӣ, хонишҳои беруназсинфӣ, иҷроиши Суруди миллий, ба ҷо овардани эҳтиром нисбати Парчами давлатии Тоҷикистон.

Навъи гурӯҳӣ: дарс дар осорхона ва ё дилҳо ҷойҳои муқаддаси миллий, клубҳо (“Воҳӯрӣ”, “Аҳбор”, “Интиҳоби ман”, “Мубоҳиса”), маҳфилҳо (“Кишваршиносони ҷавон”, “Таърихшиносони ҷавон”, “Пайшиносони ҷавон”), наشري маҷаллаҳои дастнавис, рӯзномаҳои деворӣ, ташкили гӯшаи синфӣ.

Навъи инфиродӣ: ба ин намуд шахсони алоҳида машғул мешавад – мактабсозон, харитакашҳо, сураткашҳо, таҳиягарони рӯзномаҳои синфӣ, ҷамъоварандагони маълумот дар бораи воқеаю рӯйдодҳои нодири таърихӣ, нависандагони реферату маърузаҳо, мақолаҳо, ҷамъоварандагони ёдгориҳои моддӣ ва ҳаттӣ, дӯстдорони китобҳои таърихӣ, ҷамъоварандагони маркаҳо, ҳар гуна бозномаҳо (открытка) доир ба таърихи кишвар ва шахсиятҳои таърихӣ, пулу тангаҳои давру замони гузаштаи кишвар, иштирокиёни озмунҳо аз фанни таърихи кишвар ва ғайраҳо.

Дар қорҳои беруназсинфӣ барои хонандагон ташкил намудани тамошои осорхонаҳо ва ҷойҳои дигари таърихӣ дорои аҳамияти умумимиллӣ ва маҳаллӣ дошта, бояд дар мадди назари аввали омӯзгор қарор гирад.

Экскурсия (тамошои таълимӣ) чист?

Истилои экскурсия аз калимаи латинӣ гирифта шуда, маънояш сафар қардан, сайр қардан мебошад. Ҳамчун мафҳуми педагогӣ шакл ва усули ташкили таълим ва тарбия мебошад, ки мушоҳида ва омӯзиши ашёву ҳодисаҳоро дар ҳолати табиӣ ва муқаррариашон дар назар дорад. Экскурсияи таълимӣ бо тамошои ҷойҳои таърихӣ ё осорхонаҳо, намоишгоҳҳо ва ғайра гузаронида мешавад. Барои он, ки экскурсия самараи дилҳо диҳад, омӯзгор бояд маводи таълимӣ ва мавзӯи экскурсияро хуб омӯзад ва ба он пешакӣ тайёрӣ бинад. Барои ташкил ва гузаронидани дарс-экскурсия омӯзгор бояд ба монанди дарси синфӣ тайёрӣ бинад.

Талаботи асосии бурдани хонандагон ба тамошои осорхона ва ҷойҳои таърихӣ аз он иборат аст, ки аввал объектро бо дониши хонандагон дар вақти омӯзиши мавзӯ дар раванди таълим мутобиқ гардониди шавад. Объект бояд дорои аҳамияти маърифатӣ тарбиявӣ дошта бошад, яъне вазифаи тарбияи шаҳрвандонро иҷро кунад.

Барои бо муваффақият гузаронидани экскурсия, ба он хуб омодагӣ дидан лозим аст. Агар ба раванди экскурсия ҳуди омӯзгор роҳбарӣ намояд, пас он самарабахш мегузарад, чунки омӯзгор тамоми имкониятҳои хонандагони худро хуб дониста, мувофиқи завқу ҳаваси онҳо дар асоси ёдгориҳои таърихӣ барои бехтар азхуд кардани барномаи таълимӣ кӯшиш менамояд. Ба шарте, ки агар омӯзгор дар экскурсия иштирок карда натавонад, лозим аст, ки ӯ қаблан бо корғари оорхона дар бораи тартиб ва роҳҳои гузаронидани экскурсия маслиҳат кунад. Экскурсияро бояд аз рӯи ягон мавзӯи муайян гузаронид, на ин ки мисли тамошобини муқаррарӣ, ки ҳар чизе, ки дар осорхона маҳфуз аст, тамошо карда онро гузарад. Омӯзгор мавзӯи мушоҳидаро қаблан муайян карда, ба кадом расму суратҳо ва нигораҳо назар карданро бояд кайд карда гузарад.

Дар баъзе мавридҳо омӯзгор дар вақти экскурсия танҳо бо нишон додани ёдгориҳои таърихӣ ва баёни мухтасар маҳдуд мешавад, лекин дар мавридҳои дигар ӯ ёдгориҳои таърихиро ҳамчун асбобҳои аёни барои шавқовар гузаронидани сӯҳбату нақли худ аз рӯи ягон мавзӯи истифода мебарад. Албатта, гузаронидани экскурсия дар шаҳрҳои бузурги маркази илму-маданият ва тамаддуни кишвар агар гузаронида шавад, самарайи бештаре барои хонандагон насиб мегардонад, аммо ин маънои онро надорад, ки дар шаҳрчаҳои хурд ва ё деҳоти ноҳияҳои дурдаст барои хонандагон ҷойҳои тамошои таърихӣ вучуд надорад. Омӯзгор метавонад диққати онҳоро ба ёдгориҳои таърихӣ, масҷиду мадрасаҳои қадима, бошишгоҳҳои одамони қадим, ҷойҳои кофтуковҳои археологӣ ҷалб намояд. Дар деҳот бошад, мумкин аст, ки назари хонандагонро ба асбобу анҷоми қадим, ба олотҳои кӯҳнаи истеҳсоли шинос намуд.

Дар бораи воситаи ба тамошо бурдану овардани хонандагон

ва таъмини амнияти онҳо ҳаматарафа фикр кардан лозим аст. Омӯзгор дар сӯхбати худ бо хонандагон қабл аз тамошо, бояд ба онҳо фаҳмонад, ки объектҳои мавриди тамошо қарордоштаи онҳо дорои чӣ гуна аҳамияти баланди таърихӣ ва илмӣ мебошанд. Пас аз тамошои осорхона хонандагон бояд таассуротҳои худро ба воситаи навиштани нақли хаттӣ, иншо, сураткашӣ ё ин ки тавассути сӯхбат ҷамъбаст намоянд.

Ҷамъомадҳои умумии хонандагон аз қабилҳои шабнишиниҳо, ҳафтаҳои фанни таърих, ҷашни идҳои миллий ва ғайра ва ба ягон мавзӯи мушаххас бахшида мешаванд. Масалан, ҷашни рӯзи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, рӯзи Иди ғалаба, ҷашни зодрӯзи арбобони илму фарҳанг, оғози соли таҳсил, занги камолот ва ғайраҳо дар ин ва ё он соҳти мазмуну мундариҷаи худ дорои аҳамияти ватанпарварию миллатдӯстӣ ва маърифатӣ тарбиявӣ мебошад.

Барои дар амал тадбиқ намудани чунин чорабиниҳо қаблан нақша-барнома таҳия карда мешавад, ки одатан аз қисматҳои тантанавӣ ва бадеӣ иборат мебошад.

Дар қисмати аввал – маърӯза ва ё суҳанронии шахси масъул (15 -20 дақиқа) давом меёбад.

Дар қисмати дуюм – қироати шеърҳо, намоиши сахнаҷоҳо, байтбарақҳо, сурудхонӣ рақсу бозиҳои шавқовар (1.5-2 соат) гузаронида мешавад.

Дар ин гуна чорабиниҳо ороиши толор, сару либоси хонандагон ва иштирокчиёни намоиш аҳамияти калон дорад. Мавзӯҳои шабнишиниҳои таърихӣ гуногунранг шуда метавонанд. Мумкин аст, ки онҳо ба ягон санаи муҳими таърихӣ, ҳаёт ва эҷодиёти ходимони машҳури давлатӣ сиёсӣ, қаҳрамонони муборизаҳои миллий-озодихоҳӣ ва ҷангҳои ватанӣ бахшида шуда бошанд. Мавзӯи шабнишиниҳои мактабиро аъзоёни маҳфилҳои мактаб муайян карда метавонанд. Агар дар ҳолате, ки онҳо мавзӯ пайдо карда натавонанд, гурӯҳи омӯзгорон ва ё ташкилоти ҷавонон мавзӯи шабнишиниро пешниҳод намуда, дар байни фаъолони мактаб онро муҳокима менамоянд.

Барои хуб гузаштани шабнишинӣ маҳфилҳои фанни таърих, адабиёт, мусиқӣ, расмкашӣ яқоя амал мекунанд. Дар вақти

муҳокимаи нақшаи шабнишинӣ ҳамаи аъзоёни маҳфил дар он иштирок карда метавонанд, ҳар як мавзӯе, ки барои он пешниҳод карда мешавад, бо роҳбарии омӯзгор аз назар мегузарад, чунки мавзӯҳои шабнишинӣ аввал бояд бо маводи интихобкардаи хонанда, бо нақша ва мазмуни мавзӯ мувофиқ бошад.

Барои шавқовар ва диққатҷалбкунанда намудани маърӯза маълумотҳои дар натиҷаи экскурсияи кишваршиносӣ ҷамъоварда, истифода бурда шавад. Ҳаҷми маърӯзаҳои шабнишинии таърихӣ бояд калон набошанду 5-10 дақиқа вақтро дар бар гиранд. Лозим аст, ки хонанда мавзӯи худро мустақилона, бе ҷараён намояд, то ки маърӯзагӯшкунӣ барои боқимондагон дилгиркунанда нашоуда, шавқовар бошад.

Шабнишинии мактабӣ аз қисми адабӣ ва саволу ҷавоб иборат буда, бо ҳамин хотима меёбад. Маҳфили расмӣ низ дар оро додани толор ва ё синфхонае, ки дар он шабнишинӣ доир мегардад, ёрӣ расонида метавонад. Интихоб кардани шеърҳои суруд мувофиқи хоҳиши онҳо тартиб дода мешавад, омӯзгор бошад, тарзи хониши бадеӣ, сароидан ва бурдани барномаи шабнишиниро ба хонандагон меомӯзонад.

Вақте, ки тамоми маърӯзаҳо ва намоишҳои адабӣ-бадеӣ омода шудаанд, бо иштироки тамоми омӯзгорони масъул чанд маротиба тамоми барномаи шабнишинӣ машқ карда мешавад, то ки камбудии дар назари аввал ба ҷашм наафтада, бартараф карда шаванд. Ҳангоми гузаронидани чунин шабнишинӣ маърӯзахонӣ ва қисматҳои бадеии намоиш бояд бо ҳам омехта гузаронида шаванд, чунки агар аввал маърӯзахонӣ ва баъдан намоиши ҳунарий-санъатӣ пешкаш карда шавад ва ё баръакс, пас дар ин сурат диққати хонандагон парешон шуда, моҳияти илмӣ-таълимӣ чунин маърака аз байн бурда мешавад. Шабнишинӣ бояд аз ду то дуҷуғун соат диққати хонандагонро ба худ ҷалб карда тавонанд.

Гузаронидани шабнишинӣ аҳамияти калони таълимӣ ва тарбиявӣ дорад, ҳам тамошобинон ва ҳам иштирокчиёни он таассуроти бузург ба бар карда, маълумоти дониши андӯхтаи онҳо дуру дароз дар хотирашон боқӣ хоҳад монд. Шабнишинӣ бояд тарзе ба роҳ монда шавад, ки тамошобинон низ ҳаваси ба

иштирокчии чунин маърака табдил ёфтандро орзу кунанд. Агар шабнишинӣ хуб гузараду самараи хуб ба бор орад, пас мумкин аст, ки онро такроран дар дигар мактабҳо низ намоиш дод. Чунки, гузаронидани он фаъолият ва мустақилияти хонандагонро инкишоф дода, барои густариши фаъолияти мустақилонаи онҳо имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Ба ғайр аз намудҳои дар боло зикргардидаи корҳои беруназсинфӣ боз шаклҳои дигари он низ вучуд доранд, ба монанди, бо аҳли синф тамошо намудани филми ҳунарии ва ё таърихӣ, тамошои театр, радиошунавоии мактабӣ, концерт-чистон, озмунҳо, ташкил намудани бозиҳо ва ғайра.

Фаъолияти маҳфилҳо аз сабабе, ки аъзои доимӣ доранд, дигар хел суръат мегиранд. Масалан, аъзои маҳфили “Ахбор” дар давоми ҳафта дар бораи ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар ва ҷаҳон ахбори муҳим ва ҷолиби диққатро ҷамъ мекунад. Он дар китоби маҳфил мухтасар сабт шуда, дар ҷамъомади пагоҳирӯзии оғози ҳафтаи оянда ба тавачҷӯҳи хонандагон расонида мешавад. Ё ин ки ин амал дар рӯз ва соати муайян тариқи радиои мактабӣ иҷро мегардад. Маҳфили “Ахбор” аз байни хонандагон муҳбирон, муҳаррирон ва ғӯяндагон дорад. Хонандагони аъзои ин маҳфил малакаи илмӣ, интиҳоби мавод, таҳрир намудани он, суҳанронӣ (наттоқӣ) дар худ ташаккул медиҳанд. Инчунин масъулият ва шавқу завқӣ аъзоёни маҳфилро ба омӯзиши таърихи кишвар афзун мегардонад. Ин гуна маҳфилро мумкин аст, ки дар асоси 3 фанни таълимӣ – таърих, забони давлатӣ ва адабиёт ташкил кард.

Аъзоёни маҳфили “Вохӯрӣ” бо омӯзгорони фанни таърих, олимон, шоирон, нависандагон, санъаткорон ва ғайраҳо вохӯриҳо ташкил намуда, бо онҳо масъалаҳои гуногуни ҳаёти мамлакатро мавриди баррасӣ қарор медиҳанд.

Шаҳси масъули ташкилкунандаи ин гуна вохӯриҳо бояд ба ин масъала бо як назари масъулиятнок нигоҳ карда, тайёрии хуб бинад. Аз қабилӣ масъалаи интиҳобнамоии мавзӯи муҳокима, бедор кардани шавқу завқӣ хонандагон, нашри рӯзномаи деворӣ ё фотомонтаж, ташкили намоишгоҳи китобҳо, омодасозии тӯҳфаҳои хотиравӣ, маърузаи аъзоёни маҳфил. Дар ду моҳ як маротиба омода намудани чунин вохӯриҳо кифоя аст.

Махфили “Мубохиса” барои хонандагони синфҳои VIII-XI диққатҷалбкунанда аст. Мубохиса оид ба мавзӯҳои, ки дар натиҷаи кори маҳфил пешбинӣ шудаанд ва ҳам дилхоҳ мавзӯҳои дигари доғи рӯзи ҳаёти кишвар ва ҷаҳон баргузор намудан мумкин аст.

Масалан, мавзӯи мубохиса: “Масъалаи фурӯш ва намоишҳои видеофилмҳои, ки зӯроварӣ ва шинакча нисбати зан”-ро тарғиб мекунанд.

Қоидаи ташкили мубохиса: Аъзоёни маҳфил – 5 нафар, ҳайати ҳакамон (парламент) – 5 нафар ва хонандагони боқимондаи маҳфил ба 4 гурӯҳи ҳайташ баробар бо номҳои “Иттиҳоди волидон”, “Бонувони ҷавон”, “Ҳуқуқҳои табаа” ва “Тоҷирони ҷавон” тақсим карда мешаванд.

Ҳар як гурӯҳ дар зарфи 10 дақиқа далелҳои худро омода намуда, баъдан дар давоми 5 дақиқа ҳар як гурӯҳ тавассути намоёндаи худ фикру ақидаи ба миёномадаашонро дар назди ҳайати ҳакамон ибраз мекунанд.

Роҳбари ҳайати ҳакамон вазифаи раисиро бар ўҳда мегирад. Котиби ҳакамон баромадхоро мухтасар қайд мекунад. Аъзои ҳакамон ба онҳо саволу ҷавоб мекунанд. Баъдан ҳайати ҳакамон бо дарназардошти ақидаҳои гурӯҳҳои ақали ба қароре меоянд ва онро барои баррасӣ ба ҳайати боқимондаи ҳакамон (ба парламент) пешниҳод мекунанд. Бо ин васила хонандагон имконият пайдо мекунанд, ки бо ҷараёни сиёсии кишвар хубтар шинос шаванд. Ин кор масъулияти онҳоро ба сифати шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд мебардорад.

Назорат аз болои хониши беруназсинфӣ

Хониши беруназсинфӣ дар роҳи инкишоф додани дониши таърихӣ хонандагон воситаи бисёр хуб ва муҳиме ба шумор меравад. Вакте, ки хонандагон бо асрҳои бадеии дар мавзӯҳои таърихӣ гузашта эҷодшуда, ё ин ки бо адабиёти илмӣ ва илмӣ-оммавӣ шинос мешаванд, тасаввуроти онҳо дар бораи таърихӣ гузашта васеъ мешавад ва то андозае ҳаёти гузаштaro бо таври мушаххас, равшан ва васеъ тасаввур карда метавонанд.

Аз ин сабаб, омӯзгор вазифадор аст, ки аз болои хониши беруназсинфӣ хонандагон доимо назорат бурда, бояд муайян

созад, ки онҳо ба кадом асраҳои илмӣ-бадеӣ шавку ҳаваси зиёдтар зоҳир менамоянд. Омӯзгор бо хонандагон сӯҳбат намуда ва ё тавассути варақаи китобхона доираи шавку ҳаваси хонандагонро дарк карда метавонад. Дар натиҷаи пайдоиши ошноӣ бо шавку ҳаваси хонандагон маълум мешавад, ки на ҳамаи хонандагон ба хондани китобҳои адабӣ шавқманд ҳастанд. Аксарияти хонандагон хоҳиши аз доираи китоби дасрӣ баромаданро надоранд, ё ин ки агар дилхоҳ асари ба таърих наздикро мутолиа карда бошанд, ҳам ба чихатҳои таърихӣ он он қадар аҳамият намодаанд.

Аввалин амале, ки омӯзгор барои назорат бурдан аз болои хониши беруназсинфии хонандагон карда метавонад, ин тартиб додани рӯйхати адабиёте мебошад, ки онҳо бояд ва ё метавонанд онҳоро мутолиа кунанд, дигар он, ки омӯзгор бояд қариб дар аксари дарсҳои таълимии худ аз фаъолияти ташвиқотиву тарғиботии зарурияти хондани китобҳои бадеӣ ва илмӣ дар канор набошад. Яъне, агар омӯзгор худ аз китобхонӣ вокиф бошад ва ҳангоми нақли ягон воқеаи таърихӣ иқтибосҳоро аз адабиёти иловагӣ ва бадеӣ биёрад, он гоҳ оҳиста-оҳиста дар дили хонандагон меҳру муҳаббат ва шавку завқи китобхонӣ пайдо мешавад ва ё қироати ягон порча аз асари бадеӣ низ барои хонандагон таъсирбахш мебошад. Барои тавсия намудани дилхоҳ китоби таърихӣ омӯзгор бояд пеш аз ҳама хонандагонро ба мазмун ва мундариҷаи мухтасари он ошно созад.

Роҳи дигари ҷалб намудани хонандагон ба самти китобхонӣ ин омода намудани намоишгоҳи китобҳо дар ҳудуди мактаб мебошад. Вақте, ки хонандагон дар ҳақиқат имконияти дар даст доштани китобро доранд ва аз намуду симои он метавонад назар кунанд, онро варқгардон намояд, расмхояшро як маротиба аз назар гузаронанд, пас ин амал барои ҷалб намудани онҳо ба мутоилаи он самарайи хубе бахшида метавонад ва ҳаваси касро ба китобхонӣ ба вучуд меорад. Пеш аз оғози дарси таърих, дар аввали сол омӯзгор бояд бо фонди китобҳои таърихӣ китобхонаи мактабӣ ошно шавад. Агар имконият бошад, ин китобҳоро дар синф вобаста ба ягон мавзӯи таърихӣ ташвиқот кардан лозим аст. Масалан, вобаста ба мавзӯи “Инқилоби буржуазӣ-демократии

Фаронса” дар китобхонаи мактабӣ чунин асарҳо маҳфузанд: Волтер – “Ёддоштҳо”, Ж.П. Марат “Памфлетҳо”, В. Гюго “Соли 93-ум”, Р. Роллан “14 июли соли 1789” ва ғайра.

Ташвику тарғиби китобхоро тавассути рӯзномаи девории мактаб ва идораи радиои мактаб низ амалӣ намудан мумкин аст. Ҳангоми тартиб додани рӯйхати китобҳои таърихӣ омӯзгори фанни таърих бояд бо омӯзгорони фанни адабиёт маслиҳат карда, китобхоро бояд ба хонандагон тавсия кунанд, ки дар ин ва ё он дарс фаннӣ тақрор нашлаванд.

Омӯзгор ва ё роҳбари синфи гурӯҳ дар давраи гузаронидани маҷлиси падару модарон метавонад диққати онҳоро ба хониши беруназсинфӣ хонандагон ҷалб намояд, то ки онҳо низ ба раванди таълим ва фаъолияти мактабии фарзандони худ ҳамроҳ шуда, ба китобхонии онҳо диққати махсус зоҳир намуда, ин равандро баробари омӯзгор назорат кунанд.

Воситаи дигари ҷалбнамоии хонандагон ба китобхонӣ ин гузаронидани ҳар гуна конференсияҳои илмӣ мебошад, ки дар онҳо хонандагони зиёд ҷалб шуда, барои муҳокима ва ё омода намудани маърӯза онҳо бояд хоҳу ноҳӯ рӯ ба мутолиаи китобҳои иловагӣ, аз қабili китобҳои илмӣ-бадеӣ нигаронанд ва агар омӯзгор хоҳад, ки хонандагон ҳангоми хониши китобҳо ба масъалаҳои таърихӣ бештар диққат зоҳир намоянд, ӯ бояд пешакӣ онҳоро дар бораи доираи масъалаҳои муҳокимашаванда дар раванди конфронс огоҳ намояд. Агар омӯзгор дар масъалаи адад ва шумораи китобҳои бадеӣ танқисӣ кашад, он гоҳ ӯ метавонад, ки ба якҷанд нафар, хонандагон фаъоли синф супориш диҳад, ки онҳо дар бораи мазмун ва мундариҷаи асосии асар муҳтасар гузориш ва ё реферат омода намуда, аҳли синфро дар бораи он хабардор намоянд. Бехтарин реферату маърӯзахоро, ки соҳиби тақризи хуб гаштаанд, мумкин аст, ки дар рӯзномаҳои деворӣ онҳоро ҷой кард ва ё баъзе нусхаҳои бехтарини онҳоро дар китобхонаи мактабӣ нигоҳ додштан мумкин аст, ки аз онҳо омӯзгорони фанни таърих метавонанд дар синфҳои дигар низ истифода баранд. Хонандагоне, ки доимо ба хондани китобҳои илмӣ-адабӣ ва мутолиаи рӯзномаҳо доимо машғуланд, аз ҷониби омӯзгор метавонанд вазифадор карда шаванд, ки муаллиф,

мазмун ва мундариҷаи асар фикру мулоҳизаи худро пешниҳод кунанд.

Дар синф албатта хонандагоне ёфт мешаванд, ки ба хондани асарҳои бадеӣ он қадар шавқу ҳавас надоранд, дар чунин вазъият омӯзгор бояд бо онҳо инфиродӣ кор бурда, доир ба шавқу ҳаваси онҳо огоҳӣ пайдо намояд. Ҳастанд хонандагоне, ки дар бораи ҷанг, техника, санъат китобхониرو дӯст медоранд, дар чунин вазъият омӯзгор бояд ин нозукиҳоро ба инобат гирифта, мувофиқи шавқу ҳаваси онҳо ба онҳо китоб тавсия кунанд.

Назорати доимии омӯзгор аз болои хониши беруназсинфӣ хонандагон зарур аст, ки ин амалро ӯ метавонад тавассути хонандагони фаъол ба анҷом расонад, ки онҳо бо ҳуҷатгузори китобхона, бо иштирокчиёни конференсияи хонандагон, корҳои хаттӣ ва ғайраҳо шинос мешаванд. Баъзе омӯзгорон ба хонандагон супориши махсус медиҳанд, ки доир ба китобҳои хондашудаашон рӯзномаи махсус тартиб диҳанд, ки дар он дар синфҳои поёни номи муаллиф, асар, қаҳрамонони асосӣ навишта мешавад. Дар синфҳои болоӣ бошад хонандагон фикру мулоҳизаҳои худ ва гуфтаҳои муаллифро қайд мекунанд. Ба таври доимӣ чорӣ намудани рӯзноманависӣ кори беруназсинфӣ хонандагонро ба тартиби муайян медарорад ва фаъолияти мустақилонаи онҳоро инкишоф медиҳад.

Махфили таърих

Махфили таърих яке аз намуди кори беруназсинфӣ хонандагон ба шумор рафта, ҳаёти аниқ ва доимӣ дорад. Дар он мактабҳое, ки махфили таърих дуруст ба роҳ монда шудааст, ба кори таълимию тарбиявии хонандагон таъсири хуб расонида мешавад ва барои гузаронидани дигар шаклҳои кори беруназсинфӣ таърих ба ҳисоб меравад.

Махфил (кружок) чист?

Махфил як шакли кори беруназсинфӣ ва берунамактабии хонандагон ба ҳисоб меравад. Махфил чунин шакли кори маълумот ва маърифатунонии муассисаҳои таълимиву берунамактабӣ мебошад. Махфилҳо гуногун мешаванд, ба монанди: махфилҳо дар асосҳои ихтиёрӣ ва майлу хоҳиши хонандагон, дӯстдорони ин соҳаи илм ва ё санъат ташкил карда шуда, ҳар моҳе 1-4 маротиба

машғулият мегузаронанд. Ба маҳфилҳо омӯзгорони фаннӣ ва ё хонандагони фаъол роҳбарӣ менамоянд. Машғулияти маҳфилҳо бештар ба фаъолияти бевоситаи хонандагон асос меёбад. Мақсади ташаккули гузориши маҳфилҳо инкишофи худфаъоли ва ҷаҳонбинии хонандагон дар воқеъ мебошад.

Аъзоёни маҳфил низомнома қабул намуда, аз болои хониши хонандагон назорат менамоянд. Ба маҳфил хонандагони синфҳои гуногун ва ё синфҳои мувозӣ (параллелӣ) дохил шуда метавонанд, онҳо аз рӯи шавқу ҳаваси худ ба маҳфили санъатшиносӣ, археологӣ, таърихӣ машғул шуда метавонанд. Агар дар вақти ташкил кардани маҳфил шавқу ҳавас ва майли ҳар як аъзои он ба эътибор гирифта шавад, пас кори он бо муваффақият ва самаранок хоҳад гузашт.

Дар ҷамъомади нахустини маҳфил нақшаи феҳристи маърӯзаҳо ва тақсими супоришҳо ба аъзоёни он гузаронида мешавад. Барои устувор гузоштани ҳайати маҳфил бояд хоҳишу талаботи ҳар як аъзои он ба эътибор гирифта шавад. Он гоҳ хонандагон ба маърӯзаи худ шавқмандона омодагӣ мебинанд.

Ҳар як аъзои маҳфил бояд бо маърӯза баромад кунад ва барои омода намудани он аз ёддоштҳо, адабиёти илмӣ, бадеӣ, китобҳои дарсӣ истифода барад. Ҳатто тартибодани рӯйхати адабиётро ба ягон аъзои маҳфил мавзӯи алоҳида карда, супориш додан мумкин аст. Пайдо кардани адабиёти зарурӣ аз китобхона ва ба тартиби муайян даровардани онҳо як қадам ба сӯи омӯзиши кори илмӣ ва фаъолияти мустақилонаи хонандагон мебошад.

Дар мактабҳо маҳфилҳо аз фанни таърих, санъат, вазъи байналхалқӣ ва ғайра арзи ҳастӣ карда метавонанд. Аъзои маҳфил ба ғайр аз шунидан ва муҳокима намудани маърӯзаҳо, экскурсияҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат ташкил карда метавонанд. Ҳар маротибае, ки аъзоёни маҳфил ба осорхона мераванд, якдвараи таърихӣ ва ё санъати ягон давраро меомӯзанд.

Дар маҳфил хонандагон худро озод ҳис мекунанд. Аммо, ин кор бояд бо роҳбарии омӯзгор ташкил карда шавад. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки мавзӯҳои муҳокимашавандаи маҳфил бояд бо мавзӯҳои дар вақти дарс омӯхташаванда алоқаи зич дошта бошанд. Аммо, баъзан мавзӯ аз доираи барномаи таълими

берун мебарояд. Муҳим аст, ки мавзӯҳои маҳфил шавқовар буда, аҳамияти таълимӣ-тарбиявӣ дошта бошанд ва доираи дониши хонандагонро васеъ намоянд. Масалан, агар дар синфи VI доир ба масъалаи кашф шудани Амрико омӯзгор дар вақти дарс 10-15 дақиқа вақт сарф кунад, он гоҳ дар вақти машғулиятҳои маҳфили бошад, хонандагон бо адабиёти иловагии зиёд шинос шуда, барои дарки масъала аз 30 то 40 дақиқа вақтро сарф карда метавонанд.

Агар маърӯзаи омоданамудани хонандагон хуб ва пурмазмун бошад, пас онро дар маҳфили умумимақтабӣ ба муҳокима гузоштан мумкин аст. Аъзоёни маҳфил бо маърӯзаҳои бехтарини худ метавонанд дар назди хонандагони мактаби худ, мактабҳои дигари шахрӣ, вилоятӣ, ноҳиявӣ, байни деҳаҳо, падару модарон ва озмунҳо баромад карда метавонанд. Ҳар як маърӯзаи омоданамудаи хонандаро омӯзгор бояд ҷиддӣ аз назар гузаронад. Маърӯзаҳои хубро инчунин ба воситаи рӯзномаҳои деворӣ, варақаҳои махсус ва маҷаллаи таърихӣ мактаб ташвиқу тарғиб кардан лозим аст. Маҳфилҳо аз фанни таърих барои пеш бурдани фаъолияти беруназсинфӣ хонандагон ва кори мустақилонаи онҳо таккони азиме ба шумор меравад.

Соати тарбиявӣ низ яке аз намуди корҳои беруназсинфӣ аст. Роҳбарони синфҳои V-XI вазифадоранд, ки ҳар ҳафта як маротиба бо аҳли синф сӯҳбат ва ё чорабинии мавзӯӣ дошта бошанд. Дар соати тарбиявӣ омӯзгор аз хонандагон ба воситаи саволу ҷавоб масъалаҳои зиёдеро равшан карда, фаҳмидан мумкин аст. Бо ёрии соати тарбиявӣ рафтори дурусти шогирдон ҷорӣ карда мешавад. Мавзӯҳое, ки дар соати тарбиявӣ мавриди муҳокима қарор мегиранд, басо рангин буда, онҳо бояд дар маркази диққати хонандагон бошад. Бехтарин мавзӯи муҳокимашаванда дар вақти соати тарбиявӣ доир ба масъалаи ахлоқ мебошад. Масалан, мавзӯҳои соати тарбиявӣ тақрибан чунин шуданашон мумкин аст:

1. Донишони таърих воҷиб аст.
2. Чаро хонандагон китоб намехонанд?
3. Забон донӣ – ҷаҳон донӣ.
4. Забони милли – арзиш дорад.
5. Ҳама вақт ростӣ ҷӯю мардонагӣ.

6. Сарқонун – қонуни асосии давлат.
7. Муаллими нахустини ман.
8. Зафари нотақрор.
9. Зиндагии ҳаққиқӣ – бе дурӯғ зистан.
10. Кӣ, чӣ меҳаҳад?
11. 9 май – Рӯзи ғалаба.
12. Тоҷикистон – ватани мо.
13. Сиёсатмадорони ҷаҳон дар васфи Тоҷикистон.
14. Саҳифаҳои дурахшони кишвари мо.
15. Иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз ноҳияи мо.
16. Нусратуллои Маҳсум – қаҳрамони халқи тоҷик.
17. Ҷойҳои муқаддаси маҳалли зисти мо.
18. Орзу кардан шарт мӣ?
19. Таассуроти шумо оиди бахт.
20. Дӯстии духтар бо писар имконпазир аст?
21. Ишқ чист?
22. Оид ба маданияти либоспӯшӣ.

Соати тарбиявӣ имконият медиҳад, ки омӯзгор – роҳбари синф ва хонандагон ба якдигар фикрашонро иброздоранд, доир ба масъалаҳои муҳокимашаванда ақидаву мулоҳизаҳои худро равшану ошкор баён намоянд. Саволҳои даркорашонро аз роҳбари синф пурсанд, лозим шавад, баҳс ҳам кунанд.

Роҳбари синф қаблан мавзӯҳои соати тарбиявиро барои чанд ҳафта ва ё чоряк ба нақша мегирад, ба он омодагӣ мебинад, саволҳои худро ба хонандагон мураттаб месозад, чӣ тавр гузаронидани онро аз ибтидо то ба итмомрасӣ тасвир мекунад.

Кишваршиносӣ

Ҳеҷ як намуди кори беруназсинфӣ барои инкишофи фаъолият ва ташаббуси омӯзгор ва хонандагон ба монанди кори кишваршиносӣ ин қадар имконият фароҳам намеорад. Ғайр аз ин, ба воситаи кишваршиносӣ таълими фанни таърих бо муҳиту зиндагӣ пайваست ва алоқаманд карда мешавад. Ин алоқамандӣ он вақте рӯй медиҳад, ки омӯзгорон дар вақти сӯҳбати худ аз таърих баъзе мисолҳо барои тасдиқ намудани ягон масъалаи таърихӣ аз ҳаёти шаҳри худ, қишлоқи худ мисол меоваранд.

Шаклҳои ташкили кори кишваршиносӣ гуногун мебошад: мисли ташкили маҳфил, экскурсия ба ҷойҳои таърихӣ ва осорхонаи кишваршиносӣ. Дар ҳама маврид кори кишваршиносӣ вақте бо муваффақият мегузарад, ки агар омӯзгор хонандагони фаъолро дуруст роҳбарӣ ва сафарбар карда тавонад.

Аммо аз намунаҳои бисёр шавқовари кори кишваршиносӣ ин ғирдоварии ҳуҷҷатҳои ҳаттӣ ва навиштаҷотҳои қадимаи маҳаллӣ мебошад, ки пайдо кардани он дар ҳар ҷои ғӯшаи маҳал имконпазир аст. Ин гуна ҳуҷҷатҳо барои равшан намудани масъалаҳои зиёди таърихи кишвари худ кӯмаки бузург мерасонад. Ба ғайр аз ҷамъоварии ҳуҷҷатҳои ҳаттӣ, навишта гирифтани ҳикояҳои шифоӣ ва ёддоштҳои кӯҳансолон низ амали хело шавқовар аст, ки онҳо аксари воқеаҳои таърихи гузаштaro аз рӯи шунида ва мушоҳидаи шахсии худ нақл карда метавонанд. Аммо, ҳангоми сабти чунин намунаи сарчашма ҳаминро бояд дар назар дошт, ки ин гуна ҳикояҳо бинобар сабаби зиёд гузаштани вақт, фаромӯшшавии воқеа ва санаҳои асосӣ ва ба эҳсосоти шахсӣ гирифта шудани ҳикоякунанда аз камбудиву нуқсонҳо озод нестанд. Дар чунин ҳолат ин гуна мавод бояд албатта, бо адабиёт ва сарчашмаҳои дигар муқоиса карда шавад ва аз нуқтаи назари танқидӣ гузаронида шавад.

Барои омӯзиши таърихи кишвари худ ёдгориҳои археологӣ аҳамияти калон доранд, ки хонандагон онҳоро бо роҳбарии омӯзгор дидан намуда, оиди асбобу анҷоми асбобҳои замони пешина ҳар гуна мавод ҷамъ карда метавонанд. Албатта, маълум аст, ки гузаронидани кӯшишҳои бостоншиносӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ба ихтиёри Академияи илмҳо супорида шудааст, лекин хонандагон бо ёри ва роҳбарии омӯзгор ҷойҳои ҳафриётҳои бостоншиносиро тамошо карда метавонанд.

Омӯзгор фаъолтарин ҳаводорони таърихи кишварро муттаҳид намуда, нақшаи омӯзиши таърихи кишвари хешро тартиб медиҳад. Онҳо харитаи ноҳияи ҳудро тартиб дода, ҳар гуна бозёфтҳои дар он сабт менамоянд.

Ғайр аз тамошои ҷойҳои таърихӣ ва осорхонаҳо инчунин ба корхонаҳои саноатӣ, хоҷагиҳои фермерӣ рафта, бо истеҳсолот ошноӣ пайдо намудан мумкин аст ва доир ба ҳаёти иқтисодӣ

ва саноатии кишвари худ ҳар гуна мавод ҷамъоварӣ намудан мумкин аст.

Дар асоси маводҳои ҷамъоварӣ намудаи хонандагон оиди таърихи кишвари хеш натиҷаҳои онро дар маҳфилҳо муҳокима кардан мумкин аст. Масалан, “Таърихи гузашта ва имрӯзаи диёри мо”, “Иштироки деҳқонон дар муборизаи зидди ҳаракати босмачигарӣ”, “Шӯриши Восеъ” ва ғайраҳо.

Баъзе маълумотҳои ҷамъкардаи хонандагонро омӯзгор метавонад ҳангоми баёни маводи ҷанни таърих барои аёни ва мушаххас намудани ҳалли масъалаҳои таърихӣ истифода бурда метавонад. Лекин, маводи кишваршиносӣ бештар дар кори беруназсинфӣ, маҳфилҳо истифода бурда мешавад. Дар асоси ин маълумотҳо хонандагон маъруза тартиб дода, дар мактаб ва ё ҳатто берун аз он баромад карда метавонанд.

Машғулияти факултативӣ низ берун аз дарс дар мактабҳои миёна ҷой дорад. Машғулияти факултативӣ ин шакли махсуси ғайриҳатмии ташкили таълим дар мактабҳост, ки барои шакли дониши хонандагон оид ба ягон соҳаи ҷанни таълимӣ, мавзӯ ё худ мавзӯи пешбинишуда, бо майлу хоҳиши хонандагон ташкил карда мешавад. Машғулияти факултативӣ аз давраи шӯравӣ барои хонандагони синфҳои VII-XI пешбинӣ шуда, аз рӯи барномаи махсус гузаронида мешавад.

Вазифаи машғулияти факултативӣ аниқ ва васеъ гардонидани дониши хонандагон аз рӯи ҷанҳои таълимӣ мебошад, ҳаргиз такрори маводи дарсӣ нест. Машғулияти факултативӣ мисли дарс мебошад ва дар синфҳои VII - VIII дар як ҳафта ду соат, дар синфҳои IX-X-XI бошад 4 соат дар як ҳафта муқаррар гардидааст. Номгӯи курсҳои ҷанҳои факултативиро дар мактаб дар аввали соли таҳсил Шӯрои омӯзгорон муайян мекунанд ва ба маълумоти хонандагон расонида мешавад. Машғулияти факултативӣ дар шакли лексия, семинар, таҷрибаомӯзӣ, экскурсия, омода намудани маъруза ва ғайра мегузарад. Рафти машғулияти факултативӣ мунтазам ба ҳисоб гирифта шуда, баҳои ҷамъбастии он дар номаи камол навишта мешавад.

Ҳафтаи таърих

Дар тӯли як ҳафта хонандагон на танҳо дар ҷорабиниҳои

беруназсинфӣ фаъолона иштирок мекунанд, балки, инчунин ба дарсҳои таърих омодагии хуб дида, барои ба сифати баланд гузаштани он мусоидат мекунанд.

Дарсҳои таърих дар ин гуна ҳафта барои тамоми омӯзгорони фанни таърих кушода эълон карда мешавад. Дар ҷамъомадҳои пагоҳирӯзӣ доварон натиҷаҳои озмунҳои рӯзи гузаштаре ба таваҷҷӯҳи хонандагон мерасонанд. Ғолибони озмунҳо дар рӯзи охир дар маҷлиси ҷамъбастии “ҳафта” эълон карда шуда, беҳтаринҳо қадрдонӣ карда мешаванд.

Ҳамин тавр, қорҳои беруназсинфии хонандагон оид ба фанни таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумӣ имкониятҳои тарбияи шахрвандиро баланд мебардорад. Маҳз дар давраи фаъолияти қорҳои беруназсинфӣ хонандагон мустақилона амал карда, сифатҳои шахрвандии ба даст даровардаашонро хуб ошкор намуда, онҳоро ташаққул дода метавонанд. Барои ҳамин ҳам, дар ин қор бояд низоми қорӣ бо тақозои қори кишваршиносии мактабӣ ва тарбияи шахрвандии хонандагон ҷавобгӯ шуда тавонад.

Ба нақшагирии қори тарбиявӣ дар синф

Одатан роҳбари синф нақшаи қори тарбиявиро барои қорҷаъ ба ё нимсолаи оянда бояд тартиб диҳад. Дар қори банақшагирии мавзӯҳо як қолаби умумӣ вучуд надорад, нақшаи қорӣ бояд эҷодкорона ва навоарона бошад. Қадом шаклро роҳбари синф интиҳоб накунад, он бояд пеш аз ҳама, ба қори тарбиявӣ манфиатбахш бошад. Муҳимаш он аст, ки нақша вазифаҳои асосии қори тарбиявиро бо аҳли синф фаро гирад, мувофиқи мақсад бошад ва бо назардошти қонуниятҳои раванди тарбия мураттаб шавад. Як шакли нақшаи тарбиявӣ аз рӯи самтҳои муҳимтарини фаъолияти роҳбари синф сохта мешавад, ки он бобҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Тавсифи синф бо вазифаҳои асосии қори тарбиявӣ дар қорҷаъ (нимсола) – и оянда.
2. Қор оид ба пешрафти дониши хонандагон.
3. Тарбияи ахлоқии хонандагон.
4. Ташкили қори ҷамъиятии самарабахш ва таълими усули интиҳоби касби оянда.

5. Корҳои варзишӣ, санитарӣ, гигиенӣ.
6. Фаъолияти якҷояи хонандагон бо созмонҳои кӯдакон ва наврасону ҷавонон.
7. Кор бо падару модарони хонандагон.

Умуман, ба тартибдиҳии нақшаи кори тарбиявии роҳбари синф талаботҳои зерин пешниҳод мешаванд:

- 1) Нақша бояд ягонагии мақсад, вазифаҳо ва мазмуну шаклҳои кори тарбиявиро бо синф таъмин намояд.
- 2) Пайвастагии оқилонаи услубҳои шифоии таъсиррасонии педагогӣ бо ташкили фаъолияти амалӣ.
- 3) Мазмун, шакл ва услубҳои кори тарбиявӣ бо хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии хонандагон бояд ҷавобгӯ бошад.
- 4) Нақша бояд ҳаёти бошад ва сари вақт ҷорабиниҳои ба нақша гирифта шуда иҷро гарданд.
- 5) Нақшаи тарбиявии роҳбари синф бо нақшаи солонаи мактаб, созмонҳои хонандагон бояд мувофиқат кунад.

Ҳамин тавр, корҳои беруназсинфӣ хонандагон аз фанни таърих имкониятҳои таълимию тарбиявиро баланд мебардоранд. Барои ҳамин ҳам, ин қисмати омӯзиши фанни таърих на камтар аз дарсҳои муқаррарии фанни таърих бояд диққати омӯзгорро ба худ ҷалб намояд. Маҳз дар корҳои беруназсинфӣ хонандагон мустақил буда, сифатҳои инсонии ба дастовардашонро хуб ошкор карда, онҳоро ташаккул дода метавонанд. Барои ҳамин ҳам, дар корҳои беруназсинфӣ аз фанни таърих бояд шаклҳои гуногуни ин кор бо назардошти пеш аз ҳама тарбияи миллии хонандагон ҷавобгӯ ташкил карда шавад.

Тарбияи милли дар хонандагон сифатҳои баланди ахлоқӣ, хувияти милли, инсондӯстӣ, озодаандешӣ, мавқеи шаҳрвандӣ, ташаббускорӣ ва амсоли инро ташаккул медиҳад. Чунин шаҳрванд кодир аст, ки дар манфиятҳои милли фаъолият намояд, нисбати зуҳуроти манфии ҷомеа аз лиҳози танқидӣ назар кунад. Ватани ҳешро дӯст дорад ва манфиятҳои онро ҳимоя намояд, ҳамчун соҳиби тафаккури милли дар пешрафти ҷомеа саҳмгузор бошад.

Мақсаду вазифаҳои ниҳони тарбияи милли ташаккули инсонии комил, соҳиби ватан, нангу номуси милли, ифодагари

симои зеҳнию маънавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва арзишҳои дигари инсонӣ мебошад.

Кори тарбиявӣ дар машғулиятҳои корҳои беруназсинфӣ басо мураккабу душвор аст, чунки:

1. ба бача оилаҳо, мактабҳо, маҳаллаву гурӯҳҳои одамон таъсири гуногун мерасонанд;
2. бачаҳо бошанд, аллакай, то дараҷае ақидаву одатҳо, кӯшишу ҳаловат бурданро пайдо кардаанд;
3. ҳолати ботинии хонандагонро фаҳмидан мушқил аст. Ҳатто ҳуди хонандагон баъзан гуфта наметавонанд, ки чаро ба чунин вазъият гирифта шудаад;
4. натиҷаи ин ё он амали педагогӣ гуногун шуда метавонад, зеро таъсири он ба ҳамаи хонандагон як хела шуда наметавонад;
5. кӯдак мудом ба машғулияте банд аст, лекин ба ин ҳам нигоҳ накарда тарбия мегирад.

Мураккаб будани чараёни тарбия тақозо менамояд, ки ҳангоми ташкили он омилҳои муайян риоя карда шавад. Онҳо дастури амалиёти омӯзгору роҳбари синфро чунин дар назар доранд:

- 1) алоқамандии тарбия бо ҳаёт ва меҳнати ҳамагӯза;
- 2) тарбияи шахсият дар гурӯҳ;
- 3) ягонагии талабот ва эҳтироми шахсияти кӯдак;
- 4) пайдарҳамӣ, мунтазамӣ ва ягонагиро муттасилии таъсиррасонии тарбиявӣ;
- 5) пайвастагии роҳбарии педагогӣ ва инкишофи ташаббускорӣ ва мустақилияти тарбиятгирандагон, мувофиқати тарбия бо хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии хонандагон.

Бояд қайд кард, ки омилҳои тарбия қоидаҳои тақияҳои мебошанд, ки талаботҳои асосиро бо мазмун, услубҳо ва ташкили чараёни тарбиявӣ ифода менамояд. Ба ҷо овардани ин талаботҳо ба тарбиятгар зарур аст. Инчунин омӯзгор бояд аз услубу усулҳои гуногуни тарбия истифода барад. Усулҳои тарбиявиро воситаи таъсиррасонӣ ба шахсият ҳам номидан мумкин аст. Услуби тарбия аз қисматҳои алоҳида иборат аст, ки онҳоро усулҳои тарбия меноманд.

Як қисми ин усулҳову услубҳоро, ки дар байни халқ маълуму машҳур мебошанд, хотиррасон менамоям: шахрдихӣ, нақл, сӯҳбат, одаткунонӣ, ташкили ҳаёт мувофиқи тартиби рӯз, ибратнишондихӣ, маслиҳатдихӣ, насихатгӯӣ, пандомӯзӣ, боваркунонӣ, илтимоскунӣ, маъқулшуморӣ, таърифкунӣ, изҳори ташаккур, дуогӯӣ, хоҳиши роҳи сафед, манъкунӣ, таънагӯӣ, гиллагузорӣ, худотарсӣ, танбеҳдихӣ, урзпурсӣ, зӯроварӣ, масҳаракунӣ, айбкунӣ, шармдорӣ ва ҳайфи ту гуфтан, нафрату маҳкумкунӣ, қасами бад хӯрдан, таҳқиркунӣ, ҳаволакунӣ ба ҳукми мардум ва ғайра.

Аз рӯи вазифаҳо услубҳоро дар илми педагогика бу гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст: 1) услубҳои ташаккули шуури ҷамъиятӣ; 2) услубҳои ташаккулдиҳии рафтори ҷамъиятӣ; 3) услубҳои рағбатнок гардонидани ахлоқи хонандагон; 4) услубҳои худтарбиякунӣ.

Ин гуна услубҳоро бо усулҳои зерин кор фармудан мумкин аст:

1. шахрдихӣ, нақл, сӯҳбат, ибрат, услубҳои ҳаётӣ, ки шуури ҷамъиятиро ташаккул медиҳад;
2. машқ ва одаткунонӣ, супориш – услубҳои ташаккулдиҳии рафтори ҷамъиятӣ;
3. мусобиқа, мукофот – услуби рағбатнок намудани рафтори ҳақиқат;
4. гирифтани ўҳдадорӣҳои шахсӣ, худҳисобдихӣ, худтаҳлилкунӣ, худназоратӣ ва худбаҳодидихӣ – услубҳои худтарбиякунӣ.

Ҳарчанд имрӯз низомҳои гуногуни педагогӣ мавҷуданд, вале ҷойи асосиро дар амалия ва назарияи педагогӣ равияи башардӯстонаи муосир ишғол намудааст, ки инкишофро ҳамчун раванди мутассил дида баромада, собит месозад, ки инкишофи умумифарҳангӣ, ахлоқӣ-эстетикӣ, касбӣ ҳар қадар мураккаб бошад ҳам, ҳамон қадар инсон эҷодкору ғайбӣ мегардад.

Равияи башардӯстонаи тарбияимконият медиҳад, ки шинохту дарки инсон ҳамчун зухуроти нодири табиат сурат мегирад, афзалияти инкишофи фардияти ӯ шинохта шуда, таносуб миёни интиҳоби озоди шахс дар худсозӣ ва таъсири мақсадноки ҷомеа ба ӯ фаҳмо шавад.

Ҳамаи омилҳои тарбияи хонандагон – оила, муҳити зист, кӯдакистон, мактаб, таълими фанҳои гуногун, аз ҷумла, таърих ва қорҳои беруназсинфӣ оиди ин фан хеле муҳиманд, вале ба амал баровардани мақсаду вазифаҳои тарбияи миллий ба зиммаи омӯзгор вогузор карда мешавад. Барои ҳамин ҳам, омӯзгор бояд дорои сифатҳои баланди инсонӣ, педагогӣ, касбӣ ва шахрвандӣ бошад.

Омӯзгор касби ҳудодод нест. Ӯ бояд мунтазам аз болои донишу маҳорат ва малакаи касбии худ амал намуда, кӯшиш кунад, ки ба фаъолияти омӯзгорӣ (ҳам дар машғулиятҳои синфӣ, ҳам дар қорҳои беруназсинфӣ) хуб шугл варзад. Чунон таълиму тарбия ёфта, тақмили ихтисоси ҳудро ташкил диҳад, ки барои шогирдон нисбат ба ҳамаи онҳое, ки ўро ихота кардаанд, намунаи ибрат бошад.

Адабиёт:

1. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2006.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” . - Душанбе, 2004.
3. Раҳмон Э. Чавонон – созандагони фардои ҷомеа. - Душанбе, 2008.
4. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз 4 ҷилд. - Душанбе, 2002.
5. Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва масъалаи тарбия. - Душанбе, 2001.
6. Лутфуллоев М. Педагогикаи муосир. - Душанбе, 2001.
7. Қосимов М., Ҳамидов Р. Қорҳои тарбиявӣ дар мактаб. - Душанбе, 1997.
8. Муллоев М. Таълим ва тарбияи ҳуқуқи мактаббачагон. - Душанбе, 1983.
9. Қосимов М. Баъзе мушкилоти қорҳои тарбиявӣ //Маърифат, 1993, №5-6.
10. Мактаб дар роҳи бозсозӣ. Нашри II–III. - Душанбе, 1990-1993.
11. Тарбияи маънавии хонандагон: маҷмӯаи мақолаҳо. - Душанбе, 1991.
12. Низомномаи мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ. - Душанбе, 1995.

13. Афзалов Х. Таърихи педагогикаи тоҷик. - Душанбе, 2002.
14. Методика обучения истории в средней школе. Пособие для учителей /Под. ред. Ф.П. Коровкина и Н.Г. Дайри. – Т. II.- М., 1978.
15. Основы педагогического мастерства.- М., 1989.
16. Богдырев Н.И. Классный руководитель.- М., 1988.
17. Воспитание школьников во внеучебное время /Под. ред. Л.М. Балянской.- М., 1980.
18. Лебедева А.И. Организация и проведение исторических олимпиад в 6-9 кл.- М., 1990.
19. Лиханов Б.Т. Воспитательные аспекты обучения.- М., 1982.
20. Муминский В.О. Азбука гражданина.- М., 1997.
21. Хрестоматия по внеклассной работе. Школьные исторические вечера.- М., 1977.
22. Формы внеклассной работы по истории. Сборник.- М., 1975.
23. Зиёев Т.Н. Кунтувдий Н.А и др. Введение в курс гражданского образования.- Душанбе, 2008.
24. Мудрость воспитания.- М., 1989.
25. Филонов Г.Н. Воспитание личности школьников.- М., 1985.
26. Подласый И.П. Педагогика. Процесс воспитания. Кн. II.- М., 2003.

Хулоса

Ҳамин тавр, илми риёзиро маликаи илмҳо номанд, пас илми таърихро шоҳи илмҳо номидан равост. Чӣ тавре, ки дар боло зикр гардид, бештари мутаффакирон иброз доранд, ки таърих илмест, ки гузаштаре меомӯзад, таърих ин бо хотир овардани вақти барнамегардидаи олами ҳастию замони муосир аст. Мо албатта ҷонибдори ин ақида буда, исбот менамоем, ки таърих на “гузаштаре” меомӯзад ва на “вақтро”, балки ягон объектро дар гузашта, яъне инсон ва ҷомеаи инсониро меомӯзад. Илова бар ин, таърих илми асосии шинохти замони муосир низ мебошад. Ҳар қадар агар инсон таърихи худро хуб донад, ҳамон қадар ба ҳодисаҳои кунунӣ баҳои дуруст дода, ояндаро дуртар дида метавонад.

Таърих бо ҳамаи хусусияти худ аз олами иҷтимоӣ, ки агар шартан гӯем, бо инъикоси таҳлили замони ҳозира машғул шуда, таҳти ин мафҳум таҳияву пешкаши тарзҳои моделҳои гуногун ва мафҳумҳои кӯмакунанда бо дарки ҷомеаи мавҷудаи муосир ва инсонии замонавиро дар мадди назар дорад, фарқ мекунад.

Вазифаи муҳими таълими ҷанни таърих дар мактабҳои миёна аз он иборат аст, ки қонуниятҳои таракқиёти ҷамъияти инсонӣ ба хонандагон чуқуру, ҳамаатарафа, бо мисолҳои мушаххас фаҳмонда шавад. Ҷанни таърих инчунин барои тарбияи миллӣ ва махсусан барои устувории ақида ва ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии хонандагон ҳаҳми бузург мебозад. Дар баробари ин таърих инсонро ташаккул медиҳад, тарбия мекунад.

Ташаккулдиҳии ҷаҳонбинии илмӣ дар шароити инкишофи бусуръати илм ва техника, ба меҳнати эҷодӣ омода намудани ҷавонон, аз мактаб инкишоф додани қобилити фикрии хонандагонро талаб мекунад. Мактаб на танҳо барои азхуд кардани асосҳои илми таърихро таъмин менамояд, балки инчунин дар хонандагон малакаи мустақилона фикр ронданро пайдо карда, равшанӣ ва мунтазамии зеҳнии онҳоро густариш медиҳад. Тарбияи тафаккури интиқодӣ, таҳаммул ва тоқатпазирӣ ҳоло шарт ва зарур аст.

Кори таълиму тарбия дар мактаби миёна бо роҳҳои гуногун, ба монанди, дарс, супориши вазифаи ҳонагӣ, кори мустақилона, семинар, лексия, машғулиятҳои гуногуни беруназсинфӣ ва ғайра ба амал бароварда мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо ҳайати

хонандагон, шаклҳои алоқаи байни омӯзгор ва хонандагонро, инчунин аз ҷиҳати хусусияти умумии фаъолияти мустақилонаи хонандагон аз як дигар фарқ мекунад.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” дар мактабҳои миёнаи ҳамагонӣ шакли дарси синфӣи ташкили таълим, ки хонандагон ба синфҳо тақсим шуда, дар он фаъолияти хонандагону омӯзгор якҷоя суръат мегирад, васеъ истифода бурда мешавад, ки нишонаҳои асосии он аз инҳо иборат мебошад: хонандагони як синф аз ҷиҳати синну сол ва дониш қариб баробаранд, дарс дар синф аз рӯи ҷадвали дарсӣ гузаронида мешавад, ҳар як дарс 45 дақиқа давом мекунад. Барои самаранокии ин тарзи таълиму тарбия аз усулҳои гуногуни таълим ва шаклҳои гуногуни дарс истифода бурдан мумкин аст, интихоби онҳо бо мавзӯъ, мазмун ва мақсади дарс вобаста аст. Дарс шакли асосии таълими фанни таърих мебошад.

Ягонагии таълиму тарбия мақсаду вазифаҳои дарсро муайян мекунад. Ҳар як омӯзгор пеш аз ба дарс даромадан, бояд дар назди худ вазифа гузорад, ки хонандагон дар рафти он бо донишу малакаҳои нав мусаллаҳ гарданд, дар тафаккури онҳо тасаввурот, мафҳумҳои нави таърихӣ ба амал омада, дарси гузаштaro такрор намуда, хонандагон барои дар амал тадбиқ намудани донишҳои ҳосилнамуда, бояд ҳидоят кард.

Омӯзгор дар дарси таърих инчунин хонандагонро ба рӯҳияи худшиносию миллатдӯстӣ, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ ва ғайра тарбия намуда, омода сохтани онҳоро ба ҳаёт ва меҳнати самараноки ҷамъиятӣ баҳри бунёди ҷумҳурии соҳибистиклол ва ба риоя намудани қоидаҳои ахлоқи шаҳрвандӣ ва ҳаёти самараноки ҷамъиятӣ ҳозир ва омода месозад.

Усулҳои таълим бояд ҳамеша такмил ёфта, сифатан беҳтар гарданд. Дар таълими фанни таърих танҳо аз як усул истифода бурдан ҷои нест, чунки ин навъи шахшудаи таълим барои хонандагон дилбазан гардида, минбаъд барои донишандӯзӣ ва инкишофёбии маҳорату малакаи касбии онҳо ҳалалдор мегардад. Устои фанни таърих бояд нисбати интихоби роҳи усулҳои таълими таърих эҷодкорона назар кунад. Имрӯз истифодабарии усулҳои, ки ҷустуҷӯи эҷодиро талаб доранд, ба монанди усулҳои тадқиқотӣ ва интерактивӣ назар ба усулҳои сифати ахборотдиҳанда ва дониши тайёрдиҳанда матлубтаранд.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ, маводи рӯзномаҳо, адабиёти бадеӣ, асарҳо ва мақолаҳои илмӣ ва ҳамаи он маводе, ки хонандагонро ба ҷустуҷӯ кардан ҳидоят мекунад, қисми таркибии ҳар як дарси таърих бояд бошад. Натиҷаи ин гуна амал он бояд бошад, ки хонандагон танҳо ба вусъат додани доираи дониши худ маҳдуд нашуда, аз миёни ахбороти илмӣ зиёд маълумоти барояшон заруриро ҷудо карда тавонанд баъзе усулҳои илмӣ-тадқиқотӣ азхуд кунанд.

Дар бобати тарбияи миллии хонандагон инчунин корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ аҳамияти калон доранд. Дар ин кор омӯзгор бояд ба алоқаманд кардани ҳам раванди таълим ва ҳам қори тарбиявӣ ва махсусан ба маъалаи муносибати ҳамаҷониба ба тарбияи насли наврас диққат намуда, сатҳи таъсиррасонии илмӣ ва ғоявии таълиму тарбияро баланд бардошта, муваффақ шаванд, ки тарбия ғоявӣ, сиёсӣ, меҳнатӣ ва ахлоқии хонандагон пайваста дар амал тадбиқ карда шавад. Роҳу усулҳои истифодабарии корҳои беруназсинфӣ гуногун буда, чунин шаклҳоро дар худ таҷассум карда метавонанд: маҳфилҳои хонишҳои беруназсинфӣ, экскурсияҳо, ҳафтаҳои таърихӣ, конференсияҳои мактабчагон, озмунҳо, ҷашни идҳои миллий ва ғайраҳо.

Тарбияи миллий дар корҳои беруназсинфӣ бояд ҳаматарафа ба роҳ монда шуда бошанд: баланд бардоштани дараҷаи дониши хонандагон аз ҷанни таърих, ақидаи дурусти илми доштан нисбат ба тараққиёти табиат ва ҷамъият, аз ҷиҳати психологӣ ба ҳаёт ва меҳнат амалан омода будан, тарбия намудани сифатҳои баланди маънавӣ, эстетикӣ, шуурнокии ҷамъиятӣ ва ҳисси гурӯҳӣ аз рӯи қоидаи “Ҳама барои як нафар ва як нафар барои ҳама”, муҳофизати сарват ва боигарии ҷамъиятӣ, инкишофи ҷисмонии шахс ва ғайра. Ҳамаи ин танҳо бо як мақсад – ба ташаккули ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳонфаҳмии ҷавонон равона карда шудааст. Албатта, барнома ва китобҳои дарсӣ аз ҷанни таърих дар мактабҳои муосир дар бораи ҷамъияти инсонӣ маълумоти дуруст ва аниқ медиҳанд. Худи воқеаҳои имрӯза барои омӯзгорон имкониятҳои бисёр мусоид фароҳам меорад. Аммо, ақидаҳои дуруст дар тафаккури ҷавонон худ аз худ пайдо намешавад. Ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмиро бояд дар онҳо тарбия кард. Бечунучаро, азхуд намудани асосҳои илми таърих, дарки қонуниятҳои тараққиёти табиат ва ҷамъияти инсонӣ барои тарбияи ҷаҳонфаҳмии хонандагон заминаи асосие

ба шумор меравад. Тарбия – таъсиррасонии бошууруна, мунтазам ва мақсаднокест, ки он душворӣ ва зиддияти ба амаломадаро ба эътибор мегирад, воситаҳои бартарафсозии онро пайдо менамояд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар замони муосир зиддияти байни давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ боз ҳам тезу тунд гардидаанд. Набояд фаромӯш кард, ки ин ва ё он лаҳзаҳои манфии ҳаёти мо низ ба ҷавонон, ки онҳо ҳанӯз ҳам таҷрибаи кофӣ надоранд, таъсир мекунад. Ин вазъият ба зиммаи омӯзгори фанни таърих вазифаи ҷиддӣ ва масъулиятнокеро пеш мегузорад. Онҳо бояд ба хонандагон оқилона ва муллоҳизакорона ёрӣ расонанд, то ки ҷавонон масъалаҳои ҷаҳониро дуруст дарк кунанд ва ҷои худро дар ҳаёт ва мубориза баҳри устувор гардонидани истиқлолияти ватан муайян карда тавонанд.

Инак, дар мактаби миёна таълими фанни таърих ҷиҳати муҳими кори таълимию тарбиявиро ташкил дода, аз омӯзгор санъату кори эҷодиро талаб мекунад. Омӯзгор бо рафтору кирдор ва амали худ бояд дар назди хонандагон намудани ибрат бошад, дониши васеъ, маҳорату истеъдоди баланд, аз ҷиҳати назариявӣ устувор ва ҳаматарафа инкишофёфта бояд бошад. Омӯзгор бояд касби худро дӯст дорад, хонандагонро ба дарс ҳавасманд кунад ва дорои ҳислатҳои баланди инсонӣ бошад.

Омӯзгор дар давоми фаъолияти педагогии худ мунтазам ихтисоси худро такмил дода, бояд худомӯзӣ кунад. Асарҳои илмӣ-таърихӣ, педагогӣ, психологӣ ва услубиро биомӯзад, таҷрибаи пешқадамро дар амал тадбиқ кунад, инчунин дар иттиҳодияҳои методӣ, мактабҳои таҷрибаӣ, курсҳои махсус, семинарҳои кӯтоҳмуддат иштирок кунад. Курс ва семинарҳоро муассисаҳои маҳалии маориф, утокҳои методии ноҳиявӣ шаҳрӣ ё низомгоҳҳои такмили ихтисос ташкил мекунанд. Инчунин, иштироки омӯзгор дар кори тадқиқотӣ-методӣ оид ба ихтисоси худ барои пешрафти таълиму тарбия таъсири бузург мерасонад. Маҳорати педагогии омӯзгор бояд дар асоси илм равочу раванк ёбад. Аз ин сабаб, масъалаҳои назарияи услуби фанни таърихро азхуд намуда, ба қоида ва қонуниятҳои психологию педагогии раванди омӯзишу тарбия сарфаҳм рафтан яке аз омилҳои муҳими маҳорати касбии омӯзгори навомӯз мебошад.

Саволҳои санҷишӣ

1. “Услуби таълими фанни таърих” ба сифати илми мустақил чиро меомӯзад?
2. Қонуниятҳои раванди омӯзишу азхудкунӣ.
3. Алоқамандии фанни “Услуби таълими фанни таърих” бо дигар илмҳои психологӣ-педагогӣ чомеашиносӣ.
4. Мазмун ва мундариҷаи фанни “Услуби таълими фанни таърих”.
5. Мафҳуми илми таърих ва моҳияти ҷамъиятӣ, тарбиявӣ ва амалии он.
6. Мақсад ва вазифаҳои таълимии таърих дар мактабҳои миёна.
7. Мақсади асосии таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна.
8. Вазифаҳои маърифатӣ (таълимӣ).
9. Вазифаҳои инкишофдиҳанда (амалӣ).
10. Вазифаҳои тарбиявӣ.
11. Алоқамандии вазифаҳои асосии таълими фанни таърих.
12. Низомии муносири таълими фанни таърих дар мактаби миёна.
13. Боз кадом ҷанҳои ҷамъиятшиносӣ дар мактабҳои миёна таълим дода мешаванд?
14. Сохти таркибӣ, мазмун ва мундариҷаи таълими фанни таърихи халқи тоҷик дар мактаби миёна.
15. Сохти таркибӣ, мазмун ва мундариҷаи таълими фанни таърихи умумӣ дар мактаби миёна.
16. Хусусиятҳои мазмуни мактабии фанни таърих.
17. Барномаҳои таълимӣ ва истифодабарии онҳо дар ҷараёни таълим.
18. Сохти таркибии барномаи фанни “Таърихи халқи тоҷик” барои синфҳои V-XI.
19. Сохти таркибии барномаи фанни “Таърихи умумӣ” барои синфҳои V-XI.
20. Алоқамандии нақшаи таълимӣ ва барномаҳои аълоимӣ.
21. Барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ аз фанни таърих (кадоме аз онҳо аввалиндараҷа аст?).
22. Чӣ тавр барномаҳо дар ҳалли вазифаҳои таълимӣ-тарбиявии фанни таърих ёрӣ мерасонанд?
23. Вазифаҳои асосии китоби дарсӣ дар мактаб.

24. Масъалаи таҳияи китобҳои дарсӣ аз фанни таърих (дастовардҳо ва камбудӣҳо).
25. Роҳҳои минбаъдаи тақмили китобҳои дарсии таҳияшуда.
26. Тасвири умумии фаъолияти педагогии омӯзгор дар мактаб.
27. Талаботҳои асосӣ ба омодагии касбии омӯзгори фанни таърих.
28. Талаботҳои асосӣ ба сифатҳои шахсии омӯзгори фанни таърих.
29. Фаъолияти асосии омӯзгори фанни таърих.
30. Хусусиятҳои мавқеии омӯзгори фанни таърих дар мактаб.
31. Мафҳуми услуб ва усули таълим.
32. Таснифати мафҳуми услуби таълими фанни таърих.
33. Самаранокии раванди таълим аз ҷӣ вобаста аст?
34. Низомии услубҳои таълими фанни таърих.
35. Услубҳои шифоии таълими фанни таърих.
36. Истифодабарии услубҳои аёнӣ ва моҳияти онҳо дар дарсҳои таърих.
37. Услуби истифодабарии китоби дарсӣ.
38. Услуби кор бо сарчашмаҳои таърихӣ.
39. Услуби истифодабарии адабиёти бадеӣ.
40. Услубҳои фаъоли муосир дар дарсҳои таърих.
41. Сампҳои асосии инкишофи минбаъдаи услубҳои самараноки таълими фанни таърих.
42. Мафҳуми дарси таърих.
43. Омилҳои асосии дарси хуби таърихро номбар кунед.
44. Мақсад ва вазифаҳои дарси таърих.
45. Алоқамандии вазифаҳои асосии дарси таърих.
46. Сохти таркибии дарси омехта ва хусусиятҳои хоси он.
47. Таснифоти шаклҳои дарси таърих.
48. Қонуниятҳои асосии раванди дарси таърих.
49. Сохти таркибии дарси баёни мавзӯи нав.
50. Сохти таркибии дарси амалӣ.
51. Сохти таркибии дарси такрорӣ-ҷамъбасти.
52. Сохти таркибии дарси проблемавӣ.
53. Сохти таркибии дарс-лексия.
54. Сохти таркибии дарс семинар.

55. Сохти таркибии дарс бозӣ.
56. Талаботҳои дидактикӣ ба сифати дарси таърих.
57. Мафҳуми таҳлили дарс.
58. Намунаи таҳлили дарс.
59. Мақсад ва моҳияти кори мустақилонаи хонандагон дар дарси таърих.
60. Шаклҳои кори мустақилона ва тарзи истифодабарии онҳо дар чараёни дарс.
61. Мафҳумҳои таърихӣ ва гурӯҳбандии онҳо.
62. Услуби кор бо мафҳумҳои таърихӣ.
63. Моҳияти мафҳумҳои таърихӣ ҳангоми ҳалли вазифаҳои таълимӣ-тарбиявӣ дарс.
64. Омодаги омӯзгор ба дарс.
65. Ба нақшагирии кори таълимию тарбиявӣ омӯзгор.
66. Нақшаи мавзӯи тақвимӣ ё тавр тартиб дода мешавад?
67. Нақша-конспекти дарс барои чӣ лозим аст?
68. Нақша-конспекти дарс чӣ гуна тартиб дода мешавад?
69. Мақсад в авазифаҳои дарс чӣ гуна дар нақша-конспекти он мураттаб мегардад.
70. Мақсад ва вазифаҳои машғулиятҳои корҳои беруназсинфӣ.
71. Вазифаҳои роҳбари синф.
72. Қойдаҳои таҳияи нақшаи дарсҳои тарбиявӣ роҳбари синф.
73. Шаклҳои гуногуни машғулиятҳои корҳои беруназсинфӣ.
74. Тарзи истифодабарии баъзе намудаҳои корҳои беруназсинфӣ (экскурсия, маҳфил, чашни идҳои миллӣ, ҳафтаи фаннӣ ва ғайра).
75. Омилҳои асосии фаъолияти самараноки роҳбари синф.
76. Мазмун ва шакли кори кишваршиносӣ.
77. Истифодабарии воситаҳои техникий электронӣ дар корҳои таълимӣ-тарбиявӣ мактаб.
78. Моҳияти кори илмӣ-тадқиқотӣ дар мактаб.
79. Услубҳои асосии кори илмӣ-методи омӯзгори фанни таърих.
80. Хусусиятҳои мавқеи донишҷӯ дар чараёни таҷрибаомӯзии педагогӣ.
81. Талаботҳои асосӣ ба омоданамудани ҳуҷҷатҳои ҳисоботи таҷрибаомӯзии педагогӣ.

82. Роҳҳои тақмили ихтисоси омӯзгори фанни таърих.
83. Синфхонаи таърих дар мактаб.
84. Таҷҳизонидани синфхонаи таърих дар мактаб.
85. Осорхонаи таърихӣ мактабӣ.
86. Курсҳои факултативӣ аз фанни таърих ва моҳияти онҳо дар баланд бардоштани сифати дониши хонандагон.
87. Роҳҳои баланд бардоштани шавқу ҳаваси хонандагон ва маромнокии фанни таърих.
88. Иштироки омӯзгори фанни таърих дар корҳои ҷамъиятии мактаб.
89. Тарзи тартибдиҳии нақша-конспекти соати тарбиявии роҳбари синф.
90. Меъёри ченаки сифати кори таълимӣ-тарбиявӣ ва илмӣ-методии омӯзгори фанни таърих.
91. Моҳияти услуби проблемавӣ.
92. Услуби барномавӣ (санчиши тестӣ) дар мактабҳои миёна.
93. Услуби ҷустуҷӯӣ-тадқиқотӣ.
94. Услуби интерективӣ ва тарзи истифодабарии он.
95. Нақши бозии таълимӣ дар дарсҳои таърих.
96. Кори илмӣ-тадқиқотии мактабӣ.
97. Реферат ва маърузанависӣ дар дарсҳои таърих.
98. Корҳои берун аз мактаб.
99. Истифодаи тахтаи электронӣ дар дарсҳои таърих.
100. Кори роҳбари синф бо падару модарон.

Замима

1. Тавсияҳои методӣ барои омодагии таҷрибаомӯзи педагогӣ ва омӯзгори фанни таърих ба дарси нахустини худ

I. Интихоби мавзӯ ва мазмуни дарс:

1. Az рӯи барномаи таълимӣ ва китоби дахлдори дарсиро пайдо намуда, бо мазмуни он шинос шудани омӯзгор шарт ва зарур аст.
2. Ҳаҷми мазмуни дарсро бо назардошти хусусиятҳои синну сол ва дараҷаи донишу маҳорати хонандагон муайян кардан (агар зарурият бошад аз маводи иловагӣ бояд истифода бурд).
3. Пас аз азхудкунии мазмуни дарс сарлавҳаи онро аниқ, кӯтоҳ дастрас тартиб додан.

II. Муайян намудани мақсад ва вазифаҳои дарс:

1. Мақсад ва вазифаҳои дарси таърихро ба ёд овардан. Ба инобат гирифтани зарур аст, ки мақсади ягонаи дарс дар асоси се гурӯҳи зерини вазифаҳо ба амал тадбиқ мешавад:

- а) Вазифаҳои таълимӣ (маърифатӣ) – яъне дар тафаккури хонандагон ба вучуд овардани тасаввуротҳои аниқ оид ба воқеаҳо, мафҳумҳо, алоқамандӣҳо, аҳамияти онҳо (онҳоро номбар кунед).
- б) вазифаҳои инкишофдиҳанда (амалӣ) – яъне ба вучуд овардан ё машқ намудани малака ё ҳунари амалии хонандагон (масалан, тартиб додани нақша, таҳлили ҳуҷҷати таърихӣ, истифодабарии харита ва ғайра), инкишоф додани қобилияти фикрӣ ва нутқи хонандагон (масалан, мустақилона ҳулоса баровардан, нақл кардан аз рӯи расми таълимӣ, муқоиса анмудани воқеаҳои бо ҳам монанд ва ғайра).
- в) вазифаҳои тарбиявӣ - яъне ҳангоми баёни мавзӯи нав дар дили хонандагон а вучуд овардани ҳиссиётҳои гуногун, ба монанди, ватандӯстӣ, ифтихор ба халқи худ, нафрат ба душманони ӯ, дӯстии халқҳои мухталиф ва ғайра.

Ҳаминро ба инобат гирифтани зарур аст, ки дар байни мавзӯҳои нав омӯзгор на танҳо доир ба ин ва ё он ҳодиса бояд нақл кунад, дар кучо, кай, чӣ тавр он ҳодиса ба вучуд омада, инкишоф ёфта буд, сабаби он, чиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаи

он, аҳамияти таърихии он, ҳамчунин таъсири маводи таърихро ба ҳиссиёти ботинии хонанда, инкишофи шахсияти ӯро ба назар гирифтани зарур аст.

III. Интиҳоби шакли дарс ва таҷҳизонидани он

1. Қой ва мавқеи мавзӯи дарсро дар қатори дигар мавзӯҳои боб интиҳоб карда, ба назар гиред (масалан, қойгирии он дар аввал, мобайн ва ё охири боби фанни омӯхташаванда).
2. Бо назардошти мақсад, вазифаҳо, синну сол ва дараҷаи омодагӣ, дониши хонандагон шакл ва сохти таркибии дарсро интиҳоб кардан (масалан, омехта, баёни мавзӯи нав, такрорӣ, амалӣ ва ғайра).
3. Асбобҳои аёнӣ (харита, расму сурат, ҷадвалу нақша ва ғайра) – и лозимиро пешакӣ тайёр кардан. Аз асбобҳои электронӣ ҳам истифода бурдан хуб мешавад.
4. Истифодабарии тахтаи синф, бур ва латтаро ҳам фаромӯш накунад (онҳоро пешакӣ тайёр кардан шарт аст). Ба назар гиред, ки истифодабарии асбобҳои аёнӣ дар раванди дарс ҳатмист, махсусан дар синфҳои V-VIII.

IV. Пурсиши вазифаи хонагӣ

1. Саволҳои пурсишро дар дафтари “Нақша ва консепт” аз рӯи қойдаҳои имлоии забонӣ дуруст, дастрас, аниқ, кӯтоҳ ва фаҳмо тартиб додан.
2. 2-3 саволи асосӣ бояд пурсиши маводи гузаштaro таъмин намояд.
3. Дар ҳолате, ки хонанда ё синф умуман ба саволи пешниҳодшудаи омӯзгор ҷавоб дода натавонанд, саволҳои ёрирасони кӯтоҳ ва аниқ пешбинӣ мешавад.
4. Нақшаи ҷавоби саволҳоро барои худатон пешакӣ тартиб диҳед (дар варкаи алоҳида). Дар ин ҳолат омӯзгор метавонад диққаташро байни синфу хонандагони ҷавобдиҳанда тақсим намуда, ҷавоби ҳар як хонандаро пурра таҳлил намуда, баҳои сазовор гузорад.
5. Саволҳои иловагиро аз рӯи мавзӯи гузашта, ки мазмунаш бо мавзӯи пурсиш алоқа дорад, тартиб додан. Бештар мазмунӣ мафҳумҳо, моҳияти мавзӯҳои пешгузашта ва аҳамияти онҳоро такрор кардан.
6. Саволҳои такрориро аз хонандагони синф ҳам пурсидан

мумкин аст. Бо ин роҳ диққати онҳо ба лаҳзаҳои пурсиши вазифаи хонагӣ ҷалб мешавад.

7. Баъзе саволҳо (вазифаҳо) – ро пешакӣ дар вараки алоҳида сабт намуда, иҷроиши онҳоро аз хонандагон дар ҷои нишасташон танҳо (барои 4-6 нафар), ё ин ки дар тахтаи синф (барои 2 нафар) ташкил кардан хуб аст. Ба хотир гирифтани шарт аст, ки ин саволҳоро ба аҳли синф эълон кардан лозим нест. Варақчаро ба дасти хонанда супорида, аз ӯ хоҳиш кунед, ки ҷавобашро дар вараки дафтар ва ё тахтаи синф сабт кунад. Дар рафти тафтиши ҷавобҳое, ки дар тахтаи синф навишта шудаанд, аҳли синф ҷалб карда мешавад. Ҷавобҳои хаттии хонандагонро бошад бо худ гирифта, натиҷаҳои он дар дарси оянда эълон карда мешавад.
8. Тамоми саволҳои пурсишро ба тартиби хронологӣ ва аз рӯи мантиқ тақсимбандӣ карда, мегузорем.
9. Ҳар як саволи пурсишро (ғайр аз саволҳои хаттӣ) аввал ба тамоми синф пешкаш карда, пас аз фосила аз рӯи ному насаб эълон кунед.
10. Пеш аз дарс хонандагоне, ки дар пурсиш иштирок мекунанд ба нақша гирифтани лозим аст. Масалан, ба кадом савол кӣ ҷавоб медиҳад, кихоро бояд ба саволҳои иловагӣ ҷалб намоем, кихо боянд ҷавобҳои ҳамсабақони худро илова кунанд, кихо бояд ба савогузорӣ ҷалб карда шаванд, кихо бояд фикри худро оиди ҷавобҳои яқдигар гӯянд ва ғайра.
11. Ба хотир гирифтани лозим аст, ки барои пурсиши вазифаи хонагӣ, ки барои он 15-18 дақиқа вақт ҷудо карда мешавад, дар синфҳои V-VIII 4-6 нафарро дар синфҳои IX-XI 2-4 нафарро пурсида баҳо гузоштан лозим аст. Вақтро бояд сарфакорона истифода бурд, то ки пурсиш кашол наёбад.
12. Ҳар як ҷавобро мухтасар таҳлил намуда, ба ҷиҳатҳои мусбӣ, манфӣ ва донишомӯзии ояндаи шогирд диққат дода, бахоро дар вақти ҷамъбасти пурсиш (дар охири дарс) эълон кардан зарур аст. Қоидаҳои баҳогузорӣ бояд аз рӯи низомии 5- ҳола ба амал бароварда шавад:
 - ба ҷавоби пурраю дуруст оид ба саволи асосӣ ва 2-3 саволи иловагӣ баҳои “5” гузоред;

- агар дар посухи хонанда баъзе камбудихои ночиз чой дошта бошад (масалан, санаҳои таърихино нодуруст гуфт, ё ин ки дар ҷавоби саволи асосӣ баъзе рақамҳо аз хотир бароварда шуд, ё ин ки ба саволҳои иловагӣ ҷавоби нопурра дода шуд ва ғайра) баҳои “4” гузоред;
- агар дар баробари ҷавоб додан ба хонанда саволҳои ёрирасон дода швад, ба ӯ баҳои “3” кифоя аст;
- агар хонанда оид ба саволи асосӣ ва саволҳои ёрирасон ҳам ҷавоби нодуруст диҳад, он гоҳ ба ӯ баҳои “2” гузоред.

Дар вақти пурсиши вазифаи хонагӣ китобҳои дарсӣ бояд пӯшида бошанд.

V. Ҷамъбасти пурсиши вазифаи хонагӣ ва гузариши ба таҳлили мавзӯи нав

1. Дар хотимаи пурсиши вазифаи хонагӣ фикри ҷамъбасти садо дода, ба фаъолияти аҳли синф баҳо дода мешавад ва баҳоҳо эълон мешаванд. Ғайр аз ҷавобдиҳандаи асосӣ ба шахсоне, ки дар пурсиш фаъолона иштирок карданд, баҳои сазовор гузоштан ҳавасмандии шогирдонро зиёд мекунад.

2. Лаҳзаи гузаришро ба баёни мавзӯи нав аз алоқаманд намудани мавзӯи гузаштаю мавзӯи нав сар карда, масъала (саволи асосӣ) – и мавзӯи навро дар назди хонандагон гузошта, хоҳиш кунед, ки онҳо сарлавҳаи мавзӯи навро дар дафтарҳои кори худ сабт кунанд, омӯзгор бошад, бояд сарлавҳаро дар тахтаи синф нависад, дар синфҳои V-VIII нақшаи корро низ дар тахтаи синф сабт кардан хуб аст.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ

1. Вазифаи хонагиро пеш аз баёни мавзӯи нав гузошта, дар тахтаи синф мухтасар мазмуни онро қайд кунед. Назорат баред, ки ҳамаи хонандагон вазифаро дар рӯзномаҳои худ қайд карда гиранд.

2. Вазифаи хонагӣ бояд ҳамон мавзӯи наво бошад, ки онро шумо ба хонандагон дар ҳамин дарс фаҳмондани ҳастед. Ҷамчун вазифаи хонагӣ такрори мавзӯи пешгузаштаро, ки мазмунан бо мавзӯи нав алоқаманд аст, ба назар гиред. Масалан, баъзе намудҳои вазифаи хонагӣ:

- а) & 12, саҳ 25-28 хонда, ба саволҳое, ки дар охири мавзӯъ дода шудаанд, ҷавоб ёбед. & 5-ро аз саҳ. 12 то 15 такрор

намоед.

- б) & 15, с. 42-46 хонда, расмхое, ки дар китоб дода шудаанд аз назар гузаронида, воқеахое, ки дар онҳо инъикос шудаанд, нақшаи шифохӣ тайёр кунед ва ғайра.

VII. Баёни мавзӯи нав

1. Дар рафти баёни мавзӯи нав ва иҷрои вазифаҳои таълимӣ-тарбиявӣ он аз як чанд манбаи дониш истифода бурда, корфаромии асбобҳои аёниро ба нақша гиред. Истифодабарии харита, тахтаи синф, бўр ва расму суратҳои таълимӣ хатмист. Баёни мавзӯи нав аз рӯи нақшаи қаблан омодашуда, пайдарҳам, фаҳмо, диққатҷалбкунанда ва бо истифодабарии ҳикояи шифоии озодона бояд ташкил карда шавад (истифодабарии китоби дарсӣ ё конспекти мавзӯ қатъиян манъ аст!).

2. Бо назардошти мазмуни мавзӯ, мақсади дарс, синну соли хонандагон ва дараҷаи фаҳмишу дониши онҳо, аз намудҳои зерини манбаи дониш истифода бурдан мумкин аст:

- а) баёни шифоҳии омӯзгор, харита, тахтаи синф;
- б) баёни шифоҳии омӯзгор, харита, порчаҳо аз ҳуҷҷатҳои таърихӣ;
- в) баёни шифоҳии омӯзгор, харита, расми таълимӣ, ахбороти яке аз хонандагон;
- г) баёни шифоҳии омӯзгор, харита, тахтаи синф, порча аз адабиёти бадеӣ;
- д) баёни шифоҳии омӯзгор, харита, ҷадвали муқоисавӣ, расми китоби дарсӣ ва ғайра;

3. Барои баёни мавзӯи нав нақшаи васеъ тартиб дода, конспекти муфассали ҳар як саволи онро дар дафтари “Нақша ва конспекти дарс” қайд намоед. Манбаҳои дониш, саволу вазифахоро, ки ба аҳли синф онро пешкаш карданӣ ҳастед низ номбар кунед. Хулосаҳои саволҳои алоҳида ва хулосаи умумии мавзӯро низ навиштан шарт аст.

4. Дар нақша ва конспекти дарс бо қалами ранга он қисматхое, ки бояд дар тахтаи синф сабт гарданд, ишора кунед. Ин пеш аз ҳама, мавзӯи дарс, вазифаи хонагӣ, нақшаи мавзӯ, калимаҳои нав, мафҳумҳо, санаҳои таърихӣ, масъала ва вазифаҳо, хулосаи мавзӯ ва ғайра буда метавоанд.

VIII. Баъзе роҳҳои баланд бардоштани сифати азхудкунии маводи мавзӯи нав аз ҷониби хонандагон

1. Роҳҳои асосии ғаёлноқ гардонидани аҳли синф – ин васеъ истифодабарии услубҳо ва гузориши вазифаҳо (ё масъалаҳо) – и мантиқӣ мебошад. Дар синфҳои V-VII ва дар дар синфҳое, ки омодагиашон нисбатан суст суръат мегирад, дар вақти баёни мавзӯи нав бештар аз сӯҳбат истифода бурда шавад, самаранок мешавад. Дар синфҳои VIII-XI ва ё синфҳое, ки омодагиашон ҳамеша дар сатҳи баланд суръат мегирад вазифаҳо (ё масъалаҳо) – и мантиқӣ гузошта, ҳалли онҳоро бо иштироки ҳуди хонандагон ташкил намоед.

2. Ба баъзе хонандагон пешқадам вазифаҳои инфиродӣ супорида, хоҳиш кунед, ки оиди баъзе саволҳои мавзӯи нав ахборот аз рӯи харита, ё аз рӯи ҳуччати таърихӣ, ё адабиёти бадеӣ, ё аз рӯи матбуоти даврӣ (давомнокиаш 5-10 дақиқа) тайёр намуда, дар рафти баёни мавзӯи нав баромад кунанд. Бо ин роҳ алоқаи ҳудро бо аҳли синф мустаҳкам намуда, шавку ҳаваси хонандагонро ба таърихомӯзӣ афзун мегардонем.

IX. Мустаҳкамкунии мавзӯи нав

1. Дар синфҳои V-VII ва синфҳое, ки омодагиашон нисбатан суст ба амал меояд, лаҳзаҳои мустаҳкамкуниро дар рафти баёни мавзӯи нав ба нақша гиред (аз рӯи саволҳои мушаххас). Дар синфҳои VIII-XI ва онҳое, ки дониши хуб доранд мустаҳкамкуниро дар охири дарс гузаронед. Ҳодисаҳои асосӣ, алоқамандии сабабу оқибат, моҳияти ҳодисаҳо, ҷиҳатҳои фарқкунандаи онҳо бояд мустаҳкам карда шаванд (танҳо санаҳои таърихиро такрор накунад).

2. Дар ҳолате, ки пеш аз баёни мавзӯи нав дар назди хонандагон масъалаи мантиқӣ гузошта шуда бошад, дар вақти мустаҳкамкунии мавзӯи нав ҳалли онро ташкил кунед. Ин услубро дар синфҳои IX-XI ва тайёриашон нисбатан хуб истифода бурдан раво аст.

Х. Иҷроиши нақша-конспекти тартибдодаи дарс аз он ибтидо мегирад, ки Шумо 5 дақиқа пеш аз оғози дарс ба синф омада, синфхона, тахтаи синф, асбобҳои аёнро ба тартиб дароварда, онҳоро ҷо ба ҷо гузошта, хонандагонро дар доираи таърих омода намуда, аз навбатдор хоҳиш кунед, ки рӯйхати ғоибонро ба мизи кориатон гузорад.

2. Дастурамали методӣ оид ба тартиб додани нақшаи мавзӯӣ -тақвимӣ

1. Нақшаи мавзӯӣ-тақвимӣ ҳуҷҷате мебошад, ки чуноне, ки аз номаш ба назар мерасад, аз рӯи барномаи таълимӣ ва китоби дарсӣ мавзӯи таълим муқаррар гардида, санаи гузаронидани он аниқ карда мешавад.
2. Аз наشري охирини “Барномаи таърихи халқи тоҷик” (ё ин ки “Барномаи таърихи умумӣ”) мавзӯи бобе, ки бояд аз дохили он як чанд соат дарс дод, ёфта, бо мазмуну мундариҷаи он шинос шуда, миқдори соатҳоро, ки дар барнома барои ин қисмат мавод ҷудо карда шудааст, онро бояд ба назар гирифт.
3. Аз китоби дарсии мувофиқ мазмуну мундариҷаи фаслро омӯхта, воқеаҳои муҳими он, мафҳумҳову хулосаҳоро барои худ қайд кардан лозим аст.
4. Бо диққат мазмуну мавзӯҳои алоҳидаи ин фаслро хонда, ба хулосаҳои онҳо эътибори махсус дода, агар лозим ояд мазмуну мавзӯҳоро аз рӯи сарчашмаҳою адабиёти иловагӣ омӯхтан лозим аст.
5. Дар сиёҳнавис (ё дафтари корӣ) мақсади умумии мазмуну фаслро ва мақсади мавзӯҳои алоҳидаро муайян кардан фаъолияти таълимию тарбиявии омӯзгорро мушаххас менамояд.
6. Шакли умумии намунаи нақшаи мавзӯӣ - тақвимӣ вучуд надорад (вучуд дошта ҳам наметавонад, чунки кори омӯзгорро бо қолабҳои умумӣ маҳдуд кардан ба ҷузъ зарар ғойдае надорад). Тақрибан сохти нақшаи мавзӯӣ – тақвимӣ аз қисматҳои зерин бода иборат бошад: 1) номгӯи курси таърих; 2) синф; 3) соли таҳсил; 4) сарлавҳаи фаслу мавзӯҳои дарсҳои алоҳида; 5) миқдори соатҳо; 6) мӯҳлати иҷро; 7) шакли дарс; 8) эзоҳ.
7. Сохти тахминии нақшаи мавзӯӣ – тақвимӣ чунин шуда метавонанд:

Намунаи нақшаи мавзӯӣ – тақвимӣ
Таърихи халқӣ тоҷик (асрҳои миёна), синфи VI, дар соли
таҳсилӣ 2014|2015

(нақшаи як боб)

№ - дарсҳо	Мавзӯи фасл, боб ва дарсҳои ҷудогона	Миқдори соат	Мӯҳлати иҷро	Шакли дарс	Эзоҳ
	Асрҳои миёна. Давраи аввал. Боби 4. Сохтори давлати ва иҷтимоии тоҷикони шарқӣ дар асрҳои III-VIII мелодӣ	10 соат	2-28 феврал		
	Вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии тоҷикони шарқӣ дар асрҳои III-VIII мелодӣ	1с.	2/II	омехта	
	Заминдорӣ ва намудҳои истисмор	1с.	5/II	баёни мавзӯи нав	
	Хунарамандӣ ва савдо	1с.	8/II	омехта	
	Инкишофи санъат ва тарзи либоспӯшӣ	1с.	11/II	таҳлилий	
	Ҷангафзолҳо (аслиҳаҳо) ва тарзи истифодабарии онҳо	1с.	14/II	экскурсия	
	Мактаб ва маориф	1с.	17/II	омехта	
	Забону адабиёти сугдӣ	1с.	20/II	амалӣ	
	Динҳо дар Тоҷикистани Шарқӣ	1с.	23/II	омехта	
	Варзиш ва бозиҳои халқӣ	1с.	25/II	дарс-мубоҳиса	
	Аҳамияти таърихӣ ва хусусиятҳои давлатдорӣ Ҳайтолиён	1с.	28/II	такрорӣ	

3. Дарстури методӣ оид ба тартиб додани нақша - конспекти дарс

I. Дар нақша - конспекти пурра (барои таҷрибаомӯзони педагогӣ ва омӯзгорони ҷавон) маълумоти муфасссал оид ба натиҷаи омодагии омӯзгор ба дарс дода мешавад.

II. Сохти нақша – конспекти дарси яксоата тақрибан чунин аст:

1. Таърихи рӯз, синф, номгӯи курси таърих.

2. Мавзӯи дарс.

3. Мақсади дарс, ки аз се вазифаҳои зерини бо ҳам алоқаманд иборат мебошад:

а) вазифаҳои маърифатӣ (таълимӣ);

б) вазифаҳои инкишофдиҳанда (амалӣ);

в) вазифаҳои тарбиявӣ.

4. Шакли дарс.

5. Таҳизот (аёният) – и дарс.

6. Равиши дарс (масалан, дарси омехта):

а) Ташкили дарс (1-2 дақиқа).

б) Пурсиши вазифаи ҳонагӣ (10-15 дақиқа) – барои ҳар як хонандае, ки бояд дар пурсиш иштирок кунад як саволи асосӣ ва ду-се саволи иловагӣ тартиб дода, барои эҳтиёти кор тартибдиҳии саволҳои ҷирирасон низ аз аҳамият ҳолӣ нест.

в) Баён ва таҳлили мавзӯи нав (20-25 дақиқа). Дар ин қисмат нақшаи дарс, шакли конспекти пурраи мазмунӣ мавзӯи нав аз рӯи нақшаи он, усулу услубҳои баён ва таҳлили мавзӯъ, санаҳои асосӣ, мафҳумҳо, ҳулосаҳо, саволҳои алоҳидаю ҳулосаи умумии мавзӯъ дода мешавад.

г) Мустаҳкамкунии мавзӯи нав (3-5 дақиқа) – саволҳои асосии мавзӯъ фаҳмонда мешавад, бо мақсади санҷишу таҳлили дониши азҳудкардаи хонандагон.

д) Ҷамъбасти дарс ва баҳогузорӣ (2-3 дақиқа).

е) Супориши вазифаи ҳонагӣ (1-2 дақиқа) – аз рӯи китоби дарсӣ дар шакли шифохӣ ва ё хаттӣ.

III. Мувофиқи қоида нақша – конспекти донишҷӯи таҷрибаомӯзро омӯзгори фанни таърих (омӯзгори мактаб ва

ё мудири қисми таълим) пеш аз ба дарс даромадан, аз назар гузаронида, онро имзо мекунад. Бидуни нақша – конспект ба синф даромадан манъ аст!

Намунаи нақша – конспекти яксоата.

5.04.2014. Синфи IX, таърихи умумӣ

Мавзӯи дарс: Ҷанги озодихоҳонаи мустамликаҳои Англия дар Америкаи Шимолӣ

- А) Ба хонандагон фаҳмонидани мавзӯи нав, яъне роҳҳои инкишоф ва авҷгирии ҷангҳои озодихоҳонаи мустамликаҳои Англия дар Амрикои Шимолӣ.
- Б) Инкишоф додани малака ва маҳорати истифодабарии харита аз ҷониби хонандагон дар омӯзиши мавзӯи нав.
- В) Ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, ватандӯстӣ, худшиносии миллии хонандагон аз рӯи шахсиятҳои таърихӣ.

Таҷҳизоти дарс: Тахтаи синф, бўр, латта, китоби дарсӣ, харитаи ҷаҳони асри XVIII, харитаи контурӣ, расмҳо, аксҳо ва сураҳо.

1) Равиши дарс.

- А) Лаҳзаи ташкилии дарс: (1-2 дақ.)
Аз назар гузаронидани синф ва ба қайдгирии давомоти хонандагон ва сабти он дар журнали синф.
- Б) Пурсиши вазифаи хонагӣ: (10-15 дақ.)

Саволҳои асосӣ:

- 1. Шарҳи мафҳуми “инқилоби саноатӣ”.
- 2. Муайян намудани сабаби асосии тараққиёти босуръати қувваҳои истеҳсолкунанда дар Англияи асри XVIII.
- 3. Роҳҳои амалисозии инқилоби саноатӣ дар Англия.
- 4. Оқибати инқилоби саноатӣ дар Англия.

Саволҳои иловагӣ:

- 1. Муайян намудани заминаҳои асосии тараққиёти саноатии Англия дар асрҳои XVII –XVIII.
- 2. Таҳлили вазъи хоҷагиҳои фермерии Англия дар охири асри XVII.

3. Саҳмиягузори асосии инқилоби саноатӣ дар Англия киҳо буданд ва аз кадом сабаб ин қабил одамон яку яқбора сарватманд гардиданд?
4. Кадом навъи саноат пеш аз ҳама дар Англия ривочу раванқ ёфт? Аз кадом сабаб?
5. Кей кӣ буд ва барои табaddулоти саноатии Англия чӣ нақш бозидааст?

3. Баёни мавзӯи нав: “Чанги озодихонаи мустамликаҳои Англия дар Америкаи Шимолӣ”. (20-25 дақ.)

Нақшаи дарс:

1. Аввалин қадами англисҳо дар Қитъаи Нав (Амрико).
2. Тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоии мустамликаҳо.
3. Пайдоиши заминаҳои чанги озодихона дар Амрико.
4. Хислат ва хусусияти хоси инқилоби Амрико.

Конспекти мавзӯ

Чанги мустамликаҳои Англия дар Амрикои Шимолӣ (1775-1783) натиҷаи объективии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии дохили ин кишвар буд. Агар соли 1688 дар мустамликаҳо 200 ҳазор одам зиндагӣ мекарда бошад, пас соли 1775 2,7 млн. аҳоли дар мустамликаҳо зиндагӣ мекарданд.

Яке аз нишонаи асосии аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққӣ кардани мустамликаҳо, зиёд шудани шаҳрҳо дар соҳили уқёнус ва сохтани бандарҳо буд. Шаҳрҳои Бостон, Нью Йорк, Филадельфия, Балтимор, Чарлстон ба маркази савдои дохилӣ ва берунӣ табдил ёфтанд. Маълумот ва маданият пеш мерафт. Аз аввали асри XVIII дар мустамликаҳо чопи рӯзномаҳо оғоз шуда, мактабҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ ташкил шуданд. Дар асоси коллеҷҳои давраи мустамликавӣ университетҳои имрӯз дар ҷаҳон машҳур-Гарвард, Принстон, Колумбия ва ғайра ташкил шуданд. Дар даҳсолаҳои охири давраи мустамликавӣ як зумра мутафаккирон ва ходимони сиёсӣ ба монанди Бенжамин Франклин, Томас Џефферсон, Самуэл Адамс, Генри Патрикс, Ҷорҷ Вашингтон, Александр Гамильтон, Ўемс Мэдисон ва дигарон ба камол расиданд. Дар таърихи Амрико онҳо бо номи “падарон, асосгузори” давлати Амрико маълум ҳастанд. Ҳамаи ин пешравиҳо на танҳо нишонаи

имкониятҳои моддӣ, балки аз имконияти манъавии миллати навпайдошуда шаҳодат меод.

Дар асри XVII, вақте ки мустамликаҳои мӯҳтоҷи дастгирӣ буданд, метрополия ба масъалаҳои дохилӣ машғул буд. Дар асри XVIII мустамликаҳои барои истиқлолият ва ташкил кардани давлат тайёр буданд. Англия вазъияти дохилиро ором намуда, дар ҷанги ҳафтсола Фаронсаро мағлуб намуд ва ҳокими пурраи Амрикои Шимолӣ шуда, Канада ва дигар мустамликаҳои франсузхоро ба мустамликаҳои дар Амрико будааш ҳамроҳ кард. Аммо, Англия намеро ба мустамликаҳои истиқлолият диҳад.

Соли 1763 парламенти Англия қонун баровард, ки мутобиқи он амрикоӣҳо ҳуқуқ надоштанд, ки заминҳои қисми ғарбии кӯҳҳои Аппалачро аз худ кунанд. Қонун мустамликаҳоро вазифадор кард, ки дар сарҳадҳои вучуддошта монда, ба заминҳои Ғарб, ки монополияи шох ва лордҳо эълон шуда буданд, даст нарасонанд. Ҳукумати Англия барои ҷимояи маъмурияти мустамликаҳои ва беҳатарии ҳокимони мустамликаҳои артиши 10 ҳазор нафара ташкил кард. **Соли 1764** ҳукумати Англия ба як қатор молҳои тоҷирони амрикоӣ аз ҷумла, барои ба хӯрок ва ҷои хоб таъмин намудани лашкари Англия дар Амрико андози нав- андози нишони давлатии Англия ҷорӣ кард.

Лашкари Англия дар шаҳрҳои калони соҳили Атлантика ва дар марказҳои мустамликаҳои ҷойгир шуда буд. Аз ҳамин сабаб лашкар натавонист, ки сарҳадҳои ғарбии мустамликаҳоро аз скватерҳо ҷимоя кунад. Дар аввали солҳои 70-ум дар кӯҳҳои Сабз ҷанги партизанӣ сар шуд. Фермерҳо ва аҳолии деҳот, як қисми шахриён қувваи асосии муқоризони оянда баҳри озодии мустамликаҳои буданд. Аммо, қувваҳои ба ҳам муқобил набаробар буда, ватандӯстон нисбат ба англисҳо камтар яроқу аслиҳа доштанд.

Бо фишори шаҳрвандони Амрико ҳукумати Англия маҷбур шуд, ки андози нишонро бекор кунад, аммо ба ҷои он дигар андоз ҷорӣ кард. Ин чораи англисҳо шаҳрвандони мустамликаҳоро ором накард. **5 март соли 1770** дар Бостон дар байни шаҳрвандон ва афсарони англис задухӯрд ба амал омад. Дар натиҷа чор кас кушта ва панҷ нафар ярадор шуданд. Созмони “Писарони

озодӣ” ин фочиаро истифода бурда, дар байни исёнгарон аланга барангехтанд.

Маросими дафни шахидони Бостон ба намоиши бузургихалқӣ табдил ёфт. “Писарони озодӣ” ба молҳои англисҳо усули бойкоти умумиро эълон карда, хонаҳои касоне, ки нисбати англисҳо хайрхоҳ буданд, кофтуков мекарданд. “Хунрезии Бостон” барои сар задани алангаи инқилоб баҳона шуд. Ба артиши англисҳо дар Бостон хавф таҳдид мекард. Англисҳо ноилоҷ артишро аз шаҳр бароварданд. Яке аз фаъолтарин инқилобчиён, хизматчиӣ бостонӣ Самуэл Адамс буд. Бо ташаббус ва роҳбарии ӯ як гурӯҳи ватандӯстони Бостон либосҳои хиндӣ пӯшида, дар **моҳи декабри соли 1773** шабона ба бандари Бостон омада, куттиҳои чойи англисхоро ба об партофтанд. Ин амали ватандӯстон ҷавоб ба қарори парламенти Англия дар хусуси ба ширкати тиҷоратии Ҳиндустони Ғарбӣ додани монополияи савдоии Амрико буд.

Дар Массачусетс халқ мусаллаҳ шуд. Милитсия ба таёрии ҳарбӣ машғул буд. Флоти англисҳо соҳилҳои Амрико муҳосира кард. Артиш фармон гирифт, ки партизанҳоро беяроқ кунад. **Моҳи апрели соли 1775** ҷанги мустамликаҳо бар зидди Англия ба таври табиӣ сар шуд. **19 апрел** сарфармондеҳи лашкар генерали Англия Гейч анборҳои яроқу аслиҳаи партизанҳоро дар наздикии Бостон нест карда, отрядҳои партизанҳоро пароканда ва роҳбарони партизанҳоро ба ҳабс гирифт.

Партизанҳо аз ин боҳабар буданд. Баъди ин муваффақият англиҳо қисмҳои ҳарбиро ба Конкорд ва Лексингтон барои нест кардани пойгоҳи партизаҳо равона карданд. Дар назди Конкорд ва Лексингтон набарди хунин шуд. Дар ибтидои набард ташаббус дар дасти англисҳо буд, аммо дар вақти қафо гаштан партизанҳо ногаҳон ба лашкари англисҳо ҳамла карда, онҳоро торумор намуданд. Дар ин набард партизанҳо аввалин шуда усули ҷанги парокандаро истифода бурданд. Баъдтар ин тарзи ҷангро лашкари доимии кишварҳои Аврупо қабул карданд. Дар замони муосир артишҳои ҳамаи давлатҳои ҷаҳон бо баъзе такмилу илова методи ҷангии партизанҳои Амрико истифода мебаранд. Аз се як ҳиссаи аскарони англис дар набард ҳалок шуданд. Боқимондаи армияи англисҳо ба душворӣ ба Бостон расиданд.

Набарди аввалин дар ҷанги озодихона барои ватандӯстон бо муваффақият ба анҷом расид. **10 майи соли 1775** дар Филоделфия Конгресси дуҷуми континенталӣ даъват шуд. Конгресс нақши ҳукуматро мебозид. Дар Конгресс тарафдорони муросо бо Англия бисёр буданд. Рафти воқеаҳо вакилони Конгрессро водор намуд, ки устувор ва қавиירוда бошанд. Конгресс дар бораи ташкил кардани артиши низомӣ қарор қабул карда, сарфармондеҳи армия Ҷорҷ Вашингтон (**соли 1732-1799**) таин шуд. Ӯ заминдори калони Вирҷиния буд. Бародаронаш сардори ширкати азхудкунии заминҳои ғарбии Амрико дар мустамликаи Огайё буданд.

Раванди ташкилшавии Амрико хислати инқилобӣ дошт. Мубориза бар зидди душманони берунӣ ва меторополия дар як вақт боиси дигаргуниҳои ҷиддӣ дар дохили кишвар шуд. ИМА аввалин давлати демократӣ дар замони нав буд. Сохтори сиёсии Амрико инъикоси ғояҳои нави давраи маорифпарварӣ буд. Баъзе институтҳои давраи мустамликавӣ, ғуломдорӣ, сохтори мақомоти маҳаллӣ боқӣ мондаанд. Аммо низоми кӯҳна ва мақомоти феодалии дар Аврупо мавҷудбударо америкоӣҳо дар як муддати кӯтоҳ барҳам доданд. Натиҷаи асосии дигаргуниҳои дохилӣ дар ИМА - ба даст даровардани истиқлолият буд.

Дар **аввали солҳои 1790** Конгресс ва ҳукумати нави федералӣ бо роҳбарии президент **Ҷ. Вашингтон (1789-1797)** як силсила қонунҳои муҳим қабул карданд. Ҳукумати федералӣ ҳуқуқи қабул намудан ва истифода бурдани буча ва танзим намудани савдору дошт, ҳукумати марказӣ қарзи штатҳоро ба зиммаи худ гирифта, бонки милли ташкил кард ва муомилаи пули ягона-долларро ҷорӣ намуд. Азнавсозии иқтисодӣ бо сардории вазири боистеъдоди иқтисодӣ **А. Гамелтон** амалӣ шуданд.

Дар охири асри XVIII муносибатҳои ИМА ва Британияи Кабир беҳтар шуданд ва **соли 1794** дар байни Амрико ва Англия шартнома дар бораи савдо, дӯстӣ ва аз Фаронсаи инқилобӣ кандани муносибатҳои иқтисодӣ баста шуд. Ҳукумати **Ҷ. Вашингтон** хоҳиши ҷумҳурии Фаронсаро дар бораи ёрӣ расондан рад намуд. Оиди воқеаҳои сиёсии Аврупо ҳукумати Амрико сиёсати хирадмандонаи бетарафиро эълон намуд. Асоси

сиёсати хориҷии ИМА бетарафӣ ва савдо ба ҳамаи давлатҳое, ки бетараф буданд, эълон карда шуд. Чунин сиёсат муносибати давлати ҷавонро бо империяи бузурги замон - Англия беҳтар намуд. Фаронса, ки дар солҳои ҷанги озодиҳо иттифокчии ИМА буд, душмани Амрико шуд. Киштиҳои ҳарбии Фаронса дар уқёнусҳо ба киштиҳои тоҷирони амрикоӣ ҳамла мекарданд, аммо мочарои байни Амрико ва Фаронса соли 1800 бо роҳи дипломатӣ ҳал шуд. Ҳамин тавр, сиёсати дохилӣ ва хориҷии падарон-асосгузoron ба давлати ҷавон имконият доданд, ки мавқеи худро дар арсаи ҷаҳонӣ мустаҳкам намоянд. Аммо дар дохили мамлакат мубориза дар байни ҳизби федеративӣ ва демократӣ шиддат гирифт. Ба саҳнаи сиёсӣ қувваҳои бузург ва нави сиёсӣ мебаромаданд.

4. Мустаҳкамкунӣ: (3-5 дақ.).

1. Шоҳи Англия дар давраи муборизаи озодиҳо амрикоӣҳо бар зидди сиёсати мустамликавии англисҳо кӣ буд?
2. Чорч Вашингтон кӣ буд?
3. Қабули Қонун дар бораи ҳуқуқ чӣ аҳамият дошт?
4. “Чойнӯшии Бостон” кай рух додааст?
5. Бенжамин Франклин ва Томас Љефферсон кӣҳо буданд?

5. Супориши вазифаи ҳонагӣ: (1-2 дақ.). Хондани боби 3 – и китоби дарсӣ аз саҳ. 96 то 100.

6. Ҷамъбасти дарс ва баҳогузорӣ. (2-3 дақ.).

4. Тавсияҳои методӣ оид ба таҳлили низомии дарси таърих

I. Мавзӯи дарс.

Оё мавзӯи дарс дуруст муайян карда шудааст? Исбот кунед.

Агар мавзӯи дарс муайян нашуда бошад, ё ин ки дар сарлавҳаи он норасогию хатогиҳо мушоҳида гарданд, он гоҳ шакли дурусти мавзӯи дарсро таклиф кунед.

II. Мазмуни дарс.

Оё мазмуни дарс вобата ба барномаи таълимӣ, хусусиятҳои синну солӣ ва дараҷаи донишу маҳорати хонандагон дуруст интихоб шудааст?

Агар норасогию хатогиҳо бошанд, дуруст ва ислоҳ кунед.

III. Мақсад ва вазифаҳои дарс.

Оё мақсади дарс, ки аз вазифаҳои маърифатӣ, инкишофдиҳанда ва тарбиявӣ иборат аст, дуруст муайян шудааст (ниг. Ба нақша-конспекти омӯзгор)?

Агар камбудииҳо бошанд, ислоҳ кунеду шакли дурусти мақсади дарсро пешниҳод кунед.

IV. Шакли дарс.

Оё шакли дарс вобаста ба мавқеи он дар байни силсилаи мавзӯҳои боби барнома, мазмуну мақсад ва хусусиятҳои синну солии хонандагон дуруст интихоб шудааст? Агар камбудииҳо бошанд, ислоҳ кунед, фикру пешниҳодҳои худро асоснок кунед.

V. Масалан, ҳангоми мушоҳидаи дарси омехта ба лаҳзаҳои зерини дарс диққат диҳед:

1) Лаҳзаи ташкилӣ

- а. вазифаҳои ин лаҳза;
- б. оё ин вазифаҳо иҷро шудаанд? Сабабҳои иҷрошавии вазифаҳо;
- в. чиҳаҷтҳои мусбӣ ва манфӣ лаҳзаро номбар кунед;
- г. тавсияҳо барои бартараф намудани камбудииҳо.

2) Тафтиши вазифаи ҳонагӣ

- а. вазифаҳои ин лаҳза;
- б. оё ин вазифаҳо иҷро шудаанд?
- в. чиҳаҷтҳои мусбӣ ва манфӣ лаҳзаро номбар кунед;
- г. тавсияҳо барои бартараф намудани камбудииҳо.

3) Ҷамъбасти пурсиши вазифаи ҳонагӣ

- а. вазифаҳои ин лаҳза;

- б. оё ин вазифаҳо иҷро шудаанд?
- в. чиҳатҳои мусбӣ ва манфии лаҳзаро номбар кунед;
- г. тавсияҳо барои бартараф намудани камбудихо.

4) Лаҳзаи гузариш ба мавзӯи нав

- а. вазифаҳои ин лаҳза;
- б. оё ин вазифаҳо иҷро шудаанд?
- в. чиҳатҳои мусбӣ ва манфии лаҳзаро номбар кунед;
- г. тавсияҳо барои бартараф намудани камбудихо.

5) Супориши вазифаи ҳонагӣ

- а. вазифаҳои ин лаҳза;
- б. оё ин вазифаҳо иҷро шудаанд?
- в. чиҳатҳои мусбӣ ва манфии лаҳзаро номбар кунед;
- г. тавсияҳо барои бартараф намудани камбудихо.

6) Баёни мавзӯи нав

- а. вазифаҳои ин лаҳза;
- б. оё ин вазифаҳо иҷро шудаанд?
- в. чиҳатҳои мусбӣ ва манфии лаҳзаро номбар кунед;
- г. тавсияҳо барои бартараф намудани камбудихо.

7) Таҳлили мавзӯи нав

- а. вазифаҳои ин лаҳза;
- б. оё ин вазифаҳо иҷро шудаанд?
- в. чиҳатҳои мусбӣ ва манфии лаҳзаро номбар кунед;
- г. тавсияҳо барои бартараф намудани камбудихо.

8) Мустаҳкамкунии дарс

- а. вазифаҳои ин лаҳза;
- б. оё ин вазифаҳо иҷро шудаанд?
- в. чиҳатҳои мусбӣ ва манфии лаҳзаро номбар кунед;
- г. тавсияҳо барои бартараф намудани камбудихо.

9) Хулосаи таҳлили дарс

- а. оё мақсад ва вазифаҳои дарс иҷро шудаанд?
- в. Мавҷудияти асбобҳои аёни ва тарзи истифодабарии онҳо;
- в. Тақсими вақти дарс ба лаҳзаҳои мухталиф;
- г. Тавсифи фаъолияти педагогии омӯзгор;
- д. Интизому фаъолияти маърифатии хонандагон;
- е. Баҳодихӣ ба сифати дарс аз рӯи низоми ҷаҳор ҳола: “аъло”, “хуб”, “қонаатбахш”, “ғайри қаноатбахш”.

5. Дастури методӣ оид ба тартиб додани нақшаи тарбиявии роҳбари синф

- I.** Нақшаи тарбиявии роҳбари синф – ҳуҷҷатест, ки дар он кори таълиму тарбия, чорабиниҳои беруназсинфӣ барои ним сол ё як соли хониш ба анқша гирифта мешавад. Онро муовини директори мактаб оид ба корҳои тарбиявӣ тасдиқ мекунад.

Нақшаи тарбиявии роҳбари синф дар асоси пешниҳодҳои Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Нақшаи коримактаб” барои соли хониши чорӣ тартиб дода мешавад.

- II.** Нақша аз ду қисм иборат буда, дар қисми якум: шиносои бо аҳли синф, рӯйхати умумии хонандагони синф, рӯйхати писарон ва духтарон, ғаъолон, аълохонон, хубхону, сеҳону духонон ва дигар маълумотҳои зурурӣ, хислатномаи гурӯҳи синф дар асоси таҳлилу ҷамъбасти кори тарбиявии соли хониш (ё нимсола) - ро гузошта, мақсад ва вазифаҳои тарбиявӣ дар нимсолаи аввал ва нимсолаи дуюм муайян мегардад.

Дар қисмати дуюм – чорабиниҳои мушаххас барои ба амал баровардани нишондодҳои қисмати аввал дарҷ меёбад.

III. Ин қисми дигари нақшаи тарбиявии роҳбари синф аз бобҳои зерин иборат аст:

- 1) Тарбияи ғоявӣ.
- 2) Тарбияи миллӣ.
- 3) Тарбияи ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ.
- 4) Тарбияи ватанпарастӣ.
- 5) Тарбияи ахлоқӣ ва маънавӣ.
- 6) Тарбияи маърифатӣ.
- 7) Тарбияи ҳуқуқӣ.
- 8) Тарбияи гуманистӣ (инсондӯстӣ).
- 9) Тарбияи зебопарастӣ.
- 10) Тарбияи меҳнатӣ ва касбинтиҳобкунӣ.
- 11) Тарбияи инқисодӣ.
- 12) Тарбияи ҷисмонӣ.

- 13) Тарбияи экологӣ.
- 14) Тарбияи сиёсӣ.
- 15) Тарбияи тафаккури интиқодӣ.
- 16) Тарбияи таҳаммул ва тоқатпазирӣ.
- 17) Тарбияи масъулиятшиносӣ.
- 18) Тарбияи ҳаёти солим.
- 19) Фаъолияти созмони талабагӣ.
- 20) Кор бо хонандагони душвортарбия.
- 21) Кор бо волидон ва аҳли ҷомеа.

IV. Сохти тахминии қисми дуёми нақшаи тарбиявии роҳбари синф чунин аст (барои мисол як ду бобашро ба нақша мегирем):

Синфи X, соли хониши 2014|2015
Тарбияи ахлоқӣ ва маънавӣ

Р\т	Номгӯи мавзӯъ-чорабиниҳо	Мӯҳлати иҷро	Шакли кор	Шахси масъул	эзоҳ
	Одобу рафтори хонандаи мактаб	6.09.2015	лексия	Роҳбари синф	
	Чавонию чунун аз сар бадар кун!	25.09.2015	сӯҳбат	Роҳбари синф	
	Накӯхохо ба кас ёрирасон бош!	17.10.2015	сӯҳбат	Роҳбари синф	
	Гуфтор аз чавонмардию қаҳрамонӣ	30.10.2015	сӯҳбат	Роҳбари синф	
	Поквичдонӣ чист?	10.11.2015	муҳоҷиса	Роҳбари синф	
	Бадбахт кисту хушбахт кист?	27.11.2015	кори хаттӣ	Роҳбари синф	

Тарбияи ғоявӣ

Р\т	Номгӯи мавзӯ-чорабиниҳо	Мӯҳлати иҷро	Шакли кор	Шахси масъул	эзоҳ
	9-сентябр – рӯзи истиқлолият	8.09.2015	Соати тарбиявӣ	Роҳбари синф	
	Рамзҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	15.09.2015	экскурсия	Роҳбари синф	
	Тоҷикистон – ҷумҳурии демократӣ, ҳуқуқбунёду дунявӣ	25.10.2015	Воҳӯрӣ бо олимони соҳаи ҳуқуқ	Роҳбари синф	
	Фаъолияти байналхалқии Президент – Э. Раҳмон	6.11.2015	Ташкили гӯшаи синфӣ	Роҳбари синф	

Кор бо волидон

Р\т	Номгӯи мавзӯ-чорабиниҳо	Мӯҳлати иҷро	Шакли кор	Шахси масъул	эзоҳ
	Ҷамъомади шиносӣ бо падару модар	5.09.2015	воҳӯрӣ	Роҳбари синф	
	Мукотиба бо волидон	доимо	алоқа тавассути почтаи электронӣ	Роҳбари синф	
	“Касбинтиҳобкунии мактаббачагон”	22.10.2015	лексия	Роҳбари синф	
	Таҷрибаи ман дар тарбияи фарзанд	15.11.2015	сӯҳбат	Роҳбари синф	
	Баромади олим-равоншинос оид ба хусусиятҳои синну солии наврасон	25.12.2015	машварат	Роҳбари синф	

V. Чорабиниҳои тарбиявие, ки баҳри дар амал тадбиқ намудани мақсаду вазифаҳои таълимӣ-тарбиявии нақшаи роҳбари синф интиҳоб карда мешаванд, ба талаботҳои зерин бояд ҷавобгӯ бошад:

- 1) Мазмуну усулҳои тарбия, аз ҷумла, сифати корҳои тарбиявӣ аз рӯи талаботи “Консепсияи миллии тарбия” бояд бо кулӣ тағйир ёбад.
- 2) Корҳои тарбиявӣ бояд дар асоси анъанаҳои милли ва умумибашаррӣ сурат гиранд.
- 3) Ҳуқуқи кӯдакон ҳифз карда шуда, барои саломатии онҳо ҳамаҷониба омӯзгор бояд кӯшиш бар ҳарч диҳад.
- 4) Мувофиқи талаботи замон гузоштани мақсад, вазифаҳо ва усулу услубҳои кори тарбиявӣ.
- 5) Ташкил намудани ҳамкориҳои мактаб, оила, аҳли ҷомеа дар оморасозӣ ва гузаронидани корҳои тарбиявии беруназсинфӣ.
- 6) Ҷорабиниҳо доир ба самаранок истифодабарии вақти хониш.
- 7) Хусусиятҳои синнусолӣ, мустақилият, шавқу рағбат ва эҷодкориҳои шахсии хонандагон ҳангоми гузаронидани ҷорабиниҳои тарбиявӣ бояд ба инобат гирифта шаванд.
- 8) Мазмуну мундариҷаи ҷорабиниҳои тарбиявӣ мушаххас буда, барои дар амал тадбиқ намудани ин ва ё он вазифа бояд мусоидат кунанд (масалан, агар дар нақша омада бошад: “Экскурсия ба заводи “Ширин”- ин навиштаҷот умумӣ буда, мақсади экскурсия нишон дода нашудааст. Дурусташ ин ҷорабинӣ – дар нақшаи тарбиявӣ бояд чунин сабт гардад: “Экскурсия ба заводи “Ширин” барои шиносии хонандагон бо касби коргари қаннодӣ”).
- 9) Нақшаи тарбиявӣ бо назардошти санаҳои муҳими умумичумхуриявӣ, ки дар давоми соли хониш бояд ҷашн гирифта шаванд иборат мебошад (масалан, ҷашни 70-солагии Ғалабаи ИҶШС дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ).
- 10) Ҷорабиниҳои интихобшуда бояд баҳри инкишофи ҳамаҷонибаи шахсияти хонандагон самаранок хизмат кунанд. Яъне, бояд чунин шароите фароҳам оварда шаванд, ки шогирдон ҳамаҷониба рушду камол ёбанду ҷаҳонбинияшон ташаккул ёбад, ҳудашонро бишносанд, боирода ва эҷодкор бошанд, масъулият эҳсос кунанд ва ғайра.
- 11) Микдори умумии хонандагонро, ки дар маҳфилҳо, корҳои беруназсинфӣ фаро гирифта мешаванд аз рӯи “Низомномаи мактабии маълумоти миёнаи ҳамагонӣ” муайян намудан зарур аст.

- 12) Ҷорӣ намудани нишонаҳои худидорақунӣ, худхизматрасонӣ дар асоси ҷоннок намудани кори созмонҳои мактаббачагон, наврасон ва ҷавонон.
- 13) Дар хонандагон тарбия намудани шавқу ҳавас ва маромноки нисбат ба кори ҷамъиятӣ, инкишоф додани сифатҳои роҳбариро ташкилотчигӣ.
- 14) Ба корҳои тарбиявӣ ҷалб намудани мутахассисони варзидаи соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, олимон, шоирону нависандагон, муассисаҳои сарпараст ва ғайра.
- 15) Ҷорабиниҳои тарбиявӣ беруназсинфӣ набояд бо гурӯҳи як синф маҳдуд гардида, дар байни хонандагони дигар синфҳо ҷудодӣ ба вучуд овард. Маҳдудияти гурӯҳҳои синфҳои ҷудогона ба воситаи ҷорабиниҳои умумимактабӣ (шанбегиҳо, ҷамъовариҳои оҳанпора, ҷашни идҳои миллии ва ғайра) бартараф хоҳад шуд.

6. Намунаи нақша-конспекти дарси соати тарбиявӣ барои хонандагони синфи VI

1. Мавзӯи соати тарбиявӣ: “Ба ҷо овардани ҳурмати падару модар”.

2. Мақсади соати тарбиявӣ: дар хонандагон тарбия намудани хислатҳои нек:

- а. иззату ҳурмат нисбати падару модар;
- б. ҳеҷ гоҳ аз гуфташон берун набаромадан;
- в. доимо ба хизмати падару модар тайёр будан.

3. Таҷҳизоти соати тарбиявӣ: плакат бо суратҳои падару модарон, сабти байтҳои зерин дар тахтаи синф:

*Ба олам аз ҳама болост - модар,
Ҷароги зиндагонии мост - модар.*

*Бо ҷашми адаб нигар падарро,
Аз гуфтаи ӯ мапеч сарро.*

4. Равиши соати тарбиявӣ:

- а. Сухани муқаддимагии омӯзгор (мазмунӣ он) – 5 дақ.
- б. Ҳикояи ду-се хонанда оиди падару модарони худ – 10 дақ.
- в. Нақли ҳикояи “Гунчишкак ва мори бераҳм”, нақли порра аз достони “Калила ва Димна” (матни онро пурра навиштан лозим) – 10 дақ.

5. Саволҳо барои мустаҳкамкунии маълумоти ба даст омада:

1. Бо ду гунчишк чӣ воқеа рӯй дод?
2. Чаро гунчишки мода гирёну нолон буд?
3. Гунчишки нар аз гунчишки мода чиро пурсид ва аз ӯ чӣ гуна посухро шунид?
4. Онҳо ба мор чӣ муроҷиат карданд ва чаро вай онҳоро нарасонид?
5. Пас аз ҳӯрдани чӯчаҷаҳои гунчишк мор дар кучо хобид?
6. Гунчишкон чӣ тадбир диданд ва аз мор чӣ гуна қасос гирифтанд?

6. Ҷамъбасти сӯҳбат (5 дақ.).

- Шаҳси зӯр шаҳси нозӯрро набояд озор диҳад.
- Ҳар гиз ба бадӣ роҳ надихед ва бадиро пеша накунад.

7. Порчаҳоро аз шеърӣ Ф. Атор “Дар баёни ҳурмати падару модар” ба ёд оред (хонанда меҳонад) – 5 дақ.

8. Саволҳои муҳокима (10 дақ.).

- 1) Аввал тоати ҳақро кӣ бояд кард?
- 2) Эҳсонро бо кӣ бояд раво дид?
- 3) Нафақа ё худ ҳаққи падару модарро додани фарзанд чаро қарз будааст?
- 4) Мо бояд хизмати киро ба ҷо орем?
- 5) Бо падару модар чаро суҳанро бояд бо мулоҳиза гуфт?

9. Хулосаи сӯҳбат (5 дақ.).

- Иzzату эҳтироми падару модарро ба ҷо оред.
- Падару модар ризо – Худо ризо.
- Ҳар кӣ кунад, ба худ кунад. Хоҳ бад кунад, хоҳ нек кунад.

10. Ҷамъбасти соати тарбиявӣ (2-3 дақ.).

Барои хониши беруназсинфӣ достони “Калила ва Димна” тавсия шуда, шеърӣ Ф. Атор “Дар баёни ҳурмати падару модар” аз ёд дода мешавад.

Мундариҷа:

Муқаддима	3
Боби I. Объект, предмет, мақсад ва вазифаҳои услуби таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна	5
Боби II. Мавфҳум, хусусиятҳои мазмун ва аҳамияти илмии фанни таърих	15
Боби III. Мақсад ва вазифаҳои раванди таълими таърих дар мактабҳои миёна	25
Боби IV. Сохти таркибӣ ва мазмуни таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна	40
Боби V. Мавқеи шахсияти омӯзгор дар раванди таълими фанни мактабии таърих	57
Боби VI. Услубу усулҳои таълими фанни таърих. Баёни шифоҳӣ	71
Боби VII. Аёнӣ дар таълими фанни таърих	83
Боби VIII. Нақши маводи ҷопии китобҳо ва усулҳои таълими он дар дарси таърих	95
Боби IX. Машғулияти синфӣ дар ҷараёни таълими фанни таърих	146
Боби X. Кори беруназсинфӣ роҷеъ ба фанни таърих...	216
Хулоса	239
Саволҳои санҷишӣ.....	243
Замима.....	247

Маълумоти мухтасар оид ба муаллифон

Мунавварова Тамара Закировна, хатмкардаи факултети таърихи ДДТ ба номи В.И. Ленин (с. 1969), номзади илмҳои педагогӣ (с. 1981), дотсенти кафедраи таърихи наву навини кишварҳои хориҷи ДМТ (аз с. 1983), муаллифи китоби **“Исторический опыт традиционной школы и учительства Таджикистана (вторая половина XIX- начало XXвв.) (с. 2010) (бо Т. Ё. Рашидов)”** ва зиёда аз 70 мақолаҳои илмӣ, ки ба масъалаҳои педагогикаи мактабҳои олию миёна бахшида шудаанд. Аз соли 1970 то инҷониб дар факултети таърихи ДМТ аз фанни «Услуби таълими таърих дар мактабҳои миёна» дарс додааст.

Рашидов Туйчи Ёдгорович* - хатмкардаи факултети таърихи ДДМТ (с. 2007), номзади илмҳои таърих (с. 2012), дотсенти кафедраи таърих ва ҳуқуқи Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт ва омӯзгори фанни таърих дар гимназия-интернати тоҷикӣ-русии ба номи “Хотам ва П.В.”, муаллифи зиёда аз 10 мақола ва як китоб «Осуществление реформы общеобразовательной средней школы в Республики Таджикистан» (1991 - 2011 гг.) – (с.2013).

